

3582

The Department of Public Instruction, Bombay.

SECOND BOOK OF SANSKRIT,

BY

DR. RAMAKRISHNA GOPAL BHANDARKAR.

(SEVENTH EDITION.)

TRANSLATED INTO GUJARATI

KAMALASHANKAR PRANASHANKAR TRIVEDI, B.A.,

1ST ASSISTANT, AHMEDABAD HIGH SCHOOL.

SECOND EDITION.—2,000 Copies.

*Registered for Copyright under the Government of India's
Act XXV. of 1867.*

B o m b a y :

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPOT.

1889.

[All rights reserved.]

Price Rs. 1-8-0.

BOMBAY :

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

૩૮૪૫

મુંબઈ ઈલાકાના સરકારી કેળવણીખાતા સાર.

સંસ્કૃત . બીજી યોગ ડી.

રચનાર

ડાક્ટર રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાણ્ડારકર.

(સાતમી આવૃત્તિ ઉપરથી.)

ગુજરાતમાં ભાષાન્તર કરનાર

કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.

અમદાવાદ હાઈસ્કૂલના પ્રથમ શિક્ષક.

બીજી આવૃત્તિ ૨,૦૦૦ પ્રત.

મુંબઈ :

ગવર્નમેંટ પ્રેસ યુક ડીપો.

સ.ન ૧૯૮૬.

આ પુસ્તકસંબંધી સર્વ હક સ્વાધીન રાખેલાછે.

કિંમત રૂ ૧-૨-૦

મુંબઈ:

એન્ડ્રુકેશન સોસાયટીના આપ્પાનામાં આપ્યું છે.

P R E F A C E.

THE study of Sanskrit being included in the curriculum of the Training Colleges in Gujarat and Kathiawad, AMBALAL SAKERLAL DESAI, ESQUIRE, M.A., LL.B., was entrusted by the Bombay Educational Department with the work of translating Dr. Bhandarkar's Sanskrit Second Book into Gujarati. In the course of time, however, as Dr. Bhandarkar's Sanskrit Second Book ran through a number of editions, and as a good many additions and improvements were made in it, Mr. AMBALAL's translation required to be completely re-cast. The Director of Public Instruction, Bombay, thereupon, entrusted to me the work of preparing a Gujarati Translation of the latest edition of the Sanskrit Second Book. The chief difficulty in the work is the want of appropriate equivalents for the technical terms "Conjugational Tenses," "Non-Conjugational Tenses," and "Strong" and "Weak" Terminations. The terms "गलुकार्यविशिष्ट," "गलुकार्यरहित", "विकारक", and "अविकारक" have been adopted for them by me as being very suggestive and significant. I have added a good deal of new matter, in some places to explain the rules more clearly, and in others to supply the very few omissions in the original. To facilitate the study of the Declensional Irregularities which beginners generally find difficult, I have declined some irregular words all through, and given an almost exhaustive footnote on Rule 7, Lesson XVI.

AHMEDABAD,

April 1889.

K. P. TRIVEDI.

પ્રસ્તાવના.

ગૂજરાત અને કાઠિયાવાડની ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ દાખલ કરવામાં આવ્યો તે ઉપરથી વિદ્યાર્થી ભાણેડારકરની સંસ્કૃત ખીજ ચોપડીનું ગૂજરાતિમાં ભાષાન્તર કરવાનું કામ રા. રા. અંબાલાલ સકિરલાલ દેસાઈ એમ. એમ. એલ. એલ. બિ. ને કેળવણી પાતા તરફથી સોંપવામાં આવ્યું. પાણકાલપરતે સંસ્કૃત ખીજ ચોપડીની ઘણી આવૃત્તિ થઈ જવાથી તથા તેમાં ઘણો સુધારો વધારો થવાથી રા. રા. અંબાલાલભાઈના જૂની આવૃત્તિપરથી કીધેલા તરજુમામાં તદ્દન ફેરફાર કરી નવુંજ ભાષાન્તર કરાવવાની જરૂર જણાઈ. તેથી મેહેરબાન મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીપાતાના અધ્યક્ષે સંસ્કૃત ખીજ ચોપડીની છેલ્લી આવૃત્તિ ઉપરથી ગૂજરાતિમાં ભાષાન્તર કરવાનું કામ મને સોંપ્યું. કેટલેક ઠેકાણે નિયમો સ્પષ્ટ કરવાના હિતથી તેનાં પ્રત્યુદાહરણ આપવામાં આવ્યાં છે. મૂલ ગ્રંથમાં જે થોડાક નિયમો રહી ગયલા ભાસ્યા તેણે દાખલ કીધા છે. વળી વિભક્તિમાં નિયમભંગ વિશેનો ૧૬મો પાઠ નવા અભ્યાસીઓને કઠણ માલમ પડે છે તેથી તેમાંના કેટલાક નિયમો વિરૂદ્ધ રાખેલાં બધાં રૂપાખ્યાન આપવામાં આવ્યાં છે; તેમજ એ પાઠનો ૭મો નિયમ ઘણી સ્પષ્ટરૂપે ઉદાહરણ, પ્રત્યુદાહરણથી સમજાવવામાં આવ્યો છે.

અમદાવાદ,

ક. ખા. ત્રિવેદિ.

એપ્રિલ, ૧૮૮૯.

અનુક્રમણિકા.

પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	પહેલા, ચોથા, છઠ્ઠા, અને દશમા ગણને લગતા નિયમભંગ ...	૧
૨	પાંચમા અને આઠમા ગણવિશે. વર્તમાનકાળ.....	૧૮
૩	પાંચમા અને આઠમા ગણવિશે (જરી). હસ્તનભૂતકાળ ...	૨૧
૪	પાંચમા અને આઠમા ગણો (જરી). આગ્રાથ તથા વિધ્યથ. ...	૨૫
૫	નવમો ગણ વર્તમાનકાળ તથા આગ્રાથ	૩૧
૬	નવમો ગણ (જરી). હસ્તનભૂતકાળ તથા વિધ્યથ	૩૭
૭	ખીજો ગણ. વર્તમાનકાળ અને આગ્રાથ	૪૧
૮	ખીજોગણ (જરી). હસ્તનભૂતકાળ અને વિધ્યથ	૫૩
૯	ખીજો ગણ (જરી)	૫૯
૧૦	ખીજો ગણ (જરી)	૭૦
૧૧	ત્રીજો ગણ	૭૫
૧૨	સાતમો ગણ	૮૫
૧૩	ગણકાર્યરહિતકાળ. પરોક્ષભૂતકાળ.....	૯૩
૧૪	પરોક્ષભૂતકાળ (જરી)	૧૦૩
૧૫	હસ્તનભવિષ્યકાળ, સામાન્યભવિષ્યકાળ, અને ક્રિયાતિપત્ત્યથ ૧૧૪	૧૧૪
૧૬	વિભક્તિમાં નિયમભંગ	૧૨૪
૧૭	સંખ્યાત્મક શબ્દો	૧૪૬
૧૮	વિશેષણનાં અધિકતાદરોક અને શ્રેષ્ઠતાદરોક રૂપો વિગેરે ...	૧૫૫
૧૯	સમાસ. દ્વન્દ્વ અને તત્પરૂપ	૧૬૩
૨૦	બહુવ્રીહિ અને અચયીભાવ સમાસ	૧૭૩
૨૧	પ્રેરકભેદ	૧૮૧
૨૨	અદ્યતનભૂતકાળ. પ્રકાર પહેલો, ખીજો, અને ત્રીજો	૧૮૬
૨૩	અદ્યતનભૂતકાળ (જરી). છઠ્ઠો અને સાતમો પ્રકાર	૧૯૭
૨૪	અદ્યતનભૂતકાળ (જરી). ચોથો અને પાંચમો પ્રકાર. આશીર્વાદાર્થ ૨૦૨	૨૦૨
૨૫	દ્વિઘટકદરોક રૂપ	૨૧૫
૨૬	ધાતુસાધિત શબ્દો	૨૨૨
	મનોયત્ન માટે ચૂંટીકાઢેલા પાઠ	૨૨૯
	આ ગ્રંથમાં આવેલા સંસ્કૃત શબ્દોના સામાન્યકોશ	૨૪૩

संक्षिप्त रूपो-

पु. पुल्लिङ्ग.
 स्त्री. स्त्रीलिङ्ग.
 न. नपुंसकलिङ्ग.
 अ. व. अकवचन.
 द्वि. व. द्विवचन.
 त्रि. व. त्रिवचन.
 प्र० वि० प्रथमा विभक्ति.
 द्वि० वि० द्वितीया विभक्ति.
 तृ० वि० तृतीया विभक्ति.
 च० वि० चतुर्थी विभक्ति.
 प० वि० पञ्चमी विभक्ति.
 ष० वि० षष्ठी विभक्ति.
 स० वि० सप्तमी विभक्ति.
 सं० संज्ञाधन.
 प. परस्मैपदी.
 आ. आत्मनेपदी.
 उ. उभयपदी.
 ग. गण.
 पृ. पृष्ठ.
 पा. पाद.

कर्तरि प्र. कर्तरि प्रयोग.
 कर्मणि प्र. कर्मणि प्रयोग.
 भावे प्र. भावे प्रयोग.
 १ जो पु. १ जो पुरुष.
 २ जो पु. २ जो पुरुष.
 ३ जो पु. ३ जो पुरुष.
 त्रि. पु. त्रिणे पुरुष.
 अ. अव्यय.
 क्रि. वि. क्रियाविशेषण.
 के. अ. केवलप्रयोगी अव्यय.
 म० सर्वनाम.
 भू. कृ. भूतकृन्त.
 व. कृ. वर्तमानकृन्त.
 मार्गीप. मार्गीपदेशिका.
 भू. कृ. भूतकाल.
 विशेष. विशेषण.
 भूण. भूणरूपविशेषण.
 अधिक. अधिकतादर्शक रूप.
 श्रेष्ठ. श्रेष्ठतादर्शक रूप.

સંસ્કૃત જીજ્ઞ ચોપદી.

પાઠ ૧.

પહેલા, ચોધા, ઇદા, અને દશમા ગણને લગતા નિયમલંગ.

૧. ગુર 'રક્ષણ કરવું' પ., મૂર 'તપાવવું' પ., વિચ્છ 'જવું' અથવા 'પાસે આવવું' પ., પ્ણ પ., 'સ્તવન કરવું' અર્થ હોય તો, અને પ્ 'સ્તુતિ કરવી' પ., આ બધા પહેલા ગણના ધાતુઓને વિકરણની પૂર્વે આજ્ઞા હોય છે : જેમકે પ્ણાયતિ, મૂપાયતિ વિગેરે. આ આજ્ઞા લાગે છે ત્યારે ગુપ્તના ઉત્તો ગુણ થાય છે, જેમકે ગોપાયતિ. ગણકાર્યરહિત* કાળમાં આજ્ઞા વિકલ્પે કાયમ રહે છે. જ્યારે આ આજ્ઞા લાગતો તથા ત્યારે પ્ણ અને પ્ આત્મેનૃપદ પ્રત્યયો લે છે, જેમકે પ્ણતે.

૨. આજ્ઞા આ., મ્ણજ્ઞ આ., મ્ણમ્, કમ્, ક્મ્, વ્રમ્, લ્મ્, અને યસ્ (ઉપ-સર્ગરહિત હોય અથવા સમ્પૂર્વક હોય ત્યારે). આ સર્વે પરસ્મૈપદી ધાતુઓ પહેલા તથા ચોધા ગણના ગણાય છે, અને હ્રદ પ. ચોધા તથા ઇદા ગણનો ગણાય છે, જેમકે આજ્ઞાને અથવા આજ્ઞયે.

૩. ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાં કમ્ને જ્યારે પરસ્મૈપદ પ્રત્યયો લાગે છે ત્યારે તેના ઉપાન્ત્ય અને આ ધાતુય છે, જેમકે ક્રામતિ અથવા ક્રામ્યાતિ; પલ્ આ. આક્રમતે; ય્મિજ્ઞ પ્રમાણે કમ્નો અને આઉપસર્ગપૂર્વક હોય ત્યારે નમ્ ૧ ગ. નો સ્વર દીર્ઘ થાય છે.

૪. અંત, અને તન્ત (શબ્દાર્થ 'છોડવું' હોય ત્યારે, આલંકારિક અર્થ

* સંસ્કૃતમાં કાળોના બે મુખ્ય વિભાગ થઈ શકે છે. હ્રદલાક કાળોમાં તે તે કાળના પ્રત્યય લગાડતાં પહેલાં ધાતુમાં વિકરણ પ્રત્યય ઉત્તરવામાં આવે છે, અથવા ગણકાર્ય થાય છે; અને હ્રદલાક કાળોમાં ગણકાર્ય થતું નથી, કાળવિશિષ્ટ પ્રત્યયન લાગે છે. પહેલા પ્રકારના કાળોને આ અન્યમાં ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળ કહ્યા છે. વર્તમાનકાળ, આજ્ઞા, પ્રથમભૂત અથવા ભૂતન-ભૂતકાળ અને વિધ્યયે આદલા આ પ્રકારમાં આવે છે. જાડીનાને ગણકાર્યરહિત કાળો કહ્યા છે.

‘છોલવું’ હોય ત્યારે નહીં) પહેલાં અને પાંચમા ગણના ગણાયછે, જેમકે અક્ષતિ અથવા અક્ષણતિ.

૫. ધ્મા ‘ધમવું’, ઘ્રા ‘મુંધવું’, ઞા ‘વિચારવું’, ઋ ‘જવું’, ઋ (‘દોડવું’ અર્થે હોય ત્યારે), યમ્ ‘દામમાં રાખવું’, અને શદ ‘નારા પાનવો’, આ સર્વે પહેલા ગણના ધાતુઓ ગણકાર્યવિશિષ્ટ ક્રાંતિમાં અનુક્રમે ધમ્, ઝિઘ્, મન્, ઋઋઋ, ષો, યઋઋ, અને ણીય આદિશો ધારણ કરેછે; જેમકે ધમતિ, ઝિઘતિ ઇત્યાદિ. આમાંનો છેલ્લો શદ ધાતુ ગણકાર્યવિશિષ્ટક્રાંતિમાં આત્મનેપદો છે.

૬. ગૂહનો ઉપાન્ત્ય ઉ વિકરણપ્રત્યય અને સ્વંરાદિ કોઈ પણ યુણ્-કારક પ્રત્યય પહેલાં દીર્ઘ થાયછે, જેમકે ગૂહતિ.

૭. દંશ્ પ., સઙ્ગ પ., સ્વઙ્ગ આ., અને રઙ્ગ ઉ., આ સઘળા પહેલા ગણના ધાતુઓ વિકરણપૂર્વે અનુનાસિકનો લોપ કરેછે, જેમકે દશતિ, સ્વજતે વિગેરે.

૮. જ્યારે ધાતુનો ઋ (દીર્ઘ) યુણ્ કે વૃદ્ધિ પામે નહીં ત્યારે તેનો ઇર્ થાય, અને તેની પહેલાં ઓઠસ્થાની અક્ષર અથવા વ્ આવે તો ઊર્ થાય. ઇર્ અથવા ઊર્ ની પછી વ્યંજન આવે તો તેમાંનો હ અને હ્ દીર્ઘ થાય; જેમકે જૃ ૪ ગ. જીર્યતિ ઓવું ૩૫ થરેછે, કૃ ૬ ગ. કિરતિ, અને કૃત ૧૦ ગ. કીર્તયતિ ઓવાં ૩૫ થરેછે.

૯. ચોથા ગણના ઔકારાન્ત ધાતુઓ વિકરણપૂર્વે ઔનો લોપ કરેછે, જેમકે સૌનું સ્યતિ, લૌનું લતિ, અને છૌનું છગ્તિ થાયછે.

૧૦. દિઋ, ણિઋ, શ્મ્, ત્મ્, ધ્મ્, અને મદ્, એટલા ચોથા ગણના ધાતુઓનો, અને ઋમ્ તથા ઋમ્ ચોથા ગણમાં વાપરવાના હોય ત્યારે તેમનો સ્વર ગણકાર્યવિશિષ્ટ ક્રાંતિમાં દીર્ઘતા પામેછે, જેમકે લૌઘ્યતિ, ભ્રામ્યતિ અથવા ભ્રમતિ ઇત્યાદિ. ઋમ્નું ભ્રમ્યતિ ઓવું ૩૫ પણ થાયછે.

૧૧. ચોથા ગણનો વ્યઃ ધાતુ ઓ ગણના યની પૂર્વે વિષ્ ઓવું ૩૫ થરેછે, જેમકે વિધ્યતિ.

૧૨. અન્ત્મ્ હ અથવા ડ (હ્રસ્વકે દીર્ઘ) છઠ્ઠા ગણના વિકરણ અની પહેલાં હોય તો તેનો અનુક્રમે હઃ અથવા ડ્ થાયછે (પાઠ ૭ નો નિયમ ૨ જાઓ) ૧૮ જેમકે રિ-રિયતિ, તૂ-તૂયતિ, ધૂ-ધૂયતિ.

૧૩. મસ્જ અને વ્રજ એ છેજી ગણના ધાતુએ. ગણકાર્યવિશિષ્ટ ક્રાળમાં મૂજ અને વૃજ રૂપ ધરેછે, જેમકે મૂજાતિ, વૃજાતિ.

૧૪. મસ્જ અને સસ્જ ના ઉપાન્ત્ય સૂનો લોપ ન થાય ત્યારે તેનો જ થાય (૯ પાં ૧૦).

૧૫. લુપ્, લિપ્, શિવ્, કૃત્, અને પિશ્ એટલા છઠ્ઠા ગણના ધાતુએ. ગણકાર્યવિશિષ્ટ ક્રાળોમાં પોતાના અન્ય વ્યંજન પહેલાં અનુનાસિક લેછે, જેમકે લિમ્પતિ.

૧૬. દશમા ગણના કેટલાક ધાતુએ માત્ર આત્મનેપરીજ છે, જેવાકે તન્વ, ચિન્, મર્ત્ત, મન્વ, તર્જ, વિદ્ ઇત્યાદિ. તન્વયતે, ચેતયતે ઇત્યાદિ.

૧૭. ઘણા ધાતુએ વિકલ્પે પહેલા કે દશમા ગણના ગણાયછે, જેવાકે યુજ, પૂજ, સહ, વૃજ, વૃ, જૂ, રિજ, તપ, તૃપ, દૃષ, અર્હે ઇત્યાદિ. યોજનિ-યોજયતિ વિગેરે.

वैषम्यमपि प्राप्ता धैर्यधनाः साधव आत्मनः सच्चरणव्रतं गोपायन्ति ।
स्वजनवियोगेन व्यथितं मे मनो निष्ठाशून्यं भ्रमतीव ।

मातुं वन्यानां कुसुमानामामोदमुपजिब्रन्तौ तौ दम्पती ऋषेराश्रम-
गुच्छताम् ।

अयं शीत आकाशवायुस्तव मुखे घर्मजान्स्वेदलवानाचामति ।
नदतः सिंहस्य स्वनं श्रुत्वा यथा सर्वे मृगास्त्रसन्ति तथैव भीमस्य
शब्दं श्रुत्वा सर्वे योधा अत्रस्यन् ।

गगनमध्यमारूढस्य सवितुः प्रचण्डेन तापेन क्लान्तोऽयं शिखी
तरोरालवाले स्थितं शीतिमुदकं पर्याप्तमाचामति ।

निदाघेऽल्पैरपि तोयैर्मालાકારેण યા તરોઃ પુષ્ટિર્વિરચ્યુતે સા કિમ-
નલ્પાન્યપિ તોયાનિ વિશ્વતો વિકિરતા વારિદેન જનયિતું શક્યા ।

શ્રોત્રિયાયાભ્યાગ્ભાયા વત્સલરીં મહોક્ષ મહાજં વા નિર્વપન્તિ
ગૃહમેધિનઃ । તં હિ ધર્મ ધર્મસૂત્રકારીઃ સંમામનાન્તિ ।

પ્રત્યુત્પન્નમતિઃ પ્રાપ્તાં ક્રિયાં કર્તું વ્યવસ્યતિ ॥

एतान्यनीकानि महानुभावं गृहन्ति मेघा इव रश्मिमान्तम् ॥

યાવત્પતાપનિધિરાક્રમતે *ન ભાનુ-
 રહ્ણાય તાવદરુગેન તમો નિરસ્તમ્ ॥
 વ્યતિષજતિ પદાર્થાનાન્તરઃ કોઽપિ હેતુ-
 નં ત્વલુ બહિરુપાધીન્પ્રીતયઃ સંશ્રયન્તે ॥
 લિમ્પતીવ તમોઽક્લુગ્ધાનિ વર્ષતીવાઙ્ગનં નભઃ ।
 અસત્પુરુષસેત્રેવ દૃષ્ટિર્નિષ્ફલતાં ગતા ॥
 ત્વં તેનાભિહિતઃ પથ્યં † કિં ક્રોપં ન નિયચ્છસિ ॥
 ‡ તદ્વિદ્વિષાં જરતિ ચેતસિ ભોગતૃષ્ણા ।
 તેષાં વપૃષિ વિપિનેષુ ચ જારયન્તિ ॥ *
 સહતે શસ્ત્રસંપાતં સહતિ શ્રમમાહવે ।
 ઉત્સાહયતિ તચ્ચિત્તમપિ જેતું શચીપતિમ્ ॥
 પૂજામર્હતિ સર્વેષામૃષીણામાશ્રમેઽપ્યસૌ ।
 અર્હયત્યર્ધસત્કારં મધુપર્કં ચ † પાવનમ્ ॥
 ન ક્ષામ્યતિ ક્ષિતીશાનામપરાધલવાનપિ ।
 અપરાધસહસ્રાણિ ક્ષમતે યો દ્વિજન્મનામ્ ॥

*આપૂર્વક ક્રમ ધાતુ સ્વર્ગાધિપદાર્થના (પ્રગત, તારા, પ્રદમ્ભ, કળ વિગેરે ન્યૂતિતી) 'તદય થવા' ના અર્થમાં આનમનેપરી ગણાયછે.

†દુહ્યાચ્પચ્દાદ્ગરુધિપચ્છિષ્ઠશામુજિમન્થમુષાં ।
 કર્મેયુક્ત સ્યાદકથિતં તથા સ્યાશ્રીદકૃષ્વહામ્ ॥

અત્રે ગણાવેલા ધાતુઓ અને એના સમાનાર્થ ધાતુઓ સામાન્ય નિયમ દ્વિકર્મક ગણાયછે, એટલે તેઓને બે કર્મે હોયછે, એક પ્રધાન અને બીજું અપ્રધાન અથવા ગૌણ, કર્મેણિપ્રધાનમાં કારિકામાંના દુહ્યો મુષપર્વત ધાતુઓ અને તેજ સમાનાર્થ ધાતુઓનો ગૌણ કર્મે પ્રથમા વિભક્તિમાં વધરાયછે, અને પ્રધાન કર્મે દ્વિતીયામાં મૃડવામાં આવેછે, અને ની, હ, કૃષ્, અને વહ, અને તેના સમાનાર્થ ધાતુઓનો પ્રધાન કર્મે પ્રથમામાં વધરાયછે અને ગૌણ કર્મે દ્વિતીયામાં મૃડાય છે, ઉદાહરણ:—બલિ યાચંતે વસુધામ્ કર્તરિ પ્ર૦. 'તે બલિ પાસેથી પૃથ્વી માગેછે,' બલિયાચ્યતે વસુધામ્ કર્મેણિ પ્ર૦. શતં જયતિ દેવદત્તમ્ કર્તરિ પ્ર૦. 'તે દેવદત્ત પાસેથી સો (સિક્કા) જીતેછે,' શતં જીયતે દેવદત્તઃ કર્મેણિ પ્ર૦. ગ્રામમજાં નયતિ કર્તરિ પ્ર૦. ગ્રામમજા નીયતે કર્મેણિ પ્ર૦.

પ્રસ્તુત શ્લોકમાં અભિહિત શબ્દ અભિ પૂર્વક ધી ધાતુનો કર્મેણિ-ભ. કૃ. છે અને એ ધાતુ શ્રુત્તેનો અર્થ 'કરેણ' અથવા 'લાલણ' થાયછે તેના સમાનાર્થ છે.

‡ આ અને એની પછીના નવ શ્લોકો દૃષ્ટ્ય નામના રાગને લાગુ પડેછે.

नाहिर्देशयते कंचित्तद्देशे गरुडाज्ञया ।
 यदि प्रमादाद्दशति तस्मिन्न क्रमते* विषम् ॥
 न तर्जति रुषा कंचिच्चीचमप्युपकारिणम् ।
 परं तर्जयते दुष्टान् समन्तात्संगतान्मिथः ॥
 कोटिभिः पणते नित्यं राष्ट्रे तस्य वणिग्जनः ।
 यक्षाश्चापि पणायन्ति तद्विभूतिं गृहेगृहे† ॥
 सर्वोऽभिलषति श्रीमानिन्द्रियार्थोपसेवनम् ।
 अभिलष्यत्यसौ योगी तेभ्य एव निर्वर्तनम् ॥
 लुम्पति प्रतिपक्षाणां स लक्ष्मीं बाणवृष्टिभिः ।
 न लुम्पति मतिस्तस्य सकलेऽप्यर्थसंशये ॥
 अर्जते धर्ममेवैकमर्थं धर्मार्थमर्जति ।
 अर्जयत्यूर्जितौलोकान् स धर्मेणैव शाश्वतान् ॥
 सर्वस्य जायते मानः स्वहिताच्च प्रमाद्यति ।
 वृद्धी भजति चापथ्यं नरो येन विनश्यति ॥
 भजन्ति विपदस्तुर्णमतिक्रामन्ति संपदः ।
 तान्मदान्नावतिष्ठन्ते‡ ये मते न्यायवादिनाम् ॥
 प्राज्ञास्तेजस्विनः सम्यक्पश्यन्ति च वदन्ति च ।
 तेऽवज्ञाता महाराज क्लाम्यन्ति विरमन्ति§ च ॥
 जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
 जीवनाशा धनाशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति ॥
 अहो खलुभुजङ्गस्य विचित्रोऽयं वधक्रमः ।
 अन्यस्य दशति श्रोत्रमन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥

* 'अस्तर उरवी' अथवा 'लागु थपु' अथवा अर्थमां क्रमं प्राप्तु आत्मनेपदी गद्यापये.

† अतिदृश्य (विलडितरहित) सत्त्ववाचकना अथवा विलङ्घयन्त उपनो द्विर्भाव याय तो तेमां 'प्रत्येक' ना अर्थ आवेष्टे, नेमडे गृहेगृहे 'हरकषेर', द्विनेदिने 'प्रतिदिवस' 'दशरान्'.

‡ सम, अज्ञ, प्र, अथवा विपूर्वक स्था आत्मनेपद प्रत्ययो ग्रहण्डरेजे.

§ वि, आ, परि, अथवा उप पूर्वक इम् परस्मैपदी जे.

વિધૌ વિધ્યતિ સક્રોધે વર્મધર્મઃ શરીરિણામ્ ।
 સ એવ કેવલં તસ્માદસ્માકં જાયતાં ગતિઃ ॥
 વિહિતસ્યાનનુષ્ઠાનાન્નિન્દિતસ્ય ચ સેવનાત્ ।
 અનિમ્નહાચ્છોન્દ્રિયાણાં નરઃ પતનમૃચ્છતિ ॥

૧. ઈશ્વરની રાક્ષિતથીજ આ સંસારચક્ર ફરેછે (ભ્રમ).
૨. તેની નિમકહરામીથી ક્રોધાયમાન થયલા તેણે તેને કઠોર શબ્દો વડે વિંધી નાખ્યો (સમ+તલ).
૩. તે સખામાં ઉતાવળથી ઉઠતા ધણુ રાજાઓની કણ્ઠીઓ તેઓનાં એકબીજા સાથે અડાવાયાં પુટી (ઝડ).
૪. શું ક્ષમા ન કરનારો (ખારીલા) સાપ પોતાના પગવડે પુરૂષને સ્પર્શ કરીને તેને લોહીની ઇચ્છાથી દંખેછે (દંઘ)?
૫. ઇક્ષ્વાકુઓના કુળના આચાર્ય વસિષ્ઠને પ્રથમ નમીને રામ પોતાના ભાઈઓને ભેટ્યો (સ્વજ).
૬. ઇન્દ્રજીત મરી ગયો એટલે તેના કવેળાના ભાતને લીધે શોષે રાવણને અગ્નિની પેઠે ખાખ્યો (ભસ્જ).
૭. જ્યેષ્ઠે હું જીવું છું તે લઈ લેતા તું મારી જીંદગી લઈ લેવા યત્ન કરેછે (યસ).
૮. તે દીવાની જોતથી એવાયલું પતંગિયું એકદમ તેપર પડ્યું અને મૃત્યુ પામ્યું (મૃત્યુ ની દિ. વિ. સાથે જ).
૯. તે હાજીને પાછા ફેરવવાનું ઇચ્છતા અજો તેને ખાણવડે વિંધ્યો (વ્યધ).
૧૦. રાક્ષસો સાથે યુદ્ધમાં રામે પોતાના શત્રુઓના ધણુ સેંકડાઓને તીક્ષ્ણ આયુધો વડે કાપ્યા (ઘટ).
૧૧. રામનો આત્મા સીતાથી પોતાના વિયોગથી ઉત્પન્ન થયલા શોકમાં ગરક થયો (મસ્જ).
૧૨. કૃષ્ણની એન તારી સ્ત્રી પાંચાલીને હોડમાં મૂક (પળ) એમ

ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ યુધિષ્ઠિરને જ્યારે એના શિવાય દરેક ચીજ તેઓથી તેની પાસેથી જીતાઈ*ત્યારે કહ્યું.

૧૩. તે પક્ષીથી ઝુંટવાયલા રત્નની પુનઃ પ્રાપ્તિ માટે મેં ઘણી મહેનત લીધી (પ્ર+યસ).

૧૪. મોટાઓ સાથે જે વેર કરેછે† તે તરત નાશ પામેછે. (શવ).

જમ, હજારો અપરાધી મારાથી દરેક ક્ષણે કરાયછે, અરે ઈશ્વર! તે સર્વે માફ કર (ક્ષમ).

૧૬. અહો આ કુમૌરિકાની અવર્ણ્ય શક્તિ કે જે પદાર્થો ચેતન-વાળા છે (ચિત્ત) તેઓ એને સેવેછે, એટલુંજ નહીં પણ જેઓ ચેતન-વાળા નથી તેઓ પણ !

૧૭. તે સમીપવર્તી નદીના જળકણથી ભીનો આ પવન આગમાં અતિશુદ્ધતેજાને ધીમે કમ્પાવેછે (ધૂ).

૧૮. જ્યારે અજ્ઞે પોતાનો રાખ વગાડ્યો (ધ્મા) ત્યારે તેના ચોક્કા-ઓ જેઓ નાસી ગયા હતા તેઓ પાછા આયા અને તેના રાત્રુઓનાં લશ્કરોને સુતેલાં જોયાં.

શબ્દકોશ ૧.

ધાતુ.

અર્થ ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ. ધટવું,
છાજવું.

કૃત્ ૬ ગ. પ. કાપવું.

કૃ ૬ ગ. પ. વિખેરવું; વિ જોડે,
પાથરવું.

કૃત્ ૧૦ ગ. તારીફ કરવી, વખાણવું,
સ્તુતિ કરવી.

કમ્ પ. ચાલવું, પગલું ભરવું; આ-
લાય થવું, અસર કરવી; આ જોડે,
પાસે જવું, ઉપર થઇને ચાલવું,
ઉગવું, ઉંચે ઉગવું; ક્ષાત્તે જોડે, પેલી
તરફ ચાલવું અથવા જવું, જૂદા
પડવું.

કમ્ ઋ યાકું, યાકી જવું, પરિશ્રમ

* પૃ ૦ ૪ + નોખ જુઓ.

† અહિં વૈદ ન. 'શમ્ભવદ' પરથી થયેલો નામધાતુ વૈરાય આ. વાપરો. જે ધાતુનાં રૂપાખ્યાન પદેલા ગણના ધાતુની પદે થાયજે; નમડે વૈરાયતે વ. ત્રિ. ડુ. જી. વં.

પામવો, નરમ પડવું, ઉદાસીના
 હોવું.
 ક્ષમ્ ૪ ગ. પ. માફ કરવું.
 ગૃહ ૧ ગ. છુપાવવું.
 ગ્રા ૧ ગ. પ. ગળે, સુંઘવું.
 ચમ્ ૧ ગ. પ. ચાટી જવું, પીવું.
 ચિત્ત ૧૦ ગ. આ. ચેતન હોવું, ગતિ
 હોવી.
 જનય જનનો પ્રેરક, ઉત્પત્ત કરવું,
 ઉપજાવવું. જનયિતુમ્ હેતુવર્થ ક.
 જ્ઞ ૧ અને ૪ ગ. પ. અને ૧૦ ગ.
 ધરડા થવું, ક્ષીણ થવું, ધસાઈ જવું.
 નજ્ ૧ ગ. પ. છોલવું. કાપી નાખવું,
 સમ્ જોડે, કકડા કરવા, ધાયલ
 કરવું, રાખ્દાવેડે વિંધવું, નિર્ભ-
 ત્સેના કરવી.
 નર્જ ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ. આ.
 ધમકાવવું, ધાસ્તી આપવી, ઠપકો
 દેવો.
 નસ પ. કાંપવું, બિહવું.
 ગુહ પ. ભાગવું, ગુટવું, કડાક દઈ
 કકડા થવા.
 દંઙ ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ. આ. ક-
 ડવું, દંખ દેવો, દંખવું.
 મૃ ૬ ગ. પ. ધુળવવું, હલાવવું.
 નહ ૧ ગ. પ. રાખ્દ કરવો, ગાજવું,
 ગર્જવું.
 નજ્ વિ જોડે, નારા પામવો.
 પ્જ ૧ ગ. સ્તવન કરવું, રમતમાં હોડ
 બંધવી, સ્તરત મારવી, ઘૂત રમવું.

ખમ્ પ. ભટકવું, ફરવું.
 ખસ્જ ૬ ગ. ઉ. ભુંજવું, બાળવું.
 મ્જા ૧ ગ. પ. મનમાં ફરી જોઈ જવું,
 મનન કરવું; સમ્પૂર્વક આ જોડે,
 વારંવાર મનન કરવું, પરંપરાથી
 ચાલતી રીતપ્રમાણે પકન કરવું,
 નિયમ કરવો, શાસ્ત્ર કરવું.
 યમ્ ૧ ગ. પ. દાબમાં રાખવું, પાછું
 ખેંચવું, કબજામાં રાખવું; નિ
 જોડે.
 યસ્ ૪ ગ. પ. યતન કરવો, કોશીસા
 કરવી, પ્ર જોડે.
 યુજ્ વિ જોડે, ગોઠવવું, સંપાદન કરવું,
 કરવું.
 રમ્ વિ જોડે, બંધ પડવું.
 લ્ષ પ. ઠચ્છવું, અભિ જોડે, ઠચ્છવું,
 લોભ કરવો, માગવું.
 લ્ષિ ૬ ગ. ઉ. લેપ કરવો, ચો-
 પડવું.
 લુપ્ ૪ ગ. પ. નારા પામવો, ન્મલોપ
 થવું, અદૃશ્ય થવું.
 લુપ્ ૬ ગ. ઉ. લઈ લેવું, ચોરવું,
 લુટવું, છિનવી લેવું.
 વ્ષ ૧ ગ. ઉ. કાતરવું, કાપવું, વાવવું,
 નિર્ જોડે, યમાન અથવા બગિ-
 દાન આપવું.
 વૃષ ૧ ગ. પ. વરસાવવું, વૃષ્ટિ કરવી,
 ધાર પાડવી.
 વ્યમ્ ૪૦ ગ. પ. વિંધવું, જાપમી
 કરવું.

વ્રજ ૧ ગ. પ. કાપડું, વાઢડું, ફાડડું.
શદ્ ૧ ગ. પ. નારા પામવો, ક્ષીણ
થવું.
શ્રિ સમ જોડે આશ્રય લેવો, આધાર
રાખવો, વિશ્વાસ રાખવો.
સદ્ જત્ જોડે, સમર્થ થવું, ચોચ્ય થવું.
સજ્જ ૧ ગ. પ. વળગવું, લાગી રહેવું.

વિપૂર્વક અતિ જોડે (વ્યતિષ્ઠ) જો-
ડવું, એકત્ર કરવું.
સો ૪ ગ. પ. છેડો આણવો, પુરું
કરવું, નાશ કરવો; વિપૂર્વક અવ જોડે,
નિશ્ચય કરવો, પ્રયત્ન કરવો,
ઉદ્યોગ કરવો.
સ્થા અવ જોડે, રહેવું, વસવું.

અઙ્ગ ન. અવયવ.

અઙ્ગન ન. મેસ, કાળજી.

અનનુષ્ઠાન ન. (અનુષ્ઠાન ન. કરવું, સા-
ધવું) ન કરવું, ન કીધાની કચ્છર.

અન્ય સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન. ખીળું.

અનિગ્રહ પુ. (નિગ્રહ પુ. દાખ) દાખમાં
ન રહેવું તે, નિરંકુશપણું.

અનીશ ન. સૈન્ય.

અપચ્ચ બ. કોષ્ટપણ પ્રકૃતિ બગાડે
એવી અથવા અવગુણકારક
ચીજ.

અપરાધસહસ્ર ન. (સહસ્ર ન. હજાર)
એક હજાર અપરાધો.

અભિહિત અભિ + આ નો કર્મણિ બૂ. કૃ.,
બોલાયલું.

અભ્યાગત અભિ + આ + ગમ્ નો બૂ. કૃ.,

આવેલું. પુ. પરાણી.

અરુણ પુ. સૂર્યનો સારથિ.

અર્ચ્યસ્ત્કાર પુ. (સ્ત્કાર પુ. માન)

અર્ચ્યથી એટલે અતિથિની

પૂજા કરવાનાં અથવા તેને માન

આપવાનાં સાહિત્યથી આપેલું
માન.

અર્થસંશય પુ. (સંશય પુ. શક, ભય)
ધનને લગતો ભય.

અભ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું, ઓછું; અભ્ય
પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણું, ઘણું.

અવજ્ઞાત અવ + જ્ઞા નો કર્મણિ બૂ. કૃ.,
ધિકારાયલું, અવગણના કરાયલું,
ન મનાયલું.

અસત્પુરુષસેવા સ્ત્રી. (સત્ પુ. સ્ત્રી. ન.
સારું, સેવા સ્ત્રી. આકરી) જે
પુરુષ સારો નથી તેની આકરી,
ડુટપુરુષની સેવા.

અહિ પુ. સાપ.

અઘ્વાય અ. કિ. ત્રિ. નક્ષત્ર,
તરતળ.

આકાશવાયુ પુ. આકાશમાંનો પવન.

આન્તર પુ. ઓ. ન. અંદરનું.

આમોદ પુ. સુગન્ધ, સુવાસ, ખુશખો.

આરુદ આ + રુદ નો બૂ. કૃ. ચઢેલું.

આલવાલ ન. ઝાડના મૂળની આસ-

પાસ પાણી ભરી મૂકવા માટે
કીધેલું કુણ્ડાળું, ક્યારો.

બાહ્ય પુ. મુદ્ધ.

ઇન્દ્રિયાર્થોપસેવન ન. (ઇન્દ્રિય ન.

ઇન્દ્રિ, અર્થ પુ. પદાર્થ, ઉપસેવન

ન. આશ્રય કરવો તે, ઉપભોગ)

ઇન્દ્રિયવિષયનો ઉપભોગ કરવો

તે, વિષયીપણું, વિષયલમ્પટ-

પણું.

ઉપકારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપકાર

કરનારં.

ઝજિત પુ. સ્ત્રી. ન. મોટું, ઐહ, ઉત્તમ.

કેશ પુ. વાળ.

કોટિ સ્ત્રી. કરોડ.

કોષ પુ. ગુસ્સો.

ક્ષાન્ત ક્ષ્મ નો જ. કું, થાકી ગયલું,

લોથ થયલું, નિર્ગત થયલું, કર-

માયલું, જ્વાનિ પામેલું.

ક્ષિતીશ પુ. (ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી) પૃથ્વી-

પતિ, રાજ.

સ્વલભુજઙ્ગ પુ. (સ્વલ પુ. ઠગ, હરામી,

અળ, મુજઙ્ગ પુ. સર્પ) અળરૂપી

સર્પ.

સ્વલુ અ. નક્કી, બેશક.

ગગનમધ્ય પુ. ન. (ગગન ન. આકાશ

મધ્ય પુ. ન. વચ્ચો ભાગ) આકા-

શનો મધ્યભાગ.

ગતિ સ્ત્રી. આશ્રય, આસરો.

ગરુડાજ્ઞા સ્ત્રી. સર્પવર્ગના રાત્રુ ગરુડ-

નો હુકમ.

ગૃહમેષિન્ પુ. ગૃહક્રિયા કરનાર ગૃહસ્થ.

ગૃહસ્થધર્મ ચાલનાર.

ઘર્મજ પુ. સ્ત્રી. ન. (ઘર્મ પુ. ધામ,

ઉબલુતા, ગરમી) ધામથી ઉત્પન્ન

થયલું.

વેતસ્ ન. મન.

વીવનાશ સ્ત્રી. (જીવન ન. જીવલું તે,

જીંદગી, આશા સ્ત્રી. ઉમેદ,

હ/સજી) જીવવાની હ/સજી.

તદેશ પુ. તેનો દેશ.

તદ્વિદિષ્ પુ. તેનો રાત્રુ.

તદ્વિભૂતિ સ્ત્રી. તેના વિદ્ય.

તાપ પુ. ગરમી, તાપ.

તૈવન કિ. વિ. તે દરમ્યાનમાં, તેટ-

લામાં.

તૂર્ણમ કિ. વિ. જલદીથી.

તેજસ્વિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. તેજસ્વી, પ્રકા-

શમાન, ચક્રચકિત, દમ અથવા

હોરાવાળું.

તોય ન. જળ.

દન્ત પુ. દાંત.

દુષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. નિર્દય.

દમ્પતી પુ. દ્વિ. વ. સ્ત્રીપુરૂષ.

દ્વિજન્મન્ પુ. (દ્વિ બે, જન્મન્ ન.

જન્મ) જેને બે જન્મ હોય તે,

પહેલી ત્રણ વૃણું (પ્રાણાણ, ક્ષત્રિય,

વૈશ્ય) માંની કોઈ પણ વણુંમાંના

• એક, પ્રાણાણ.

દ્વિજિહ્વ પુ. (જિહ્વા સ્ત્રી. જીભ) જેને

બે જીભ હોય તે, સર્પ.

દ્વિષ* પુ. શત્રુ.

ધનાશા સ્ત્રી. ધનની હઠ્ઠા.

ધર્મસૂત્રકાર પુ. (ધર્મ પુ. કાયદો, સૂત્ર ન. સૂત્ર, વચન) કાયદાનાં વચન બનાવનાર, ધર્મશાસ્ત્ર બાબનાર, ધર્મસંબંધી નિયમ બાંધનાર.

ધૈર્યજન પુ. સ્ત્રી. ન. (ધૈર્ય ન. ધિરજ, સહનશક્તિ) જેનું ધન ધૈર્ય છે તે.

નિદાષ પુ. ગરમીની ઋતુ, ઉનાળો. નિન્દિત નિન્દાનો કર્મણિ બૂ. ફ., નિન્દાયલું, નિન્દાપાત્ર, ઠપકાલાયક. નિરસ્ત નિર + અસ્ 'શિકવું' નો કર્મણિ બૂ. ફ., વિખેરી નંખાયલું, દૂર કરેલું.

નિર્વર્તન ન. અટકવું, દૂર રહેવું, વગર રહેવું.

નિષ્ઠાશૂન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. (નિષ્ઠા સ્ત્રી. અનિષ્ઠાકાણે ચોટી રહેવું તે, સ્થિરતા, શૂન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. રહિત) સ્થિરતારહિત, અસ્થિર, ચંચળ. નિષ્ફલતા સ્ત્રી. નિષ્ફળપણું, વ્યર્થતા. નીચ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચું, હલકું, હલકી સ્થિતિનું, અપ્રતિષ્ઠિત.

ન્યાયવાદિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (ન્યાય પુ. જે ખરું હોય તે) જે ખરું હોય તે બોલે તે, ખરું બોલનાર.

પતન ન. પડવું, સદુણથી ભ્રષ્ટ થવું, ભ્રષ્ટતા, નાશ.

પથ ન. આરોગ્યતાને કાયદો કરનાર, હિતકારક.

પદાર્થ પુ. સ્ત્રી. જ, વસ્તુ.

પરમ્ ઉ. અ. પણ, પરંતુ.

પર્યાપ્તમ્ ક્રિ. વિ. સંપૂર્ણ રીતે, આત્મા તૃપ્ત થાય ત્યાંસુધી, હઠ્ઠાનુરૂપ.

પાવન પુ. સ્ત્રી. ન. પવિત્ર કરનાર, પવિત્ર, સ્વચ્છ.

ગુણિ સ્ત્રી. પોપણ.

પ્રચ્છન્ડ પુ. સ્ત્રી. ન. ગરમ, ઉગ્ર, તીક્ષ્ણ.

પ્રતાપનિધિ પુ. (પ્રતાપ પુ. ગરમી) તાપનો ભંડાર.

પ્રતિપક્ષ પુ. શત્રુ.

પ્રત્યુત્પન્નમતિ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રત્યુત્પન્ન પ્રતિ + જન્ + પદનો બૂ. ફ.) હાજર-જાબાની, ચપળ, ચંચળ.

પ્રમાદ પુ. બૂલ.

પ્રાણ પુ. (અ. વ.) જીવ.

વહિરુપાધિ પુ. (રૂપાધિ પુ. ધર્મ, વિરોધગુણ, આસપાસની અથવા વિંટલાયલી આવતો) બાહ્ય ગુણ, બાહ્યેતુ.

વાણવૃણિ સ્ત્રી. (વૃણિ સ્ત્રી. વરસાદ) બાણનો વરસાદ.

માનુ પુ. સૂર્ય.

મોગતૃણ્ણા સ્ત્રી. (મોગ પુ. સાંસારિક સુખ, તૃણ્ણા સ્ત્રી. તારસ, હઠ્ઠા) સાંસારિક સુખની હઠ્ઠા.

* અન્ય જૂનો પ્રયોગના અંકગણનાં અને વ્યંજનાદિ પ્રત્યયો પર થતાં દ્વ અથવા દ્વ થાય છે.

મત ન. અભિપ્રાય, શિખામણ,

સજાહ.

મધુર્ક પુ. આવેલા અતિથિને મધ,

દહીં વિગેરેનું અર્પણ.

મહાજ પુ. મોટો બકરી.

મહાનુભાવ પુ. સ્ત્રી. ન. મોટાઈવાળું,

મહાત્મ.

મહારાજ પુ. મોટો રાજા.

મહોક્ષ* પુ. (ઉક્ષન્ પુ. વૃષભ,

આખલો) મોટો વૃષભ.

માન પુ. અભિમાન, ગર્વ.

માલાકાર પુ. માળી.

મિથઃ ક્રિ. વિ. અરસ્પરસ, સાથે.

યાવદ ક્રિ. વિ. જે દરમ્યાનમાં, જે વ-

ખતમાં.

રણ ન. લડવાની જગ્યા, યુદ્ધભૂમિ.

રહિમમત પુ. (રહિમ પુ. ફિરણ)

સૂર્ય.

રાષ્ટ્ર ન. રાજ્ય, પ્રભ.

રુષ સ્ત્રી. ક્રોધ.

સત્ત્વી સ્ત્રી. ધનની અને સૌન્દર્યની

દેવી, શોભા, વૈભવ.

વણિજન પુ. (વણિજ પુ. વેપારી)

વેપારીવર્ગ, વેપારીઓ.

વલ્લતરી સ્ત્રી. વાછીરડી.

વલ્લક્રમ પુ. આરવાની રીત.

વન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. વનને લગતું.

વપુસ ન. શરીર.

વર્મેન્ ન. કવચ.

વારિદ પુ. જળ આપનાર, વાદળ,

મેધ.

વિનિવ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. અજળમ જાણું,

તરેહવાર.

વિવિન ન. જંગલ, વન.

વિશતઃ† ક્રિ. વિ. સર્વ દિશામાં

વિસ્તિત વિ+ધા નો કર્મણિ બ.

રાસ્ટ્રનીર્દેષ્ટ, રાસ્ટ્રમાં અતવિલું

વૃદ્ધિ સ્ત્રી. ઉદય.

વૃષમ્ય ન. મુશ્કેલી, સંકટ.

વ્યથિત વ્યથ નો બ. ક. દુઃખિત.

શક્ય પુ. સ્ત્રી. ન. બનીશકે એવું.

શૈલીપતિ પુ. શૈલી નો પત્ર, હન્દ્ર.

શનૈઃ ક્રિ. વિ. ધીમે.

શબ્દ પુ. અવાજ, બોલ.

શરીરિન પુ. સ્ત્રી. ન. શરીરવાળું; પુ.

મનુષ્ય, માણસ.

શસ્ત્રસંપાત પુ. (શસ્ત્ર ન. આયુધ)

હથિયાર, સંપાત પુ. ઉપર પડતું તે,

હથિયારનો ધા અથવા આટો,

આયુધનો પ્રહાર.

શિશિન્ પુ. માર.

શીત પુ. સ્ત્રી. ન. થંડું.

શ્રમ પુ. થાક.

શ્રોત્ર ન. કાન.

શ્રોણિય પુ. વેદશિખેણા આહ્વાન,

વેદમ્

* સમસમાં ઉક્ષન્ નુ ઉક્ષ થયું.

† નામને તજ પ્રત્યય હમેશ્વામાં આને ત્યારે તેમાં ધંધુઓના અને ડાહ્યા વખતે તજ-
ઓના અર્થ આવે.

સંગત સમ+ગમ નો બૂ. ડૃ. ઝમિકું
થયલું.

સકલ પુ. સ્ત્રી. ન. આખું, સધળું.

સકોષ પુ. સ્ત્રી. ન. કોષસહિત, કો-
ધયુક્ત, યુક્તે થયલું.

સચ્ચરણવ્રત ન. (વ્રત ન. વરત, માન-
તા) સારી અથવા સદ્ગુણી આ-
લરૂપી માનતા.

સઘસૂ અ. ક્રિ. વિ. ઝમિકદંભ.

સમન્તાત્ ક્રિ. વિ. બરોબરે રીતે,
સારી પેઠે.

સૈવન ન. સેવવું અથવા ચાકરી કર-
વી તે, આશ્રય લેવા, આચરવું.

સ્થિત સ્થા નો બૂ. ડૃ. રહેલું, હોયલું,
હયાત રહેલું.

સજનવિયોગ પુ. પોતાનાં માણસો
અથવા સગાંથી જુદા પડવું તે.

સ્વન પુ. ગવાજ, ગર્જના.

સ્વહિત ન. પોતાનું કસ્યાણુ.

સ્વેદલવ પુ. (સ્વેદ પુ. પરસેવો) પર-

સેવાનો લેરા અથવા છોટો,
ધર્મબિદુ.

હેતુ પુ. કારણ.

અજ (ઝમિક પુરૂષનું નામ) અજ પુ.

અતિયુક્તપેલો અતિયુક્તલતા સ્ત્રી.

અવલ્યેય અનિર્વચનીય પુ. સ્ત્રી. ન. અનિ-
ર્વેણીય પુ. સ્ત્રી. ન., કિમ્+અપિ પુ.
સ્ત્રી. મૈ.

ઘડવાકુઝ્મો (રામના કુળના
રાજાઝ્મો). ઇશ્વાકુ પુ. (બ. વ.
માં વૈપરાયછે).

ઘઘ્ઘા કાઠ્ઠા સ્ત્રી.

ઘન્દ્રજીવ (રાવાણુનો પુત્ર) ઇન્દ્ર-
જિત્ પુ.

ઉતાવળથી સસંભ્રમ ક્રિ. વિ.

ઝમિકદંભ સહસા ક્રિ. વિ.

ઝમિક ખીજ સાથે ઝઠડાવવું ત પર-
સ્પરસંપદન ન.

ઝોર વરુષ પુ. સ્ત્રી. ન., (રાખ્દો)

વરુષાક્ષર પુ. સ્ત્રી. ન.

કણ્ઠી હાર પુ.

કૃષ્ણુની બહેન કૃષ્ણા સ્ત્રી.

ક્રોધાયમાન થયલું કુદ્ધ (ક્રુધ નો
બૂ. ડૃ.).

ક્ષમા ન કરનારે (ખારીલું) અમર્ષણ
પુ. સ્ત્રી. ન.

અચ્ચાયલું વિલોભિત (વિ+લુભ નો
પ્રેરક કર્મણિ બૂ. ડૃ.).

જળકણ કળ પુ. મીકર પુ.

જોત શિશ્વા સ્ત્રી.

ઝુંટવાયલું આક્ષિત (આપક્ષિ નો
કર્મણિ બૂ. ડૃ.).

ધીમે મન્દમ્ ક્રિ. વિ.

નિમકહટ્ટામી જુલવ્રતા સ્ત્રી.

પતંગિયું પતક પુ.

પાંચાલી (પાંચાલદેશની રાજ-
કુમારી) પાચ્ચાલી સ્ત્રી.

પુનઃપ્રાપ્તિ (ફરીથી મેળવવું તે)

પ્રત્યાગમ પુ.

ખીનું આદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન.

લોહી કોળિન ન.

શક્તિ પ્રમાણ પુ.

સમીપવર્તી સંનિહિત સમ+નિ+ધાને

કર્મણિ ભૂ. ૬.

પાઠ ૨.

પાંચમા અને આઠમા ગણ વિશે.

સંસ્કૃતમાં ક્રિયાપદના કાળ અને અર્થ મળીને દશ વિભાગ થાયછે. એમાંના ચાર વિભાગમાં ક્રિયાપદોનાં રૂપમાં વિશેષ ફેરફાર થાયછે અને તેના સંબંધમાં તેઓના નવ ગણવર્ગ* પાડેલા છે. એ ચાર વિભાગોને ગણકાર્યવિગિષ્ઠ, અથવા વિશેષ કાળ અને અર્થ કહેછે.

૧. એ વિભાગના સંબંધમાં સંસ્કૃત વैयाકરણો ધાતુઓના જે દશ ગણ પાડેછે તેના બે વર્ગ પાડી શકાય. પહેલા વર્ગમાં પહેલા, ચાથા, છઠ્ઠા, અને દશમા ગણનો સમાવેશ થાય, અને ખીજ વર્ગમાં બાકી રહેલા ગણો આવે. પહેલા વર્ગનું સામાન્ય લક્ષણ એ છે કે તેમાં અંગને+ અન્તે અ આવેછે, અને ખીજનું એ કે તેમાં અંગને અન્તે અ આવતો નથી.

ખીજ વર્ગના ગણકાર્યવિગિષ્ઠ કાળો વિશે સામાન્ય નિયમો.

૨. અમુક પ્રત્યય પહેલાં ધાતુ તથા વિકરણમાં વિશેષ ફેરફાર થાયછે. આ ફેરફારો ઉપર નજર રાખી પ્રત્યયન બે વર્ગ કરેલા છે તેમાંના એકને વિકારક અને ખીજને અવિકારક ‡ એવું નામ આપેલું છે.

* સંસ્કૃત વैयाકરણો દશ ગણ માનેછે, પણ કશામાં ગણમાં મૂળ ધાતુને ન અથવા વિકરણ પ્રત્યય લાગેછે તે માલ મૂળમાં (અન્યમાં) જતાં વૈભાષાર કાળ અને અર્થમાં નહીં પણ ખીજાં કેટલાકમાં પૂછ માલમ પડેછે.

† નામનાં અથવા ક્રિયાપદનાં જે રૂપને પ્રત્યય લગાડવામાં આવેછે તે રૂપને અંગ કહેછે.

‡ કેટલાક પ્રત્યયો અંગમાં વિકાર અથવા શુદ્ધિ, વૃદ્ધિ વિગેરેથી થતો ફેરફાર ઉત્પન્ન કરેછે, અને કેટલાક અંગમાં એવો ફેરફાર ઉત્પન્ન કરતા નથી. જેવા પ્રકારના પ્રત્યયોને આ અન્યમાં વિકારક અને ખીજ પ્રકારના પ્રત્યયોને અવિકારક કહ્યા છે. ધ્યાનમાં રાખવું કે અવિકારક પ્રત્યયો ખીલકુલ વિકાર કરતા નથી એમ નહીં. તેઓ અંગમાં શુદ્ધિ અથવા વૃદ્ધિ રૂપી વિકાર કરી કરતા નથી, પણ કોઈક લખત સંપ્રસારણ વિગેરે વિકાર ઉત્પન્ન કરેછે. તેને પ્રસંગે અવિકારક એટલે સંવર્ધકારક અથવા થોડો ફેરફાર કરનારા એમ સમજવું.

પરસ્મૈપદ.

૩. એકવચનના પ્રત્યયો વિકારક છે.

અપવાદ:—વિધ્યર્થના એકવચનના પ્રત્યયો તથા આમાર્થના ખીજી પુરૂષનો એકવચનનો પ્રત્યય વિકારક નથી.

૪. દ્વિવચન અને બહુવચનના પ્રત્યયો અવિકારક છે.

અપવાદ:—આમાર્થમાં પહેલા પુરૂષના દ્વિવચન અને બહુવચનના પ્રત્યયો અવિકારક નથી.

એટલે વર્તમાનકાળ અને હસ્તનભૂતકાળના* બધા પુરૂષોના એકવચનપ્રત્યયો અને આમાર્થ પહેલા પુરૂષના બધા વચનના પ્રત્યયો અને ત્રીજા પુરૂષનો એકવચનનો પ્રત્યય એટલા વિકારક છે અને બાકીના અવિકારક છે.

આત્મનેપદ.

૫. બધા પ્રત્યયો અવિકારક છે.

અપવાદ:—આમાર્થના પહેલા પુરૂષના પ્રત્યયો અવિકારક નથી.

૬. વિકારક પ્રત્યય પર છતાં અંગના અન્તરવરનો અને ઉપાન્ત્ય હસ્તવરનો ગુણ થાય છે.

વર્તમાનકાળ.

૭. ખીજી વર્ગના ગણોમાં વર્તમાનકાળના પરસ્મૈપદપ્રત્યયો પહેલા વર્ગના વર્તમાનના જોવાળ છે, પણ આત્મનેપદપ્રત્યયો પહેલા વર્ગનાથી જૂદા પડે છે:—

(૧) માર્ગોપદશિકામાં આપેલા આત્મનેપદપ્રત્યયોમાંના કેટલાકમાં ક આવે છે તેને બદલે આ થાય છે.

(૨) પહેલા પુરૂષના એકવચનનો પ્રત્યય એ છે.

(૩) ત્રીજા પુરૂષના બહુવચનના પ્રત્યયમાંના નનો લોખ થાય છે. એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બી.વ.
૧ લો પુ.	એ	બહે	મહે
૨ જો „	સે	માથે	ધ્વે
૩ જો „	તે	આતે	અતે

* એટલે 'પ્રથમભૂત' માર્ગોપદશિકામાં કહ્યો છે તે.

૮. ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળમાં પ્રત્યય લગાડતાં પહેલાં ધાતુને પાંચમા ગણમાં નુ અને આઠમા ગણમાં ડ વિકરણ લાગેછે.

૫ મો ગણ.

ચિ ઉ. ઋકદં કરથું.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પા.વ.
૧ લો પુ.	ચિનોમિ	ચિનુવ:-ચિન્વ:	ચિનુમ:-ચિન્મ:
૨ જો „	ચિનોષિ	ચિનુથ:	ચિનુથ
૩ જો „	ચિનોતિ	ચિનુત:	ચિન્વન્તિ

આહિં ચિ ધાતુને નુ લગાડ્યાથી અંગ ચિનુ થાયછે, તેના અન્ય ડનો મિ, સિ, અને તિ વિકારક પ્રત્યય પર છતાં ઓ થાયછે, અડલે ચિનુ નું ચિનો થાયછે, પણ વસ, મસ વિગેરે અવિકારક પ્રત્યયો પર છતાં ડ નો ફેરફાર થતો નથી.

(અ) ર અને સ પર છતાં વિકરણના ડ નો તેની પૂર્વે સંયુક્ત વ્યંજન ન આવ્યા હોય તો વિકલ્પે લોપ થાયછે; જેમકે ચિનુવ:-ચિન્વ:, ચિનુમ:-ચિન્મ: (ઉપલાં ૩૫ જુઓ); અને ચિનુવહે-ચિન્વહે, ચિનુમહે-ચિન્મહે (નીચલાં ૩૫ જુઓ); પણ આપ ધાતુનાં આનુવ:, આનુમ: એ રૂપોમાં ડ નો લોપ થતો નથી.

૧ લો પુ.	ચિન્વે	ચિનુવહે-ચિન્વહે	ચિનુમહે-ચિન્મહે
૨ જો „	ચિનુષે	ચિન્વાયે	ચિનુધ્વે
૩ જો „	ચિનુતે	ચિન્વાતે	ચિન્વતે

આહિં અધા પ્રત્યયો અવિકારક હોવાથી નુ નો કોઈ પણ સ્થળે નો થતો નથી.

આપ્ ૫. મેળવયું.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પા.વ.
૧ લો પુ.	આપ્રોમિ	આપ્રુવ:	આપ્રુમ:
૨ જો „	આપ્રોષિ	આપ્રુથ:	આપ્રુથ
૩ જો „	આપ્રોતિ	આપ્રુત:	આપ્રુવન્તિ

(આ) આ ગણમાં સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં વ્યંજનાન્ત-
ધાતુઓ પછી નુ ના ઉ ના ઉવ થાયછે. આ નિયમ પ્રમાણે ઉપલાં રૂપોમાં
આમુર્વાન્નિ રૂપ થયુંછે, કેમકે આપ ધાતુ વ્યંજનાન્ત છે, એટલે એને છેડે
વ્યંજન છે.

૮ મો ગણ.

તન્ ઉ. તાણીને લાંબું કરવું.

	અ. વ.	દ્વિ. વ.	પ. વ.
૧ લો પુ.	તનોમિ	તનુવઃ-તન્વઃ	તનુમઃ-તન્મઃ
૨ એ „	તનોષિ	તનુથઃ	તનુથ
૩ એ „	તનોતિ	તનુતઃ	તન્વન્તિ
૧ લો પુ.	તન્વે	તનુવહે-તન્વહે	તનુમહે-તન્મહે
૨ એ „	તનુષે	તન્વાથે	તનુધ્વે
૩ એ „	તનુતે	તન્વાતે	તન્વતે

૧૬૫૦ (અ) પ્રમાણે તનુવઃ અથવા તન્વઃ વિગેરે રૂપો થયાં.

૯. ગણુકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાં કૃ કરવું ૮ ગ. ઉ. નું વિકારક પ્રત્યય
પર છતાં કર રૂપ થાયછે. અને અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં કર થાયછે.

પ.

આ.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ લો પુ.	કરોમિ	કુર્વઃ	કુર્મઃ	કુર્વે	કુર્વહે	કુર્મહે
૨ એ „	કરોષિ	કુરુથઃ	કુરુષ	કુરુષે	કુર્વાથે	કુર્મધ્વે
૩ એ „	કરોતિ	કુરુતઃ	કુર્વન્તિ	કુરુતે	કુર્વાતિ	કુર્વતે

(અ) કૃ ધાતુમાં અને પર છતાં ઉ નો નિત્યલોપ થાયછે; આ
નિયમ પ્રમાણે કુર્વઃ, કુર્મઃ વિગેરે રૂપો થાયછે.

યજેષુ સોમં સુન્વતેઽધ્વર્યવઃ ।

પ્રત્યહં પ્રાતરુથાયોપવનં ચ ગત્વા પુષ્પાણ્યવચ્ચિનોમિ ।

મહાત્મનાં યજ્ઞાંસિ દિશુ પ્રતન્વન્તિ કવયઃ ।

દુઃખપીડિતામપિ માં હૃદયમર્મચ્છિદ્ધિર્વચનૈઃ કિં પુનર્દુનોષિ ।
 દ્વાસ્થૌ પુરુષૌ રાજકુલસ્ય દ્વારમપાવૃણ્વાતે ।
 પુણ્યકૃતઃ સ્વેષાં સુચરિતાનાં ફલં સ્વર્ગલોકેઽનુવતે ।
 આર્યાઃ સંસારસુખાનિ ત્યક્ત્વા કિમર્થમરણવાસમઙ્ગીકુરુધ્વે ।
 શ્રુતિમનોહરાંશ્ચિત્રાલાપાઞ્ઞશૃણ્મઃ ।
 આકાશં મેઘા વૃણ્વતે ।
 હે જગન્નાયક ન વયં ચર્મચક્ષુષા તવ વિભૂતિમુપવીક્ષિતું શક્નુમઃ ।
 યત્ત્વં કુરુષે તદન્યથા વિધાતું કઃ શક્નોતિ* ।
 કેનાપિ રક્ષસા હતમસ્માકં તુરગં વયં વિચિનુમઃ ।
 વારંવારમીશ્વરસ્યારાધનાં સાધવઃ કુર્વન્તિ ।
 સત્કૃતિર્મનુષ્યસ્ય કીર્તિર્સર્વેષુ દેશેષુ તનોતિ ।
 *ન દુનોતિ દયાલુત્વાદ્વત્મા કંચિદપ્યસૌ ।
 દુરુત્તૈરપિ દીનાનાં મનઃસ્ય ન દૃયતે ॥
 સોમં સુનોતિ યજ્ઞેષુ સોમવં વિભૂષણઃ ।
 પુરઃ સુવતિ સંગ્રામે સ્યન્દનં સ્વયમેવ સઃ ॥
 દુરાપમપિ લોકેઽસ્મિન્ યદ્દદ્ધસ્ત્વભિવાઞ્છતિ ।
 તત્તદાપ્નોતિ મેધાર્વા તસ્માત્કાર્યઃ સમુદયમઃ ॥

૧. તમે તમારી મનની લાગણીઓને વશ કરવાને શક્તિમાન નથી (શક્).
૨. અમે દરવરસ કાશીની જાત્રાઓ કરીએ છીએ (કૃ).
૩. આત્મક પાણી પાચે છે (વન્), પણ તે પામતું નથી (આર).
૪. જે હું હું છું તે તું સાંભળે છે (શ્રુ) ?
૫. હું તે વિચાર કરી દેખાડતા નથી (વિ+વૃ); કારણ કે તે પાપી છે.
૬. હું તે મેહેલના દરવાજા ખંધ કરું છું (સઘ+વૃ) •
૭. તે એ શિક્ષકો પૈતાના શિષ્યોને ન્યાયના મૂળવિચારો સમજાવે છે (વિ+વૃ).

* આ અને એની ખજીના શોડો ગયા પાઠના બેલાજી શોડોની વંદે દૃષ્ટ્ય નામના શાસ્ત્રને માથુ પડે છે.

૮. અમ કરવાથી* માન તમે તમારી પોતાની હલકાઈ ઉઘાડી પાડોછો. (આવિસ્+કૃ).

૯. કદરીઆ પૈસા સંધરી મૂકે છે (સમ્+ચિ).

૧૦. સમજી માણસો પોતાની મતલબો સેહેલાઈથી પાર પાડે છે (સમ્).

૧૧. મેં એક પશુ દીધું. તેને એક જાડી પુછડી છે અને તે વારંવાર હલાવેછે (ધૃ).

શબ્દકોશ ૨.

તાંચમા ગણના પાતુ.

અજ આ. મેળવવું, બોગવવું,
વ્યાપવું.

આ પ મેળવવું, સંપાદન કરવું.
ચિ ઉ. એકઠું કરવું; વિ જોડે, શો-
ધવું, બોગવું, દેડવું; સમ્ જોડે,
સંધરી મૂકવું.

દુ પ દુઃખ દેવું, પજવવું, પીડવું.
ધુ અથવા ધૃ ઉ. ધુજવવું.

જૂષ પ જામ ભીડવી, હોડ બકવી,

કોઈની સામા છાતી ચલાવવી.
કૃ ઉ ઠાંકવું; અપ+આ જોડે, ઉઘા-
ડવું; વિ જોડે, મમજાવવું, કહી દે-
ખાડવું; સમ્ જોડે, બધ કરવું; આ
જોડે, કબજા ગાળવું, દાખ ગાળવો.

જશ્ પ શક્તિમાન થવું, ગકવું.

જુ (જૃ)† પ. સાંભળવું, સુણવું.

સામ્ પ પારપાડવું, સાંધવું,

સુ ઉ. મોમરસ કાઢવો.

આઠમાં ગણના પાતુ.

કૃ ઉ. કરવું; વજી જોડે, જીતવું, વ-
શ કરવું, અજી જોડે, કબ્જલ કરવું,
અંગીકાર કરવો; આવિસ્ જોડે, ઉ-
ઘાડું કરવું, ખુલ્લું કરવું, તિરસ્
જોડે, ધિક્કારવું, તિરસ્કાર કરવો;

પ્રાતિ જોડે, વેર લેવું, સાંભા થવું.
તન્ ઉ. તાણવું, પાથરવું, જેમકે યમ
પાથરવો અંટલે કરવો; પ્ર જોડે,
પાથરવું.

વન્ આ. માગવું, યાચવું

* અને 'તમે' નો ગુણ બતાવતો વર્તમાન ક્રિત વાપરો.

† કેલકાક પાતુબોના ગણકાર્યેનિશિષ્ટ કાળોમા ને આરશ ચાપકે તે કોસમા આપલા જે.

अध्वर्यु पु. अग्निदान तैयार करी देव-
तामां होमवां अग्नि नो धर्म छे
अग्निवा याज्ञिक गौर.
अन्यथा अ. अग्नि नहीं तो, अग्नि
रीति.

अरण्यवास पु. (अरण्य न. वन, अग्ने
वास पु. रहनेवाला) वनमां नुं रहनेवाला.
आराधना स्त्री. पूजा.

कार्य पु. स्त्री. न. करवालायक, करवा
योग्य.

चर्मचक्षुष न. (चर्मन् न. आभङ्ग,
आभङ्गी, अग्ने चक्षुष न. आभङ्ग)
आभङ्गानी आभङ्ग, शाश्वतिक
दृष्टि (मननी दृष्टि नहीं ते)

चित्रालाप पु. (चित्र न. रहत रहने,
विविध, अग्ने आलाप पु. बात)
विविध विषय उपर बातचीत.

जगन्नायक पु. (जगत् न. जगत्,
विश्व, नायक पु. धर्मी) विश्वनो
नाथ.

नुरग पु. घोड़ा.

दयालुत्व न. दयाभाव, भायाणुपायुं.
वीन पु. स्त्री. न. गरीब, दरिद्री,
दुःखी.

दुःखपीडित पु. स्त्री. न. दुःखपी
पीडायलुं.

दुराग पु. स्त्री. न. भेगवतुं मुश्केल
पडे अग्नि, दुःखप्राय.

दुरुक्त न. अनुचित वचन, सारी
रीति नहीं भोलिला शब्द, दुर्भाषण.

दू ४ ग. आ. दुःख पाभङ्ग, दुःखित
थवुं.

द्राक्ष्य पु. स्त्री. न. पारण्डे उभिलुं,
द्वारपाण.

द्वार न. पारण्डे.

गुण्यकृत् पु. स्त्री. न. गुण्य न. पुन,
अग्ने कृ करवुं) पुण्य करनार.
पुण्यराणी.

प्रत्यहम् अ. (प्रति दरेक अग्ने अहन्
न. दिवस) दरेक, प्रति-
दिवस.

यज्ञ पु. जगत्, यज्ञ.

राजकुल न. (राजन् पु. अग्ने कृ न.
धर, भेलेल) राजभेलेल.

वारंवारम कि. वि. वारंवार, वारंवार.
विभूति स्त्री. शक्ति, मोटाफ.

श्रुतिमनोहर पु. स्त्री. न. (श्रुति स्त्री.
कर्तुं, कान, अग्ने मनोहर पु. स्त्री.
न. २ भेलेलीय, मनहरण करे अग्नि
कानने २ भेलेलीय लागे अग्नि.)

संघाम पु. पुच्छ.

संसारसुख न. (संसार पु. दुनियाभां
होवुं ते, दुनियानी स्थिति, सुख
न.) दुनियानी स्थितिनुं सुख.

सकृति स्त्री. पुष्ट्यकर्म, इदं काम.

समुद्यम पु. उद्योग.

सू ६ ग. प. हडसेलवुं; आगण
अलाववुं.

सोमवंशविभूषण पु. स्त्री. न. (सोम पु.
अंद्र) अंद्रवंशने शोभावनार

ચંદ્રવંશનો (ચંદ્રવંશના રાજ-
ઓના) અલંકાર.

સ્યન્દન પુ. ૨થ.

સ્વયમ્ અ. પેતિ, જાતે.

હૃદયમર્મેચ્છિદ્ પુ. સ્ત્રી. ન. (હૃદય ન.

હૃદયું, મર્મેન્ ન. જેમાં મારવાથી

જીવ જાય એવા ભાગો, મર્મ-

સ્થાન અને છિદ્ર કાપવું) હૃદયના

મર્મસ્થાનને છેદનારું.

કહ્લી કદયં પુ.

કારણકે યતઃ અ., હિ અ.

જાડી સ્થૂળ પુ. સ્ત્રી. ન., વિવુલ પુ.

સ્ત્રી. ન.

જાત્રા યાત્રા સ્ત્રી.

દરવરમ પ્રતિસંવત્સરમ ક્રિ. વિ. અ.

દરવાજે દ્વાર ન.

પાપી, પાપવાણું પાપ પુ. સ્ત્રી. ન.

પોતાનું સ્વીય પુ. સ્ત્રી. ન.

મતલબ કાર્ય ન.

મૃગવિચાર તત્ત્વ ન. નય પુ.

વારંવાર અનિશ્ચમ ક્રિ. વિ.

વિચાર સંકલ્પ પુ. બુદ્ધિ સ્ત્રી.

શિક્ષક અધ્યાપક પુ. સ્ત્રી. ન.

સમગ્ર દૂરદર્શિન્ પુ. સ્ત્રી. ન., ચનુર

પુ. સ્ત્રી. ન.

સેહેલાઈ સૌકર્ય ન.

હલકાઈ લઘુતા સ્ત્રી.

પાઠ ૩.

પાંચમા અને આઠમા ગણ વિશે (જારી).

હિસ્તનભૂતકાળ.

૧૦ પરસ્પૃષ્ટપદપ્રત્યયો પહેલા વર્ગના કહ્યાછે તેના તેજ છે. આત્મને-
પદપ્રત્યયો પણ પહેલા વર્ગના જેવાજ છે, પણ ક્તામ્ અને ક્થામ્ ના
ક ને બદલે આ થાયછે. (૧૫ પૃષ્ઠ (૧) જુઓ); અને ત્રી. પુ. બ. વ. નો પ્રત્યય
અત છે.

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

	અ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	હ	વહિ	મહિ
૨ જો „	થાસ્	આથામ્	ધ્વમ્
૩ જો „	ત	આતામ્	અત

૫ મો ગણ.

આપ ૫. નેળવયું.

	એ. ૫.	દ્વિ. ૫.	ત્રિ. ૫.
૧ લા પુ.	આમવમ્	આમુવ	આમુમ
૨ એ „	આમોઃ	આમુતમ્	આમુત
૩ એ „	આમોત્	આમુતામ્	આમુવન

અશ્વ આ. વ્યાપયું.

૧ લા પુ.	આશ્નુવિ	આશ્નુવહિ	આશ્નુમહિ
૨ એ „	આશ્નુથાઃ	આશ્નુવાથામ્	આશ્નુધ્વમ્
૩ એ „	આશ્નુત	આશ્નુવાતામ્	આશ્નુવત

૫૨૨મૈપદ એકવચનના પ્રત્યયો વિકારક હોવાથી એ ત્રણ એક-વચનનાં રૂપાન્યનમાં નુ નો નો થાય છે. આમુવન, આશ્નુવિ વિગેરે રૂપામાં ૧૩૫૦ (આ) પ્રમાણે એ નુ ના ઉ નો ઉવ થાય છે એટલે નુ ને બદલે નુવ થાય છે.

ચિ આ. એકકું કરવું.

	એ. ૫.	દ્વિ. ૫.	ત્રિ. ૫.
૧ લા પુ.	અચિન્વિ	અચિનુવહિ-અચિન્વહિ	અચિનુમહિ-અચિન્મહિ
૨ એ „	અચિનુથાઃ	અચિન્વાથામ્	અચિનુધ્વમ્
૩ એ „	અચિનુત	અચિન્વાતામ્	અચિન્વત

૮ મો ગણ.—તન્ ૫.

૧ લા પુ.	અતનવમ્	અતનુવ-અતન્વ	અતનુમ-અતન્મ
૨ એ „	અતનોઃ	અતનુતમ્	અતનુત
૩ એ „	અતનોત્	અતનુતામ્	અતન્વન્

આ.

૧ લા પુ.	અતન્વિ	અતનુવહિ-અતન્વાહિ	અતનુમહિ-અતન્મહિ
૨ એ „	અતનુથાઃ	અતન્વાથામ્	અતનુધ્વમ્
૩ એ „	અતનુત	અતન્વાતામ્	અતન્વત

૮. તે બે છે.કરીચ્ચાચ્ચ પોતાને માટે કલિ તે વાડીમાં કુલો ચુંટયાં* (અવ+ચિ).

૯. તેચ્ચાચ્ચ પોતાની ઇચ્છાચ્ચા, ક્રોધ, અને લોભ, ચત્નોવડે કબજા કરીયાં (આ+વ) અને બ્રહ્મચિન્તન કરતાં નિત્યસુખ પ્રાપ્ત કરીયાં (આ+વ).

૧૦. બલુવાહને અર્જુનને તીરવડે છાતીમાં ધાયલ કરીયાં (ક્ષણ અથવા ક્ષિણ).

૧૧. તે લડાઈમાં જોદ્વાચ્ચાના ઘોડાચ્ચા મરાયા, પણ તેચ્ચાચ્ચ ખીજી મેળવ્યા (આ+વ) અને ફરીથી લડયા.

૧૨. તે અને રામે પાપ કરીયાં (કૃ) અને તેને માટે તમા બન્નો શિક્ષાને પાત્ર છે.

શબ્દકોશ ૩.

ક્ષણ, ક્ષિણ ૮ ગ. પ. ધાયલ કરવું. હા પ ગ. પ. જવું; પ્રજોડે, મોકલવું.

અન્વિષ્યત્ (અનુ+ઇષ [૪ ગ. પ.]

નો વ. ૬.) શોધવું, શોધતાં.

અશન ન. આપું તે, ભોજન.

ઈદૃશ પુ. સ્ત્રી. ન. આપું.

ઉપાલમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. ઠપકાલાયક,

દોષપાત્ર.

કુરુક્ષેત્ર ન. કુરુચ્ચો લડયા તે સ્થ-

ળાનું નામ.

ગમ્ અભિ જોડે, હુમલો કરવો.

નિબિડ પુ. સ્ત્રી. ન. ફાટ ચીરો વગરનું,

ઘટ, ધાંડું.

ફલમૂલાદિ પુ. સ્ત્રી ન. (મૂલ-કુન્દ).

ફળ મૂળ વિગેરે.

મકિતવ્યક્ત સ્ત્રી. નસીબ, પ્રાણીધ.

મામક પુ. સ્ત્રી. ન. માઈ.

રામાદિ પુ. (રામ વિશેષ નામ છે,

અને આદિ આરંભ) રામ અને

ખીજાચ્ચો, રામ વિગેરે.

વૃત્તિ સ્ત્રી. ગુજરાત, ઉપજીવિકા,

આજીવિકા.

વૃદ્ધ પુ. સ્ત્રી. ન. ધરડું.

વે અ. પાદપૂરણ અથવા વાક્યભૂષા

માટે વાપરેલો શબ્દ.

સંજય પુ. વિશેષનામ છે.

* આ દેખીને ધાતુનું આત્મનેપદ રૂપ વાપરવું. જ્યારે ધાતુ ઉભયપદી હોય ત્યારે ક્રિયાનું ફળ કર્તૃગામિ હોય એટલે કતીને અળતું હોય તો આત્મનેપદ વાપરવું અને ખીજાને અળતું હોય તો પરસ્પરેપદ વાપરવું.

સમીક્ષિત પુ. સ્ત્રી. ન. જે હૃદયેલું
હોય તે.
સાહાય્ય ન. દોસ્તી, મદદ.

હે કે. અ. સંબોધનાર્થ અવ્યય, અરે
હોતુ પુ. જેનો ધર્મ મન્ત્ર બણવાનો
છે, એવો યાત્રિક ગોર.

હ/અછા કામ પુ.
ફિલ્લો હુગે પુ.
ખોવાયલું નહ બૂ. ફ.
તપાસવા નિરૂપયિતમ્ (નિ+રૂપ
૧૦ ગ.નો હેત્વર્થ દૃદન્ત.).
નિત્ય શાશ્વત પુ. સ્ત્રી. ન.
ખજુવાહન (પાણ્ડવ અર્જુનનો
પુત્ર) જમ્બુવાહન પુ.

મરાયું હત (કર્મણિ બૂ. ફ.)
લડવા યુદ્ધાય, યુદ્ધે. યોદ્ધમ્.
લોભ લોભ પુ.
શિક્ષા વળડ પુ.
સરયૂ (અયોધ્યા પાસેની નદી)
સરયૂ સ્ત્રી.
સુખ સુખ ન.
હાલઆલ વ્યાપાર પુ.

પાઠ ૪.

પાંચમા અને આઠમા ગણો (ભરી).

પરસ્પૃષ્ટ.

આસાર્ય.

૧. ખીજ વર્ગના ગણોમાં આસાર્ય રૂપના ખીજ પુરૂષના એકવચ-
નમાં હિ પ્રત્યય લાગેછે. પાંચમા ગણના સ્વરાન્તધાતુઓ અને આઠ-
મા ગણના બધા ધાતુઓનાં રૂપોમાં એ હિના લોપ થાયછે.

એટલે પ્રત્યયો નીચેપ્રમાણે છે.

	એ.વ.	દિ.વ.	બ.વ.
૧ લો પુ.	આનિ	આવ	આમ
૨ બે "	હિ	તમ્	ત "
૩ બે "	તુ "	તામ	અન્તુ

આર પ ગ.

૧ લો પુ.	આમ્રવાનિ	આમ્રવાવ	આમ્રવામ
૨ બે "	આમુહિ	આમુતમ્	આમુત
૩ બે "	આમોતુ	આમુતામ્	આમુવન્તુ

સુ પ ગ.

૧ લો પુ.	સુનવાનિ	સુનવાવ	સુનવામ
૨ એ „	સુનુ	સુનુતમ્	સુનુત
૩ એ „	સુનોતુ	સુનુતામ્	સુન્વન્તુ

આ રૂપોમાં પહેલા પુરૂષના ત્રણે વચ્ચનના પ્રત્યયો વિકારક હોવાથી નુને નો થયો છે અને નો ની પછી પ્રત્યયોને! આદિશ્વર આ આવાવાથી નો ને નવ થયો અને તેમાં આ મળી નવા થયો છે, અષ્ટમે આપ્રવાનિ, આપ્રવાવ વિગરે રૂપો થયાં છે.

ખીજી પુરૂષના બધા પ્રત્યય અવિકારક છે, તેમજ ત્રીજી પુરૂષના દ્વિવચ્ચન અને બહુવચ્ચનના પ્રત્યયો પણ અવિકારક છે.

વિધ્યર્થ.

૨. હસ્તનભૂતકાળના પ્રત્યયોની પૂર્વે યા મૂકવાથી વિધ્યર્થના પ્રત્યય થાય છે. ત્રીજી પુરૂષના બહુવચ્ચનનો પ્રત્યય યુસ્ છે.

પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
૧ લો પુ.	યામ્	યાવ	યામ
૨ એ „	યાઃ	યાતમ્	યાત
૩ એ „	યાત્	યાતામ્	યુઃ

ચિ પ ગ.

૧.લો પુ.	ચિનુયામ્	ચિનુયાવ	ચિનુયામ
૨ એ „	ચિનુયાઃ	ચિનુયાતમ્	ચિનુયાત
૩ એ „	ચિનુયાત્	ચિનુયાતામ્	ચિનુયુઃ

અહિં બધા પ્રત્યયો અવિકારક હોવાથી કોઈ પણ રૂપમાં યુલ્લ થતો નથી.

આત્મનેપદ.

આસાર્થ.

૩. ખીજી વર્ગના ગણમાં વર્તમાનકાળ અને હસ્તનભૂતકાળમાં

થાયછે તે પ્રમાણે આચાર્યના આત્મને પદ પ્રત્યયોમાંના જનો આ થાયછે.
અને ત્રીજા પુરૂષના બહુવચનના પ્રત્યયમાંના જનો ચોપ થાયછે.

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	પ્.વ.
૧ લો પુ.	એ	આવહૈ	આમહૈ
૨ એ "	સ્વ	આથામ્	ધ્વમ્
૩ એ "	તામ્	આતામ્	અતામ્

૧ લો પુ.	ચિનૈવૈ	ચિનવાવહૈ	ચિનવામહૈ
૨ એ "	ચિનુષ્વ	ચિન્વાથામ્	ચિનુધ્વમ્
૩ એ "	ચિનુતામ્	ચિન્વાતામ્	ચિન્વતામ્
૧ લો પુ.	અદનૈવૈ	અદનવાવહૈ	અદનવામહૈ
૨ એ "	અદનુષ્વ	અદનુવાથામ્	અદનુધ્વમ્
૩ એ "	અદનુતામ્	અદનુવાતામ્	અદનુવતામ્

આત્મને પદ પ્રત્યયોમાં આચાર્યના પહેલા પુરૂષના ત્રણે વચનોના પ્રત્યયોજી માત્ર વિકારક છે, એટલે એ રૂપોમાં જુનો ગુણ થઈ નો થાયછે અને પછી નર થઈ ઉપર પ્રમાણે રૂપો થાયછે.

વિધ્યર્થ.

૪. • વિધ્યર્થના આત્મને પદ પ્રત્યયો પહેલા વર્ગના ગણના વિધ્યર્થ આત્મને પદ પ્રત્યયો જેવાજ છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	પ્.વ.
૧ લો પુ.	ચિન્વીય	ચિન્વીવહિ	ચિન્વીમહિ
૨ એ "	ચિન્વીયા:	ચિન્વીયાથામ્	ચિન્વીધ્વમ્
૩ એ "	ચિન્વીત	ચિન્વીયાતામ્	ચિન્વીરન્
૧ લો પુ.	અદનુવીય	અદનુવીવહિ	અદનુવીમહિ
૨ એ "	અદનુવીયા:	અદનુવીયાથામ્	અદનુવીધ્વમ્
૩ એ "	અદનુવીત	અદનુવીયાતામ્	અદનુવીરન્

આ બધાં રૂપોમાં જુનો નર થયો છે તેને માટે ૧૭ પૃ. (આ) યાદ રાખો.

૫. આઠમા ગણના ધાતુઓનાં રૂપો જિનાં રૂપો જોવાં છે. રૂર માત્ર એક-લોજ છે કે પાંચમા ગણમાં વિકરણ નુ ઉમેરાય છે અને આઠમા ગણમાં ક્રૂત જ લાગે છે. સ્થી રાજ થતા વિધ્યર્થ પ્રત્યયો પર છતાં કૃના ઓ વિકરણનો લોપ થાય છે.

આશાર્થ.

આ.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
૧ લો પુ.	તનૈ	તનવાધૈ	તનવામૈ
૨ જો "	તનુ	તન્વાથામ્	તનુધ્વમ્
૫.			
૧ લો પુ.	તનવાનિ	તનવાવ	તનવામ
૨ જો "	તનુ	તનુતમ્	તનુત

વિધ્યર્થ ૫.

૧ લો પુ.	કુર્યામ્	કુર્યાવ	કુર્યામ
૨ જો "	કુર્યાઃ	કુર્યાતમ્	કુર્યાત
૩ જો "	કુર્યાત્	કુર્યાતામ્	કુર્યુઃ

તન્વીય વિધ્યર્થ આ. ૧ પુ. અ.વ.

તનુયામ્ " ૫. " "

કુર્વીય " આ. " "

કરવાણિ આશાર્થ ૫. ૧ પુ. અ.વ.

કુર્વ " " ૨ પુ. "

કરૈવ " આ. ૧ પુ. "

ઉપલાં કેટલાંક રૂપોમાં ૧૭ પૃષ્ઠ ૯ પ્રમાણે કૃનો કર થયો છે.

खादिरं*यूपं कुर्वीत स्वर्गकामः खादिरेणैव वै यूपेन देवाः स्वर्गं
लोकमजयन्तयैवैतद्यजमानः खादिरेण यूपेन स्वर्गं लोकं जयति ।
दुःखसंतापेन पच्यन्त*इव मेऽङ्गान्मुत्कथ्यत इव हृदयं प्लुष्यन्त इव

* જો ડાઈ નામના અથવા ક્રિયાપદના રૂપને અન્તે ઇ, ઈ, ઓ, ડ ઓ આવે અને તેની પછી જો ડાઈ પછ્ય સ્વર આવે તો તેને ડેડાઈ ને અયુ, બાયુ, અહુ, અને બાહુ જે આરેશી અનુક્રમે ધાય છે તેમાંના યુ અને વુ વિકરણ લોપાય છે.

दृष्टिर्ज्वलतीव शरीरम् । अत्र यत्प्राप्तकालं तत्करोतु भवान् ।
 वत्स प्रसन्नोऽस्मि ते कथय किं ते प्रियं करवाणि ।
 हे ऋत्विजोऽद्य सुत्यादिने सोमं सुनुध्वम् ।
 कथं नाम प्रभोरादेशमुल्लङ्घयितुं शक्याम् ।
 सैरात्पैरात्मनः कार्पण्यं मापावृणुष्व ।
 राजन्यनुरागमाविष्कुर्वतां जना यतस्तेषां संकटानि नश्येयुः ।
 आत्मनः पुत्राणां प्रवृत्त्युपलब्धये दासं श्रीनगरं प्रहिणु ।
 राजन्प्रीताः स्मः शुभ्रष्य तवैतया तस्मात्सर्वैर्गुरुरपेतं पुत्रमवामुहि ।
 शृणुत रे पौराः । अयं वसन्तसेनाघातकश्चरुदत्तो बधस्तम्भं नीयते
 तद्यदीदृशं कर्म केऽपि कुर्वीरन्दण्डमप्येतादृशं प्राप्नुयुः ।
 मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं क्षितौ ।
 विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥
 तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं संचिनुयाच्छनैः* ।
 धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥
 पूर्वं वयसि तत्कुर्याद्येन वृद्धः सुखं वसेत् ।
 थावज्जीवेन तत्कुर्याद्येनामुत्र सुखं वसेत् ।
 अकार्यमद्यकुर्वीत पूर्वाङ्गे चापराङ्गिकम् ।
 न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा कृतम् ॥

१. याकर जमीनने शेत्रं श्रुत्याथी ढांडे (स्तु).
२. आह्वये जगतमां भवे अने नृणने शाधी कांडे (वि + चि)
३. जे ते मने इरभावे तो इ ते कइं (कृ).
४. तमारा शत्रुओंने धिकारे। मा (निरस् + कृ); कारणु डे तेओं
 शक्तिमान छे.
५. दुर्पण माणुसोअमे जे, पाते डाह्या डे। तो *अणवान् माणुसोनी
 सोमा छाती यलावपी नहीं (हृष्ट)।

* ज्योतिष डांड शब्दने डे पदने अन्ते वर्गना पदेवा या २ व्यंजनमांता डांड पक्ष व्यंजन
 आण्यो हाय अने तेषा पक्षी ज्ञ आने तो ज्ञने स्वर, अंतःस्थ डे अनुनासिक व्यंजन पर छतां
 निःस्पर्श छे पाथये.

૬. સોમયમ્માં ગેરલોકોઽમ્ સોમછેડવાના રસ કાઢવો જોઈએ (સુ).
૭. તે શું કહેછે તે સાંભળ (શ્રુ); તે કહેછે કે તું મૂખ છે.
૮. કેળવણીને માટે તમે તમારા દીકરાઓને વિલાયત મોકલો (પ્ર+હિ) એવું હું હચકું છું.
૯. ત્યાં મુધી એ આપણા ઉપર કૃપાશીળ છે ત્યાંમુધી આપણે આપણાં કામ પાર પાડો (સાધ).
૧૦. પેલા નિરપરાધી પક્ષીઓને મળવો નહીં (દુ).

શબ્દકોશ ૪.

અનુરાગ પુ. પ્રીતિ, મેહેરબાની.
 અમુજ ક્રિ. વિ. પરલોકમાં.
 આપરાલ્લિક પુ. સ્ત્રી. ન. પાછલા પહો-
 રને લગતું, ઉતરતા દિવસને
 લગતું.
 આલાપ પુ. વાતચીત.
 ઈશ્ પ્રતિ જોડે, જોવું, સંભાળલેવી.
 અપેત ઉપ+દનો કર્મણિ બ. કૃ. જો-
 ડાયલું, પુકત.
 ક્ષત્વિજ પુ. યાત્રિક ગેાર.
 એતાદૃશ પુ. સ્ત્રી. ન. આ તરેહનું, આવું.
 કાર્પણ્ય ન. નીચપણું.
 કાષ્ઠલોષ્ઠસમ પુ. સ્ત્રી. ન. (કાષ્ઠ ન.
 લાકડું, લોષ્ઠ પુ. અને ન. માઠીનું
 ઢેકું, અને સમ જેવું) લાકડાં અ-
 ને માઠીનાં ઢેકાં જેવું.
 કથ ૧ ગ. ૫. અ સાથે, ઉકાળવું.
 ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી.
 ક્ષાદિર પુ. સ્ત્રી. ન. ખદિર એટલે
 એર નામના લાકડાનું.
 ચારુદત્ત પુ. વિશેષ નામ છે.

દુસ્તર પુ. સ્ત્રી. ન. યોગંગાય નહીં
 એવું, અલંબ્ય.
 દુઃખસંતાપ પુ. (દુઃખ ન. દુઃખ અ-
 ને સંતાપ પુ. તાપ) દુઃખનો તા-
 પ, શોક, પીડા.
 દુર્ગંધ પુ. દિવસનો પૂર્વભાગ
 પ્રસન્ન પ્ર+સદનો બ. કૃ. ખુશ
 થયલું, સાનુકૂળ.
 પ્રવૃત્ત્યુપલબ્ધિ સ્ત્રી. (પ્રવૃત્તિ ખખર-
 અંતર, અને ઉપલબ્ધિ પ્રાપ્તિ)
 ખખરઅંતરની પ્રાપ્તિ.
 પ્રાપ્તકાલ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રાપ્ત પ્ર+આપ્
 નોં બ. કૃ. મેળવેલું, અને કાલ પુ.
 વખત) જેનો [જે કરવાનો]
 વખત આલ્યો છે તે, વખતને
 અનુસરતું કાલયોગ્ય.
 પ્રીતિ પ્રીતિ કર્મણિ બ. કૃ. ખુશ થયલું.
 હ્રષ્ ૧ ગ. ૫. બાળવું.
 યજમાન પુ. યજ કરનાર.
 યાવક્ષીવેન ક્રિ. વિ. જીવનપર્યંત,
 જીંદગી પહોંચે ત્યાં મુધી.

યુષ પુ. યજ્ઞમાં પશુને બાંધવાનો ખીલો.

લઙ્ ૧ ગ. અને ૧૦ ગ. ઉ. જયું, જત્ જોડે, તોડયું, ઉલ્લંઘન કરયું.

અસ્તમ્મ પુ. (વધ મારી નાખયું, અને સ્તમ્મ પુ. થાંભલો) ફાંસી દેવાનો થાંભલો.

વસન્તસેનાઘાતક પુ. (વસન્તસેના સ્ત્રી. વિરોધનામ, અને ઘાતક પુ. મારી નાખનાર) વસન્તસેનાનો ઘાત કરનાર.

વિમુક્ષ પુ. સ્ત્રી. ન. આડું મુખ કરનાર.

શનેઃ ક્રિ. વિ. ધીમે ધીમે, હળવે હળવે. શુશ્રૂષા સ્ત્રી. આકરી, સેવા, પરિસેવન. શ્વઃકાર્ય ન. કાલની ફરજ, અથવા કાલનું કામ.

સહાય પુ. મદદગાર, સોબતી. સુત્યાદિન ન. સોમયજ્ઞમાં સોમરસ પીવાનો દિવસ.

સ્તુ ૫ ગ. ઉ. ઢાંકયું, પાથરયું, સમ્ જોડે.

સ્વર્ગકામ પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વર્ગની ઇચ્છા કરનાર, સ્વર્ગેચ્છુ.

ઉપર, તરફ પ્રતિ (એની સાથે વપરાતાં નામને દ્વિતીયા વિભક્તિ લાગેછે).

કૃપાશીળસ્તિગ્ધ (સ્તિહનો ભૂ. કૃ.), સસ્નેહ પુ. સ્ત્રી. ન., કૃપાશીલ પુ. સ્ત્રી. ન.

કેળવણી અધ્યયન ન., વિનયન ન. જમીન ભૂમિ સ્ત્રી.

નળ (એક રાજાનું નામ છે) નલ પુ. નિરપરાધી અનપકારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. નિરપરાધિન્ પુ. સ્ત્રી. ન.

ફરમાવયું આ + દિશ ૬ ગ.

રસ રસ પુ.

શેત્રંજી કુથ પુ.

પાઠ પં.

નવમો ગણ.

વર્તમાનકાળ તથા આશાસ્થ.

૧. નવમા ગણમાં ધાતુ અને પ્રત્યયની વચ્ચે ના આવેછે. અંજનાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં નાનું ની રૂપ થાયછે, અને સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં નૂ રૂપ થાયછે.

ખીજ વર્ગના ગણોના પ્રત્યય પાછલા ત્રણ પોઠોમાં બતાવેલા છે.

ક્રી ઉ. પરીદ કરવું.

પ. વર્તમાન.

આ. વર્તમાન.

એ.વ.

દ્વિ.વ.

ત્રિ.વ.

એ.વ.

દ્વિ.વ.

ત્રિ.વ.

૧ લો પુ. ક્રીણામિ ક્રીણીવઃ ક્રીણીમઃ

ક્રીણે ક્રીણીવહે ક્રીણીમહે

૨ એ „ ક્રીણાસિ ક્રીણીથઃ ક્રીણીથઃ

ક્રીણીષે ક્રીણાથે ક્રીણીધ્રે

૩ એ „ ક્રીણાતિ ક્રીણીતઃ ક્રીણન્તિ

ક્રીણીતે ક્રીણાતે ક્રીણતે

પ. આચાર્ય.

આ. આચાર્ય.

૧ લો પુ. ક્રીણાનિ ક્રીણાવ ક્રીણામ

ક્રીણૈ ક્રીણાવહે ક્રીણામહે

૨ એ „ ક્રીણીહિ ક્રીણીતમ્ ક્રીણીત

ક્રીણીષ્વ ક્રીણાથામ્ ક્રીણીધ્વમ્

૩ એ „ ક્રીણાતુ ક્રીણીતામ્ ક્રીણન્તુ

ક્રીણીતામ્ ક્રીણાતામ્ ક્રીણતામ્

આ રૂપોમાં નાનો ફેરફાર કરતીવેળાં વિકારક અને અવિકારક પ્રત્યયો ધ્યાનમાં રાખો.

૨. એ આ ગણના ધાતુને અન્તે બંધન હોય તો આચાર્ય પરસ્મેપદ જ્ઞીજ પુરુષના એકવચનનું રૂપ માત્ર ધાતુને જાન લગાડવાથી જાયછે; જેમકે મુષ્ 'ચારવું' ઉપરથી મુષાણ (તું) ચોરી કર.

મુષ્ પ. આચાર્ય.

એ.વ.

દ્વિ.વ.

ત્રિ.વ.

૧ લો પુ.

મુષ્ણાનિ

મુષ્ણાવ

મુષ્ણામ.

૨ એ „

મુષાણ

મુષ્ણીતમ્

મુષ્ણીત

૩ એ „

મુષ્ણાતુ

મુષ્ણીતામ્

મુષ્ણન્તુ

અગ્નિદ્રમં સુવર્ણં વિલિનાતિ * ।

પ્રિયાયૈ દાતું પુષ્પસ્રજં †મથ્નામિ ।

દોહનકાલે વત્સં સ્તમ્ભે બધ્નન્તિ ।*

અસ્મિન્નરણ્યે માર્ગં કર્તું તરુહુંનીહિ* ।

અયં તવ સદાચારસ્તે લક્ષ્મી પુષ્ણાતુ ।

યુદ્ધેષુ વીરાઃ શત્રૂણાં શિરોભિર્ભૂમિમાસ્તૃણતે ।

ઉદ્દતં ગચ્છન્ત્યાસ્તવ ગલિતમુત્તરીયં ગૃહાણિતત્ ।
 વિવાહવિધૌ કન્યાયાઃ પાણિં વરો ગૃહ્ણાતિ ।
 સુવર્ણશતં દત્ત્વા વયમદવં ક્રીણીમહે ।
 અપેક્ષિતં વૃણતાં ભવન્તે હત્યસ્માનવદત્કૃપાતુર્ભગવાન્ ।
 રુદ્રો દેવાનવદદદહં વરં વૃણૈ । વૃણીષ્વેતિ તેઽભાષન્તે ।
 પાષકેસ્તીર્થોદકં ચ પાપકૃતઃ પુનીત ઇતિ બ્રાહ્મણા વદન્તિ ।
 ક્ષણધ્વાંસિનો મનુજા વયમનાદ્યનન્તસ્ય પરમેશ્વરસ્ય કથં તત્ત્વં જાનીમઃ ।
 અસ્મિન્મહતિ દુર્મિષે ધાન્યં ન લભ્યુતે તતઃ કિમરનામ કથં ચ જી-
 વિતં ધારયામ ।

* ધૂનોતિ ચમ્પકવનાનિ ધુનોત્યશૌકં
 ચૂતં ધુનાતિ ધુવતિ સ્ફુટિતાતિમુક્તમ્ ।
 વાયુર્વિધૂનયતિ ચમ્પક્પુષ્પરેણું-
 સ્તત્કાનને ધવતિ ચન્દનમઞ્જરીશ્ચ ॥
 બાળાવલિં કિરત્યાજૌ કરોતિ શરમણ્ડપમ્ ।
 કૃણોતિ કરિણઃ શત્રોઃ સ કૃણાતિ હયાન્પરાન્ ॥
 સ્તમ્ભતે પુરુષઃ પ્રાયો યૌવનેન ધનેન ચ ।
 નૃ સ્તમ્ભાતિ ક્ષિત્તીશોઽપિ ન સ્તમ્ભોતિ યુવાપ્યસૌ ॥
 કૃણાત્યસૌ દ્વિષાં દર્પં શિરસ્તેષાં નિકૃન્તાતિ ।
 કીર્તયન્તિ ગુણાંસ્તસ્ય વિસ્મયેન દિવૌકસઃ ॥
 સ્તૃણોતિ બાળજાલૈઃ સ રણે વીરવસ્થિનીમ્ ।
 તચ્છિરોભિઃ સ્તૃણાત્યુર્વા તૃણરુજફલૈરિવ ॥
 સ્વપ્નેપિ નાનૃતાં વાણીં સંગૃણાતિ સ ભૂપતિઃ ।
 યસ્ય સંગિરતે કિંચિત્તસ્મૈ તત્પ્રતિપાદયેત્ ॥
 લિનાતિ ધર્મ ક્વાસૌ નેન્દ્રિયાર્થેષુ લીયતે ॥

* આ પાઠમાં તેમજ આવતા પદોમાં આ અને એવી જગતના શ્લોકો દૃષ્ટ નામના રાજાને
 શાશુ પડે છે અને એનેજ શાશુ પડતા શ્લોકો એ પાઠ્યતા પાઠ્યમાં આવેલા છે.

† વિષર્જની પદી શ્, છ, ડે સ્ આને અને તેની (શ્, છ, ડે સ્ ની) પદી અમાપ ંધનન
 દોષ તે વિષર્જનો વિડોય દોષ થાય છે.

‡ સામાન્ય રીતે પ્રેક્ષકોને અર્થ દોષ તે પાતુનાં ૩ પાખ્યાન ૧૦ ગથનાં ૩ પાખ્યાન એવાં થાય છે.

પ્રીણાતિ યઃ સુચરિતૈઃ પિતરં સ પુત્રો
 યદ્ગર્તુરેવ હિતમિચ્છતિ તત્કલત્રમ્ ।
 તન્મિત્રમાપદિ સુખે ચ સમક્રિયં ય-
 દેતત્ત્વયં જગતિ પુણ્યકૃતો લભન્તે ॥

૧. પવન ઝડિનાં શિખરોને હલાવેછે (ધૂ).
૨. તું પૈસા ચોર માં (ઘણ); કારણ કે રાજના અધિકારીઓ તેઓ
 યમ કરેછે તેમને શિક્ષા કરેછે.
૩. અમે અપવાસોને દહાડે કથું ખાતા નથી (અજ).
૪. હાલતો બ્રાહ્મણો મ્લેચ્છો પાસેથી પણ દક્ષિણ લે છે (ગ્રહ).
૫. મારે માટે મુંબઈમાં ધાનના મોટા ઢગ ખરીદ કર (કૌ).
૬. ગોવિન્દ તે ઝાડની ડાળીઓ કાપી નાખેછે (હૂ).
૭. નારાયણ પોતાનો ઘેડો તળાવે પાણીથી ભરે (દૂ).
૮. તું તેમનાં કાવતરાં જાણતો નથી (જ્ઞ).
૯. જે તૃણોઓ તેમને વારંવાર આડે રસ્તે લઈ જાયછે તેઓને તેઓ
 કબજ રાખે (નિ+ગ્રહ).
૧૦. મારે ઘેર આવતા દરેક આદમીને હું હમેશાં ખુશ કરું છું (પ્રી).
૧૧. હું અહિં બહુવાર સુધી રહ્યો છું, મને જવા દો (અનુ+જ્ઞા).
૧૨. ઓ દેવો! પાપી જનો માત્ર તેમને સમરેછે એટલે તમને તેમને
 પાવન કરેછે. (દૂ).

શબ્દકોશ પં.

નવમા ગણના ધાતુ.

અજ પ. ખાતું.

કૌ ઉ. ખરીદવું.

જ્ઞિગ પ. રીબવું, દુઃખદેવું.

*ભૂમ પ. આકૃળ વ્યાકૃળ કરવું.

†મન્ય પ. મુંથવું, યમિકું કરવું.

આ ધાતુનાં રૂપોમાં વિકરણ નૂનો જૂ થતો નથી.

† આ ગણમાં ધાતુના ઉપાન્ત્ય અનુનાસિકનો ભોપ થાયછે.

મર (મૃદ) ઉ. લેવું, નિ જોડે, કમ-
જ રાખવું.

જ્ઞા (જ્ઞા) ઉ. જાણવું, અનુ જોડે, ર-
જ આપવી.

ણ પ. પાળવું, પોષણ કરવું.

મી ઉ. પ્રેમ રાખવો, ખુશ કરવું.

હુષ પ. બાળવું.

વન્ધ પ. બાંધવું, જડવું.

મી ઉ. નાશ કરવો.

મુષ પ. ચોરવું.

શ્રી ઉ. રાંધવું.

સ્તમ્ભ પ. અટકાવવું, વળે નહીં એ-
વું અથવા અક્કડ થવું, ગવિઠ થવું.

*પૂ ઉ. પવિત્ર કરવું, પાવન કરવું.
લી પ. ઝમોગળવું, પીગળી જવું,
ગરક અથવા લીન થવું, વિ જોડે,
ઝમોગળી જવું.

લૂ ઉ. કાપવું, કાપીનાખવું.

સ્તૃ ઉ. ઢાંકવું; આજોડે, ઢાંકવું, પાથરવું.

કૃ ઉ. મારવું, નાશ કરવો. [જવું.

જૃ પ. ધરડું થવું, જીર્ણ થવું, ઘસાઈ

મૃ પ. સમ્ જોડે, બોલવું.

મૂ ઉ. હલાવવું, ધુળાવવું.

પૃ પ. ભરવું.

દૃ પ. ફાડવું.

*વૃ ઉ. પસદ કરવું, વરવું.

અમિતસ પુ. સ્ત્રી. ન. (અમિ અને તસ
તપેલું) દેવતાથી તપેલું.

અનાદ્યનન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (અનાદિ જેનો
આરંભ નહીં તે, અને અનન્ત
જેનો છેડો નહીં તે) આરંભ
અને છેડો વગરનું.

અપેક્ષિત ન. અપ+ઈમ્નો કર્મણિ બ્રુ.
ક. જે હચ્છેલું હોયતે, હચ્છેલું.

અશોક પુ. એક જાતનાં ઝાડનું ના-
મ, આશાપાલાનું ઝાડ.

ભાજિ પુ. સ્ત્રી. લડાઈ, યુદ્ધ.

બન્ધરીય ન. ઉપલું વસ્ત્ર, ઉપરનો
પોશાક.

ઉદ્ગતમ્ ઉવ્+હન્ નો બ્રુ. ક. (કિ. વિ.

પેઠે વપરાયલું છે.) બેરીકરાઈથી,
ઉદ્ગતાઈથી.

ઉર્વી સ્ત્રી. પૃથ્વી.

કરિન્ પુ. હાથી.

કલત્ર ન. બાધા.

ક પ ગ. ઉ. મારવું.

કૃપાલ પુ. સ્ત્રી. ન. માયાળુ, મેહર-

* બાનીવાળું.

ક્ષણધ્વંસિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (ક્ષણ પુ. પળ,

ધ્વંસિન્ નાશમાન) ક્ષણભંગુર.

ક્ષિતીશ પુ. (ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી) પૃથ્વી-

પતિ, રાજા.

ગલિત ગદ્ય નો બ્રુ. ક., પેલું.

ગૃ ૬ ગ. પ. ગળવું, સમ્ જોડે આ.
વચન આપવું.

ચન્દનમજ્જરી સ્ત્રી. (ચન્દન પુ. સુ-
ખેડનું ઝાડ, મજ્જરી સ્ત્રી. કુલ
અથવા મોર) ચન્દનના ઝાડનું
ડીચકું, કુણ્ડો, મોર, કુલવિગેરે.
ચમ્પકપુષ્પરેણુ પુ. (ચમ્પક ચાંપાનું
ઝાડ, રેણુ પુ. પુષ્પરજ) ચાંપાના
કુલોની રજ.

ચમ્પકવન ન. ચાંપાના ઝાડનો સમૂહ
અથવા ઘટા.

ચૂત પુ. ચાંપાનું ઝાડ, આશ્વૃક્ષ,
ન. આશ્વૃક્ષનું ફળ.

તર્ચ્છરસ ન. તેનું માથું.

તત્કાનન ન. (કાનન ન. જંગલ,
વૃક્ષની ઘટા) તેનું વન, તેની
વૃક્ષઘટા.

તીર્થોદક ન. (તીર્થ ન. પવિત્ર વસ્તુ
જેવીકિ નદી, અને ઉદક ન.
પાણી) પવિત્ર પાણી.

તૃણરાજફલ ન. (તૃણરાજ પુ. તાડખ-
ભૂરીની ભતનું ઝાડ) તાડખ-
ભૂરીની ભતના ઝાડનું ફળ.

ત્રય ન. ત્રણ (વસ્તુ) નો સમૂહ.

ત્વા દા 'આપવું' નો અવ્યય ભૂ. ક.
આપીને.

દર્પ પુ. અભિમાન.

દોહનકાલ પુ. (દોહન ન. દોહવું, કાલ
પુ. વર્ષત) દોહવાનો વખત.

ધૂ (ધૂન) ૧૦ ગ. વિજોડે, ધુભવવું.
ધૂ ૧ ગ. ઉ. ધુભવવું, હલાવવું,
ગતિમાન કરવું.

ધર સર્પ. પુ. સ્ત્રી. ન. ખીજું, ખીજ
પક્ષને લગતું.

ધરમેશ્વર પુ. જગતનો મેષ રાજકર્તા,
મોટો ઈશ્વર, ઈશ્વર.

ધાદય (વદનો પ્રેરક) પ્રતિ જોડે, હવાલે
કરવું, આપવું.

ધાપકૃત્ પુ. સ્ત્રી. ન. (ધાપ ન. પાપ,
અને કૃત્ જોડે કીધું છે તે) જોડે
પાપ કીધું છે તે.

ધાવક પુ. અગ્નિ.

ધુણ્ણજ્ઞ સ્ત્રી. (ધુણ્ણ ન. અને સ્ત્રી
સ્ત્રી. હાર) કુલનો હાર.

ધાયસ્ અ. ધણું કરીને, ધણી ખરી
આપ્તોમાં.

ધાગજાલ ન. (જાલ ન. સમૂહ)
ધાગનો સમૂહ.

ધનુજ પ. માણસ.

ધનુજવ પુ. સ્ત્રી. ન. (ધનુ મોઢું
અને જવ પુ. વેગ) મોઢાવેગવાળું.

*ધુવન પુ. જીવાનીઓ, જીવાન
પુરૂષ.

ધોવન ન. જીવાની.

ધુદ્ર પુ. શિશુ, મહદિવ.

લી ૪૦ ગ. આ. વળગવું, જોરથી
વળગી રહેવું, લીન અથવા ગરક
થવું, પીગળવું.

वह्नि पु. अग्नि.

विवाहविधि पु. (विवाह पु. क्षम, अने

विधि पु. क्रिया) क्षमनी क्रिया.

विस्मय पु. आश्चर्य, अच्युत्य.

वीरवरुचिनी स्त्री. (वरुचिनी स्त्री.

सेना) वीरानी अथवा जेहा-

अनी सेना.

शरमण्डप पु. न. आधुनो मांडवो.

मदाचार पु. (सत् पु. स्त्री. न. साईं.

अने भाचार पु. आक्ष) सारी

आक्ष.

समकिय पु. स्त्री. न. (सम सरपुं,

अने क्रिया स्त्री. करणी) सरणी

अपवासनो दहोडा उपवासदिन न.

(उपवास पु. अपवास, अने

दिन न. दिवस).

आडि रक्ते जप्यम् क्रि. वि.

कावतईं कृपटमन्त्र पु.

धोडा कुम्भ पु.

करणीवारुं, सरणी रीति वर्तनाईं,
निष्पक्षपात.

सुवर्णशत न. (सुवर्ण पु. सोनानो
सिक्को, अने शत न. सो)
सोनाना सो सिक्का.

* स्तम्भ १ ग. आ. अने ५ ग.
५. बांटी नपुं, वणे नहीं अम्पुं
थपुं, भगइय थपुं.

स्तम्भ पु. थांभला.

म् ५ ग. उ. डांडपुं, पाथरपुं, विभेरपुं.

स्फुटितातिमुक्त न. भीलपुं अतिमु-

क्त नामनुं इण.

स्वप्न पु. सभायुं, स्वपनुं.

हय पु. घोडा.

डाणी शाखा स्त्री.

भान केवलम् क्रि. वि.

भलेछ, भेलेछ यवन पु., भेलेछ पु.

रहेपुं स्या, रहुं स्थित अ. क.

राजानो अधिकारी राजपुरुष पु.

हाल सम्पत्ति क्रि. वि. अ.

पाठ ६.

नवभोगषा (नारी).

स्वस्तनभूतकाण.

परम्परा.

	अ. व.	द्वि. व.	तृ. व.
१ क्षो पु.	अक्षीणाम्	अक्षीणीव	अक्षीणीम
२ जे "	अक्षीणाः	अक्षीणीतम्	अक्षीणीत
३ जे "	अक्षीणात्	अक्षीणीताम्	अक्षीणन्

* नवभोगषा भाष्ये तेन पापभा गच्छता पक्ष आ धातुना अनुनासिकेना गच्छार्थविशिष्ट कालोभा
लोप भाष्ये (उ० पृ० १ दीप गुणा).

મૃ ૬ ગ. ૫. ગળવું, સમ્ જોડે આ.
વચન આપવું.

ચન્દનમજ્જરી સ્ત્રી. (ચન્દન પુ. સુ-
ખેડનું ઝાડ, મજ્જરી સ્ત્રી. કુલ
અથવા મોર) ચન્દનના ઝાડનું
ડીઅકું, ફણગો, મોર, કુલવિગેરે.

ચમ્પકપુષ્પરેણુ પુ. (ચમ્પક આંપાનું
ઝાડ, રેણુ પુ. પુષ્પરજ) આંપાના
કુલોની રજ.

ચમ્પકવન ન. આંપાના ઝાડનો મનુહ
અથવા ઘટા.

ચૂત પુ. આંપાનું ઝાડ, આશ્રવૃક્ષ,
ન. આશ્રવૃક્ષનું ફળ.

તચ્છરસ ન. તેનું માથું.

તત્કાનન ન. (કાનન ન. જંગલ,
વૃક્ષની ઘટા) તેનું વન, તેની
વૃક્ષઘટા.

તીર્થોદક ન. (તીર્થ ન. પવિત્ર વસ્તુ
જેવીકે નદી, અને ઉદક ન.
પાણી) પવિત્ર પાણી.

તૃણરાજફલ ન. (તૃણરાજ પુ. તાડખ-
ભૂરીની જાતનું ઝાડ) તાડખ-
ભૂરીની જાતના ઝાડનું ફળ.

ત્રય ન. ત્રણ (વસ્તુ) નો સમૂહ.

દત્તા દા. 'આપવું' નો અવ્યય ભૂ. ક.
આપીને.

દર્વ પુ. અભિમાન.

દોહનકાલ પુ. (દોહન ન. દોહવું, કાલ
પુ. વર્ષ) દોહવાનો વખત.

ધૂ (ધૂત) ૧૦ ગં. વિજોડે, ધુળવવું.

ધૂ ૧ ગ. ઉ. ધુળવવું, હલાવવું,
ગતિમાન કરવું.

ધર સર્પ. પુ. સ્ત્રી. ન. ખીજું, ખીજા
પક્ષને લગવું.

ધરમેશ્વર પુ. જગતનો મેહ રાજકર્તા,
મોટો ઈશ્વર, ઈશ્વર.

ધાદય (વદનો પ્રેરક) પ્રતિ જોડે, હવાલો
કરવું, આપવું.

ધાપકૃત્ પુ. સ્ત્રી. ન. (ધાપ ન. પાપ,
અને કૃત્ જોડે કીધું છે તે) જોડે
પાપ કીધું છે તે.

ધાવક પુ. અગ્નિ.

ધુણ્ણજ્ઞ સ્ત્રી. (ધુણ્ણ ન. અને સ્વજ
સ્ત્રી. હાર) કુલનો હાર.

ધાયસ અ. ધણું કરીને, ધણી ખરી
બાબતોમાં.

ધાણજાલ ન. (જાલ ન. સમૂહ)
બાણીનો સમૂહ.

ધાનુજ પુ. બાણસ.

ધાનુજવ પુ. સ્ત્રી. ન. (મહત્ ભાટું
, અને જવ પુ. વેગ) મોટાવેગવાળું.

* ધુવન પુ. જીવાનીઆ, જીવાન
પુરુષ.

ધોવન ન. જીવાની.

દુદ્ર ધુ. શિશુ, મહાદેવ.

લી ૪. ગ. આ. વળગવું, જોડે.

વળગી રહેવું, લીન અથવા ગરક
થવું, પીગળવું.

વહિ પુ. અગ્નિ.

વિવાહવિધિ પુ. (વિવાહ પુ. લગ્ન, અને

વિધિ પુ. ક્રિયા) લગ્નની ક્રિયા.

વિસ્મય પુ. આશ્ચર્ય, અચંપ્ત.

વીરવરુચિની સ્ત્રી. (વરુચિની સ્ત્રી.

સેના) વીરોની અથવા જોદ્ધા-

ઓની સેના.

શરમણક પુ. ન. ખાણુનો માંડવો.

સદાચાર પુ. (સત્ પુ. સ્ત્રી. ન. સાહે.

અને આચાર પુ. ચાલ) સારી

ચાલ.

સમક્રિય પુ. સ્ત્રી. ન. (સમ સરખું,

અને ક્રિયા સ્ત્રી. કરણી) સરખી

અપવાસનો દહોડો ઉપવાસદિન ન.

(ઉપવાસ પુ. અપવાસ, અને

દિન ન. દિવસ).

ઓડે રહેતે જગ્યમ્ ક્રિ. વિ.

કાવતરું કુપટપ્રવચ્ચ પુ.

ધોડો કુમ્મ પુ.

કરણીવાળું સરખી રીતે વર્તનારું,

નિષ્પક્ષપાત.

સુવર્ણશત ન. (સુવર્ણ પુ. સોનાનો

સિક્કો, અને શત ન. સો)

સોનાના સો સિક્કા.

* સ્તમ્ભ ૧ ગ. આ. અને ૫ ગ.

૫. ચોટી જવું, વળે નહીં ઝપવું

થવું, મગરૂં થવું.

સ્તમ્ભ પુ. થાંભલો.

સ્તુ ૫ ગ. ઉ. ઠાંકવું, પાથરવું, વિખેરવું.

સ્ફુટિતાતિમુક્ત ન. ખીલેલું અતિમુ-

ક્ત નામનું ફળ.

સ્વપ્ન પુ. સપાનું, સ્વપનું.

હય પુ. ધોડો.

ડાળી શાલા સ્ત્રી.

માત્ર કેવલમ્ ક્રિ. વિ.

મલિછ, મેલેછ યવન પુ., મેલેછ પુ.

રહેવું સ્થા, રહું સ્થિત જૂ. કૃ.

રાજનો અધિકારી રાજપુરુષ પુ.

હાલ સમ્પત્તિ ક્રિ. વિ. અ.

પાઠ ૬.

નવમો. ગણ (જારી).

હસ્તનભૂતકાળ.

૫૨૨૨૫૬.

	અ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	અક્રીણામ્	અક્રીણીવ	અક્રીણીમ
૨ જો ,,	અક્રીણાઃ	અક્રીણીતમ્	અક્રીણીત
૩ જો ,,	અક્રીણાત્	અક્રીણીતામ્	અક્રીણન્

* નવમો ગણમાં આપણે તેમ પાંચમો ગણમાં પણ આ પાતુના અનુનાસિકનો ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાં
૧૫ થાય છે (૩૪ પૃષ્ઠ + ૮૫ પૃષ્ઠ).

આત્મનેપદ.

૧ લો પુ.	અક્રીણિ	અક્રીણીવહિ	અક્રીણીમહિ
૨ એ „	અક્રીણીયા:	અક્રીણીયામ્	અક્રીણીધ્વમ્
૩ એ „	અક્રીણીત	અક્રીણીતામ્	અક્રીણત

વિધ્યર્થ.

પરસ્મેપદ.

૧ લો પુ.	ક્રીણીયામ્	ક્રીણીયાવ	ક્રીણીયામ
૨ એ „	ક્રીણીયા:	ક્રીણીયાતમ્	ક્રીણીયાત
૩ એ „	ક્રીણીયાત્	ક્રીણીયાતામ્	ક્રીણીયુ:

યાદ રાખાકે વિધ્યર્થના પરસ્મેપદ પ્રત્યયો અવિકારક છે. તેઓ વ્યંજનાદિ છે તેથી નાનો ૩૧ પૃ ૧. પ્રમાણે ની ધાયછે.

આત્મનેપદ.

૧ લો પુ.	ક્રીણીય	ક્રીણીવહિ	ક્રીણીમહિ
૨ એ „	ક્રીણીયા:	ક્રીણીયાયામ્	ક્રીણીધ્વમ્
૩ એ „	ક્રીણીત	ક્રીણીયાતામ્	ક્રીણીરન્

મન્ય ૫. નો હસ્તનભૂતકાળ ૧. પુ. અમઙ્નામ્-અમઙ્નીવ-અમઙ્નીમ્ (૩૪ પૃ ૦ + ટીપ્પણી). છ ૫. અલુનામ્-અલુનીવ-અલુની (૩૫ પૃ ૦ * ટીપ્પણી). આ. અલુનિ-અલુનીવહિ-અલુનીમહિ, વિગેરે.

કાર્તિક્યેકાદર્યાં કથયત કાન્પદાર્થનાશ્રીત, ।

ક તાનિ વસ્ત્રાણિ યાનિ ત્વમક્રીણીયા: ।

રે પરિચારક કિમર્થમથ ભૂમિં કૈર્તાસ્તૃણા: ।

યજ્ઞાસ્તન્વાના વયં બહુન્પશૂન્યુપે દેવેભ્યોઽબ્ધીમ ।

તસ્મિન્દેશે મયા સૂર્ધ યોદું બહુવો ભટા^૧ આગતાસ્તાનહમેકાકી શ-
લાભૈરમૃદ્ધામ્ ।

ન કન્યાયા: શુલ્કં ગૃહીયાદિતિ શાસ્ત્રપ્રતિષેધે સત્યપિ કેચિદુદરંભર-
તો બ્રાહ્મણા ગૃહ્ણન્ત્યેવ ।

દમયન્ત્યાઃ સ્વયંવરકાલે બહ્વો રાજાનો મામિયં વૃણીત મામિયં
વૃણીતેતિ મન્યમાનાઃ કુણ્ડિનપુરમાગતા રજ્ઞઃ પ્રાવિશન્ । નલં વુવૂર્ષુ-
ર્દમયન્તી રજ્ઞાગતાઘૃપાન્પ્રેક્ષમાણા નલતુલ્યાકૃતીન્પચ્ચ પુરુષાન-
પશ્યત્ । તતઃ સંદેહાન્નાશ્ચજાનાન્નલં નૃપમ્ । તેષાં ચત્વારો નલરૂપ-
ધારિણઃ સંદેહાદયો દેવા इति જ્ઞાત્વાભાષત । કથં દેવાઞ્જ્ઞાનીયાં કથં ચ
નલં નૃપં બોધેયમ્ । યદા સા દેવાઞ્શરણં ગતા તદા તે સ્વીયાનિ રૂપાણ્યા-
વિરકુર્વન્ । પથાન્નલં નૃપં દમયન્ત્યવૃણીત । અનન્તરં દેવાનાં કોપં
પ્રતિકર્તું તાવુભૌ સ્તુતિભિસ્તાનપ્રીણીતામ્ । તતો દેવા નલં વરૈરન્વગૃહ્ણન્ ।
યત્કૃતેઽગ્રીન્ વ્યગૃહ્ણીમ સમુદ્રમતરામ ચ ।
સા હતેતિ વદન્ રામમુપાતિષ્ઠન્મરુત્સુતઃ ॥

૧. મન્દારપર્વતને પોતાની રવે કરીને દેવાએ સમુદ્રને વલોબો (મન્ય).
૨. મેં મારાં પુરતક તથા સરસામાં નેચ્યો (વિ+ક્રી), પણ બહુ ધન
પ્રાપ્ત કર્યું નહીં.

૩. ઇન્દ્રે પોતાનો રાત્ર વૃત્ર કે જે બ્રહ્માણ હતા તેના ચુરેચુરા કરી
નાખ્યો (મૃદ); આ પ્રમાણે તેણે બ્રહ્મહત્યાનું પાપ કર્યું અને તે પાપમાંથી
અમે તેને શુદ્ધ કરીધો નહીં (કૂ).

૪. ઋષીઓનાં વચન તેં ઝાડે એકઠાં કર્યો (મન્ય)?

૫. જે તમે તમારી બક્ષિતથી દેવાને ખુશ કરે (પ્રી) તો તેઓ તમારા
ઉપર કૃપા કરે (અનુ+મદ).

૬. આ વનમાં રામ અને લક્ષ્મણ સીતા જેડે રહેતા, અને કુંજો અને
બૂંજો ખાતા (અશ).

૭. મેં ના કહ્યાં છતાં* તમે વાડીમાં ડાખળીપરથી કુલો શામળે તોડ્યાં
(વિ+પ્ર+છ)!

૮. જે હું ગોવિન્દની ચોપડીએ લઉં (મદ) તો યુર મને હપકો દે.

૯. વિરાટદેશમાં પાણ્ડવો એક વરસ અધીર રહ્યા તે તમે બાણુતા
નહોતા (શા)?

શબ્દકોશ ૬.

કી વિ* જોડે, આ. વેચવું.
 ઘઠ ૯ ગ. બનુ જોડે, મિત્રભાવથી
 આવકાર દેવા;—ની ઉપર કૃપા
 કરવી; વિ જોડે,—ની સાથે જડાઈ
 કરવી.

જ્ઞા ૯ ગ. અમિ જોડે, ઝમ્મળખવું.
 મન્ ૯ ગ. પ. વલોવવું.
 મૃદ. ૯ ગ. પ. ખાંડવું, ચુરેચુરા
 કરવા.

હન્દ્રાદિ (હન્દ્ર અને આદિ પ્રારંભ)
 જેમાં હન્દ્ર મુખ્ય છે તે, હન્દ્ર-
 વિગેરે.

ઉદરંમરિ પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉદર ન. પેટ,
 અને મૃ બરવું) પોતાનું પેટ ભરે
 તે. પેટભરે, એકલપેટું અને
 લોભી.

एकाकिन् પુ. સ્ત્રી. ન. એકલું, એકા-
 ન્તવાસી.

કટ પુ. સાદડી.

કાર્તિક્યેકાદશી સ્ત્રી. (કાર્તિકી સ્ત્રી.
 કાર્તિકમાસની, અને એકાદશી
 સ્ત્રી. અગિયારસ) કાર્તિક માસ-
 ની અગિયારસ.

कुण्डिनपुर ન. વિશેષ નામ છે. વિ-
 દ્યોદેશ એટલે વરાડ પ્રાન્તની,
 રાજધાની.

કોપ પુ. યુરસો, રીસ.

चत्वारः સંખ્યાવાચક પ્ર. બ. વ. ચાર.

दमयन्ती સ્ત્રી. નળની સ્ત્રી.

नलकुल्याकृति પુ. સ્ત્રી. ન. (નલ પુ.,
 તુલ્ય પુ. (સ્ત્રી. ન. સમાન, અને

આકૃતિ સ્ત્રી. આકાર) નળના સ-
 માન રૂપવાળું.

नलरूपधारिन् પુ. સ્ત્રી. ન. (નલ, રૂપ
 ન. આકાર, અને ધારિન્ ધારણ
 કરનાર).

संख्यावाचक પ્ર. અને દ્વિ. નુ
 બ. વ. પાંચ.

परिचारक પુ. ખીજ મતદાર.

મટ પુ. જડવધ્ધિ.

मल्लसुत પુ. પવનનો પુત્ર, મહિતિ,
 જે વાંદરે રામનો ભગતવ્હતો તે,
 હનુમાન.

यस्कृते અ. જેને મીઠે, જેને લીધે.

रङ्ग પુ. જે સ્થળે કંઈ મોટું કરવામાં
 આવે તે, નાટક સ્થળ.

रङ्गंगत પુ. સ્ત્રી. ન. રંગમંડપ વિશે
 આવેલું.

રૂપ ન. આકાર.

वृक्ष પુ. સ્ત્રી. ન. વરવાને (પરણ-
 વાને) આતુર.

शास्त्रास्त्र ન. બધી તરૈહનાં હથિધાર.

शास्त्रप्रतिषेध પુ. (શાસ્ત્ર ન. શાસ્ત્ર,

અને પ્રતિષેષ પુ. અટકાવ) શા-
સ્ત્રનો અટકાવ.
શુલ્ક પુ. ન.કન્યાના માઆપને જે પૈસા
આપેલા હોય તે (અસલને પૈસા
કન્યાની કિંમત તરફિ આપ-
વામાં આવતા હતા).
સંદેહ પુ. ૨૬.

સાર્થ અ. સાથે (ત્રીજી વિભક્તિ-
ના યોગમાં વપરાય છે).
સ્થા ઉપ જોડે, પાસે જવું.
સ્વયંવરકાલ પુ. (સ્વયંવર પુ. પેતિ વર
પસંદ કરવો તે, અને કાલં પુ.
વખત) કન્યાએ પેતિ વર
પસંદ કરવાનો વખત.

૬ પકો દેવો મર્સ ૧૦ ગ. નિર જોડે,
પ્રતિ + આ + દિશ્ ૬ ગ.
ડાખળી (કુલનું મૂળ) વન્ધન ન.
પ્રહ્લદત્યા વ્રહ્મહત્યા સ્ત્રી.
ભક્તિ મક્તિ સ્ત્રી; દેવનિષ્ઠા સ્ત્રી.
મૂળ મૂલ ન.

૨૧૧ મન્યનદણ્ડ પુ. (મન્યન ન. વસો-
વવું, અને દણ્ડ પુ. હાથો)
મન્યાન પુ.
વચન વચન ન. જક્તિ સ્ત્રી.
વિરાટ (રાજનું નામ છે) વિરાટ પુ.
વૃત્ર (ઇન્દ્રનો રાત્ર) વૃત્ર પુ.

પાઠ ૭.

ખીજો ગણ.

વર્તમાનકાળ અને આશાર્થ.

૧. ખીજ ગણમાં પ્રત્યયો ધાતુનો લાગલાજ લગાડવામાં આવે છે.
યા ૨ ગ. ૫. 'જવું'.

વર્તમાનકાળ.

	અ.વ.	દિ.વ.	ખ.વ.
૧ હો પુ.	યામિ	યાવઃ	યામઃ
૨ જો ,,	યાસિ	યાથઃ	યાથ
૩ જો ,,	યાતિ	યાતઃ	યાન્તિ

આશાર્થ.

૧ હો પુ.	યાનિ	યાવ	યામ
૨ જો .”	યાહિ	યાતમ્	યાત
૩ જો .”	યાતુ	યાતામ્	યાન્તુ

આ રૂપોમાં ધાતુમાં કંઈપણ ફેરફાર થતો નથી. રૂપો માત્ર ધાતુને પ્રત્યય લગાડવાથી થાયછે. સ્ના, રા, લા, વા 'રક્ષણુ કરકું' ક્ષ્યા, મા, મા, વ્યા, શ્રા, અને કા 'કાપયું'—આ ધાતુનાં રૂપાખ્યાન ઉપર પ્રમાણે થાયછે.

આકારાન્ત શિવાય આ ગણના લગભગ બધા ધાતુઓ નિયમવિરૂદ્ધ છે. એમાંના ઘણા ખરાનાં વિશેષજ્ઞાણો અમે નીચે લખીએ છીએ.

૨. અસ ધાતુના બનો અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં લોપ થાયછે, જેમ્ને સ્ત: ૩. પુ. દ્વિ.વ., સન્તિ ૩. પુ. બ.વ.

પરસ્મેપદ. વર્તમાન.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
૧ લો પુ.	અસ્મિ	સ્વ:	સ્મ:
૨ જો ,,	અસિ	સ્થ:	સ્થ
૩ જો ,,	અસ્તિ	સ્ત:	સન્તિ

આ રૂપોમાં ખીજી પુરૂષનું એકવચનનું રૂપ જે નિયમપ્રમાણે અસ્મિ થયું જોઈએ તેમાંના એક સ્ લોપાય છે.

પરસ્મેપદ. આચાર્ય.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
૧ લો પુ.	અસાનિ	અસાવ	અસામ
૨ જો ,,	અધિ	સ્તમ્	સ્ત
૩ જો ,,	અસ્તુ	સ્તામ્	સન્તુ

પહેલા પુરૂષના ત્રણે રૂપોમાં પ્રત્યયો વિકારક હોવાથી બનો લોપ થતો નથી. અધિ ૨. પુ. એ.વ. નિયમવિરૂદ્ધ છે.

જ્યારે કેટલેક પ્રસંગે આ ધાતુને આત્મનેપદ પ્રત્યયો લાગેછે ત્યારે વર્તમાનકાળનાં રૂપો નીચે પ્રમાણે થાયછે.

	હે	સ્વહે	સ્મહે
૧ લો પુ.	હે	સ્વહે	સ્મહે
૨ જો ,,	સે	સાથે	ધ્વે
૩ જો ,,	સ્તે	સાતે	સતે

આ રૂપોમાં બધા પ્રત્યયો અવિકારક હોવાથી બનો લોપ થાયછે. સ્ના ૧. પુ. એ.વ. માં હ થાયછે અને ધ્વે પર છતાં નીચલા નિયમપ્રમાણે લોપ થાયછે.

૧. જ્યો શરૂ થતા પ્રત્યય પર છતાં પૂર્વેના સ્વ લુપ્ત થાયછે.

૩. જો 'સુધ' રહેલું 'એ' ધાતુનો અન્ત્ય સ્વર બધા પુરુષવાચક પ્રત્યય પહેલાં ગુણ પામેછે.

આ ધાતુમાં ત્રીજા પુરુષના બહુવચનમાં પ્રત્યયપૂર્વે રચકવામાં આવે છે.

આત્મનેપદ. વર્તમાન.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	શયે	શેવહે	શેમહે
૨ બે ,,	શેષે	શયાયે	શેધ્વે
૩ બે ,,	શેતે	શયાતે	શેરતે

આત્મનેપદ. આશાય.

૧ લો પુ.	શયૈ	શયાવૈ	શયામૈ
૨ બે ,,	શેષ્વ	શયાયામ્	શેધ્વમ્
૩ બે ,,	શેતામ્	શયાતામ્	શેરતામ્

જોના ઉપલા નિયમ પ્રમાણે જો થાયછે અને તેના સ્વરાદિપ્રત્યયો પર છતાં શરૂ થાયછે, એટલે શયે, શયાયે વિગેરે રૂપો થાયછે.

૨. જો અને ભતામની પૂર્વે મુડ્યાથી રતે અને રતામ્ પ્રત્યયો થાયછે.

૪. બ્યજનાદિ વિકારક પ્રત્યય પર છતાં ધાતુનો અન્ત્ય ઉ (હસ્વ) વૃદ્ધિ પામેછે એટલે તેના જો થાયછે.

૨. ધાતુને અન્તે (હસ્વ કે દીર્ઘ) ફકે ઉ હોય અને તેની પછી સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય આવે તો ફ (હસ્વ કે દીર્ઘ) નો ફજ્, અને ઉ (હસ્વ કે દીર્ઘ) નો ઉજ્ થાયછે.

નુ પરસ્મૈપદ. વર્તમાનકાળ.

૧ લો પુ.	નૌમિ	નુવઃ	નુમઃ
૨ બે ,,	નૌષિ	નુથઃ	નુષ
૩ બે ,,	નૌતિ	નુતઃ	નુવન્તિ

પરસ્મૈપદ. આશાય.

૧ લો પુ.	નવામિ	નવાઃ	નવામ
૨ બે ,,	નુહિ	નુતમ્	નુવ
૩ બે ,,	નૌતુ	નુતામ્	નુવન્તુ

મિ, સિ વિગેરે વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે નૌમિ, નૌષિ, વિગેરે રૂપો થાયછે. કારણ કે તે વ્યંજનાદિ છે, પણ આચાર્યના પહેલા પુરૂષના પ્રત્યયો વિકારક છે તો પણ સ્વરાદિ છે માટે ત્યાં જુના જુના સામાન્યનિયમ (૧૫૫૦ ૬.) પ્રમાણે યુલુ થઈ નો થાયછે. અને સ્વર પર છતાં નૌનો નવ્ થાય છે. યુ 'જોડવું' એ ધાતુનાં રૂપાખ્યાન ઉપર પ્રમાણે થાયછે.

૫. સ્તુ અને રૂ ધાતુમાં વ્યંજનાદિપ્રત્યય પહેલાં વિકલ્પે રૂ મૂકાય છે.

પરસ્મૈ૫૬. વર્તમાનકાળ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
૧ હો પુ.	સ્તૌમિ-સ્તવીમિ	સ્તુવઃ-સ્તુવીવઃ	સ્તુમઃ-સ્તુવીમઃ
૨ જો ,,	સ્તૌષિ-સ્તવીષિ	સ્તુથઃ-સ્તુવીથઃ	સ્તુથઃ-સ્તુવીથ
૩ જો ,,	સ્તૌતિ-સ્તવીતિ	સ્તુતઃ-સ્તુવીતઃ	સ્તુવન્તિ

તિ અને ખીજ વિકારક પ્રત્યયો પર છતાં કે ૪૩૫૦ ૬. પ્રમાણે વૃદ્ધિ પામેછે, પણ જ્યારે ૫. પ્રમાણે એ પ્રત્યયો પૂર્વે રૂ મૂકવામાં આવેછે ત્યારે તેઓ વ્યંજનાદિ રહેતા નથી અને તેથી તે અસિદ્ધાવસ્થામાં સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે યુલુ થાય છે એટલે સ્તુ નો સ્તો થાય છે, પછીન્સ્ત્વ થઈ સ્તવીતિ વિગેરે રૂપો સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે અવિકારક પ્રત્યયો પહેલાં રૂ મૂકાય છે ત્યારે ધાતુના અન્ત્ય કે નો ૪૩૫૦ ૨ પ્રમાણે વ્ થાય છે, એટલે સ્તુવીતઃ વિગેરે રૂપો થાય છે. ત્રીજા પુરૂષના બહુવચનના પ્રત્યય અન્તિ માં આદિ, સ્વર છે, વ્યંજન નથી, માટે તેની પહેલાં રૂ મૂકાતી નથી, એટલે ત્યાં માત્ર એકજ રૂપ થાયછે.

આજ નિયમો પ્રમાણે આચાર્યનાં રૂપો કરવાં. સ્તૌતુ-સ્તવીતુ ૩. પુ. એ. વ., સ્તુહિ-સ્તુવીહિ ૨. પુ. એ. વ., સ્તવામિ ૧. પુ. એ. વ., સ્તવાવ ૧. પુ. દ્વિ. વ. વિગેરે.

આત્મને૫૬ રૂપો—સ્તુવે-સ્તુવીતે ૩. પુ. એ. વ., સ્તુવાતે ૩. પુ. દ્વિ. વ., સ્તુવતે ૩. પુ. ત્રિ. વ. વિગેરે રૂપો આજ નિયમ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં.

રૂનાં રૂપો સ્તુનાં રૂપોની પેઠેજ કરવાં.

૬. રૂ ધાતુ પછી વ્યંજનાદિ વિકારક પ્રત્યયની પહેલાં રૂ મૂકાય છે.

પરસ્મૈપદ. વર્તમાનકાળ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	અ.વ.
૧ હો પુ.	બ્રવીમિ	બ્રૂવઃ	બ્રૂમઃ
૨ એ ,,	બ્રવીષિ	બ્રૂથઃ	બ્રૂથ
૩ એ ,,	બ્રવીતિ	બ્રૂતઃ	બ્રુવન્તિ

આમાંનું છેલ્લું બ્રુવન્તિ રૂપ ૪૩ પૃ. ૨ પ્રમાણે થાયછે.

આત્મનેપદ રૂપો—સૂતે ૩. પુ. એ. વ., સુવાતે ૩. પુ. દ્વિ. વ., સુવતે ૩. પુ. અ. વ. વિગેરે.

આમાર્થનાં ૧. પુ. નાં રૂપો જ્ઞાણિ વિગેરે થાયછે.

૩. નીચે લખેલાં પાંચ એક અંડિત ધાતુ જોના અર્થ ‘બ્રાહ્મણ’ થાય-
છે, તેનાં વર્તમાનકાળનાં નિયમવિરૂદ્ધ રૂપ છે. આહ ૩. પુ. એ. વ., આહતુઃ
૩. પુ. દ્વિ. વ., આહુઃ ૩. પુ. અ. વ., આત્થ ૨. પુ. એ. વ., આહ્યુઃ ૨. પુ.
દ્વિ. વ.

૮. સૂ ‘પ્રસવયું’, ‘જન્મ આપવો’ એના આમાર્થના પહેલા પુરુષના
પ્રત્યયો અવિકારક સમજવા.

આત્મનેપદ વર્તમાનકાળ—સૂતે ૩. પુ. એ. વ., સુવાતે ૩. પુ. દ્વિ. વ.,
સુવતે ૩. પુ. અ. વ. વિગેરે. આમાર્થ.—સૂઘ્વ ૨. પુ. એ. વ., સુઘૈ ૧. પુ.
એ. વ., સુઘાઘૈ ૧. પુ. દ્વિ. વ., સુઘાઘૈ ૧. પુ. અ. વ.

૯. રુદ્, સ્વર, શ્વસ, અન્, અને જઘ્ ધાતુઓ પછી ય શિવાયના બંધન-
નથી રાઙ થતા પ્રત્યયની પૂર્વે હ મુકાય છે ; જેમકે રોદિમિ, રુદિઃ ઇત્યાદિ.

પરસ્મૈપદ. વર્તમાનકાળ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	અ.વ.
૧ હો પુ.	રોદિમિ	રુદિઃ	રુદિમઃ
૨ એ ,,	રોદિષિ	રુદિથઃ	રુદિથ
૩ એ ,,	રોદિતિ	રુદિતઃ	રુદન્તિ

આમાર્થનાં રૂપો એજ નિયમ પ્રમાણે સમજવાં—રુદિહિ ૨. પુ. એ.
વ., રોદાનિ ૧. પુ. એ. વ. વિગેરે. ૯ મા નિયમમાં આપેલા ખીજ
ધાતુનાં રૂપાખ્યાન એજ પ્રમાણે કરવાં.

જન્મના ૩. પુ. બ. વ. ના પ્રત્યયમાંના ન્ના લોપ થાયછે તે વિશે આગળ કહેવામાં આવશે.

૧૦. ૬ 'જયં' એ ધાતુ ૪૩ પૃ. ૨ નિયમનો અપવાદબ્દ છે. એની પછી સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય આવે તો એનો ણ થાયછે.

પરસ્પૃષ્ટ. વર્તમાનકાળ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	અમિ	ઇવઃ	ઇમઃ
૨ એ ,,	અષિ	ઇથઃ	ઇથ
૩ એ ,,	અતિ	ઇતઃ	યન્તિ

આશ્વાર્થ ૧. પુ. અયાનિ વિગરે.

અધિ + ૬ 'અભ્યાસ કરવો,' આત્મનેપદ.

વર્તમાનકાળ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	અધીયે	અધીવહે	અધીમહે
૨ એ ,,	અધીષે	અધીયાથે	અધીધ્વે
૩ એ ,,	અધીતે	અધીયાતે	અધીયતે

અધિ પૂર્વે ન મૂકતાં છેલ્લાં ત્રણ રૂપો રૂપો, રૂપો, રૂપો થાયછે, તેમાં રૂપોનાં જાતે અને અંતે પર છતાં રૂપ થાયછે, અને તેજ પ્રમાણે ખીજાં રૂપોમાં સમજવું.

આશ્વાર્થ. ૧. પુ. અધ્યયે-અધ્યયાવહે-અધ્યયામહે. રૂપો યુલુ થઈ ર થાયછે અને રૂપો અધ્ય થઈ પ્રત્યયો સાથે મળી અધ્ય વિગરે રૂપો થાયછે.

આસુ આત્મનેપદ.

આશ્વાર્થ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	આસૈ	આસાવહે	આસામહે
૨ એ ,,	આસ્ત્વ	આસાયામ્	આધ્વમ્
૩ એ ,,	આસ્તામ્	આસાતામ્	આસતામ્

૪૩ પૃ. ૧ પ્રમાણે ધ્વમ્ પર છતાં સ્ લોપાયછે.

अस्मिञ्जगति ये सन्ति कथयस्तामस्कृत्यैतं ग्रन्थमारभे ।

पृच्छ बालकः किं रोदिति ।

हे कृपानिधे जगदात्मंस्त्वां ब्रह्मादयः सर्वे देवाः स्तुवन्त्यृषयश्च सर्वे ।

ईदृशं त्वां शरणमुपैमि । प्रसीद । पाहि मां नरकादुरात् ।

अस्यां पाठशालायां बालकाः काव्यमधीयते ।

तदेषु मधुरं रुवन्ति पक्षिणो वायुश्च शितलो वाति तस्माद्रम्यमि-
दं स्थानम् । अत्रैव वृक्षमूले शिलामध्यासामहे* ।

भो भोः पौराः क्व गतोऽस्माकं महाराजः । किं ब्रूथ । देव्या सह क्रीडा-
शैलमध्यास्त इति । एवमस्तु । अहं तत्र गच्छामि सर्वं च वृत्तं
कथयामि ।

अकिंचनो वितृष्णश्च सुखं स्वपिति रात्रौ । ये प्राणान्ति जीवन्ति च
तेषां जडानां चादिहेतुं मे ब्रूहि ।

वत्से समाश्वसिहि समाश्वसिहि । अयमागतस्तव पुत्रको यं त्वं मृतं
मन्यसे ।

गोविन्दः स्मितेनात्मनः कोपमपह्नुते ।

अश्विनौ मृदनमपि सौन्दर्ये प्रतिशयाते ॥

रात्रावुदयते चन्द्रो दिवोदयति भास्करः ।

उदेति स सदैवोग्रं नोदीयन्ते च विद्विषः ॥

प्राणिनामुपकाराय प्राणिति प्रियदर्शनः ।

प्राण्यते पुण्यपुरुषः श्रेयसे यशसे च सः ॥

स स्तौति भास्करं भक्त्या नौति पापहरं हरम् ॥

एधि कार्यकरस्त्वं मे गत्वा प्रवद राघवम् ।

दिदृक्षुर्मथिली राम पश्यतु त्वाविलम्बितम् ॥

ते जन्मभाजः खलु जीवलोके येषां मनो ध्यायति विद्वन्नाथम् ।

बाणी गुणान्स्तौति कथां शृणोति श्रोत्रहृद्यं ते भवमुत्तरन्ति ॥

* श्री, आसु, अने स्था पातुनी पूजे आधि उपसंगे आने तो नर रूपे दिवा भद्र देख ते स्थाना
नामने दितीया विजयिता आगेछे.

ધર્મદૂષણ નૂનં ત્વં નાજાના નાશૃણોરિદમ્ ।
 નિરાકૃત્ય યથા બન્ધુહૃદયત્વં યાત્યસંશયમ્ ॥
 ભૂમી શેતે દશમીબો મહાર્હશયનોચિતઃ ।
 નેક્ષતે વિહ્વલં માં ચ ન મે વાચં પ્રસચ્છતિ ॥
 સમાશ્વસિમિ કેનાહં કથં પ્રાણિમિ દુર્ગતઃ ।
 લોકત્રયપતિર્ભ્રાતા યસ્ય મે સ્વપિતિ ક્ષિતૌ ॥
 રોદિમ્યનાથમાત્માનં બન્ધુના રહિતસ્ત્વયા ।
 પ્રમાણં નોપકારાણામવગચ્છામિ યસ્ય તે ॥
 આસ્તે ભગ આસીનસ્યોર્ધ્વસ્તિષ્ઠતિ તિષ્ઠતઃ ।
 શેતે નિપથમાનસ્ય ચરાતિ* ચરતો ભગઃ ॥
 ગાધોદકે મત્સ્ય ઇવ સુત્વં વિન્દેત કસ્તદા ।
 અનવાપ્તેષુ કામેષુ મૃત્યુરભ્યેતિ માનવમ્ ॥
 જાતમેવાન્તકોઽન્તાય જરાં ચાન્વેતિ દેહિનમ્ ।
 અનુષક્તા દ્વયેનૈતે ભાવાઃ સ્થાવરજઙ્ગમાઃ ॥
 નિન્દન્તુ નીતિનિપુણા યદ્દિ વા સ્તુવન્તુ
 લક્ષ્મીઃ સમાવિશન્તુ ગચ્છન્તુ વા યથેષ્ટમ્ ।
 અથૈવ વા મરણમસ્તુ યુગાન્તરે વા
 ન્યાય્યાત્પથઃ પ્રવિચલન્તિ પદં ન ધીરાઃ ॥

૧. અમે ગોવિન્દના વેણુ ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી (વિ+શ્વસ).
૨. જ્યાં નિન્દાને પાત્ર છે તેમને તમે વખાણો છો. (સ્તુ).
૩. પક્ષીઓ ગોમતીના કિનારાઓ ઉપર સુઈ રહે છે. (શ્લો).
૪. બાળક, તું રેામાં (રુદ્ધ); આ તારી મા પોતાના હાથમાં મીઠાઈ સાથે (લહને) આહિં આપે છે. (અભિ+આ+હ).
૫. આ જે આયો વરસોવરસ વાહર અઓને જન્મ આપે છે. (સુ).
૬. જનક રામનો સસુરો હતો એ તું બાણુતો નથી (અવ+હ)-? -
૭. તું અને તારો ભાઈ નિરાળ મનકંઈ બાળ્યત બણો છો. (અધિ+હ આ.)?

* 'ચરાતિ' ને બદલે નિપત્તિરુદ્ધ ૩૫, અથવા છન્દરખના મારે રામાં અનુ રીર્ષ ૩૫ થયું છે.

૮. ઉંચા પર્વતોના શિખરો ઉપર માણસો મુશ્કેલાઈથી શ્વાસ લેછે (નિ+શ્વસ).
૯. આ જગ્યાના લોકો ગરીબ છે એમ મને ભાસેછે. (મા).
૧૦. એવો પુરૂષ છે (જીએછે) [પ્ર+અન્] કે જે ગરીબ લોકોને અને આશ્રયવગરના લોકોને ખીડા કરેછે ?
૧૧. આજસુ માણસ ઘણો વખત ઉધેછે (સ્વપ્ન).
૧૨. જેઓ સાચા પરમેશ્વરથી ખીજીને પૂજેછે (ઉપ+આસ) તેઓ નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરતા નથી.
૧૩. ઘોડો કઈ જાતનું જનાવર છે તે અમને કહો (જ્ઞ).

શબ્દકોશ ૭

ખીજ ગણના ધાતુ.

અન્ પ. શ્વાસ લેવો; પ્ર જોડે, શ્વાસ લેવો, જીવવું.
 *અસ્ પ. હોવું.
 આસ્ આ. બેસવું; અધિ જોડે, બેસવું, ઉપ જોડે, પૂજવું, ઉપાસના કરવી.
 ઙ પ. જીવું; જ્ઞાણસ્+ઉપ જોડે, તાબે

થવું, શરણે જીવું; અમિ જોડે, તરફજીવું; આ જોડે, આવવું; અવ જોડે, જાણવું; ઉદ્ જોડે, ઉગવું, આપાદ થવું, ઉદય થવો.
 ઙ અધિ જોડે, આ. અભ્યાસ કરવો, અભ્યાસ કરવું.

ઠ્યા પ. કહેવું.
 જક્ષ પ. ખાવું.
 ઘા પ. કાપવું.
 જુ પ. વખાણવું.
 ઘા પ. રક્ષણ કરવું.
 ઘ્મા પ. બક્ષણ કરવું.
 *ઘ્ર ઉ. બોલવું.
 મા પ. દેખવું, ભાસવું, પ્રકાશવું.

યા પ. જીવું.
 યુ પ. જોડવું.
 રા પ. આપવું.
 રૂ પ. શોક કરવો, મોટેથી શબ્દ કરવો.
 રુદ પ. રડવું, શોર કરવો.
 લા પ. આપવું અથવા લેવું.
 વસ્ આ. પેહેરવું.
 વા પ. વાવું.

* અસ્ અને જ્ઞ ધાતુઓ માત્ર ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાંજ વપરાય છે.

શી આ. સુધી રહેવું, ઉંધવું; અતિ
જોડે, અધ્યાતા થવું.

શ્રા પ. રાંધવું.

શ્વસ પ. શ્વાસ લેવો; નિ જોડે, દમ
લેવો, શ્વાસ લેવો અને કાઢવો; વિ
જોડે, માનવું, વિશ્વાસ રાખવો;
સમ્+આ જોડે, મન શાન્ત કરવું,
હિમ્મત આણવી.

શર્કિચન પુ. સ્ત્રી. ન. (અ નહીં અને
કિચન ન. કંઠકિ) જેની પાસે કંઠ
પણ ન હોય તે, ગરીબ.

અણ ૪ ગ. આ. શ્વાસ લેવો, જીવવું.

અનાથ પુ. સ્ત્રી. ન. લાચાર.

અનુષક (અનુ અને સક, સજ્જનો
કર્મેણિ ભૂ. કૃ.) સાથે રહેવું, જો-
ડાયલું, યુક્ત.

અન્ત પુ. છોડો, નારા.

અન્તક પુ. યમરાજ (નારા કરનાર
દેવ).

અર્ ૧ ગ. આ. ઉઠ જોડે, ઉગવું,
ઉદય થવો.

અવિલમ્બનમ્ ક્રિ. વિ. વિલંબવગર,
તરત.

અશ્વિનુ પુ. (દ્વિ. વ. માં વપરાય છે.)
અશ્વિનીકુમાર, એ સ્વર્ગલોક-
ના વૈદા (સાથે જન્મેલા).

અસંશયમ્ ક્રિ. વિ. બેશક, નક્કી.

આદિત્ય પુ. મૃગ કારણ.

આસીન પુ. સ્ત્રી. ન. બેઠેલું, આસનો
પર માનકદન્ત.

સૂ આ. જન્મ આપવો.

સ્તુ ઉ. વખાણવું.

સ્ના પ. નહાવું.

સ્તુ પ. ઝરવું, ટપકવું.

સ્વર્ પ. ઉંધવું.

હું આ. સંતાડવું; અપ અથવા નિ
જોડે, છુપાવવું.

આહવ પુ. યુદ્ધ, લડાઈ.

ઈ ૧ ગ. પ. ઉઠ જોડે, ઉદય થવો.

ઈ ૪ ગ. આ. ઉગવું, ઉદય પામવો.

ઉદ્ગમ્ ક્રિ. વિ. જોરથી, સખત, આ-
કરો, કરોડો.

ઉપકાર પુ. પરગણુ કામ, ખીજનું
ભલું કરવું તે, ઉપકાર.

ઉર્ધ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉભું, ઉંચું, ઉપલું.

કાર્યકર પુ. સ્ત્રી. ન. (ખીજાને માટે)
જે કોઈ કામ કરે તે.

કાવ્ય ન. કવિતા.

કૃનમસ્ જોડે, પગે લાગવું, નમસ્કાર
કરવો.

કૃનિસ્+આ જોડે, છોડી દેવું, તજી
દેવું, નિરાકરણ કરવું.

કૃપાનિધિ પુ. (કૃપા સ્ત્રી. દયા, અને
નિધિ પુ. ભંડાર) દયાનો ભંડાર,
જે ધણો દયાળુ હોય તે.

કૌડશૈલ પુ. (કૌડા સ્ત્રી. રમત, ગ-
મત, શૈલ પુ. પર્વત) ગમતને

માટે પર્વત, મોજ કરવાનો પર્વત.
ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી.

ચલુ અ. નક્કી.

ગાબોદક ન. (ગાબ પુ. સ્ત્રી. ન. છા-
છર, અને ઉદક ન. પાણી) છાછર
પાણી.

ગોમતી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

ઘોર પુ. સ્ત્રી. ન. ભયંકર.

જલ્દ ય + વિ જોડે, દૂર ખસેડવું, ખા-
જીએ કરવું.

જગદાત્મન્ પુ. (જગત્ ન. વિશ્વ,
અને આત્મન્ પુ. આત્મા) વિશ્વ-
નો આત્મા, પરમાત્મા.

જડ પુ. સ્ત્રી. ન. નિજીવ, અચેતન.

જન્મભાજ પુ. સ્ત્રી. ન. જન્મ પામેલું ;
પુ. માણસ.

જીવલોક પુ. પ્રાણીઓની દુનીઆ,
આ દુનીઆ, મૃત્યુલોક.

દારદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ.

દિદુષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. જોવાને આતુર.

દિવા અ. ક્રિ. વિ. દિવસે.

દુર્ગત પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખી, કંટાળ.

દેહિન્ પુ. દેહવાળો, માણસ, રારીરી,
મનુષ્ય.

દ્વય ન. બે એ જોનો સમૂહ.

ધર્મદૂષણ પુ. સ્ત્રી. ન. ધર્મને કલંક
લગાડનાર.

દ્યૈ ૧ ગ. પ. ધ્યાન ધરવું, મનન કરવું.

નરક પુ. નરક, નિરય.

નિપથમાન (નિ + પદનો વ. ૪.)
સુતેલું.

નીતિનિપુણ પુ. સ્ત્રી. ન. (નીતિ સ્ત્રી.

રાજવિદ્યા, અથવા વ્યવહાર જુ-
દ્ધિ, નિપુણ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રવીણ)
રાજવિદ્યામાં પ્રવીણ, વ્યવહારમાં
કુશળ.

નૂનમ અ. નક્કી, નિશ્ચે.

ન્યાય્ય પુ. સ્ત્રી. ન. વાજખી, ચોગ્ય,

અદલ, ન્યાયથી દૂર નહીં એવું.

પથઃ (પથિન્ પુ. 'રસ્તો' એ રાખ્દનું
પંચમીનું એકવચન) રસ્તેથી.

પદ ન. પગલું.

પાપહર પુ. સ્ત્રી. ન. પાપ લઈ લેનાર,
પાપ હરણ કરનાર.

પુણ્યપુરુષ પુ. પવિત્ર અથવા સદ્ગુણી
માણસ.

પ્રિયદર્શન પુ. સ્ત્રી. ન. રમણીય
દેખાવવાળું.

બ્રહ્મન્ ન. વિશ્વનું જે ઈશ્વરી કારણ
અને તત્ત્વ છે તે.

બ્રહ્માદિ પુ. (બ્રહ્મન્ પુ. અને આદિ
આરંભ) બ્રહ્મદેવ અને બીજાઓ.

ભગ પુ. નસીબ, ઉદય.

ભાવ પુ. ઓળ, પદાર્થ.

ભાસ્કર પુ. સૂર્ય.

ભિન્ન પુ. સ્ત્રી. ન. જુદું.

મધુરમ્કિ. વિ. મીઠી રીત, મધુરાઈથી.

મહારાજ પુ. ધણી, મોટો રાજા.

મહાહંશયનોચિત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (મહાહં
પુ. સ્ત્રી. ન. ધણી કિંમતવાળું,

મોઘું, શયન ન. પથારી, ઝવિન પુ.

સ્ત્રી. ન. ટેવાયલું, ચોગ્ય,) મોઘી

અથવા કિમતી પધારીમાં સુવાને
 ટેવાયલું અથવા યોગ્ય.
 માનવ પુ. માણસ.
 મૈથિલી સ્ત્રી. મિથિલાદેશની રાજ-
 પુત્રી, સીતા.
 મયેષ્ટમ્ ક્રિ. વિ. મરજીમુજબ, મન-
 માન્યું, હઝા પ્રમાણે.
 યુગાન્તર ન. (યુગ કાળ, યુગ,
 અન્તર ખીજી) ખીજી યુગ
 અથવા કાળ.
 રમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. રમણીય, મનોહર.
 રહિત પુ. સ્ત્રી. ન. વિનાનું, શૂન્ય.
 રાષવ પુ. રધુનો વંશજ.
 લોકત્રયપતિ પુ. (ત્રય ન. ત્રણ ખીજી-
 નો સમૂહ પતિ પુ. સ્વામી) ત્રણ
 દુનીઆ, એકલે સ્વર્ગ, મૃત્યુ.
 અને પાતાળનો સ્વામી.
 વત્સા સ્ત્રી. વહાલી, છેાકરી.
 વિતૃષ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. (વિ વિનાનું.
 રહિત અને તૃષ્ણા સ્ત્રી. હઝા)
 કંઈ પણ હઝારહિત.

આળસુ અલસ પુ. સ્ત્રી. ન., તન્દ્રિલ
 પુ. સ્ત્રી. ન.
 આશ્રયવગરનું અનાથ પુ. સ્ત્રી. ન.,
 અનાશ્રય પુ. સ્ત્રી. ન.
 ઉચું ઉચ્ચ પુ. સ્ત્રી. ન.
 કંઈ જાતિનું કૌટુંબ પુ. સ્ત્રી. ન.
 પીડા કરવી કૃ ૮ ગ. અપ અથવા નિ
 જોડે, પીડ ૧૦ ગ.

વિશ્વ સમ+જા જોડે, પ્રવેશ કરવો,
 અંદર આવવું.
 વિશ્વનાથ પુ. જગતનો સ્વામી, હંધર.
 વિહ્વલ પુ. સ્ત્રી. ન. ગાભરું, બેબાકળું.
 વૃક્ષમલ ન. (વૃક્ષ પુ. ઝાડ, અને મૂલ
 ન. મુળિયું) ઝાડનું મૂળ.
 વૃત્ત ન. ખની ચુકેલી વાત, ખનાવ.
 રશિતલ પુ. સ્ત્રી. ન. થંડું.
 શ્રોત્રદ્વય ન. બે કાન.
 સદ (સાદ) ૧ ગ. ૫. બેસવું: પ્ર
 જોડે, મેહેરબાન થવું, મેહેર કરવી,
 પ્રસન્ન થવું.
 સાયમ્ ક્રિ. વિ. સાંજરે.
 સ્થાવરજઙ્ગમ પુ. સ્ત્રી. ન. (સ્થાવર
 પુ. સ્ત્રી. ન. એક સ્થળથી ખીજી
 સ્થળે ન લઈ જવાય એવું, અચ-
 ળ, અને જઙ્ગમ પુ. સ્ત્રી. ન. એક જ
 કાણેથી ખીજી કાણે લેવાય એવું)
 અળ અને અચળ, ચરચર.
 સ્મિત ન. હાસ્ય, મોં મલકાવવું તે.
 હર પુ. શિવદેવ.

ખાખત વિષય પુ.
 મુશ્કેલી અસૌકર્ય ન., કષ્ટ ન.
 લઈને ગૃહીત્વા ગ્રહનો અવ્યયરૂપ
 ક્રદન્ત.
 વાધરડો વત્સ' પુ.
 વેણુ વત્સ ન., વચન ન.
 સસરો શશુર પુ.
 સાચો પરમેશ્વર, સાચો સત્યસ્વરૂપ
 પુ. સ્ત્રી. ન., પરમેશ્વર પરમાત્મનું પુ.

પાઠ ૮.

ખીજો ગણ (જરી).

હસ્તનભૂતકાળ અને વિધ્યર્થ.

૧. આકારાન્ત ધાતુઓ પછી હસ્તનભૂતકાળના ત્રીજા પુરૂષના બહુવચનનો પ્રત્યય વિકલ્પે ઉસ્ થાયછે, અને તેની પહેલાં અન્ત્ય રપરનો (આનો) લોપ થાયછે.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	અયામ્	અયાવ	અયામ
૨ જો ,,	અયાઃ	અયાતમ્	અયાત
૩ જો ,,	અયાન્	અયાતામ્	અયાન્-અયુઃ

અહિંયાના આનો લોપ થયો અને અ આગમ એની પૂર્વે મૂકવાથી અય્ થયો, અને તેમાં ઉસ્ પ્રત્યય મળીને અયુઃ રપ સિદ્ધ થયું.

વિધ્યર્થ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	યાયામ્	યાયાવ	યાયામ
૨ જો ,,	યાયાઃ	યાયાતમ્	યાયાત
૩ જો ,,	યાયાન્	યાયાતામ્	યાયુઃ

પ્રત્યયો ૨૬ પૃ. ૨ માં આપ્યા છે તેજ છે.

૨. અસ્ 'હોયું' એ ધાતુ પછી હસ્તનભૂતકાળના સ્ અને ત્ પ્રત્યયોની પહેલાં ઈ (દીર્ઘ) લાગેછે.

	આસમ્	આસ્વ	આસ્મ
૧ લો પુ.	આસમ્	આસ્વ	આસ્મ
૨ જો ,,	આસીઃ	આસ્તમ્	આસ્ત
૩ જો ,,	આસીન્	આસ્તામ્	આસન્
વિધ્યર્થ ૩ જો પુ.	સ્યાન્	સ્યાતામ્	સ્યુઃ

૩. ક્ષ્, સ્વ, શ્ચ, અન્, અને જક્ષ ધાતુઓ પછી હસ્તનભૂતકાળના સ્ અને ત્ એ પ્રત્યયો પૂર્વે ઈ અથવા અ મૂકવામાં આવેછે.

૧ લો પુ.	અરોદમ્	અરુદિવ	અરુદિમ
૨ એ „	અરોદી-અરોદઃ	અરુદિતમ્	અરુદિત
૩ એ „	અરોદીત્-અરોદન્	અરુદિતામ્	અરુદન્

અરુદિતામ્ વિગેરે રૂપોમાં પ્રત્યયો પૂર્વે ઇ ડાગ્યા છે. તેને માટે ૪૫ પૃ. ૯ શુ. આ. જહ્ ધાતુના હ્યસ્તનભૂતકાળના ત્રીજા પુરુષના અહુવચનનો પ્રત્યય આગળ કહેવામાં આવશે તે પ્રમાણે ઉત્તર છે.

વિધ્યર્થ.	૩ એ પુ.	અશાત	અશાતામ્	અશરત્
શી { હ્યસ્તનભૂ. કા. ૩ એ પુ.	અશેત	અશયાતામ્	અશેરત્	
{ વિધ્યર્થ.	૩ એ પુ.	અશીત	અશીયાતામ્	અશીરન્

આ રૂપો માટે ૪૩ પૃ. ૩ શુ. આ. અને પ્રત્યયો માટે ૨૧ પૃ. ૧ અને ૨૭ પૃ. ૪ શુ. આ.

અ. વ. ઇ. વ. બ. વ.

સ્તુ {	હ્યસ્તનભૂ. કા. ૩ એ પુ.	{ અસ્તૌત્ }	{ અસ્તુતામ્ }	{ અસ્તુવન્ ૫૨ સ્મૈ ૫૬.
		{ અસ્તૌત્ }	{ અસ્તુતામ્ }	
		{ અસ્તુત્ }	{ અસ્તુવાતામ્ }	{ અસ્તુવત આત્મને ૫૬.
		{ અસ્તુવાત્ }	{ અસ્તુવાતામ્ }	
વિધ્યર્થ.		{ સ્તુયાત્ }	{ સ્તુયાતામ્ }	{ સ્તુયુઃ ૫૨ સ્મૈ ૫૬.
		{ સ્તુવીયાત્ }	{ સ્તુવીયાતામ્ }	
		{ સ્તુવીયત્ }	{ સ્તુવીયાતામ્ }	
૩ એ પુ.		સ્તુવીત	સ્તુવીયાતામ્	સ્તુવીરન્ આત્મને ૫૬.

આ રૂપોમાં વૃદ્ધિ થઈ છે. તેને માટે ૪૩ પૃ. ૪ શુ. આ. અને ઇ વિદ્યપ્રે પ્રત્યય પૂર્વે ડૂકવામાં આવી છે. તેને માટે ૪૪ પૃ. ૫ અને ત્યાં આપેલી સમજૂતી શુ. આ.

ઋ {	પ. હ્યસ્તનભૂ. કા. ૩ એ પુ.	અઋવીત્	અઋતામ્	અઋવન્
	આ.	„	અઋત	અઋવાતામ્
	પ. વિધ્યર્થ	„	ઋયાત્	ઋયાતામ્
	આ.	„	ઋવીત	ઋવીયાતામ્

૪૮ પૃ. ૧ શુ. આ.

હ્યસ્તનભૂ. કા. ૩ એ પુ. એત્ એતામ્ આયન્

અહિં ધાતુની પૂર્વે આ આગમ લાગે છે. અને તેની ઐકવચનમાં ધાતુનાં ૧૩૫ સાથે અને ખીજી ડેકાણે ૬૩૫ સાથે સન્ધિ કરતી વખતે એ ૨૫૨ને ડેકાણે ૧ ની અથવા ૬ ની વૃદ્ધિ ઐક્યે છે થાય છે. (માર્ગોપ૦ પૃ૦ ૫૮ જીએ). ત્રીજી પુરૂપના બહુવચનમાં ૬ અને અન્ મળીને ચન્ થાય છે. (૮૬ પૃ૦ ૧૦. જીએ). અને આ આગમ પૂર્વે મુકવાથી આવન્ ૩૫ સિદ્ધ થાય છે. ૬ આ. અભિપૂર્વક હ્યસ્તનભૂ. કા. ૩ જે પુ. અન્ત-અધ્યેયાનામ્-અધ્યેયન.

આતામ્ ૫૨ છતાં ૬ નો ૬ચ થાય છે. (૪૩ પૃ૦ ૨૦) અને આતામ્ માં મળીને ૬યાતામ્ થાય છે, અને તેની પૂર્વે આ આગમ આવવાથી ગયા ધાતુનાં ૩૫માં થયું તેમ ણેયાતામ્ થઈ, તેની પૂર્વે, અભિ મુકવાથી અધ્યેયાતામ્ ૩૫ સિદ્ધ થાય છે. ખીજી બધા ૨૫૨ના પ્રત્યયો ૫૨ છતાં આવાજ ફેરફાર થાય છે.

વિધ્યર્થ ૩ જે પુ. ઐ. ૫. અગ્રીયીત. ઐજ પ્રમાણે ખીજી ચોપડી. આમ્ હ્યસ્તનભૂ. કા. ૨ જે પુ. આસ્થા:-આસાયામ્-આધ્વમ્.

अहरहः स्नात्वा संध्यामुपासीत ।

दशरथस्य भार्या कौसल्या चैत्रे नवम्यां तिथौ मध्याह्ने पुत्रं
रामं प्रासूत ।

पारिक्षितस्य जनमेजयस्य सत्रं सारमेयोऽभ्यैत ।

तत्र च जैनमेजयस्यैर्विजस्तमताडयन् ।

सोज्रोदीर्घदंश्च मातरमयात् ।

मातापृच्छद्वत्સ किं रोदिषि ।

सोज्ज्वલીज्जनमेजयस्य सत्रमायं તत्र કેઽપિ માં પ્રાહરન્ ।

मातावदत्किं त्वमकरोः किं त्वानस्पृशः ।

સોઽભાષત નાહં મર્યાદામત્યાયમ્ ।

सरमा सत्रभूमिं गत्वोच्चैर्वाचान्नुत ।

अयं मे पुत्रको न युष्मानस्पृशत्तत्किमेनमनपराधिनमताडयत ।

તાં ન કોઽપિ પ્રત્યભાષત । તેન ક્રુદ્ધા સા દેવશુન્ધી સરમા જનમેજયં

शप्त्वा गृहमयात् ।

द्रोणाच्छस्त्रविद्यामध्यैયત पाण्डवाः कुशलवौ बाल्मीकेरध्वैयातां

कर्णश्च परशुरामादध्यैत ।

અભિવાદ્ય ગુરું વૃયાદધીષ્વ* ભગવાન્નિતિ ।

અનિષણ્ણે ગુરૌ નાસીત ।

વિદેહાનુપયન્તો વયમેકરાત્રં ગજાયાસ્તીરેશ્વસામ તત્ર ચ પૂર્વરાત્રં
નાના રમ્યાઃ કથાઃ કૃત્વાનન્તરમસ્વપિમ ।

વૃયાત્ક્ષમી ગમીરોઽસીતિ વત યુધિષ્ઠિરં પ્રભું કો ન ।

કથમહં બલી સ્યાં કથં મયિ પ્રજા વિશ્વસ્યુઃ કથં ચ પ્રકૃતયો મામુ-
પાસીરન્નિત્યેવં ચિન્તયતસ્તસ્ય રાત્રિરયાત્ ।

તતઃ પ્રામુદ્યતાં વીરૌ રાઘવાધૃતાં તથા ।

ઉષ્ણં ચ પ્રાણિતાં દૌર્વમુષ્ણૈર્વ્યાક્રોશંતાં તથા ।

યસ્ય વાઙ્મનસી સ્યાતાં સમ્યક્પ્રણિહિતે સદા ।

તપસ્ત્યાગશ્ચ સત્યં ચ સ વૈ પરમવાપ્નુયાત્ ।

યથા કાષ્ઠં ચ કાષ્ઠં ચ સપેયાતાં મહોદધૌ ।

સમેત્ય ચ વ્યપેયાતાં તદ્દ્વદ્ભૂતસમાગમઃ ॥

૧. કૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો પાણ્ડુના પુત્રો સાથે ધૂત રમ્યા અને તેઓ પાસેથી તેમની બધી પુણ્ય તેઓએ ખુશથી લીધી. પછી પાણ્ડવો વનમાં ગયા (૬).

૨. ત્યાં ઘણા બ્રાહ્મણો તેમની પાછળ ગયા (અનુ+૬).

૩. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે તેઓને કહ્યું (ઋ.) કે તમારે અમારી પાછળ આવવું જોઈએ નહીં (અનુ+૬); હાલ અમે ધનવગરના છીએ (અસ્) અને તમને અન્ન આપી શકતા નથી.

૪. ત્યારે બ્રાહ્મણો બોલ્યા (ઋ.) કે અમે અમારે અન્ન કમાવાને શક્તિમીન છીએ (અસ્).

૫. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે તેમને કાઠી મૂક્યા નહીં (પ્રતિ+આ+હ્યા).

૬. 'પણ બ્રાહ્મણો પોતાના અન્નને માટે, મહેનત કરે તેને માટે તે ખુશી ન હતાં.'

૭. ત્યારે તેણે પોતાના ગોરને પુછ્યું કે મારે શું કરવું.

* અધિ+હ અર્થે 'શિખવું' એ અર્થમાં વપરાયો છે.

† 'જરા થવું' એ અર્થેના ક્રિયાપદ ન સાથે વાપરા.

૮. તેણે તેને કહ્યું કે સ્વર્ગનું સ્તવન કરો (સ્તુ).

૯. યુધિષ્ઠિરે ત્યારે સ્વર્ગની સ્તુતિ કરી (સ્તુ), અને ન્યાયે સ્વર્ગ ત્રુષ્ટ્યે ત્યારે તે તેની પાસેથી એક થાળી પામ્યા અને તેમાંથી તેમને જોડલા અન્નની જરૂર હતી તેટલું અન્ન હમેશા મળતું.

૧૦. સગરની બધીરીઓએ ઘણા છોકરાઓને જન્મ આપ્યા (સુ).

૧૧. ગદ્ય રાત્રે હું ઉઠ્યો નથી (સ્વ).

૧૨. તમે ગંગાના પાણીમાં ત્યારે નાહ્યા (સ્ના)?

૧૩. કૃષ્ણ મથુરા ગયા ત્યારે વ્રજની બધીરીઓ મોટેથી રોઈ (રુદ).

૧૪. હું કાશીમાં ન્યાય ભણ્યો (શિક્ષ+ક).

૧૫. જો હું હસ્તિનાપુરમાં હોઉં (અસ્) તો ધૃતરાષ્ટ્રને કહું (વૃ) કે પાણ્ડવો પાસેથી કપટયુક્ત જીગારથી તમે તેમની પુંજ છીનવી લીધા એ કંઈ વાજખી કીધું ન હતું.

૧૬. કોઈએ પણ દુષ્ટ માણસોનાં વચનો ઉપર ભરોસો રાખવો ન જોઈએ (વિ+શ્વસ).

શબ્દકોશ ૮.

અનપરાધિ પુ. સ્ત્રી. ન. અપરાધ-
રહિત, ખીનતકશીરવાન, નિર્દોષ.

અનિષણ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. ન બેડેલું.

અઠરઠઃ અ. દરરોજ.

આપ પ ગ. અથ જોડે, મેળવવું,
પામવું.

ઇ વિ+અપ જોડે, જૂદું પડવું; સમ
જોડે, એકઠું થવું, સાથે આવવું.

ઉચ્ચૈઃ અ. ક્રિ. વિ. મોટેથી.

જળ્ણસ્ ક્રિ. વિ. ગરમીથી, ઉનું ઉનું.

એકરાત્ર ન. એક રાત.

કર્ણ પુ. વિશેષનામ છે.

ક્ષમિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ધીરજવાન.
ગમખોર.

કુશ પુ. અને લવ પુ. રામના પુત્રો.

કુશ ૧ ગ. ૫. વિ+આ જોડે, ઉંચે
સ્વરે રોવું, શોક કરવો.

ગમીર પુ. સ્ત્રી. ન. ઉંડું, ગંભીર.

ચૈત્ર પુ. શાલિવાહનનાં હિંદુવર્ષના
પહેલો મહીનો.

જનમેજય પુ. પરિક્ષિતનો પુત્ર અને
અર્જુનનો પૌત્ર.

તદ્વન્ ક્રિ. વિ. તેની પેઠે, તેજ રીતે.

તિથિ સ્ત્રી. મહીનાનો કોઈ પણ દિવસ.

ચાગ પુ. દાન ભિક્ષા આપવી તે.
ઘૌર્ધમ્ ક્રિ. વિ. લાંબો વખત, ચિર-
કાળ, ઉંડું.

દેવશૂની સ્ત્રી. દેવોની કુતરી.

દ્રોણ પુ. વિશેષ નામ છે.

નવમી સ્ત્રી. પખવાડીઆનો નવમો
દિવસ, નામ.

નાના અ. ભિન્નભિન્ન, ધણાં.

પર પુ. ન. એક સીજ, ઈશ્વર.

પરિક્ષિત પુ. પરિક્ષિતનો પુત્ર.

પૂર્વરાત્ર પુ. (પૂર્વ આગળનું, પહેલું,

રાત્રિ સ્ત્રી. રાત) રાતનો પહેલો

ભાગ, પહેલી રાત.

પ્રકાત સ્ત્રી. રેયત લોકો, પ્રધાનમંડ-
ળ.

પ્રણિહિત પ્ર+નિ+ધા નો કર્મણિ બ્ર.

કૃ. મુકેલું, સમ્યક્ પ્રણિહિત-સારીરતિ

અંકુરામાં રાખેલું, સારીરતિ વ્ય-

વસ્થિત કરેલું.

વન અ. આશ્વર્ય, એક ઠરયાદિ સ્ત્ર-
ચક અવ્યય.

માપ ૧ ગ. પ્રતિ જોડે, જવાબ દેવો.

મૂતસમાગમ પુ. પ્રાણીઓનું એકું

અન્ન અન્ન ન.

કપટયુક્ત જીગાર કપટચૂત ન.

(કપટ ન. છળ, અને ચૂતન. જી-
ગડું).

કમાયું અર્જ ૧ ગ. ૫.

અંચવી લેવું, છીનવી લેવું ૧ ગ.

અપ જોડે.

આવયું અથવા એકત્ર મિલનથયું.

મધ્યાહ્ન પુ. (મધ્ય વચ્ચું, અને અહન-
ન. દિવસ) બપોર, મધ્યાન.

મર્યાદા સ્ત્રી. હદ, સીમા.

મહોદધિ પુ. મોટો સમુદ્ર.

મુહ પ્ર જોડે. મોહ પામવો, મૂર્છાગત
થવું.

ગાત્રમીકિ પુ. ઋષિનું નામ છે.

વિદેહ પુ. દેશનું નામ છે (અ. વ. માં
વર્ણાય છે).

શપ્ ૧ ગ. શાપ દેવો; શપ્તા

અવ્યય ૩૫ કૃદન્ત.

શસ્ત્રવિદ્યા સ્ત્રી. (શસ્ત્ર અને વિદ્યા)

યુદ્ધકળા, યુદ્ધમાન.

સત્ર ન. યજ્ઞનો સમારંભ; સત્રભૂમિ
સ્ત્રી. યજ્ઞનું સ્થાન.

સરમા સ્ત્રી. દેવોની કુતરીનું નામ છે.

સંધ્યા સ્ત્રી. ઋણવાંઝળું, સંધ્યાકાળ
(વહાણે અને સાંજે ઋણવાંઝળાં

વખતે અને બપોરે બ્રાહ્મણો ઈ-
શ્વરપ્રાર્થના [સંધ્યા] કરે છે).

સારમેય પુ. સરમાનો પુત્ર, કુતરો.

ગહ રાત ગતા રાત્રિ સ્ત્રી.

ગોર ઉપાધ્યાય પુ., પુરોહિત પુ.

જરૂર હોવી ફેલ ૧ ગ. આ. અપ
જોડે.

યાત્રી સ્થાત્રી સ્ત્રી.

દુઃખ (પુરુષો) શટ પુ., સ્વલ પુ., દુરા-
ત્મન પુ.

ધૂત રમણું દિવ ૪. ગ. દીવ્યાતિ વર્ત-
માન કાળ ૩. પુ. ઝ્મિ. વ.
ધનવગરનું ધનહીન પુ. સ્ત્રી. ન.
મથુરા (જગ્યાનું નામ) મથુરા સ્ત્રી.
મેહેનત કરવી પરિશ્રમ કૃ ૮ ગ. ઉ.
મોટેથી ઉચ્ચ: અ.

વાજપ્તી યુક્ત યુજ નો બૃ. ૬., ઝચિત
પુ. સ્ત્રી. ન.
વ્રજની બધરીઝ્મિ વ્રજાઙ્ગના: સ્ત્રી.
પ્ર. બ. વ.
સગર (રાજનું નામ છે) સગર પુ.

પાઠ ૯.

ખીજી ગણ (જરી).

આ ગણના આક્રીના ધાતુઝ્માને પ્રત્યય લગાડતાં કેટલાક સંધિના કેર-
ફાર થાય છે તે અમે નીચે નોંધીએ છીએ.

૧. ધાતુના અન્ત્ય હની પછી અંતઃસ્થ કે અનુનાસિક શિવાય કોઈ
પણ વ્યંજન આવે અથવા તો કશું ઝ્મિ આવે નહીં* તે હ નો દ થાય છે.

જેમકે લિહ પછી વર્તમાનકાળના ૩ જ પુ. નો ત્રિપ્રત્યય આવ્યો
અંટલે ૧૫ પૃ. ૧. પ્રમાણે લેહ+ત્રિ થયું અને આ નિયમ પ્રમાણે લેહ+ત્રિ
થયું; કારણ કે ત્રિ પ્રત્યયનો અંતઃસ્થ કે અનુનાસિક શિવાયનો વ્યંજન છે.
હવે,

૨. વર્ગીય એથા અક્ષર (ધોપમહાપ્રાણ) પછી જે પ્રત્યયનો આદિ
ભૂત ત્ અથવા થ આવે તો તે ત્ અથવા થ નો ધ થાય.

લેહ નો દ ધોપમહાપ્રાણ છે મોટે ત્રિ નો ધિ થાય છે. અંટલે લેહ+ધિ
અંટલે થયું. જ્યારે દન્ત્ય અને મૂર્ધન્ય વ્યંજનોનો યોગ થાય ત્યારે દન્ત્ય
વ્યંજનને સ્થાને અનુક્રમે મળત્રો મૂર્ધન્ય થાય છે (માર્ગીપ૦ અંગ્રેજી ૯
મી આવૃત્તિપરથી ભાષાન્તરની ૨૭૫૦* નોંધ જુઝ્મા). આ પ્રમાણે
લેહ+ધિ થયું. હવે,

૩. હ ની પછી હ આવે તો પહેલા હ નો લોપ થાય અને તેની પૂર્વેનો
સ્વર જે હ્રસ્વ હોય તો દીર્ઘ થાય.

ઝ્મિવી રીતે લેહિ ઝ્મિયું ૩૫ સિદ્ધ થાય છે., જ્યારે ૩ જ પુ. દિ. વ. નો

* 'કશું એ આવે નહીં' એ શબ્દોનો અર્થ એવો છે કે હ પદને અન્તે આવ્યો હાય. એનો અર્થ એવો નથી કે વાડપમાં એની પછી કોઈ પણ શબ્દ આવે તો નહીં. એ શબ્દોને બદલે હવે પછી 'પદાન્તે' અથવા 'પદાન્તે હાય' એ શબ્દો વાપરીશું, અને તેનો અર્થ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે સમજવો.

પ્રત્યય તસ લગાડવામાં આવે છે ત્યારે ૫૯ પૃ. ૧. પ્રમાણે લિદ્+તસ, ૨. પ્રમાણે લિદ્+ધસ, ૫૯ી લિદ્+દસ, અને ૫૯ી ૩. પ્રમાણે પૂર્વ દ્ લોપાદ્, હ્રસ્વ દ્ દીર્ઘ યદ્ લીદ્: ૩૫ સિદ્ધ થાય છે. આ ૩૫માં ગુણ થતા નથી, કેમકે તસ પ્રત્યય અવિકારક છે. (૧૫ પૃ. ૪. જુએ). ૩ જા. પુ. બ. વ. નું ૩૫ લિહન્તિ થાય છે. અન્તિ પ્રત્યય સ્વરાદિ હોવાથી કંઈ સંધિના ફેરફાર થતા નથી. ૨ જા. પુ. એ. વ. માં સિ પ્રત્યય વિકારક હોવાથી લેહ-સિ યદ્. ૫૯ પૃ. ૧. પ્રમાણે લેદ્+સિ થાય છે. હવે સિ નો માર્ગોપ ૨૦ પૃ. * નોધ પ્રમાણે વિ થાય તે પહેલાં નીચેલા વિશેષ નિયમ લાગુ પડે છે.

૪. હ અથવા ય નો સ્ પડે છતાં કુ થાય છે.

આ રીતે લેકુ+સિ યદ્. સિ નો માર્ગોપ ૭૫ પૃ. * નોધ પ્રમાણે વિ થાય છે એટલે લેકુ અને વિ મળી લેક્ષિ ૩૫ સિદ્ધ થાય છે.

પરસ્મેપદ. વર્તમાનકાળ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	લેક્ષિ	લિદ્:	લિદ્:
૨ જો ,,	લેક્ષિ	લીદ્:	લીદ્
૩ જો ,,	લેદિ	લીદ્:	લિહન્તિ

લીદ્: ૨. પુ. દ્વિ. વ. અને લીદ્ ૨. પુ. બ. વ., આ ૩૫ો લીદ્: ૩. પુ. દ્વિ. વ. ની પેઠે સિદ્ધ કરવાં. મિ, વ: અને મ: પ્રત્યયો પહેલાં કંઈ સંધિના ફેરફાર થતા નથી, કારણ કે મિ અને મ: અનુનાસિકથી શરૂ થાય છે અને વ: અંતઃસ્થથી શરૂ થાય છે.

આત્મેપદ. વર્તમાનકાળ.

૧ લો પુ.	લિહે	લિહહે	લિહહે
૨ જો ,,	લિહે	લિહાયે	લીદ્
૩ જો ,,	લીદે	લિહાતે	લિહતે

આ ૩૫ો ઉપર બહાવ્યું તેજ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં.

૧. જ્યારે અંગને અન્તે અંતઃસ્થ કે અનુનાસિક શિવાય કોઈ બ્યંજન આવે ત્યારે ખીજ વર્ગના ગણના ધાનુએના આચાર્યના ખીજ પુરૂષના એકવચનનો પ્રત્યય જિ સમજવો.

પરસ્મૈ. આઝાર્થ.

૧ લો પુ.	લેહાનિ	લેહાવ	લેહામ
૨ એ ”	લીઢિ	લીઢમ્	લીઢ
૩ એ ”	લેહુ	લીઢામ્	લિહન્તુ

આત્મને. આઝાર્થ.

૧ લો પુ.	લેહૈ	લેહાવહૈ	લેહામહૈ
૨ એ ”	લિહ્વ	લિહાથામ્	લીઢમ્
૩ એ ”	લીઢામ્	લિહાતામ્	લિહતામ્

યાદ રાખો કે ૧લા પુરૂષના ત્રણે વચનના પ્રત્યયો વિકારક છે. અને પરસ્મૈપદ રજા પુરૂષનો એકવચનનો પ્રત્યય અવિકારક છે.

૫. ધાતુને પ્રારંભે દ અને અન્તે હ હોય અને ૧ નિયમમાં કહેલી ખી-ના લાગુ હોય તો હ નો ઇ થાય.

જેમકે લુહ+તિ નું તિ પ્રત્યય વિકારક હોવાથી લોહ+તિ થઈ ઉપલા નિ-યમ પ્રમાણે લોહ+તિ થયું. પછી પદ પૃં ૨. પ્રમાણે લોહ+ષિ થયું. પછી,

૬. રાજ્ઞ અથવા પદની અસિદ્ધ અવસ્થામાં વર્ગીય ત્રીજા કે ચોથા (ઘોષઅલ્પપ્રાણ કે ઘોષમહાપ્રાણ) અક્ષર પર છતાં અનુનાસિક શિવાય-ના પૂર્વવ્યંજનને સ્થાને સ્વવર્ગનો ત્રીજા (ઘોષઅલ્પપ્રાણ) અક્ષર થાય છે. એવે પ્રસંગે ઇ નો હ થાય છે.

એ પ્રમાણે લોહ+ષિ નું લોહ+ષિ એટલે લોહિ ૩૫ સિદ્ધ થયું. દ્વિવચન-નનું ૩૫ દુષ્ઠ: પણ એજ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવું. બહુવચનના ૩૫ લુહાનિ માં કંઈ સંધિનિયમ લાગતો નથી. રજા પુ. એ. વ. નો પ્રત્યય સિ ઉમેરિયે ત્યારે નિ. ૫ પ્રમાણે લોહ+સિ થાય. એ સ્થિતિમાં માર્ગીપં ના ૫ પૃં નોધમાં આપેલા નિયમ લાગુ પાડતાં પહેલાં નીચેલો નિયમ લાગુ પડે છે.

૭. જે કોઈ ધાતુ જ, ગ, કે દ થી શરૂ થતા હોય અને તેને અન્તે ઘોષમ-હાપ્રાણ (વર્ગીય ચોથા અક્ષર) હોય અથવા તે ધાતુમાં એવીજ રીતે શરૂ થતા અને એવાજ અન્તવાળો એકાચ (એક ‘અચ’ એટલે એક સ્વર

હોય એવો વર્ણસમુદાય) હોય તો સ્ અથવા ષ્ પર છતાં અથવા પદાન્તે,
૧ નો ષ્, ૨ નો ઘ, અને ૩ નો ધ થાય*.

આ નિયમ પ્રમાણે દોષ+સિ નું ધોષ+સિ થયું; પછી માર્ગોપ ૦ ૫ ૫૦
†નોધમાં આપેલા નિયમ પ્રમાણે ધોક્+સિ, અને માર્ગોપ ૦ ૭૫ ૫૦
* નોધ પ્રમાણે ધોક્+સિ થઈ, ધોક્ષિ ૩૫ સિદ્ધ થયું, એટલે ૩૫૦ નીચે
પ્રમાણે થયાં.

પરસ્પૃષ્ટ. વર્તમાનકાળ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
૧ લો પુ.	દોક્ષિ	દુક્ષ:	દુક્ષ:
૨ એ „	ધોક્ષિ	દુગ્ધ:	દુગ્ધ
૩ એ „	દોગ્ધિ	દુગ્ધ:	દુહન્તિ

આત્મનેપદ. વર્તમાનકા. ૩. પુ. દુગ્ધે-દુહાતે-દુહતે.

૨. પુ. ધુક્ષે-દુહાથે-ધુગ્ધ્વે વિગેરે.

પરસ્પૃષ્ટ. આજ્ઞાર્થ. ૩. પુ. દોગ્ધુ-દુગ્ધામ-દુહન્તુ વિગેરે.

આત્મનેપદ. „ ૩. પુ. દુગ્ધામ-દુહાતામ-દુહતામ.

૨. પુ. ધુક્ષ્વ-દુહાથામ-ધુગ્ધ્વમ વિગેરે.

૨. અ. અંતઃસ્થ અથવા અનુતાસિક શિવાય કોઈપણ વ્યંજનાદિ
અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં હન્ નો ન લોપાયછે, અને સ્વરાદિ અવિકારક
પ્રત્યય પર છતાં ઉપાન્ત્ય ષ્ લુપ્ત થાયછે.

આ. આજ્ઞાર્થ ૨. પુ. એ. વ. નું ૩૫ જાહે થાયછે.

૬. આ ધાતુના હ ની પછી અવ્યવહિત (તરતજ) ન આવે તો હ નો
ઘ થાય.

* દોષ+સિ માં દોષ એ ધાતુનું ૩૫ દ થી શરૂ થાય છે અને, અને અન્તે ઘ્ એ વર્ગીય થાયો
અક્ષર છે અને એની પછી સિમાનો. સ આગ્યો છે માટે નિયમ્ લાગુ પડ્યો અને ધોષ્+સિ થયું.

ગર્દભમાજ્ઞે ગર્દભયતિ એ નામ્માતુને કિષ્ પ્રત્યય લાગી ગર્દમ્ શબ્દ બનેછે, તેના પ્ર ૦ ના એ.
વ. મા ગર્દમ્+સ્ થયું સ્ નો લોપ થઈ ગર્દમ્ થઈ, પછી ૬૧ પૂ ૭ નિયમનો બીજો ભાગ લાગુ પડ્યો,
૩મડે ગર્દમ્ એ ધાતુના દમ્ એ એકાદ દ થી શરૂ થાય છે અને અને અન્તે મ્ એ વર્ગીય થાયો અક્ષર છે
અને એ પદને અન્તે છે, માટે નિયમ લાગુ પડી ૬ નો ધ્ થઈ ગર્દમ્ પ્ર ૦ એ. વ. ૩૫ સિદ્ધ થાય છે.

૮. શબ્દ અથવા પદની અસિદ્ધ અવસ્થામાં ન અથવા સ્ અથવા તે જ, ઇ, ઈ, અને હ પર છતાં તેનું અનુસ્વાર થાય અને તેની (ન્ કે મ્ ની) પછી આ વ્યંજનો તથા અનુનાસિક શિવાય કોઈ વ્યંજન આવે તો તેને બદલે તે વર્ગનો અનુનાસિક થાય.

પરસ્મૈપદ. વર્તમાનકાળ.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ લો પુ.	હન્મિ	હન્વઃ	હન્મઃ
૨ જો ,,	હંસિ	હથઃ	હથ
૩ જો ,,	હન્તિ	હતઃ	હન્તિ

આ રૂપોમાં ન નો ૨. પુ. દ્વિ. વ., ૩. પુ. દ્વિ. વ., અને ૨. પુ. પ. વ. માં લોપ થયો છે; કારણ કે પ્રત્યયો અવિકારક છે અને અંતઃસ્થ કે અનુનાસિક શિવાયના વ્યંજનથી શરૂ થાય છે. સિ પૂર્વે નૂ નું (૮. પ્રમાણે) અનુસ્વાર થયું છે. વન્તિ સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય હોવાથી તેની પહેલાં હન્ ના ઉપાન્ત્ય અ નો લોપ થયો છે, અને હન્+અન્તિ મળીને ૨. ઇ. પ્રમાણે વન્તિ રૂપ સિદ્ધ થયું.

ન્યારે અમુક પ્રસંગે આ ધાતુને આત્મનેપદ પ્રત્યયો લાગે છે ત્યારે વર્તમાનકાળનાં રૂપો નીચે પ્રમાણે થાય છે.

૧ લો પુ.	ઘ્ને	હન્વહે	હન્મહે
૨ જો ,,	હસે	ઘાથે	હધ્વે
૩ જો ,,	હતે	ઘાતે	ઘતે

ઉપર પ્રમાણે અંતઃસ્થ કે અનુનાસિક શિવાયના વ્યંજન પર છતાં ન નો લોપ થયો છે અને સ્વર પર છતાં અ નો લોપ થઈ નો ઘ થયો છે.

આજ્ઞાર્થ. પરસ્મૈપદ. ૩. પુ. હન્તુ-હતામ્-ગ્નન્તુ. ૨. પુ. ઐ. વ.

જહિ. ૧. મુ. ઐ. વ. જ્ઞાનિ.

આત્મનેપદ. ૩. મુ. હતામ્-ઘાતામ્ યિગેરે.

૩. જ્ઞ અને જ્ઞ ધાતુમાં સ્ અને ધ્ થી શરૂ થતા પ્રત્યયો પહેલાં ઙ મૂકાય છે, પણ હસ્તનજ્ઞતકાળના ખીજી પુરૂષના બહુવચનમાં ઙ મૂકવામાં આવતી નથી.

૯. વ્રજ, ભરજ્ મૃજ, મૃજ, યજ, રાજ, ભ્રાજ્, અને જ્ઞાન્ત અને જ્ઞાન્ત (જે ધાતુઓને છેડે જ હોય અને જેને છેડે જ હોય એવા) ધાતુઓના અન્ત્યાક્ષરનો અંતઃસ્થ અથવા અનુનાસિક શિવાય કોઈપણ વ્યંજન પર છતાં અથવા પદાન્તે થાય છે.

ईङ् आत्मनेपद. वर्तमानकाण.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ લો પુ.	ईङ्	ईदवहे	ईदमहे
૨ જો „	ईशिषे	ईशाथे	ईशिध्वे
૩ જો „	ईष्टे	ईशाते	ईशते

તે પહેલાં ईङ् ના જ નો ૯. પ્રમાણે થયો, પછી દન્ત્ય ત્ નો દ થઈ, તે નો દે થયો એટલે ईष्टे રૂપ સિદ્ધ થયું. તે અને ધ્વે ની પૂર્વે ई મુકવાથી ईशि-
वे અને ईशिध्वે રૂપો બન્યાં.

આસાર્થ. ૩. પુ. ईष्टाम्-ईशाताम्-ईशताम्. ૧. પુ. ईशै, વિગેરે.

૪. મૃજ ધાતુનો ઉપાન્ત્ય ક્ર વિકારક પ્રત્યય પર છતાં વૃદ્ધિ પામે છે, અને અવિકારક સ્વરાદિપ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે વૃદ્ધિ પામે છે.

मृज् वर्तमान.

૧ લો પુ.	मार्ज्मि	मृज्वः	मृज्मः
૨ જો „	मार्जि	मृष्ठः	मृष्ठ
૩ જો „	मार्ष्टि	मृष्टः	मृजन्ति-मार्जन्ति

આ ધાતુના અન્ત્ય જ નો તિ, તસ્ વિગેરે પ્રત્યય પર છતાં ૯. પ્રમાણે થયો એટલે માર્ષ્ટિ, મૃષ્ટઃ વિગેરે રૂપો સિદ્ધ થયાં. ઉપલા નિયમ પ્રમાણે એકવચનનાં રૂપોમાં ક્ર ની વૃદ્ધિ થઈ શકે થયો છે, અને ૩. પુ. બ. વ. માં વિકલ્પે વૃદ્ધિ થઈ છે. સિ પર છતાં જ નો ૯. પ્રમાણે થયો અને જ નો ૧૦ પૃ ૪. પ્રમાણે ક થયો અને સિ નો વિ થયો એટલે માર્ષિ રૂપ સિદ્ધ થયું.

આસાર્થ. ૩. પુ. मर्ष्टु-मृष्टाम्-मृजन्तु અથવા માર્જન્તુ.

૨. પુ. એ. વ. મૃષ્ટિ. આ રૂપમાં ૧૦ પૃ ૧. પ્રમાણે હિ પ્રત્યયનો સિ થયો, મૃજ ના જ નો ૯. પ્રમાણે થયો અને જ નો ૧૧ પૃ ૬ પ્રમાણે દ થયો.

૫. વ્રજ ધાતુના જ નો અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે થાય છે.

પરસ્મેપદ. વર્તમાનકાળ.

	ઞ્મિ. વ.	દ્વિ. વ.	પ્. વ.
૧ લો પુ.	વાદ્મિ	ઉદ્વઃ	ઉદ્મઃ
૨ એ „	વક્ષિ	ઉષ્ઃ	ઉષ્
૩ એ „	વષ્ટિ	ઉષ્ટઃ	ઉશન્તિ

આત્માર્થ ૨. પુ. ઞ્મિ. વ. ઝઙ્ઘિ.

વજ્ઞ+તિ-વજ્ઞ+તિ ૬૪ પૃ ૯. પ્રમાણે-વજ્ઞ+તિ માર્ગોપૃ ૨૦ પૃ*નોધ
પ્રમાણે-વજ્ઞિ; વજ્ઞ+સિ-વજ્ઞ+સિ ૬૪ પૃ ૯. પ્રમાણે-વજ્ઞ+સિ ૬૦ પૃ. ૪.
પ્રમાણે વજ્ઞ+ષિ-વજ્ઞિ; ઉષ્ઃ વિગેરે ઉપલા નિયમ પ્રમાણે.

વજ્ઞ+ધિ ૬૦ પૃ ૧૦. પ્રમાણે-વજ્ઞ+ધિ-વજ્ઞ+ધિ-વજ્ઞ+ધિ માર્ગોપૃ ૨૦ પૃ ૦
*નોધ પ્રમાણે-ઝઙ્ઘિ ૬૧ પૃ ૬. પ્રમાણે.

૬. શાસ્ ધાતુના આ નો ંજનાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં દ થાયછે.

૭. શાસ્, જક્ષ, ચકાસ્, દરિદ્રા, અને જાગૃ ઞ્મિ ધાતુને ત્રીજા પુરુષના
બહુવચનનો પ્રત્યય લગાડતાં તેનો ન લોપાય છે.

શાસ્ નું આત્માર્થ ૨. પુ. ઞ્મિ. વ. નું ૩૫ શાધિ છે, અને ચકાસ્ નું ચકાઙ્ઘિ
અથવા ચકાધિ છે.

૧ લો પુ.	શાસ્મિ	શિષ્વઃ	શિષ્મઃ
૨ એ „	શાસ્સિ	શિષ્ઃ	શિષ્
૩ એ „	શાસ્તિ	શિષ્ટઃ	શાસતિ

શાસ્+તસ્-શિસ્+તસ્ ઉપલા ૬. પ્રમાણે-શિષ્+તસ્ સ્ નોષ્ થવાથી*-શિષ્
+ટસ્ માર્ગોપૃ ૨૦ પૃ ૦ * નોધ પ્રમાણે-શિષ્ઃ; શાસ્+અતિ ઉપલા ૭.
પ્રમાણે પ્રત્યય અતિ છે, અન્તિ નથી-શાસતિ.

જાગૃ. પ. જાગર્તિ-જાગૃતઃ-જાગૃતિ; આત્માર્થ. ૨. પુ. એ. વ. જાગૃ
હિ; ૧. પુ. એ. વ. જાગરાણિ.

૮. દરિદ્રા ધાતુના અન્ત્ય આ નો સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં
લોપ થાયછે, અને ંજનાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં દ થાય છે.

* શાસ્, વજ્ઞ, અને વજ્ઞ ધાતુના સ્ ની પૂર્વે અ અથવા આ શિવાય ડોઢ પદ્ય સ્વર અ-
થવા ક્ વર્ગનો ડોઢ પદ્ય ંજન આવે તો તેનો ષ્ થાયછે.

૩. પુ. દરિદ્રાતિ-દરિદ્રિતઃ-દરિદ્રતિ. વિગેરે.

૯. વિદ્ ધાતુનાં આઝાર્થ ૩૫ વિદામ્ ને કૃનાં આઝાર્થ ૩૫ લગાડયાથી વિકલ્પે થાયછે.

આઝાર્થ. ૩. પુ. વેત્તુ, વિદાંકરોતુ-વિત્તામ્, વિદાંકુરુતામ્-વિદન્તુ, વિદાંકુર્વન્તુ વિગેરે.

વર્તમાન. ૩. પુ. વેત્તિ-વિત્તઃ-વિદન્તિ વિગેરે.

૧૦. જો કોઈ સંયુક્ત વ્યંજનનો પહેલો અક્ષર સ્કે ક હોય તો તે સ્ અથવા ક નો અંતઃસ્થ અથવા અનુનાસિક શિવાય કોઈ પણ વ્યંજન પર છતાં અથવા પદાન્તે લોપ થાયછે.

ચક્ષ+તે આમાં ક એ સંયુક્તવ્યંજન છે, એનો પહેલો અક્ષર ક છે. અને એની પછી તે પ્રત્યય આપ્યો છે તેમાંનો ત્ અંતઃસ્થ અથવા અનુનાસિક શિવાયનો વ્યંજન છે. મારે ક લોપાયછે, એટલે ચક્ષ+તે થયું. પછી ચક્ષ+તે નું માર્ગીપ ૦ ૨૦ પૃ ૦ *નોધ પ્રમાણે ચઢે ૩૫ સિદ્ધ થયું. એટલે ૩૫૦ નીચે મુજબ થયાં.

ચક્ષ આત્મને પદ. વર્તમાનકાળ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	પ્.વ.
૧ લો પુ.	ચક્ષે	ચક્ષ્વહે	ચક્ષમહે
૨ જો "	ચક્ષે	ચક્ષાથં	ચક્ષ્ઢે
૩ જો "	ચક્ષે	ચક્ષાતે	ચક્ષતે

ચક્ષ+ધ્વે-૧૦. પ્રમાણે ચક્ષ+ધ્વે-માર્ગીપ ૦ ૨૦ પૃ ૦ *નોધ પ્રમાણે ચક્ષ+ધ્વે-અને ૬૧ પૃ ૦ ૬. પ્રમાણે ચક્ષ્ઢે.

આઝાર્થ. ૩. પુ. ચક્ષામ્-ચક્ષાતામ્ વિગેરે.

દ્વિષ્ વર્તમાનકાળ. ૩. પુ. એ. વ. દ્વેષ્ટિ. વિગેરે.

દિદ્ પરસ્પૃષ્ટ. વર્તમાનકાળ. ૩. પુ. એ. વ. દેન્ધિ. વિગેરે.

સવિતા ષૈ પ્રસવાનામીષ્ટે ।

ગોપઃ સાયં ધેનૂર્દોન્ધિઃ પયઃ ।

* કૈંચ ધાતુના ક્રમેને કદી વિભક્તિ ન પરાયછે.

अधुनाखिलं भरतवर्षं महाप्रतापा आङ्गभौमाः प्रशासति ।

तस्मिन्पुष्पे भ्रमरौ मधु लीढः ।

अग्निमीडे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् ।

योऽस्मान्हेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तं घ्नन्त्विमान्यस्माभिः पठ्यमानानि
मन्त्राक्षराणि ।

हे जगन्नाथाखिलस्यैतस्य वस्तुजातस्य त्वमीशिषे ।

हे दीनबन्धो यद्यन्मे नम्रस्य पापं भवेत्तत्तत्प्रतिजहि ।

शत्रुं हन्तुं शरान्विषेण देहि ।

आचक्ष्व क्व मामेकाकिनीमत्र विहायाकरुण यासि ।

यं मां धर्ममाचक्ष्व* तमेव प्रत्यहमाचरामि ।

वत्से न युक्तं ते मङ्गलकाले रोदितुं प्रमृडुचभ्रूणि । अथवा सख्यौ
प्रमृष्टाम् ।

भाष्यकृत्पतञ्जलिः कात्यायनस्य वचनानि विस्तरतो व्याचष्टे ।

शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ।

शास्त्यरीन्धर्ममाशास्ते कीर्तिमाशंसते पराम् ।

सं शंसति सतां वृत्तं विशसत्युत्पथास्थितान् ।

ईदृ त्रिविष्टपास्थाने तत्कीर्तिं वासवः स्वयम् ।

ईडयन्ति नरेन्द्राश्च भूमावुद्भूतविस्मयाः ॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥

य एनं † वेत्ति हन्तारं यश्चैनं* मन्यते हतम् ।

उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥

करोति पापं योऽज्ञानान्नात्मनो वेत्ति च क्षयम् ।

प्रद्वेष्टि साधुवृत्तांश्च ‡ लोकस्यैति वाच्यतम् ॥

प्राप्य चाप्युत्तमं जन्म लब्ध्वा चेन्निष्कृयसौष्टवम् ।

न वेत्त्यात्महितं यस्तु स भवेदात्मघातकः ॥

૧. દહાડામાં કેટલીવાર તું ગાયો દોહે છે (દુહ)?
૨. તે ભમરાને ફૂલપરથી હાંકી ન મૂકો, તે પુષ્પરસ ચાટે (લિહ્).
૩. જ્યોત્સ્ના અવિચારથી પ્રાણીઓને મારે છે (હન્) તેઓ કદી સુખ ભોગવતા નથી.
૪. શહેરના લોકો, જ્યારે જ્યારે પોતાના રાજ્યો શેરીઓમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે ત્યારે તે શેરીઓને વાળી સાફ કરે છે. (સમ્ + મૃજ).
૫. રાતને છેલ્લે પહેરે ઋષિના શિષ્યો જાગે છે (જાગૃ) અને વેદો ભણે છે.
૬. મગધનું સુખ્ય શહેર રાજગૃહ કે પાટલીપુત્ર હતું તે અમે જાણતા નથી (વિદ્).
૭. સજ્જનોને મા ધિક્કારો (દ્વિષ).
૮. રાણી અને તેના વંશજો અપભ્રંશ પર ચિરકાળ રાજ કરો (શાસ).
૯. આપ સાહેબ આ સૂત્ર સમજાવે (વિ + જા + ચઢ).

શબ્દકોશ ૯.

બીજી ગણના ધાતુ.

ઈદ્ આ. વખાણવું.	મૃજ પ. લોહોવું, માળવું, સાફ કરવું; પ્ર
ઈજ્ આ. ધણી થવું, રાજ કરવું.	જોડે, સાફ કરી નાખવું; સમ્ જો-
ચકાશ પ. પ્રકાશવું.	ડે, વાળવું.
* ચક્ષ્ આ. બોલવું; આ જોડે, કહેવું;	લિહ ઉ. ચાટવું.
વિ + જા જોડે, સમજાવવું.	વજા પ. ઠ/ચ્છવું, પ્રકાશવું.
જાગૃ પ. જાગવું.	+ વિદ્ પ. જાણવું.
દરિદ્રા પ. ગરીબ થવું.	શાસ પ. રાજ કરવું, નિયમમાં મૂકવું,
દિહ ઉ. લેપ કરવો.	નિયમિત કરવું.
દ્વિષ ઉ. ધિક્કારવું, દ્વેષ કરવો.	હન્ પ. મારવું.

* ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાં અને પરોક્ષજૂતકાળમાં જ વપરાય છે. ગણકાર્યરહિત કાળમાં તેને સ્થાને ચ્ય્યા ઉ. આદેશ થાય છે, અને પરોક્ષજૂ. કા.માં ચ્ય્યા આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

+ આ ધાતુનાં વર્તમાનકાળનાં રૂપો ધાતુને પરોક્ષ જૂ. કા. ના પ્રત્યયો જગાડવાથી પશ્ચ થાય છે, જેમકે વેદ-વિદતુઃ-વિદુઃ વિગેરે. (૧૩. પાઠ જુઓ.)

અકરુણ પુ. સ્ત્રી. ન. (અ નહીં, અને
કરુણા સ્ત્રી.) નિર્દય, દયારહિત.
આત્મઘાતક પુ. ન. (આત્મન્ પેતિ, અ-
ને ઘાતક મારનાર) પોતાજો ના-
શ કરનાર.

આત્મહિત ન. (આત્મન્ પેતિ અને હિત
ભલું) પોતાનું ભલું.

ઇન્દ્રિયસૌષ્ઠવ ન. (ઇન્દ્રિય ન. અવયવ
અથવા ઇન્દ્રી, અને સૌષ્ઠવ ન.
ખુબસુરતી) રૂપવાળો ઘાટ; આ-
રોગ્ય શરીર.

ઈદુ ૧૦ ગ. વખાણવું.

ઉત્પચાસ્થિત પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉત્પચ પુ.
ખોટો રસ્તો, દોષવાળો માર્ગ, આ-
સ્થિત આ+સ્થા નો ભૂ. કૃ. પ્રાપ્ત
થયલું) ખોટો રસ્તો ગયલું.

ઉદ્ભૂતાવિસ્મય પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉદ્ભૂત ઉદ્+મૂ
'ઉત્પન્ન થયું' નો ભૂ. કૃ.) જો-
નામાં અચંખો ઉત્પન્ન થયો છે તે.

ઉમ્મ સર્વ. બને.

કાત્યાયન પુ. ખોટાવૈયાકરણનું નામ છે.

હય પુ. નાશ.

જગજ્ઞાત પુ. (જગત્ ન. દુની આ, સં-
સાર, અને જ્ઞાત પુ. ધણી) જગત્-
નો ધણી.

તત્કાર્ત્તિ સ્ત્રી. તેની આત્મીય.

ત્રિવિષ્ટપાસ્થાન ન. (ત્રિવિષ્ટ ન. સ્વર્ગ,
આસ્થાન ન. સભા) દિવ્ય સભા, દે-
વોની સભા.

દીનવન્ધુ પુ. (દીન પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ,

વન્ધુ પુ. ભાઈ) ગરીબનો ભાઈ,
પરગણુ.

દેવ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રકાશિત.

નન્ન પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ સ્વભાવનું,
વિનયી.

નરેન્દ્ર પુ. રાજા.

પચ્ચમાન (પદ્ ૧ ગ. 'વાંચ્યું' મોઢે
ભણીજવું 'નો કર્મણિ વ. કૃ.)
. વંચાતું, પઢાતું, મોઢે ભણાતું.

પતજ્જલિ પુ. મહાભાષ્યનામના મોટા
વ્યાકરણગ્રન્થનો કર્તા.

પુરોહિત પુ. ગોર, કુળગોર.

પ્રપન્ન પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્ર+પદ્નો ભૂ. કૃ.)
શરણે થયલું.

પ્રસવ પુ. જો કંઈ ઉત્પન્ન થયું હોય
તે, પાક.

માણ્યકૃત્ પુ. ભાષ્ય અથવા અર્થ
સમજાવનારા વ્યાકરણગ્રન્થનો
કર્તા, ટીકાકાર.

મજ્જલકાલ પુ. (મજ્જલ ન. કોઈપણ
શુભવસ્તુ, અને કાલ પુ. વખત)
શુભ અવસર.

મન્નાહર ન. પવિત્ર અથવા વૈદિક
કવિતાનો ખોલ.

વસ્તુજાત ન. (વસ્તુ ન. અને જાત ન.
સમુદાય) વસ્તુસમુદાય, વસ્તુનો
જથો.

વાચ્યતા સ્ત્રી. નિન્દાને પાત્રતા, ઇપકો
દેવાલાયકપણું.

વાસવ પુ. ઇન્દ્રદેવ.

વિસ્તરતઃ ક્રિ. વિ. વિસ્તારથી, વિગ-
તવાર, તફસીલવાર.

વિહાય (વિ+હા 'છેડવું' નો અવ્ય-
ય૩૫ ભૂ. કૃ.) છેડાડી દહાને.

શાસ્ આ જોડે ૧ ગ. આ. આશા
રાખવી.

શાસ્ ૧ ગ. પ. વિ જોડે, મારવું,
નાશ કરવો.

શાસ્ ૨ ગ. આ. આ જોડે, ઠગવું.
સંયમિન્ પુ. જોણે બધી ઇન્દ્રીઓ

વશ કીધી છે એવા ઋષિ,
ચોગી.

સર્વભૂતાનિ ન. પ્ર. અને દિ. જું બ. વ.
સધળી હયાત સીજો.

સવિતૃ પુ. સૂર્ય.

સાધુવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (સાધુ પુ. સ્ત્રી.
ન. સારું, અને વૃત્ત ન. વર્તણૂક)
સદાચારી.

સાયમ્ અં. સાંજરે.

હન્તૃ પુ. સ્ત્રી. ન. મારી નાખનાર.

અવિચારથી રમસાત્, મોહાત્ ક્રિ. વિ.
આપસાહેબ મગવાન્ અથવા મવાન્
પ્ર. એ. વ.

કદી નહીં ન કદા.

કેટલીવાર કતિકૃત્વઃ અ.

છેલ્લું ચરમ પુ. સ્ત્રી. ન.

જ્યારે જ્યારે યદા યદા—તદા તદા.

પહેર તુરીયો ભાગઃ, યામ પુ.

પાટલિપુત્ર (મગધદેશમાં એક શે-
હેરનું નામ છે) પાટલિપુત્ર ન.

ભણવું પદ્ ૧ ગ. ૫.

ભક્ષરો ભ્રમર પુ.

મુખ્ય રોહેર રાજધાની સ્ત્રી.

મગધ (અમુક દેશ અથવા ત્યાંના
લોકનું નામ) મગધાઃ પુ. (બ. વ.
માં વપરાય છે).

રાજગૃહ (મગધદેશમાં એક રોહે-
રનું નામ છે) રાજગૃહ ન.

વંશજ વંશ્ય પુ. સ્ત્રી. ન., કુલજ,
અથવા વંશજ પુ. સ્ત્રી. ન.

શેરી રથ્યા સ્ત્રી.

સૂત્ર સૂત્ર ન.

હાંકી મૂકવું હુદ ૧૦ ગ. પ્ર જોડે.

પાઠ ૧૦.

બીજો ગણ (જારી).

હિસ્તનજૂતકાળ.

૧. હિસ્તનજૂતકાળના બીજા અને ત્રીજા પુરૂષના એકવચનના
પ્રત્યયો સ્ અને ત્ ની પૂર્વે બંજન આવે તો તેઓનો લોપ થાયછે.

૨. અનુનાસિક શિવાય કોઈ બંજન પદને અન્તે આવે તો તેને સ્થાને તે વર્ણનો પહેલો કે ત્રીજો વર્ણ થાય, અને ૪ નો દ્વ અથવા ઙ થાય.

અ. લિહ ધાતુના હ્રસ્તનજૂતકાળના ત્રીજા પુરૂષના એકવચનમાં પ્રથમ તો અલિહ + ત્ થયું, પછી ૩૫ પૃ ૬. પ્રમાણે અલેહ + ત્ થયું, ત્ નો ૭૦ પૃ ૧. પ્રમાણે લોપ થયો એટલે અલેહ રહ્યું, હવે ૫૯ પૃ ૧. પ્રમાણે હ નો દ્ થયો એટલે અલેદ્ થયું અને ઉપલા નિયમ ૨. પ્રમાણે અલેદ્ અથવા અલેદ્ થયું. એવીજ રીતે ખીજા પુરૂષના એકવચનનો પ્રત્યય સ્ લોપાયછે અને ત્રીજા પુરૂષના એકવચનના ૩૫માં નો નિયમો લાગ્યા તેજ નિયમ પ્રમાણે અલેદ્ અથવા અલેદ્ સિદ્ધ થાયછે એટલે ૩૫૦ નીચે પ્રમાણે છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
૧ લો પુ.	અલેહમ્	અલિહ	અલિહ્
૨ જો ,,	અલેદ્-દ્	અલીદમ્	અલીદ
૩ જો ,,	અલેદ્-દ્	અલીદામ્	અલિહન્

અલીદામ્ વિશે ૩૫૦ લીઠ: વર્તમાનકાળ ૩. પુ. દ્વિ. વ. પ્રમાણે સિદ્ધ થાયછે તેને માટે છેલ્લો પાઠ જુઓ.

આત્મનેપદ.

૧ લો પુ.	અલિહિ	અલિહ્વિ	અલિહ્વિ
૨ જો ,,	અલીદા:	અલિહાથામ્	અલીદ્વમ્
૩ જો ,,	અલીદ	અલિહાતામ્	અલિહત્

આ. અદુહ + ત્—અદોહ + ત્ ૧૫ પૃ ૬. પ્રમાણે—અદોહ ૭૦ પૃ ૧. પ્રમાણે અદોહ ૬૧ પૃ ૫. પ્રમાણે—અધોઘ, ૬૧ પૃ ૭. પ્રમાણે—અધોઘ અથવા અધોઘ ઉપલા ૨. પ્રમાણે. એજ પ્રમાણે બ્યારે સ્ પ્રત્યય લાગેછે ત્યારે અધોઘ અથવા અધોઘ ૩૫ સિદ્ધ થાયછે.

૧ લો પુ.	અદોહમ્	અદુહ	અદુહ
૨ જો ,,	અધોઘ-ગ્	અદુઘમ્	અદુઘ
૩ જો ,,	અધોઘ-ગ્	અદુઘામ્	અદુહન્

આત્મનેપદ ૩. પુ. અદુઘ—અદુહાતામ્—અદુહત; ૨. પુ. એ. વ. અદુઘા: અહિં થ નો ૫૯ પૃ ૨. પ્રમાણે થ થયો છે.

૪. અહન્ +ત્-અહન્ ૭૦ પૃ ૧. પ્રમાણે; અહન્ +તામ્ (દ્વિ. વ.) ૧૨ પૃ ૦
 ૨. અ. પ્રમાણે ન્ લોપાયછે. ઋષ્ટિ બહતામ્; અહન્ +અન્ (પ.વ.) અહન્ +
 અન્ ૧૨ પૃ ૨. અ. ના છેલ્લા ભાગમાં કહ્યા પ્રમાણે—અગ્ન ૧૨ પૃ ૨.
 ૬. પ્રમાણે.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ લો પુ.	અહનમ્	અહન્વ	અહન્મ
૨ જો "	અહન્	અહતમ્	અહત
૩ જો "	અહન્	અહતામ્	અગ્ન

આત્મનેપદ ૩. પુ. અહત - અગ્નાતામ્ - અગ્નત. વિગેરે.

૪. અમૃજ્ +ત્-અમાર્જ +ત્ ૧૪ પૃ ૪. પ્રમાણે-અમાર્જ ૭૦ પૃ ૧. પ્રમાણે-અ-
 માર્જ ૧૪ પૃ ૯. પ્રમાણે—*અમાર્જ-ઈ ૭૧ પૃ ૨. પ્રમાણે. ઋષ્ટ પ્રમાણે ૨. પુ.
 અ. વ. અમાર્જ-ઈ ૩૫ સિદ્ધ થાયછે.

૧ લો પુ.	અમાર્જમ્	અમૃજ્વ	અમૃજ્મ
૨ જો "	અમાર્જ-ઈ	અમૃષ્ટમ્	અમૃષ્ટ
૩ જો "	અમાર્જ-ઈ	અમૃષ્ટામ્	અમૃજન્-અમાર્જન્

૧. વિદ્, જાગૃ, જ્ઞાસ્, જઙ્, જ્ઞાસ્ અને દરિદ્રા ઋષિ ધાતુ ઋષિનો હસ્તન-
 ભૂતકાળનો ૩. પુ. પ. વ. નો પ્રત્યય ઉત્પન્ન.

દ્વિવને ઋષિ પ્રત્યય વિકલ્પે લાગેછે.

૩. ધાતુના અન્ત્ય દ્વિવનો હસ્તનભૂતકાળના પીઠ પુરૂષના ઋષિવચ-
 નમાં વિકલ્પે ર્ અથવા વિસર્ગ થાયછે.

આ નિયમ પ્રમાણે અવેદ્ +ત્ નું અવેત્-ર્ અથવા અવેઃ થાયછે.

૧ લો પુ.	અવેદમ્	અવિદ્	અવિદ્મ
૨ જો "	અવેઃ-અવેત્-ર્	અવિત્તમ્	અવિત્ત
૩ જો "	અવેત્-ર્	અવિત્તામ્	અવિદુઃ

૨. અન્ત્ય સ્વરનો ઉત્પર છતાં ગુણ થાયછે.

જાગૃ-પરસ્મેપદ હસ્તનભૂતકાળ ૩. પુ. અજાગઃ-અજાગૃતામ્-અજાગઃ
 વિગેરે. અજાગૃ +ત્-અજાગૃ +ત્-અને ૭૦ પૃ ૧. પ્રમાણે અજાગૃ-અજાગઃ

* ર્ પહેલા વર્ણ હોય એવા સંયુક્ત વ્યંજન પદને અન્તે આવે તો તેના છેલ્લા વ્યંજનનો લોપ થતો
 નથી. પછી જો ર્ પહેલા વર્ણ અને સ્ છેલ્લા વર્ણ એવા સંયુક્ત વ્યંજન પદને અન્તે હોય તો સ્ લોપાયછે.

૪. ધાતુના અન્ત્ય સ્ નો ત્ પ્રત્યય પર છતાં ત્ અથવા દ થાયછે, અને સ્ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે ત્ અથવા દ થાયછે.

જાસ્ પરસ્મૈપદ.

૧ લો પુ.	અજાસમ્	અશિષ્વ	અશિષ્મ
૨ એ „	અજાઃ-અજાત્-દ	અશિષ્ટમ્	અશિષ્ટ
૩ એ „	અજાત્-દ	અશિષ્ટામ્	અજાસ્ટઃ

અજાસ+ત્, ત્ નો લોપ થયો એટલે અજાસ્ થયું, અને ઉપલા ૪. નિયમ પ્રમાણે અજાત્-દ રૂપ સિદ્ધ થયાં.

૬૩ આ. ઇસ્તનભૂતકાળ ૩. પુ. ણેષ્ટ-ણેશાતામ્-ણેશત ; ૨. પુ. બ. વ. ણેઙ્ઙમ્.

જ નો ૬૪ પૃ ૯. પ્રમાણે થયો અને ણ નો ૬૧ પૃ ૬. પ્રમાણે દ થયો અને ધ્વ નો ઙ્ઙમ થયો.

વજ ૫. ઇસ્તનભૂતકાળ, ૩. પુ. અવટ્-ઔષ્ટામ્-ઔશન્. તામ્ વિગેરે પ્રત્યય પર છતાં ત્ નો ણ થયો અને આ આગમ પૂર્વે મૂકી આ+ત ને સ્થાને ણ ની વૃદ્ધિ ઔ થઈ.

વિધ્યર્થ.

દુહ.

પરસ્મૈપદ.

આત્મનેપદ.

એ.વ. દ્વિ.વ. બ.વ. એ.વ. દ્વિ.વ. બ.વ.

૧લો પુ.	દુહ્યામ્	દુહ્યાવ	દુહ્યામ	દુહીય	દુહીવાહિ	દુહીમહિ
૨એ „	દુહ્યાઃ	દુહ્યાતમ્	દુહ્યાત	દુહીયાઃ	દુહીયાથામ્	દુહીધ્વમ્
૩એ „	દુહ્યાત્	દુહ્યાતામ્	દુહ્યુઃ	દુહીત	દુહીયાતામ્	દુહીરન્

હન્ ૩. પુ. હન્યાત્-હન્યાતામ્-હન્યુઃ આ. ૩. પુ. ધ્રીત-ધ્રીયા-તામ્-ધ્રીરન્.

જાસ્ ૫. ૩. પુ. શિષ્યાત્-શિષ્યાતામ્-શિષ્યુઃ.

માયં પ્રાતર્ધેનુમગ્નિહોત્રાયાધોગૃષિઃ ।

દણ્ડકાયાં વસન્તૌ રામલક્ષ્મણૌ રક્ષસાં સહસ્રાણ્યહતામ્ ।

ત્રાણક્યોર્ધર્કિચનો બ્રાહ્મણો નન્દાનદ્વેદુદ્ધિપ્રભાવાદ્ધ તાનહન્ । તે-

ષાં ચ રાજ્યં ચન્દ્રગુપ્તો નામ નૃપતિશ્ચાણક્યસ્ય શિષ્યોઽશાત્ ।

દેવાનાં સંદેશં હરન્નલો દમયન્ત્યા અન્તઃપુરં પ્રાવિશત્ । પ્રવિશન્તં

ચ તં દેવાનાં વરાદ્રક્ષિતારો નાવિદુઃ ।

કોચિદ્દટવસ્તઙાગસ્ય તટમુપગતા લોઢૈર્ભેકાનભ્યગ્નન્ ।

સ રાજા દિગ્વિજયાદારભ્યાત્મનઃ સર્વ વૃત્તાન્તં ગન્ધર્વકન્યાયા*
આવષ્ટ ।

યથા પાણ્ડવા રણે નાસ્માન્હન્યુસ્તથા ક્રિયતામ્ ।

કશ્ચિત્કુકુરો યજ્ઞમણ્ડપં ગતો હર્વીણ્યવાલેદ્ । તત્રાર્ત્વિજસ્તમાધ્ર-

ન્સર્વં ચ સમુપાહતં યજ્ઞિયં દ્રવ્યં ત્યક્ત્વા મણ્ડપં સમમાર્જન ।

રાજાનો ધર્મેણ વસુધાં શિષ્યુઃ ।

૧. નન્દવંશના રાજાઓ પછી મૌર્યવંશના રાજાઓએ પૃથ્વીપર રા-
જ કર્યું (શાસ્).

૨. કલિન્દના જોડાઓએ અમને નીચે પ્રમાણે કહ્યું (ચક્).
જો અક્ષલોદો અમને ધણો વખત થયાં ચિકારતા હતા (દ્વિષ) તેઓ-
એ અમારા મુલકપર હુમલો કર્યો. અમે તેઓની સાથે લડાઈ લડ્યા
અને તેઓના સરદારોને માર્યા (હત્). તેઓનો રાજા આ જાણુતો ન
હોતો (વિદ). અમે તેથી તે લડાઈની ત્યાગ્યોએ જાતે આવ્યા. પણ
પોતાના માણસોને મુખેલાં જોઈને તે પોતાને મુલક પાછા કર્યો.

૩. તમે મઠ કાલે ગાયો દોહી (દુહ)?

૪. હરિ આખી રાત વેદ જાણુતો જાગતો હતો (જાગૃ).

૫. માણસે દરરોજ સવારે પોતાનું માઠું સાફ કરવું જોઈએ
(પ્ર+મૃજ).

શબ્દકોશ ૧૦.

અગ્નિહોત્ર ન. અગ્નિદેવતાનો યમ,
અગ્નિદેવતાને આપેલો યમ.
કુકુર પુ. કુતરો.
ગન્ધર્વકન્યા સ્ત્રી. ગન્ધર્વની છોકરી.
ચન્દ્રગુપ્ત પુ. રાજાનું નામ છે.
ચાણક્ય પુ. પુરૂષનું નામ છે.
તટ પુ. સ્ત્રી. ન. કિનારો, ક્ષેત્ર.
દિગ્વિજય પુ. (દિશ સ્ત્રી. દિશા, વિજય
પુ. જીત) દિશાઓની અથવા
બધા દેશની જીત.
દ્રવ્ય ન. ચીજ, વસ્તુ.
નન્દ પુ. રાજવંશનું નામ છે, એ વં-
શનો કોઈ પણ પુરૂષ.
ઘટ પુ. છોકરો.

મેક પુ. દેડકો.
મળ્લપ પુ. માંડવો.
યજ્ઞમળ્લપ પુ. યમને માટે તૈયાર કરેલો
માંડવો.
યજ્ઞિય પુ. સ્ત્રી. ન. યમને લગતું, યમ-
સંબંધી.
રણ ન. લડાઈ.
વસુધા સ્ત્રી. પૃથ્વી.
વૃત્તાન્ત પુ. હેવાલ, બનાવ.
સમુપાદ્ધન (સમ + ઉપ + આ જોડે હ નો
કર્મણિ ભ. કૃ.) એકકું કીધેલું.
સહસ્ત્ર ન. હજાર.
હન્ અભિ અથવા આ જોડે, મારવું.

અંગદેશી અથવા અંગલોકો બક્ષાઃ
(બ. ક. માં વપરાય છે).
કલિક્ષદેશી અથવા કલિક્ષ લોકો
કલિક્ષાઃ (બ. વ. માં વપરાય છે).
જાતે સ્વયમ્ અ.
પાછા ફરવું નિ + વૃત્ ૧ ગ. આ.
મુલક વિષય પુ.

મૌર્યવંશ અથવા મૌર્યવંશનો કોઈ-
પણ પુરૂષ મૌર્ય પુ.
માટે ભાણું પટ્ ૧ ગ. પ.
લડાઈની જગ્યા રણમૂલ્મ સ્ત્રી.
સરદાર ચમૂપતિ પુ., સેનાપતિ પુ.
હુમલો કરવો અભિ + કૃ ૧ ગ. પ.

પાઠ ૧૧.

જોજો ગણ.

૧. આ ગણમાં પ્રારંભના ધ્યંજનસહિત સ્વર એવંડાય છે, અને જો
એકથી વધારે સ્વર હોય તો પ્રારંભના ધ્યંજનસહિત પહેલો સ્વર
એવંડાય છે; અને સ્વરાદિ ધાતુ હોય તો એકલો સ્વર એવંડાય છે.
એવંડ થયા પછી ધાતુને પ્રત્યય લાગે છે.

૨. અ. દ્વિર્ભાવ અથવા બેવડના સામાન્ય નિયમો.

ધાતુના અધોષમહાપ્રાણ (વર્ગીય જ્ઞીજી અક્ષર) નો અભ્યાસમાં* અધોષ અલ્પપ્રાણ (તેજ વર્ગનો પહેલો અક્ષર) થાયછે, અને ધોષમ-હાપ્રાણ (વર્ગીય યોથો અક્ષર) નો અભ્યાસમાં ધોષ અલ્પપ્રાણ (તેજ વર્ગનો ત્રીજો અક્ષર) થાય છે.

ઉદાહરણ: ફલ્ ધાતુનો દ્વિર્ભાવ ૭૫ પ્ર૦ ૧. પ્રમાણે ફફલ્ થયો, અને ઉપલા નિયમના પૂર્વભાગ પ્રમાણે ફફલ્ થયો. ધા-ધાધા-દ્ધા ઉપલા નિયમના ઉત્તરભાગ ત. ૨. ઉ. પ્રમાણે; જી-જીજી-જીમી.

આ. ધાતુમાં કંઠસ્થાની અક્ષર હોય તો તેને બદલે ઉપરનો નિયમ ધ્યાનમાં રાખી તાલબ્ધ અક્ષર મૂકવો, અને હ ને બદલે જ મૂકવો.

ચન્-ચચન્ ૭૬ પ્ર૦ ૧. પ્રમાણે—છચન્ ૨. આ. પ્રમાણે—ચચન્ ૨. અ. પ્રમાણે હા-હાહા ૭૬ પ્ર૦ ૧. પ્રમાણે—હહા ૨. ઉ. પ્રમાણે—જહા ઉપલા નિયમ પ્રમાણે.

ઘ. જો ધાતુને પ્રારંભે સંયુક્ત વ્યંજન હોય તો માત્ર પહેલા વ્યંજનનો સ્વરસહિત દ્વિર્ભાવ થાયછે.

જી-જીજી ઉપરના નિયમ પ્રમાણે—જીજી ૨. આ. અને ૨. ઉ. પ્રમાણે.

ઘ. અપવાદ:—જો સંયુક્ત વ્યંજનનો પહેલો વર્ણ જ, ષ, કે સ્ હોય અ-ને જ્ઞીજી અધોષ હોય તો અધોષવર્ણ દ્વિર્ભાવ પામેછે, જેમ કે સ્પર્શ નો દ્વિર્ભાવ વસ્પર્શ થાયછે.

ઉ. ધાતુના દીર્ઘસ્વરનો અભ્યાસમાં હ્રસ્વસ્વર થાયછે, અને કનો મ થાય છે, જેમ કે જી-જીજી; દા-દદા; અને ક-ચક્ર.

૩. ત્રીજા ગણના વિરોધ નિયમો:—

• મા, હા 'જલું,' મૃ, ઋ અથવા ઋ, અને ક આ ધાતુના અભ્યાસના સ્વરનો હ થાયછે, અને નિજ્, વિજ્, અને વિષ્ ધાતુઓનો અભ્યાસનો સ્વર ગુણ પામેછે.*

૪. ક ધાતુના અભ્યાસના હ નો હર્ષ થાયછે. (૧૩ પા. ૮. જુઓ).

૫. પરસ્મેપદ અને આત્મેપદ ત્રીજા પુરુષના બહુવચનમાંથી નૈ નો લોપ થાયછે.

* દ્વિર્ભાવ કરતાં ધાતુના પૂર્વે જ અક્રમ્ય મૂકવામાં આવેછે તેને અભ્યાસ કહે છે; જેમકે મિમા, જિહા, પપા આમાં મિ, જિ, અને પ ને અભ્યાસ કહે છે.

૧. હસ્તનબૃતકાળના પરસ્મૈપદના ત્રીજા પુરુષના બહુવચનનો પ્રત્યય ઉચ્છે; અને તે પર છતાં ધાતુને છેડે આહોય તો તે લોપાયછે, અને જો (હસ્તકે દીર્ઘ) ઇ, ઉ, કે ઋ હોય તો તેનો શુભ્ર થાયછે (૭૨ પૃ. ૧. અને ૨. જોડે સરખાવો).

મૃ પરસ્મૈપદ.

વર્તમાનકાળ.

	અ. વ.	ઢિ. વ.	પ. વ.
૧ લો પુ.	વિભર્મિ	વિભૃવઃ	વિભૃમઃ
૨ જો ,,	વિભર્ષિ	વિભૃથઃ	વિભૃથ
૩ જો ,,	વિભર્તિ	વિભૃતઃ	વિભ્રતિ

હસ્તનબૃતકાળ.

૧ લો પુ.	અવિભરમ્	અવિભૃવ	અવિભૃમ
૨ જો ,,	અવિભઃ	અવિભૃતમ્	અવિભૃત
૩ જો ,,	અવિભઃ	અવિભૃતામ્	અવિભરુઃ

આગ્રાથ.

૧ લો પુ.	વિભરાણિ	વિભરાવ	વિભરામ
૨ જો ,,	વિભૃહિ	વિભૃતમ્	વિભૃત
૩ જો ,,	વિભર્તુ	વિભૃતામ્	વિભ્રતુ

વિધ્યર્થ.

૧ લો પુ.	વિભૃયામ્	વિભૃયાવ	વિભૃયામ
૨ જો ,,	વિભૃયાઃ	વિભૃયાતમ્	વિભૃયાત
૩ જો ,,	વિભૃયાત્	વિભૃયાતામ્	વિભૃયુઃ

વિભૃ ૧., ૨ અ., અને ૩. પ્રમાણે વિકારક પ્રત્યય પર છતાં શુભ્રનો નિયમ યાદ રાખો (૧૫ પૃ. ૬.) વિભ્રતિ ૭૬ પૃ. ૫. પ્રમાણે.

હસ્તનબૃતકાળ. ૩. પુ. અ. વ. અવિભૃ + ત્-અવિભર્ત ૧૫ પૃ. ૬. પ્રમાણે; અવિભર્-અવિભઃ ૭૦ પૃ. ૧. પ્રમાણે; ૩. પુ. પ. વ. અવિભરુઃ ૬ પ્રમાણે.

આત્મનેપદ વર્તમાનકાળ ૩. પુ. વિભ્રૂતે વિભ્રાતે વિભ્રતે
 „ ઘ્રસ્તનભૂતકાળ „ અવિભ્રૂત અવિભ્રાતામ્ અવિભ્રત
 હ્રી ૫. વર્તમાનકાળ ૩. પુ. જિહ્વેતિ જિહ્વીતઃ જિહ્વિયતિ
 (૪૩ પૃ. ૨ પ્રમાણે)

„ ઘ્રસ્તનભૂતકાળ „ અજિહ્વેત્ અજિહ્વીતામ્ અજિહ્વ્યુઃ (૧)
 ૭. મા અને હા ‘જવું’ એ ધાતુના અન્ત્ય સ્વરનો અંગનાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં ઈ થાયછે, અને સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં લોપ થાયછે.

મા આ. વર્તમાનકાળ ૩. પુ. મિમીતે મિમાતે મિમતે
 એજ પ્રમાણે હા આ. ‘જવું’ „ „ જિહ્વીતે જિહ્વાતે જિહ્વતે
 ઘ્રસ્તન ભૂતકાળ ૩. પુ. { અમિમીત અમિમાતામ્ અમિમત
 અજિહ્વીત અજિહ્વાતામ્ અજિહ્વત

૭૬ પૃ ૩. પ્રમાણે મા નો દ્વિર્ભાવ મિમા થયો, તે પ્રત્યય અંગનાદિ અવિકારક હોવાથી મા ધાતુના આ નો ઈ થયો, અને એ પ્રમાણે મિમીતે રૂપ સિદ્ધ થયું. આતે, અને વિગેરે પ્રત્યયો પર છતાં પ્રત્યયો સ્વરાદિ અવિકારક છે માટે ધાતુના આ નો લોપ થાયછે.

૮. હા ‘ત્યાગ કરવો’ એ ધાતુના આ નો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જરૂર થાયછે, પણ ઈ નો વિકલ્પે દૂસ્વ થઈ ઈ થાયછે. ય થી રાર થતા વિધ્ય-થના પ્રત્યયો પર છતાં આ ધાતુના આ નો લોપ થાયછે, અને આમાર્થના ખીજા પુરૂષના એકવચનમાં આ વિકલ્પે કાયમ રહેછે એટલે ત્યાં જહાહિ, જાહિહિ, જહીહિ એવાં ત્રણ રૂપ થાયછે.

હા ‘ત્યાગ કરવો’ પરસ્મૈપદ.

વર્તમાનકાળ.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ લો પુ.	જહાર્મિ	જહિવઃ-જહીવઃ	જહિમઃ-જહીમઃ
૨ એ „	જહાસિ	જહિથઃ-જહીથઃ	જહિથ-જહીથ
૩ એ „	જહાતિ	જહિતઃ-જહીતઃ	જહતિ

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	વ.વ.
હસ્તન ભૂ. કા. ૩ એ પુ.	અજહાત્	અજહિતામ્-અજહીતામ્	અજહુઃ
આશાર્થ	જહાતુ	જહિતામ્-જહીતામ્	જહતુ
વિધ્યર્થ	જહ્યાત્	જહ્યાતામ્	જહ્યુઃ

૯. વ્યંજનાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં મી નો દ્વિવકલ્પે હ્રસ્વ થાયછે.

૧. જો અંગ અનેકાચ્ હોય (અષ્ટલે જો તેમાં એક કરતાં વધારે સ્વર હોય) અને જો ધાતુના હ (હ્રસ્વ કે લઘુ) ની પૂર્વે સંયુક્ત વ્યંજન આવ્યો હોય તો તે હ નો સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં ચ થાયછે.

વિમી + બિન્ન = વિમિયતિ કે મકે વિમી અંગમાં બે સ્વર હોવાને લીધે અનેકાચ્ છે; પણ જિહ્વા + બિન્ન નું જિહ્વિયતિ થાયછે, કે મકે જી માંના દ્વિ પૂર્વે સંયુક્ત વ્યંજન હ આવ્યો છે.

વર્તમાનકાળ ૩. પુ.	વિમિતિ	વિમિતઃ-વિમીતઃ	વિમિયતિ પરસ્મૈપદ.
હસ્તનભૂતકાળ	અવિમિત્	અવિમિતામ્-અવિમીતામ્	અવિમિયુઃ

આશાર્થ ૧ લો પુ. વિમિયાનિ વિમિયાવ વિમિયામ્ ,

૧૦. અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં ઘ અને ધા એ ધાતુના અન્ય સ્વરનો લોપ થાયછે, અને ઈ, ઈ, ઈ, અને ય પર છતાં ધા ધત્ ૩૫ ધારણ કરેછે. પરસ્મૈપદી આશાર્થ ૨. પુ. અ. વ. નાં ૩૫૦ દેહિ તથા મોહિ થાયછે.

ધા મુકવું અથવા કરવું.

	પરસ્મૈપદ.			આત્મનેપદ.		
	અ.વ.	દ્વિ.વ.	વ.વ.	અ.વ.	દ્વિ.વ.	વ.વ.
વર્તમાનકાળ.	દધામિ	દધ્વઃ	દધ્મઃ	દધે	દધ્વહે	દધ્મહે
	દધાસિ	દધ્ત્યઃ	દધ્ત્ય	દધ્તે	દધાથે	દધ્ધ્વે
	દધાતિ	દધ્તઃ	દધતિ	દધ્તે	દધાતે	દધતે
હસ્તન-ભૂ. કા.	અદધામ્	અદધ્વ	અદધ્મ	અદધિ	અદધ્વર્હિ	અદધ્મર્હિ
	અદધાઃ	અદધ્તમ્	અદધ્ત	અદધ્ત્યાઃ	અદધાથામ્	અદધ્ધ્મ
	અદધાત્	અદધ્તામ્	અદધ્ધુઃ	અદધ્ત	અદધાતામ્	અદધત
આશાર્થ.	દધાનિ	દધાવ	દધામ	દધે	દધાવહે	દધામહે
	દેહિ	દધ્તમ્	દધ્ત	દધ્ત્વ	દધાથામ્	દધ્ધ્વમ્
	દધાતુ	દધ્તામ્	દધતુ	દધ્તામ્	દધાતામ્	દધતામ્

વિધ્ય- { દધ્યામ્ દધ્યાવ દધ્યામ્ | દધીય દધીવાહિ દધીમહિ
 ધ્ય. { દધ્યાઃ દધ્યાતમ્ દધ્યાત | દધીથાઃ દધીયાથામ્ દધીધ્વમ્
 { દધ્યાત્ દધ્યાતામ્ દધ્યુઃ | દધીત દધીયાતામ્ દધીરન્

ધદ્ધમ્ વિગેરે રૂપોમાં ત્ નો દ્ થાયછે; કેમકે તેની પછી અનુનાસિક શિવાય ધોષવ્યંજન આવેલાછે. બદ્ધુઃ રૂપમાં બા નો ૭૭ પૃ ૧. પ્રમાણે લોપ થયોછે. તે પ્રત્યય શિવાય આગ્રાર્થના પ્રથમપુરૂપના પ્રત્યયો બા થી રાર્ થાયછે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી.

દા નાં રૂપાખ્યાન આજ પ્રમાણે કરવાં.

૧૧. સ્વરાદિ વિકારક પ્રત્યય પર છતાં આ ગણમાં ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વર- નો યુલ્લુ થતો નથી; જેમકે નેનિજાનિ આગ્રાર્થ ૧. પુ. એ. ૧.

પરસ્મૈપદ. વર્તમાનકાળ ૩. પુ. નેનેકિ-નનિક્ક-નેનિજતિ;
 આત્મેપદ. નેનિક્કે-નેનિજાને-નેનિજતે.

તિ પર છતાં જ નો ક્ થયોછે (ભાર્ગી ૫૦ ૭૮ પૃ * નોંધ પ્રમાણે.)

પરસ્મૈપદ. (સ્તનભૂતકાળ. ૧. પુ. અનેનિજમ્ અનેનિજ્વ અનેનિજ્મ
 આત્મેપદ. „ „ અનેનિજિ અનેનિજ્વહિ અનેનિજ્મહિ
 પરસ્મૈપદ આગ્રાર્થ „ „ નેનિજાનિ નેનિજાવ નેનિજામ
 આત્મેપદ. „ „ નેનિજૈ નેનિજાવહૈ નેનિજામહૈ

વર્તમાનકાળ.

(સ્તનભૂતકાળ.)

હુ ૫. ૩. પુ. જુહોતિ જુહુતઃ જુહતિ | અજુહોઃ અજુહુતામ્ અજુહવુઃ
 આગ્રાર્થ ૨. પુ. એ. ૧. જુહુષિ આ રૂપમાં હિ ને સ્થાને થિ પ્રત્યય વિશેષ
 નિયમ પ્રમાણે આવ્યો છે.

હુ ધાતુના ઉ નો સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં ૪૩ પૃ ૨. પ્રમાણે
 હ્રસ્વ થતો નથી, પણ ક્ થાયછે.

વર્તમાનકાળ.

(સ્તનભૂતકાળ.)

મા આ. ૩. પુ. મિમીતે મિમાતે મિમતે | અમિમીત અમિમાતામ્ અમિમત

૭૮ પૃ ૭ જુએ.

હા „ „ જિહીતે જિહાતે જિહતે | અજિહીત અજિહાતામ્ અજિહત
 પૃ ૫. „ પિપર્તિ પિપ્રૂતઃ પિપ્રતિ • અપિપઃ અપિપ્રૂતામ્ અપિપરુઃ
 પૃ „ „ પિપર્તિ પિપૂર્તઃ પિપુરતિ અપિપઃ અપિપૂર્તામ્ અપિપરુઃ
 ક્ર „ „ ઇયર્તિ ઇયૂતઃ ઇયતિ ઇયઃ ઇયૂતામ્ ઇયરુઃ

પૃ ધાતુના ઋનો ૨ પૃ ૮. પ્રમાણે ડર્ થાયછે. ઋ-ઋઋ ૭૫ પૃ ૧.
પ્રમાણે-ઈઋ ૭૬ પૃ ૩. પ્રમાણે-ઈય ૭૬ પૃ ૮. પ્રમાણે. ણ+ઈયુ=તેયુ.
વિજ્ ૫. ૩. પુ. વેવેક્તિ વેવેક્તઃ વેવિજતિ | અવેવિજમ્ અવેવિજ્વ
અવેવિજ્મ (૧. પુ.).

આ. „ વેવેક્તે વેવિજાતે વેવિજતે }
વિષ્ { ૫. „ વેવેષ્ટિ વેવેષ્ટઃ વેવિષતિ } વર્તમાનકાળ.
આ. „ વેવેષ્ટે વેવિષાતે વેવિષતે }

ધાન્યં મિમીતે કુડવેન

અગ્નૌ સમિધો જુહોત્યધ્વર્ચુઃ* ।

યથા મે પિતા ધર્મં ન પ્રજહાતુ તથા મે વરં દેહિ ।

યેભ્યઃ સર્વે લોકા અભિમયુસ્તાન્રાક્ષસાનરણ્યે રામોઽહન્ ।

મર્ત્ત્ત્રા સહ પિતુઃ સમીપં ગચ્છન્તી જિહ્મેતીત્યવદચ્છકુન્તલા ।

કૃષ્ણચક્રમવિભર†ર્જુનો ગાળ્ડીવં દુર્યોધનમીમસેનૌ ગદામવિભૃતા

મન્યે સર્વે યોધાઃ સાધારણં ધનુરવિભરઃ ।

બ્રાહ્મણોઽબ્રાહ્મણો વા યઃ કોઽપિ નિર્ધનોઽશક્તઃચ ભવેત્તસ્મૈ ધનં દત્ત ।

રામભાર્યાં જહાહિ જહિહિ જહીહીતિ ત્રિર્વિમીષણો રાવણમુપાદિશત્ ।

યસ્મિન્કન્યામલંકૃત્ય વરમાહૂય તસ્મૈ તાં દદતિ સ બ્રાહ્મો વિવાહ

ઉત્તમફલકઃ ।

હરિચરિણયોઃ પ્રક્ષિપ્તોઽયં પુષ્પાણામઞ્જલિર્નઃ કલ્યાણં વિધત્તામ્ ।

પુરોહિતાસ્તેષાં ગૃહં ગત્વા પ્રથમં પાદાનવાનેનિજુઃ પશ્ચાત્સમન્ત્રકં કર્મ

ઠ્યદધુઃ ।

દદાતિ દ્રવિણં ભૂરિ દાતિ દારિદ્ર્યમર્થિનામ્ ।

સોઽવદાયતિ કીર્તિં ચ શિરોઽવશ્યતિ વિદ્વિષામ્ ॥*

સંદધાતિ ધનુર્જ્યાયાં યદૈવેષૂન્ રુષાન્વિતઃ ।

તદૈવ તં મયાક્રાન્તાઃ†સંધિયન્તિ ધરાધિપાઃ ॥

* ‘અપ યાગનો’ અને ‘અપમાંથી રક્ષણ કરવું’ એ અર્થના ધાતુઓ (મી, ડૈ અને સમાનાર્થ ધાતુઓ) પ્રયુક્ત હોય તો ન્યામાંથી અપ ઉત્પન્ન થાયછે તે અપ હેતુ ખતાબનાર શબ્દ પંચમી વિભાકિતમાં વપરાયછે.

† માર્ગે ૧૫૦ ૭ પૃ ૩ નોંધ જુઓ.

ન જહાતિ સદાચારં સ સદા ચારણસ્તુતઃ ।
 ડજ્ઞિહીતે જગજ્ઞિત્વા તસ્ય કીર્તિઃ સુરાલયમ્ ॥
 ન ક્લામ્યતિ દિનં કૃત્સ્નં દદાનોઽપિ ધનં બહુ ।
 ન ચ ક્લામતિ સંધ્રામે નિઘ્નન્ગજઘટાશતમ્ ॥
 ન્યાયપ્રવૃત્તો નૃપતિરાત્માનમપિ ચ પ્રજાઃ ।
 ત્રિવર્ગેણોપસંધત્તે નિહન્તિ ધ્રુવમન્યથા ॥
 અધર્માન્નાત્રસઃ પાપ લોકવાદાન્ન ચાવિભેઃ ॥
 દૈવાદ્વિભીહિ કાકુત્સ્થ જિહ્રીહિ ત્વં તથા જનાત્ ।
 મિથ્યા *મામભિસંકુર્યન્નવશાં શત્રુણા હતામ્ ॥
 આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્ન વિભેતિ કદાચન ॥
 યદ્દાસિ વિશિષ્ટેભ્યો યચ્છાશ્રાસિ દિને દિને ।
 તત્તે વિત્તમહં મન્યે શેષં કુસ્યાપિ રક્ષસિ ॥
 ન વિભેતિ યદા ચાયં યદા ચાસ્માન્ન વિભ્યતિ ।
 યદા નેચ્છતિ ન દ્વેષ્ટિ બ્રહ્મ સંપદ્યતે તદા ॥

૧. ધૃતરાષ્ટ્રના દીકરાઓએ ગાયને છેડાડી (હા) અને લડાઈને સ્થાનેથી નાઠા.

૨. રામે શિવનું ધનુષ વાળું માટે જનકે તેને પોતાની દીકરી સીતા દીધી (દા).

૩. શૂરા માણસો પોતાના શત્રુઓથી ખીતા નથી (મી).

૪. રાજના માણસો માફ ધન લઈ ન જાય માટે મેં તે પેલા ધ્રુવમાં નાખ્યું (નિ+ધા).

૫. તમારા બળવાન શત્રુઓ જોડે સલાહ કરો (સમ્+ધા) કે તમારો બધો દેશ ક્ષય પામી જાય નહીં.

૬. તું નાગો ફરતાં લાજતો નથી (હી)?

૭. સ્મૃતિઓ દ્વિધવાઓનાં પુનર્લંઘની આગા કરે છે (વિ+ધા).

* ક્રુષ્ અને કુહ પાતુની પૂર્વ ઉપસર્ગ આભ્યા હોય તો ને પુરૂષ અથવા વસ્તુ તરફ ક્રોધ અને ક્રોહની વૃત્તિ ખતાવવામાં આવે તે પુરૂષ અથવા વસ્તુવાચક શબ્દ દ્વિતીયાવિભક્તિમાં વપરાય છે, અનુર્થમાં વપરાતો નથી.

૮. જ્યારે ગોવિન્દ વાત કહેતો હતો ત્યારે તે તારા કાન કેમ બંધ કર્યા
[[(વિ + ધા) અથવા (અવિ + ધા)]]?

૯. સ્ત્રીઓ શરીરે ધરેણું પેહેરે છે. (પરિ + ધા).

૧૦. માણસે ટેકમાંથી તોછડાઈ ઝોળખી કાઢવી જોઈએ [ટેક અને
તોછડાઈનો ભેદ જાણવો જોઈએ] (વિ + વિજ્).

૧૧. તારા હાથ અને પગ ધો (અવ + વિજ્) અને પછી તારું સંધ્યા-
પૂજન રાફ કરે.

૧૨. રાજના અધિકારીઓએ તે જમીનની લંબાઈ માપી (મા).

૧૩. જતીઓ તળાવે પાણીથી પોતાનાં કમંડળ બરે છે (પૃકે પૃ).

શબ્દકોશ ૧૧.

ત્રીજી ગણના ધાતુ.

દા ઉ. આપવું.

મા ઉ. ધરવું, પકડવું, મૂકવું; વિ
જોડે, અમલ કરવો, કરવું, (ધર્મ-
પુસ્તકમાં) આગ્રા કરવી, વિધાન
કરવું; પરિજોડે, પેહેરવું; સમ્ જોડે,
સમાધાન કરવું, લગાડવું, ચોટા-
ડવું; અરિ કે વિ જોડે, બંધ કરવું;
નિ જોડે, મૂકવું, રાખી મૂકવું; અવ
જોડે, ધ્યાન દેવું.

નિજ ઉ. સ્વચ્છ કરવું; અવ જોડે, ધોવું.

મૃ અથવા પૃ પ. બરવું.

શ્રી પ. ખીવું.

મૃ ઉ. આશ્રય આપવો, લઈ જવું.

મા આ. માપવું.

વિજ્ ઉ. જૂદું પાડવું, ભેદ જાણવો,
વિ જોડે.

વિપ્ ઉ. ઘેરી લેવું.

હા આ. જવું; ઉત્ જોડે, ઉંચે જવું,
ઉંચે ચઢવું.

હા પ. ત્યાગ કરવો, તજવું.

શ્રી પ. રાશમાવું, લાજવું.

હુ મ. હોમવું, આહુતિ આપવી.

અજ્ઞાતિ પુ. ખોખો.

અન્યથા ક્રિ. વિ. નહીં તો.

અન્વિત અનુ + હ નો કર્મણિ ભૂ. ૧૬. ૦.
યુક્ત, સહિત, બરેલું.

અર્થિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. માગનાર, ચામક,
ભિક્ષુક.

અવશ પુ. સ્ત્રી. ન. આશ્રયરહિત,
અનાશ્રય, લાચાર.

અશક્ત પુ. સ્ત્રી. ન. નબળું, અશ-
ક્તિમાન.

ઉત્તમફલક પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉત્તમ પુ.
સ્ત્રી. ન. સુંદર, એક, ફલ ન. ફળ,

અને ક પ્રત્યય) સારા કૃળવાળું,
સારા પરિણામવાળું.
કાકુત્સ્થ પુ. કકુત્સ્થના વંશમાં જ-
ન્મેણી પુરુષ, રામ.
કુહવ પુ. અનાજનું માપું.
કૃ બલમ્ જોડે, રાણુગારવું.
કૃત્સ્ન પુ. સ્ત્રી. ન. આપું.
કુમ્ભ ભામિ+સમ્ જોડે, ગુસ્સે થવું.
ગજઘટાક્ષત ન. (ઘટા સ્ત્રી. રમના, સ-
મૃહ, સમુદાય જ્ઞાન ન. સો) હાથી-
ઓની સો હાર, સેંકડો હાથીઓ.
ગદા સ્ત્રી. ગદા.
ગાળડીવ ન. અર્જુનના ધનુષ્યું
નામ છે.
ચારણસ્તુત પુ. સ્ત્રી. ન. (ચારણ પુ.
ભાટ) ભાટાથી વખાણાયલું.
ત્રિઃ ક્રિ. વિ. ત્રણ વાર.
ત્રિવર્ગ પુ. ધર્મ (પુણ્ય) બર્થ (પેસો)
અને કામ (ધૃચ્છા અથવા ધ-
ચ્છાનું સકૃળ થવું) ઓ ત્રણ
વસ્તુઓનો સમૂહ.
દિને દિને ક્રિ. વિ. દરરોજ, દહોડે
દહોડે.
દુર્યોધનભીમસેનો પુ. દ્વિ. ૫. દુર્યોધન
અને ભીમસેન (સમાસ છે).
દૈ ૬ ગ. ૫. બવ જોડે, સ્વચ્છ કરવું,
સાફ કરવું.
દો ૮ ગ. ૫. બવ જોડે, કાપવું, કાપી
નાખવું.
દ્રવિણ ન. દ્રવ્ય, પેસો.

ધનુર્બા સ્ત્રી. (બ્યા સ્ત્રી. દોરી [કામ-
હાની]) ધનુષની દોરી.
ધરાધિપ પુ. (ધરા સ્ત્રી. પૃથ્વી, અધિપ
પુ. ધણી) પૃથ્વીપતિ, રાજા.
ધિ ૬ ગ. ૫. સમ્ જોડે, સલાહ
કરવી. સમાધાન કરવું.
ધ્રુવમ્ ક્રિ. વિ. નિશ્ચે, નક્કી.
નિર્ધન પુ. સ્ત્રી ન. ધનરહિત, ગરીબ.
ન્યાયપ્રકૃત પુ. સ્ત્રી. ન. (ન્યાય પુ.
ધ્વનિસાફ, પ્રમાણિકપણું), પ્રવૃત્ત
પ્ર+વૃત્ 'આગળ ચાલવું', 'પ્ર-
વર્તવું' નો જ. કૃ.) વાજપી
અથવા પ્રમાણિક વર્તણૂકવાળું,
ધનિસાફ પ્રમાણે ચાલનારું.
પદ ૮ ગ. આ. સમ્ જોડે, થવું.
પ્રાદુસ્ ક્રિ. વિ. કે નામયોગી (ઉપ-
સર્ગની પેઠે ક્રિયાપદ સાથે વપ-
રાયછે) દેખીતું, ખુલ્લું.
વિમીષણ પુ. રાવણના બાઈનું નામ છે.
બ્રાહ્મ પુ. બ્રાહ્મણમાં ચાલતું અમુક
પ્રકારનું જામ.
મયાક્રાન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (આક્રાન્ત
આ+ક્રમ્ નો કર્મણિ જ. કૃ. જી-
નાયલું, વશ કરાયલું) બચને વશ.
મિથ્યા અ. ક્રિ. વિ. ખોટીરીત,
શેગટ.
રામભાર્યો સ્ત્રી. રામની સ્ત્રી.
રુષ્ણ સ્ત્રી. ગુસ્સો.
લોકવાદ પુ. લોકોની નિન્દા.
વિદ્વસ વિદ્ 'જાણવું' નો વર્તમાન
કૃદન્ત, જાણવું.

વિશિષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. આપ્યરદાર
(માણસો).

વ્યાસ પુ. મહાભારત નામના વીર-
રસ કાવ્યનો પ્રખ્યાત લખનાર.

શકુન્તલા સ્ત્રી. દુષ્યન્ત રાજાની વહુ.

શેષ પુ. ન. બાકી રહેલું.

સમન્લક્ષ્મ ક્રિ. વિ. મન્વસહિત
એટલે મન્વ પદીને.

સમિધ સ્ત્રી. ઉદુંબર જેવા કોઈ પણ

પવિત્ર ગ્રાડની હોમાગ્નિમાં ના-
ખવાની નાની ડાળીઓ.

સાધારણ પુ. સ્ત્રી. ન. મધ્યમ પંક્તિ-
નું, સાધારણ.

સુરાલય પુ. (સુર પુ. દેવ, આલય પુ.
રહેવાની જગ્યા, સ્થાન) દેવાને
રહેવાની જગ્યા, સ્વર્ગ.

હન્ નિ જોડે, મારયું, નારા કરવો,
અન્ત લાવવો.

કર્મેડળ કમળડલ પુ.

ક્ષયપામેલું ધ્વસ્ત ધ્વસ્ નો ભૂ. કૃ.,
ઉચ્છિન્ન જડ + છિદ્ર નો કર્મેણિ ભૂ. કૃ.

જતી વાનપ્રસ્થ પુ., યતિ પુ.

ટેક સ્વામિમાન પુ.

તોછડાઈ અર્ધનય પુ.

નાયું નમ્ર પું. સ્ત્રી. ન.

નાસલું અર્ધ આ. ૧ ગ. પરા જોડે (પરા
નું પલા થાયછે).

પુનર્લભ પુનરુદ્ધાહ પુ.

લડાઈનું સ્થાન રણભૂમિ સ્ત્રી.

લંબાઈ આયામ પુ.

વાણ્યું નામિત નમ્ ના પ્રેરકરૂપનો
કર્મેણિ. ભૂ. કૃ. રામે ધનુષ વાણ્યું

મટિ રામેણ ધનુષિ નામિતે.

શરીર શરીર ન., દેહ પુ.

સંધ્યાપૂજન સંધ્યાવન્દન ન.

પાઠ ૧૨.

સાતમો ગણ.

૧. આ ગણમાં વિકારક પ્રત્યય ૧૨ છતાં ધાતુનો સ્વર અને અન્ત્ય
વ્યંજન એ બેની વચ્ચેમાં ન મૂકવામાં આવેછે, અને અવિકારક પ્રત્યય
પેર છતાં ન મૂકવામાં આવેછે. પ્રત્યય લગાડતી વખતે ૯ મા અને ૧૦ મા
પાઠમાં આપેલા સંધિનિયમો ધ્યાનમાં રાખવા.

૨. ધાતુના મૂળઅનુનાસિકનો લોપ થાયછે.

૩. વ્યંજનાદિ વિકારક પ્રત્યય પર છતાં તૂટ ધાતુના અન્ત્ય વર્ણની પહેલાં
ન ને બદલે ને મૂકવામાં આવેછે.

૫૨૨મૈપદ.

વર્તમાનકાળ.—રુષ્ ‘અટકાવવું’.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
૧ લો પુ.	રુણધિમ	*રુન્ધ્વઃ	રુન્ધ્મઃ
૨ એ „	રુણત્સિ	રુન્દ્વઃ	રુન્દ્વ
૩ એ „	રુણદ્ધિ	રુન્દ્વઃ	રુન્ધન્તિ

રુષ્+તિ-રુણષ્+તિ ૮૫ પૃ. ૧. પ્રમાણે-રુણષ્+ધિ ૫૯ પૃ. ૨ પ્રમાણે-
રુણદ્+ધિ અથવા રુણદ્ધિ ૧૧ પૃ. ૬. પ્રમાણે ; રુન્દ્વઃ વિગેરે રૂપો અસ્તિ
પ્રમાણે સિદ્ધ થાયછે. રુણન્તિ ૩૫માં ષ. નો ત્ માર્ગી ૫૦ ૫ પૃ. † નોધ
પ્રમાણે થયોછે.

હસ્તનિબૃતકાળ.

૧ લો પુ.	અરુણધમ્,	અરુન્ધ્વ	અરુન્ધ્મ
૨ એ „	અરુણત્-દ્	અરુન્દ્વમ્	અરુન્દ્વ
૩ એ „	અરુણત્-દ્	અરુન્દ્વામ્	અરુન્ધન્

૩. પુ. અ. વ. અરુણષ્+ત્-અરુણષ્ ત્પ્રત્યયનો ૭૦ પૃ. ૧ પ્રમાણે લોપ
થયો-અરુણત્-દ્ ૭૧ પૃ. ૨ પ્રમાણે. ૨. પુ. અ. વ. માં દ્ નો ૭૨ પૃ. ૧. પ્રમાણે
વિકલ્પે વિસર્ગ થાયછે. અરુન્દ્વામ્ વિગેરે રુણદ્ધિ ની માફક સિદ્ધ થાયછે.

આસાર્ય.

૧ લો પુ.	રુણધાનિ	રુણધાવ	રુણધામ
૨ એ „	રુન્દ્ધિ	રુન્દ્ધમ્	રુન્દ્ધ
૩ એ „	રુણદ્ધુ	રુન્દ્ધામ્	રુન્ધન્તુ

૧૫ પૃ. ૪. અને ૧૦ પૃ. ૧ જુઓ.

વિધ્યર્થ.

૧ લો પુ.	રુન્ધ્યામ્	રુન્ધ્યાવ	રુન્ધ્યામ
૨ એ „	રુન્ધ્યાઃ	રુન્ધ્યાતમ્	રુન્ધ્યાત
૩ એ „	રુન્ધ્યાત્	રુન્ધ્યાતામ્	રુન્ધ્યુઃ

* ત્ ની પછી જગારે કન્તસ્થાનનો ડોહપથ વ્યંજન આઠવો હોય ત્યારે તેનો જ્ થતો નથી; જેમ
૩ કુર્વન્તિ.

આત્મનેપદ.

વર્તમાનકાળ.

	અ.વ.	દિ.વ.	પ.વ.
૧ લો પુ.	રુન્ધે*	રુન્ધ્વહે	રુન્ધ્મહે
૨ એ „	રુન્ત્સે	રુન્ધાથે	રુન્ધ્વે
૩ એ „	રુન્દે	રુન્ધાતે	રુન્ધતે

હસ્તનજૂતકાળ.

૧ લો પુ.	અસ્તન્ધિ	અરુન્ધ્વહિ	અરુન્ધ્મહિ
૨ એ „	અરુન્ધ્વા:	અરુન્ધાથામ્	અરુન્ધ્વમ્
૩ એ „	અરુન્દ્	અરુન્ધાતામ્	અરુન્ધત

આમાર્થ.

૧ લો પુ.	રુળધૈ	રુળધાવૈહે	રુળધામૈહે
૨ એ „	રુન્ત્સ્વ	રુન્ધાથામ્	રુન્ધ્વમ્
૩ એ „	રુન્દ્વામ્	રુન્ધાતામ્	રુન્ધતામ્

વિધ્યર્થ.

૧ લો પુ.	રુન્ધીય	રુન્ધીવહિ	રુન્ધીમહિ
૨ એ „	રુન્ધીથા:	રુન્ધીયાથામ્	રુન્ધીધ્વમ્
૩ એ „	રુન્ધીત	રુન્ધીયાતામ્	રુન્ધીરન્

અજ્ઞ વર્તમાનકાળ. ૩. પુ. અ. વ. અનન્તિ અ. ૩૫માં અનુનાસિકનો ૮૫૫૦ ૨. પ્રમાણે લોપ થયો છે અને જ નો માર્ગો ૫૦ ૭૪૫૦ * નોધ પ્રમાણે રૂ થયો છે.

હસ્તનજૂતકાળ. ૩. પુ. અ. વ. આનન્દ-ગ; આમાર્થ ૨. પુ. અ. વ. અહિ.

પિષ્ વર્તમાન કાળ. ૩. પુ. અ. વ. વિનષ્ટિ. અ. માં તિ પ્રત્યયનો માર્ગો ૫૦ ૨૦ ૫૦ * નોધ પ્રમાણે ટિ થયો છે.

આમાર્થ. ૨. પુ. અ. વ. પિષ્+ધિ ૬૦ ૫૦ ૧. પ્રમાણે-વિન્ષ્+ધિ ૮૫ ૫૦ ૧. પ્રમાણે-વિન્ષ્+દિ માર્ગો ૫. ૨૦ ૫૦ * નોધ પ્રમાણે-વિન્દ્+દિ ૬૧ ૫૦ ૬. પ્રમાણે-વિષ્ટિ ૬૩ ૫૦ ૮. પ્રમાણે. •

હસ્તનજૂતકાળ. ૩. પુ. અ. વ. અપિનષ્+ત્-અપિનષ્ ૮૫ ૫૦ ૧. અને ૭૦ ૫૦ ૧. પ્રમાણે-અપિનદ્-દ ૭૧ ૫૦ ૨ પ્રમાણે.

रिच् ५. वर्तमानकाण. ३. पु. अम्. ५. रिणच् + ति-रिणक् + ति भार्गो ५०
७४ पृ० * नो ध प्रभाणु-रिणक्ति. आशार्थ २. पु. अम्. ५. रिङ्ङि छस्तन-
भूतकाण. ३. पु. अम्. ५. अरिणक्-ग.

भिद् ५. वर्तमानकाण. ३. पु. अम्. ५. भिनीत्. आशार्थ २. पु. अम्. ५.
भिन्दि. छस्तनभूतकाण. २. पु. अम्. ५. अभिनन्-द् अथवा अभिनः.

हिस् ५. आशार्थ. २. पु. अम्. ५. हिन्मि. अम् ३५ भां मृ ४३ पृ. १. प्रभाणु
लोपायाछि. छस्तनभूतकाण ३. पु. अम्. ५. अहिनन्-द्. २. पु. अम्. ५.
अहिनः, अहिनन्-द् ७३ पृ० ४. प्रभाणु.

तृह ३. पु. अम्. ५. तृणेह + ति ८५ पृ० ३. प्रभाणु—तृणह् + ति-तृणेह् + भि-तृणे-
ह् + दि-तृणेदि ६० पृ० लेदिनी पेंड ; तृणहः द्वि. ५. ; तृ + न् + ह् + भन्ति-तृहन्ति
६३ पृ० ८. प्रभाणु. अम् ७५ प्रभाणु अतृणेह् अलेद् नी पेंड.

दीनाय याचमानाय धनं ददत मांभा रुन्दि पापमेव तस्मात्त्वामाश्रयेत्।
कीर्मीरस्य शरीरं चूर्णवदपि नङ्गीमसेनः ।

रिपोः करिणां गण्डस्थलान्यभिन्दत वीराः ।

अद्यप्रभृति त्वां कोशागारे नियुनज्मि तदात्मनो अधिकारेऽप्रमत्तो भव।
तस्यां तवानुरागमस्माकं पुरो व्यर्थ किं व्यनक्षि किं तेन लभेथाः ।

तामेव गच्छ ।

अरण्ये केचित्पशवोऽन्यान् हिंसन्त्यतस्तान् हिंस्रान्नुवन्ति ।

रे रे पान्था जाले निपतितोऽहम् । अत्रागत्य मे पाशांश्छिन्त ।

यत्किंचिल्लभसे तद्गुञ्जीथाः । अन्यस्य कस्यचिद्धनं मा गृह्य ।

न हिंस्यात्सर्वाणि भूतानीत्येतं विधिमक्षरशो जैना अनुसरन्ति ।

स्वगृहेऽर्थनमागतं रघुः कियद्दस्विष्यते त्वयेत्यन्वयुङ्क्त ।

रात्रौ नाभुञ्जि मह्यं किंचिद्भक्षयितुं देहि ।

वेत्ति सर्वाणि शास्त्राणि गर्वस्तस्य न विद्यते ।

विन्दते धर्मं सदा सद्भिस्तेषु पूजां च विन्दति ॥

वृणक्ति वृजिनैः सङ्गं वृक्ते च वृषलैः सह ।

वर्ज्यत्यनार्जवोपेतैः स वर्जयति दुर्जनैः ॥

न संपृणक्ति कृपणैः संपृक्ते न पृथग्जनैः ।

સંપર્ચતિ સદાચારૈઃ સંપર્ચયતિ પण्डितैः ॥
 નિયુક્તે ગુલ્મપાલાન્ સ નિયોજતિ નિયોગિનઃ ।
 નિયોજયત્યનીકસ્થાન્ સ્વયં ચાત્મનિ યુજ્યતે ॥
 ન હિનસ્તિ વૃથા જન્તૂસ્તૃણાન્યપિ ન હિંસતિ ।
 તમેવ હિંસયત્યેકં યસ્તદાજ્ઞા વિલઙ્ગતે ॥
 ચિચ્ચતેઽસૌ ન ભૃત્યેષુ યાચકેષુ ન ચિન્દતિ ।
 ચિન્તેતેષ્વેવ યે દ્રવ્યં દીયમાનં ન ગૃહ્ણતે ॥
 પ્રણિહ્ને દક્ષિણીયાનાં વિપ્રાણાં ચરણૌ ચ સઃ ॥
 યત્પાદૌ મુકુટજ્યોત્સ્નાજલૈર્નેનેક્તિ રાજકમ્ ॥
 હિનન્તિ સંશયં શાસ્ત્રે વિદુષાં સૃક્તિભિઃ સદા ।
 હેદયત્યસિધારાભિર્વિદ્વિષાં મસ્તકં ચ સઃ ॥
 મનો નોદ્વિજતે તસ્ય દદતોઽર્થમહર્નિશમ્ ।
 ઉદ્વિનન્તિ તુ સંસારાદસારાત્તત્ત્વવેદિનઃ ॥
 કેચિદ્ યુમ્નાય ધાવન્તિ પ્રયુમ્નાય ચ કેચન ।
 નોયુક્તે કોઽપિ ધર્માય સર્વાભિપ્રેતહેતવે ॥
 પીઢાકરમમિત્રાણાં કર્તવ્યમિતિ શક્રજિત્ ।
 અબ્રવીત્ સ્વજ્ઞકૃષ્ણ તસ્યા મૂર્ધાનમચ્છિનત્ * ॥
 તૃણેભિ દેહમાત્મીયં ત્વં વાચં ન દદાસિ ચેત્ ॥
 કામાન્દુગ્ધે વિપ્રકર્ષત્યલક્ષ્મીં કીર્તિં સૂતે દુષ્કૃતં યા હિનસ્તિ ।
 તાં ચાપ્યેતાં માતરં મજ્જલાનાં ધેનું ધીરાઃ સ્મૃતાં વાચમાહુઃ ॥

૧. જો હરિ મને અટકાવે નહીં (રુધ) તો હું એ બાડની ડાળી કાપી નાખું (હિહ).

૨. પોતાના માદા બાહને આપવાને માટે તેણે તે ય્માસડીઆં ખાંડ્યાં (ક્ષુદ્).

* છ ની પૂર્વે સ્વર આઘ્યા હોય તો તેના છેડે યાયજે. જો છ નો પૂર્વસ્વર લીધે હોય અને પદને અન્તે હોય તો એ રૂપે વિરૂપે યાય; પણ મા (નિષેધાર્થ અવ્યય) અને આ (ઉપસર્ગ) પછી છ આવે તો તેના છેડે નિત્ય યાયજે.

૩. છેલ્લા પ્રાહ્મણરાજ સાથે વિશ્વામઘેલમાં ધણા પ્રાહ્મણો દરેરેજ જમતા (મુજ્).

૪. વંદાળીએ ઝોળાને અને ધરેને તોડી પાડેછે (મજ્).

૫. મેં મારાં દુષ્પડાં તેની આગળ ઉઘાડાં કર્યાં (વિ+મજ્); અને તેનું હૈયું દયાથી પીગળ્યું*.

૬. આપ તેને સેનાધિપતિની જગ્યાએ રાવો (નિ+યુજ્); તે હોશી-આર અને શૂરો માણસ છે.

૭. તમ્ને મને કારી જતાં સામોટ અટકાવો છો (રુષ)?

૮. તું ધણુંખરું ક્યાં અને ક્યારે જમેછે (મુજ)?

૯. હિંદુસ્તાનમાં આપણે હાથવતી અનાજ દળીએ છીયે (વિષ્): વિલાયતમાં સંચાથી દળેછે.

૧૦. હું મંત્રીના હોદ્દા ઉપર કોને ઢાલું (નિ+યુજ્)?

૧૧. હું હવે જૂદીજૂદી જાતના જનાવરોને વિગતવાર વણ્યુંધું (વિ+શિષ્).

૧૨. ચઢતીની તેની બધી આશા ભાગી ન પડે (મજ્).

૧૩. તે યવને સકિતને ઘેરો ધાલ્યો (રુષ).

શબ્દકોશ ૧૨.

સાતમા ગણના ધાતુ.

મજ્ પ. તેલ ચોપડવું; વિ જોડે, ખુલ્લું કરવું, ઉઘાડું કરવું.	૪૪ પ. સમ્ જોડે, સંબન્ધમાં આવવું, જોડાવવું.
ઇન્ઝ આ. સળગાવવું, ચેતાવવું.	મજ્ પ. નાશ કરવો, ભાંગવું.
હુદ ઉ. ખાંડવું, ચુરો અથવા ભુકો કરી નાખવો.	મિદ ઉ. ચીરવું.
ચિદ આ. ખેદ પામવો, નાખુશ થવું, માડું લાગવું.	મુજ પ. ભોગવવું; આ. જમવું, ખાવું.
ચિદ ઉ. કાપવું.	યુજ્ ઉ. જોડવું; થનુ જોડે, પુછવું; નિ જોડે, નીમવું; ઉદ જોડે, પ્રયત્ન કરવો, ઉદ્યોગ અથવા ઉદ્યમ કરવો.
નૂદ પ. મારવું, નાશ કરવો.	રિષ્ ઉ. ખાલી કરવું.
વિષ્ પ. દળવું.	

રૂઢ ઉ. અડચણ કરવી, રોકવું, ધે-
રો ધાલવો.
વિજ પ. ઉદ્ જોડે, ધુજવું, ખીવું,
કંટાળી જવું.
વિદ્ આ. વાદવિવાદ કરવો, તકરાર
કરવી.

વૃજ પ. વેગળાં રહેવું, વળવું.
શિષ્ પ. ભેદ કરવો; વિ જોડે, વિગ-
તવાર કહેવું.
હિંમ્ પ. મારવું, હિંસા કરવી.

અક્ષરજ્ઞઃ ક્રિ. વિ. અક્ષરે અક્ષર.
અગાર ન. ધર.
અઘપ્રભૃતિ ક્રિ. વિ. (અઘ આજ, પ્રભૃતિ માંડીને) અન્યારથી માંડીને.
અધિકાર પુ. જગ્યા, અપ્તીઆર,
હોદ્દો.
અનાર્જવોપેત પુ. સ્ત્રી. ન. (અન્ નહીં,
આર્જવ ન. પ્રમાણિકપણું, ઉપેત
ઉપ+ઇ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ. યુક્ત)
પ્રમાણિકપણા વગરનું, અપ્ર-
માણિક.
અનીકથ પુ. સ્ત્રી. ન. (અનીક ન.
સૈન્ય, સ્થા ઉભા રહેવું) લશ્કરમાં
ઉભા રહેનાર, સિપાઈ.
અન્ય સર્વ. ખીજું, ઇતર.
અપ્રમત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (અ, અને પ્રમત્ત
એષીકરં) એષીકરં નહીં તે,
સાવચેત.
અર્થિન્ પુ. ગરજવાન, જીતક.
પલશ્મી સ્ત્રી. એટું નસીય, દુદ્દૈવી,
દરિદ્રતા.
અસાર પુ. સ્ત્રી. ન. (સાર પુ. જીવ,
તત્ત્વ) તત્ત્વ વગરનું, જીવવગરનું,
ફાયદા વગરનું, નકાસું.

અસિધારા સ્ત્રી. (ધારા સ્ત્રી. ધાર)
તલવારની ધાર. [રાત દહોડો.
અહર્નિશમ્ ક્રિ. વિ. દહોડો ને રાત,
આત્મીય પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાનું.
કામ પુ. ઇચ્છા.
કિયત્ પુ. સ્ત્રી. ન. કેટલું.
કોર્મીર પુ. રાક્ષસનું નામ છે.
કૃપણ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચ, કદરી, નાના
મનવાળું, હલકા મનવાળું.
કૃષ્ ૧ ગ. પ. ખેંચી કાઢવું; વિ+પ્ર
જોડે, વધારે ખરાય કરવું, નરસું
કરવું, કમી કરવું.
કોજાગાર ન. કોઠાર, તીજેરી, જા-
મદારખાનું.
લઙ્ગકૃષ્ પુ. સ્ત્રી. ન. (લઙ્ગ પુ. તલ-
વાર) જોણે તલવાર ખેંચી
કાઢી છે તે.
લિદ્ ૪ ગ. આ., ૬ ગ. પ., ખેદ પા
મવો, નાખુશ થવું, માઠું લાગવું.
ગણ્ડસ્યલ ન. છાથીનાં લમણાં.
ગુન્મપાલ પુ. (ગુન્મ પુ. કિલ્લો) કિલ્લા-
નો રક્ષક.
ગૃષ્ ૪ ગ. પ. અતિલાભ કરવો, લ-
લુતા રાખવી.

ચૂર્ણ પુ. ન. ધૂળ, ભુકો, ચૂર્ણવત્ ધૂળ-
જેવું, ધૂળપરોપ્ત.

ચેત્ અ. જો.

છિદ્ર ૧૦ ગ. કાપી નાખવું, ભાગ
કરવા.

જૈન પુ. જીનનો ચેલો, આવક.

તત્ત્વોદિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. તત્ત્વ ઐટલે
ખરી શિલસુશી જાણનાર.

દક્ષિણીય પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણાને પાત્ર.

દીન પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ.

દુષ્કૃત ન. દુષ્કર્મ, ધાતકી કામ, પાપ.

દુમ્ન ન. પેસો.

નિષ્ઠ ૨ ગ. આ. પ્ર જોડે, ધોવું, સા-
ફ કરવું.

નિયોગિન્ પુ. પ્રધાન, અમલદાર.

પાન્થ પુ. મુસાફર.

પાશ પુ. જાળ, ફાંસ.

પીઠાકર પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખકારક, હ-
જા કરનાર.

પૃચ્ ૧ ગ. પ. ૨ ગ. આ. અને ૧૦
ગ. સમ્ જોડે, સંબંધમાં આવવું,
જોડાવવું, મળી જવું.

પૃથગ્જન પુ. હલકો માણસ, નીચ પુરૂષ.

પ્રયુગ્મ પુ. કાર્મદેવ.

મઙ્ગલ ન. કલ્યાણ, ભલું, પવિત્ર
હોય તે.

મસ્તક પુ. ન. માથું.

મુકુટઙ્ગોત્તમાજલ ન. (મુકુટ ન. મુ-
ગટ) મુગટોની દીપ્તિ અથવા
પ્રકાશરૂપી જળ.

મૂર્ધન પુ. માથું.

યત્પાદ પુ. જોનો પગ.

યુજ્ ૧ ગ. આ. પોતાનું મન કબજ
કરવું.

યુજ્ ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ. ઐકું
કરવું; નિ સાથે, નીમવું.

રાજક ન. રાજસમુદાય, સધળા
રાજાઓ.

વિજ્ ૧ ગ. આ. હદ જોડે, કાંપવું,
ખીવું, કંટાળવું.

વિગ્ર પુ. આત્માણ.

વૃજ્ ૧ ગ. પ. ૨ ગ. આ. અને ૧૦
ગ. દૂર રહેવું, વળવું.

વૃજિન પુ. નિર્દય માણસ.

વૃથા ક્રિ. વિ. શેગટ, નકામું.

વૃથલ પુ. શૂદ્ર, પાપી, વહીગયલું
માણસ.

શક્રજિન્ પુ. શક્ર અથવા હન્દ્રનો
જીતનાર, રાવણનો પુત્ર.

શ્રિ ૧ ગ. ઉ. આ જોડે, વળગી રહેવું,
પાસે જવું, આશ્રય લેવો.

સદાક્ષર પુ. સ્ત્રી. ન. (સત્ પુ. સ્ત્રી.
ન. સાઈ, બાચાર પુ. ચાલચલ-
ગત, વર્તાણુક) સારી વર્તાણુકવાળું.

સર્વોભિપ્રેતેતુ પુ. (અભિપ્રેત અભિ+પ્ર
સાથે દ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ. હચ્છેલું,
હ/ટ) સધળી હ/ટવસ્તુનું (પ્રાપ્ત
કરવાનું) કારણ.

સૂત્ર પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રિય, આનંદકારી.

સૂક્તિ સ્ત્રી. (સુ સાઈ, છટાદાર, ઝત્તિ

સ્ત્રી. વાણી) સારી વાણી, સાં વ-
ચન, ખરીરીતે પ્રસિદ્ધ કરવું તે,
શુદ્ધવિવરણ.

હિંસ ૧ ગ. ૫. અને ૧૦ ગ. હિંસા
કરવી, નારા કરવો.
હિંસ પુ. સ્ત્રી. ન. ખુની, માંસાહારી.

ઓસડીઆં ઓષધિ સ્ત્રી.

ધણુંખંડે પ્રાયેણ અ. ક્રિ. વિ., પ્રાયઃ
અ. ક્રિ. વિ.

જખ્યા (હોદો) પદ ન.

જનાવર પશુ પુ.

જૂદું જૂદું વિવિધ પુ. સ્ત્રી. ન.

ડાળી શાખા સ્ત્રી.

દયા દયા સ્ત્રી., દયાથી પીગળેલું દર્યાદ્ર
પુ. સ્ત્રી. ન.

પ્રાહ્મણરાજ વ્રાહ્મણરાજ પુ.

મંત્રી મંત્રિન્ પુ., મંત્રીસંવિવ પુ.

માદું મદ પુ. સ્ત્રી. ન.

વંટોળીઓ ચક્રવાત પુ., ઝઝઝાવાત પુ.

વિશ્રામ મહેલ વિશ્રામપ્રાસાદ પુ.

સકેત (શેહેરનું નામ છે) સકેત ન.

હોદો અધિકાર પુ.

હોંશીઆર ચતુર પુ. સ્ત્રી. ન., કુશલ
પુ. સ્ત્રી. ન.

પાઠ ૧૩.

ગણકાર્યરહિતકાળ.

પરોક્ષભૂતકાળ.

૧. સામાન્ય નિયમ—ગણકાર્યરહિત કાળના પ્રત્યયોમાંના જે પ્રત્ય-
યોની પ્રારંભે ચ શિવાય ખીજી કોઈ વ્યંજન હોય તેવા પ્રત્યયોની પૂર્વે
કેટલાક મૂળ* ધાતુઓ પછી ર લાગેછે. જે ધાતુઓ પછી આ પ્રમાણે
ર લાગેછે તેઓને સેદ કહીશું, અને આક્રીનાઓને અનિદ કહીશું. અનિદ
ધાતુઓની સંખ્યા કરતાં સેદ ધાતુની સંખ્યા ઘણી વધારે છે, પરંતુ અનિદ
ધાતુઓ વધારે ઉપયોગી છે અને ક્રિયાદિ પુસ્તકોમાં તેઓનો પ્રયોગ
વધારે સાધારણ છે †.

૨. હસ્તનભૂતકાળના પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

* એટલે માત્ર એકાચ ધાતુઓ. ૧૦ ગણના ધાતુઓ (નવાડે ચોરય, કથય), ટ્રેરકભેદા વિગેરે
સાધિત ધાતુઓ છે તે હમેશાં સેદ રાખે છે.

† નીચેની કારિકાઓમાં સેદ અને અનિદ ધાતુઓ પૃથક પૃથક આપેલા છે, એ કારિકાઓ શિષ્યવર્ગો
પાઠે કરવી; કેમ કે લાંબી લાંબી રીતે કરતાં એ યાદ રાખવી સહેલી પડશે:—

હ્રસ્વદન્તૈર્યૌતિરુદ્ગુણીસ્તુનુસુધિર્હિંશ્રિભિઃ । વૃહ્વૃજ્ઞ્યાં ચ વિનૈકાચોઽજન્તેષુ નિહતાઃ
સ્મૃતાઃ ॥ અર્થ:—સ્વરાન્ત ધાતુઓમાં નને છેડે કૃત્ અને કૃત્ (દીર્ઘ ઓ અને દીર્ઘ ક્ર) રાખ તે

૪. શિખનારને માલમ પડશે કે ત્રીજા પુરૂષના એકવચન અને બહુવચન વગર ખીજા બધા પ્રત્યયો ખીજા વર્ગના ગણિના વર્તમાનકાળના પ્રત્યયો જેવા છે. રહિત છે (પૂર્વે હ આગમ ન આવ્યો હોય એવા છે) ની પૂર્વે અ અથવા આ શિવાય કોઈ સ્વર આવ્યો હોય અથવા ય, ર, લ, વ કે હ આવ્યો હોય તો તેના નિત્યે કે થાય. જો છેની પૂર્વે હ આગમ આવ્યો હોય અને તે હની પૂર્વે ય, ર, લ, વ, કે હ આવ્યો હોય તો આ કેરશર વિકલ્પે થાય.

૫. જે પ્રત્યયો હ લઈ શકે એવા છે તે બધા પ્રત્યયો ઉપરના આઠ વગર ખીજા બધા ધાતુએ પછી હ લે છે.

૬. ગુપ્, ત્રપ્, સિન્ ૧ ગ. 'માહુલ્યકારક થવું' અથવા 'શાસન કરવું', 'વ્યવસ્થા કરવી,' ક્ષમ*, મૃજ્, ક્લિન્દ્, અઙ્, સ્યન્દ્, કૃપ્, ગુહ્, ગાહ્, રષ્, નગ્, ત્પ્, તૃપ્, ક્રુહ્, મુહ્, સ્તુહ્, સ્નિહ્, અગ્ 'વ્યાપવું' વિગરે જે ધાતુઓ બધા ગણકાર્યરહિતકાળમાં વિકલ્પે સેદ્ (વેદ) છે તે પરોક્ષભૂતકાળમાં પણ વેદ્ છે. સ્વ, સ્ઠ, મૃ પણ વેદ્ છે. પણ પરોક્ષભૂતકાળમાં ય શિવાય ખીજ પ્રત્યયો પૂર્વે તેઓ નિત્યે હ લેછે.

૭. અંગ. ૧૧ માં પાઠમાં આપેલા નિયમો પ્રમાણે પછીના સ્વર-સહિત પ્રારંભના વ્યંજનનો દ્વિર્ભાવ થાયછે. પ્રારંભે સ્વર હોય તો તે અ-ક્રલાનોજ દ્વિર્ભાવ થાયછે, પછીના વ્યંજનસહિતનો દ્વિર્ભાવ થતો નથી.

૮. અભ્યાસમાનાં ૬ અને ૭ પછી અસવર્ણ સ્વર આવે તો ૬ નો ૬ અને ૭ નો ૭ થાય, અને સવર્ણ સ્વર આવે તો બે સ્વર એકઠા થઈ (દીર્ઘ) ૬ અને (દીર્ઘ) ૭ થાય.

इ 'न्युं' अस् धातुनो अभ्यासनो इ परैक्षितकाणना अविचारक
प्रत्यय पर छतां दीर्घ थायछे.

જેમ કે સર્વ-સર્વ ઉપલા ૭. પ્રમાણે-સર્વોચ્ચ નીચલા ૯. પ્રમાણે-સર્વોચ્ચ આ ૮. પ્રમાણે. એમજ દ્રવ-દ્રવ-દ્રવ-દ્રવ. જ્યારે ગુણ થતા નથી ત્યારે સર્વ-સર્વ-સર્વ એને દ્રવ-દ્રવ-દ્રવ થાય છે. વળી દ-દ-દ-દ એને છેલ્લી ૬ નો ૪૫ ૫૦ ૧૦. પ્રમાણે યથા એટલે કૈયતુ કૈયુઃ એ રૂપો સિદ્ધ થાય છે.

* જ્યારે આ પાત્રે પાનતો નથી ત્યારે ૧ પુ. દ્વિ વ. અને ૫ વ. ચક્ષુર્વહે, ચક્ષુર્મહે થાય છે, અંતરે મૂળે ન થાય છે. એના નિયમ એ છે કે પાત્રના અત્ય મ્ પછી વૃ અથવા મ્ આવે તો તેના ન્ થાય.

૯. પરસ્મૈપદ દ્વિવચન અને બહુવચન પ્રત્યયો અને આત્મનેપદ બધા પ્રત્યયો અવિકારક છે, અને પરસ્મૈપદ એકવચનના પ્રત્યયો વિકારક છે.

(અ) વિકારક પ્રત્યય પર છતાં ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે, અને

(આ) અન્ત્ય સ્વરની અને ઉપાન્ત્ય બની પ્રહલા પુરૂષના એકવચનમાં વિકલ્પે અને ત્રીજા પુરૂષના એકવચનમાં નિત્યે વૃદ્ધિ થાય છે. (બ) બીજા પુરૂષના એકવચનમાં અન્ત્ય સ્વરનો ગુણ થાય છે અને ઉપાન્ત્ય બ એમનો એમ રહે છે.

બુધ પરસ્મૈપદ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
૧ લો પુ.	બુબોધ	બુબુધિવ	બુબુધિમ
૨ એ „	બુબોધિથ	બુબુધયુઃ	બુબુધ
૩ એ „	બુબોધ	બુબુધતુઃ	બુબુધુઃ

બુધ-બુબુધ ૭. પ્રમાણે—બુબોધ ૯. (અ) પ્રમાણે—બુબોધ, બુબુધિવ ૯૮ પૃ ૦૩.

(આ) જુઓ.

આત્મનેપદ.

૧ લો પુ.	બુબુધે	બુબુધિવહે	બુબુધિમહે
૨ એ „	બુબુધિષે	બુબુધાયે	બુબુધિર્વે
૩ એ „	બુબુધે	બુબુધાને	બુબુધિરે

કૃ પરસ્મૈપદ.

૧ લો પુ.	ચકાર-ચકર	ચક્રવ	ચક્રમ
૨ એ „	ચકર્થ	ચક્રથુઃ	ચક્ર
૩ એ „	ચકાર	ચક્રતુઃ	ચક્રુઃ

ક-કૃક-ચક્ર ૭૬ પૃ ૦ ૨. આ. અને ૨. ઉ. પ્રમાણે—ચકાર-ચકર ઉપલા

૯. (આ) પ્રમાણે—ચકાર-ચકર. ચક્રવ, ચકર્થ વિગેરે ૯૪ પૃ ૦ ૩. (અ) પ્રમાણે.

આત્મનેપદ.

૧ લો પુ.	ચક્રે	ચક્રવહે	ચક્રમહે
૨ એ „	ચક્રષે	ચક્રાયે	ચક્રદ્વે
૩ એ „	ચક્રો	ચક્રાતે	ચક્રિરે

દે માટે ૯૫ પૃ ૦ ૪. જુઓ.

નોં ૫૨૨૫૫૬.

૧ લો પુ.	નિનાય-નિનય	નિન્યિવ	નિન્યિમ
૨ એ ,,	નિનયિથ-નિનેથ	નિન્યથુ:	નિન્ય
૩ એ ,,	નિનાય	નિન્યતુ:	નિન્યુ:

ની-નીની ૯૫૫૦ ૭. પ્રમાણે-નિની ૭૬, ૫૦ ૨ ઉ. પ્રમાણે-નિની ૯૬, ૫૦ ૯.
(આ) પ્રમાણે-નિનાય ૩. પુ. એ. વ. નિની-નિન્યતુ: ૭૬ ૫૦ ૧. પ્રમાણે.
નિનયિથ-નિનેથ ને માટે ૯૮ ૫૦ ૩. (ઈ) અને ઉપલો ૯ (ઇ) જુઓ.

આત્મેનેપદ. ૧. પુ. નિન્યે-નિન્યિવહે-નિન્યિમહે.

ગદ્ ૩. પુ. જગદ્-જગદ્તુ:-જગદ્.

૧૦. જે ધાતુઓને અન્ને સંયુક્તવ્યંજન પૂર્વે હોય એવા ક્ર આપે
અને જે ધાતુઓને અન્ને ક્ર (દીર્ઘ) આપે તે ધાતુઓનો અન્ને જાગૃ
અને ક્ર ધાતુઓનો અન્ને ય સ્વર આ કાળના અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં
પણ ગુણ પામે છે એટલે તેનો અર્થ થાય છે. જૂ, દૂ, અને ઘૂના અન્ત્ય
સ્વરનો વિકલ્પે ગુણ થાય છે અને ગુણ થતા નથી ત્યારે સ્વર સ્વર
થાય છે. કચ્છના પણ આદિસ્વરનો ગુણ થાય છે.

સ્મ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
૧ લો પુ.	સસ્માર-સસ્મર	સસ્મરિવ	સસ્મરિમ
૨ એ ,,	સસ્મર્થ	સસ્મરથુ:	સસ્મર
૩ એ ,,	સસ્માર	સસ્મરતુ:	સસ્મર:

૭૬ ૫૦ ૨ ઇ. અને ૯૮ ૫૦ ૩ (આ), અને (ઈ) જુઓ. શશાર, શશ-
રત્-શશનઃ, શશરઃ-શશ્વઃ ઇત્યાદિ.

૧૧. છઠ્ઠા ગણના કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે કુટ, રફુટ, તુટ, રફુર, નૃ,
અને ધૂ હ્યસ્તનભૂતકાળના ૧. પુ. એ. વ. અને ૩. પુ. એ. વ., પ્રેરકભિ-
દનો અર્થ, અને અધ્વજનભૂતકાળના કર્મણિ ૩૫ ૩. પુ. એ. વ. નો
પ્રત્યય ઇ, આટલા પ્રત્યયો શિવાય અખીજન વિકારક પ્રત્યયો પર છતાં પણ
ગુણ કે વૃદ્ધિ પામતા નથી. તુજાટ, તુજાટ્ય.

૧૨. કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે અસ્ અને ઘ્ અંડિત છે, અને
તેઓનાં ગણકાર્યરહિત કાળમાં ૩૫જ નથી.

૧૩. જો ધાતુને છેડે આ હોય તો (અ) પરસ્મૈપદ પહેલા અને ત્રીજા પુરુષના અધિકૃતવચનના પ્રત્યય બંનેનો ઓ થાય. (આ) જો અવિકારક પ્રત્યયો સ્વરાદિ છે, અથવા જો પ્રત્યયો હ પામે છે, તેવા પ્રત્યયોની પૂર્વે અન્ત્ય આ લોપાય છે.

જા

	અ.વ.	દિ.વ.	અ.વ.
૧ લો પુ.	જજૌ	જજિવ	જજિમ
૨ જો „	જજિથ-જજાથ	જજથુઃ	જજ
૩ જો „	જજૌ	જજતુઃ	જજુઃ

જા-જજા અને બંનેનો ઓ થયો અન્તે જજૌ. કથ પર છતાં (૯૪૫૦ ૩ (ક)) જુઝ્ઝા) અને સ્વરાદિપ્રત્યયો પર છતાં આનો લોપ થયો અન્તે જજન્ કથ-જજિથ અને વળી જજથુઃ વિગેરે રૂપો થયાં.

૧૪. ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળ અને વર્તમાનકદન્તના પ્રત્યયો શિવાય બીજા બધા પ્રત્યયો પર છતાં ધાતુઓના અન્ત્ય ણ, ણે, અને ઓ નો આ લોપાય છે.

જલૈ ૩. પુ. જગ્લૌ-જગ્લતુઃ-જગ્લુઃ; ૨. પુ. જગ્લિથ-જગ્લાથ વિગેરે.

૧૫. (અ) મૂ નો દ્વિર્ભાવ વમૂ થાય છે. (આ) પરોક્ષભૂતકાળમાં જિ ના જ નો મ્ થાય છે, હિ ના હ નો વ્ થાય છે, અને ચિ ના ચ નો વિકલ્પે ક્ થાય છે.

વમૂ, વમૂવિથ; જિગમ-જિગમ, જિગિવ, જિગિથ-જિગિથ, ૯૪૫૦ ૩ (ક); જિઘાય; ચિકાય અથવા ચિચાય.

૧૬. ગમ્, હન્, જન્, ષન્, અને ષ્મ્ અન્તે ધાતુઓના ઉપાન્ત્ય અ-નો અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં લોપ થાય છે. હ નો બધાં રૂપોમાં વ્ થાય છે, અને ષ્ નો લોપ થયા પછી જન્ અને ષ્મ્ ને બદલે યથાક્રમ જ્ અને જ્ થાય છે.

હન્

૧ લો પુ.	જઘાન-જઘન	જઘિવ	જઘિમ
૨ જો „	જઘનિથ-જઘન્ય	જઘથુઃ	જઘ
૩ જો „	જઘાન	જઘતુઃ	જઘુઃ

૧૭. અધિ ઉપસર્ગપૂર્વકે ઇ ધાતુ જેનો અર્થ 'અભ્યાસ કરવો' થાય છે. તેનું અંગ પરોક્ષભૂતકાળમાં અધિજગા થાય છે.

અધિજગે-અધિજગાતે-અધિજગિરે ઇત્યાદિ.

૧૮. (અ) સૃજ્ અને દૃશ્ અંમે બેની પછી ન્યારે વ્યંજનાદિ વિકારક પ્રત્યયો અંમે ત્યારે તેના ક્ર નો ર થાય છે, અંમેટલે સજ્ અને દ્રશ્ થાય છે.

(આ) ય પ્રત્યય પર છતાં આ ધાતુઓ વિકલ્પે ર લે છે.

સૃજ્-સૃસૃજ્-સમૃજ્-સમૃજ્+ય-સસજ્+ય ઉપલા પ્રમાણે-સસજ્+ય ૧૪૫૦
૧. પ્રમાણે-સસજ્+ઠ, માર્ગોપ૦ ૨૦૫૦ *નોંધ પ્રમાણે-સસજ્. અંમેજ પ્રમાણે દદશ્. વળી સસર્જિય અને દર્દશિય પણ રૂપો થાય છે. પ્રચ્છ-વપ્ર-ચ્છિય-વપ્રષ્ ૯૪૫૦ ૩ (ધ) પ્રમાણે.

૧૯. પરોક્ષભૂતકાળમાં અદને ડેકાણે વિકલ્પે ષ્ઠ આદેશ થાય છે. આ આદેશભૂત ષ્ઠ થ પૂર્વે નિત્યે ર પામે છે. અવિકારક પ્રત્યયો લાગી કેવાં રૂપો થાય છે, તેને માટે ઉપલા ૧૬. જુઓ.

૨૦. પરોક્ષભૂતકાળ અંમેયું બતાવે છે કે ક્રિયાને બન્યાને બહુ કાળ થઈ ગયો અથવા તો તે કેહેનારે જાણ નથી. સાધારણ રીતે આ કાળ ઘણા પુરાતન કાળની કથાઓ કહેવામાં વપરાય છે, અને પહેલા પુરૂષમાં બોલનારે જે વાત બેશુદ્ધિમાં કરી હોય અથવા જે વાત ઉલટું બોલી શ્રુતિવા માગતો હોય તે દર્શાવવામાં વપરાય છે.

बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहम् ।

कलिङ्गेष्ववसः । नाहं कलिङ्गाञ्जगाम ।

પુરા કિલ દુષ્યન્તો નામ રાજા બભુવ । સ એકદા મૃગયાં કર્તુ વન મિયાય । તં તસ્ય સૈનિકા અમાત્યાશ્ચાનુજગ્મુઃ । તસ્મિન્કાનને દુષ્યન્તોં બહૂનમ્ગાઞ્જઘાન । એકં મૃગં પલાયમાનમનુસરન્માર્ગે દિવ્યાશ્રમપદં દદર્શ । તસ્ય સૈનિકાઃ પૂર્વસ્મિન્નેવ સ્થાને તસ્થુઃ । કણ્વસ્યાયમૃ-ષેરાશ્રમ ઇતિ જ્ઞાત્વા તં પ્રવિવેશ । પ્રવિશ્ય ચ ક્ષો નુ મો અન્નેતિ પપ્રચ્છ । કણ્વસ્ય કૃતિકા દુહિતા શકુન્તલાશ્રમાદ્વહિરાગત્ય દુષ્યન્તં સ્વાગતં વ્યાજહાર । શકુન્તલાં ચારુસર્વાઙ્ગીં દૃષ્ટ્વા દુષ્યન્તસ્તાં ચક્રમે । તસ્યાઃ પાણિં ગાન્ધર્વેણ વિધિના રાજા જગ્રાહ । અનન્તરં કંચિત્કાલં

તાવુભૌ તસ્મિન્નાશ્રમે ચિક્રીડતુઃ । રમમાણં રાજાનં પ્રેક્ષ્ય સૈનિકાઃ
પુરં નિવવૃત્તિરે । રાજાપિ પશ્ચાત્સ્વં નગરમુપયયૌ ।

કિયદ્વસુ બ્રાહ્મણેભ્યો યુયં દદ । ન વયં તેભ્યઃ કિંચિદ્દિમ ।

ઉન્માદં વીક્ષ્ય પદ્માનાં કુમુદાનાં ચ મન્દતામ્ ।

ક્ષણિકત્વં વિભૂતીનાં ચેતસા નિશ્ચિકાય સઃ ॥

શુભ્રાવ રામસ્તત્સર્વં પ્રતસ્થે ચ સસૈનિકઃ ॥

તસ્તનુર્જન્વલુર્મસ્લુર્જગ્લુર્લુલુતિરે ક્ષતાઃ ।

મુમૂર્ચ્ઘુર્વવમૂરક્તં તતૃષુઃપ્રાભયે મટાઃ ॥

જમ્બુમાલી જહૌ પ્રાણાન્ યાવળા મારુતિના હતઃ ॥

બમાણ સ ન મે માયાં જિગાયેન્દ્રોઽપિ કિં નૃભિઃ ॥

૧. ગાધિનામના રાજાએ પેતાની દીકરી ભૃગુના દીકરા ઋષીકેતે
દીધી (દા).

૨. તેણે (તે દીકરીએ) જમદગ્નિનામના પુત્રને જન્મ આપ્યો (સૂ).

૩. જમદગ્નિ રૈઝુકાને પરણ્યો (પરિ + ની *).

૪. એક દહોડો તે તેના (સ્ત્રીના) અવિવેકે કરીને તેના ઉપર બહુ
કોપ્યો (કુપ્), અને તેના (સ્ત્રીના) દીકરાએને ફરમાયું (દિશ્) કે એને
મારી નાખો.

૫. તેના સૌથી નાના દીકરા પરશુરામ શિવાય ખીજ કોઈએ એ
કામ કર્યું નહીં (કૃ).

૬. તેણે કોવાડી વતે તેનું માથું કાપી નાખ્યું (હિં).

૭. જમદગ્નિ એ કૃત્યથી પુકાર થયો (તુષ્) અને બોલ્યો (અભિ + શા
આ.) કે દીકરા, વરદાન માગ.

૮. પરશુરામે માથું (કૃ) કે મારી મા પાછી જીવતી થાય અને પા-
પમાંથી છુટી થાય.

* નર્દ, નટ ૧૦ ગ, નાઈ, નાઈ, નન્દ, નક્, નૃ, અને નૃત્ આદિ પાતુ શિવાયના ન થી
શરૂ થતા પાતુઓની પૂર્વ નામાં રૂ હાય એવા ઉપસર્ગ આવે તો તેના ન નોળ થાય. રૂ અને નૃની વચ્ચે
માર્ગોપગ ૧૫ પૂર્વોપગમાં કહેલા વર્ણોજ આવે તો ચાલે. ખીજા વર્ણો આવવા જોઈએ નહીં. કેટલાકના
મત પ્રમાણે નાઈ, નૃ, અને નર્દ પાતુઓ અપવાદમાં આવતા નથી.

૯. ત્યારે જમદગ્નિ યોગ્યો (વિ+આ+હ આ.) કે ઝમ્મ થાઝ્મા, ઝમ્મલે રેલુકા જીવતી ઉભી થઈ (હ+સ્થા).

૧૦. કેટલાક કાળ પછી કાર્તવીર્યરાજ આશ્રમવિશે આવ્યો (આ+ગમ).

૧૧. અને તેણે અને તેના સિપાઈ ઝ્માઝ્મ બધાં ઝાડ તોડી પાડ્યાં (મજ્જ), જમીનને ખેદાનખેદાન કરી, (હત્ત્વનાં કૃ) અને ઋષિની ગાયો લઈ ગયા (અપ+હ). પરશુરામ ઘેર ન હતો (મૂ). જ્યારે તે આવ્યો. ત્યારે તેણે કાર્તવીર્ય જોડે યુદ્ધ કર્યું (યુઝ્ આ.). અને તેને મારી નાખ્યો (હન).

૧૨. જ્યારે કાર્તવીર્યના દીકરા ઝ્માઝ્મ આ સાંભળ્યું (શ્રુ) ત્યારે તે ઝ્મા ઘણા ગુસ્સે થયા (ક્રુઝ્) અને આશ્રમવિશે ગયા (ગમ).

૧૩. જમદગ્નિને ઝ્મકલ્પ જોઈને તે ઝ્માઝ્મ તેના ઉપર તીર છોડ્યાં (ક્ષિપ્ અથવા મુચ્) અને તેને મારી નાખ્યો.

૧૪. જ્યારે પરશુરામ ઘેર પાછો આવ્યો (નિ+વૃત્) ત્યારે તે ક્રોધા-યમાન થયો, અને તેણે ક્ષત્રિયોને જડમૃગથી કાપીનાખવાનો સંકલ્પ કર્યો (નિષ્+ચિ).

૧૫. તેણે કાર્તવીર્યના પુત્રોને યુદ્ધયું (પ્રચ્છ અથવા અનુ+યુજ્) કે તમે મારા આપને મારી નાખ્યો? તે ઝ્માઝ્મ કહ્યું (ગદ્) કે ના અમે કદી માર્યો નથી.

૧૬. પણ પરશુરામ જાણતો હતો (જ્ઞા) કે આ અપરાધી છે, અને (તથા) તેણે તે ઝ્માને તથા બધા ક્ષત્રિયોને મારી નાખ્યા.

શબ્દકોશ ૧૩.

હત્ત્વ ૧૦ ગ. ૫. જયું.

હન્માદ પુ. હર્ષ, પ્રકૃષ્ઠિત થયું તે,

વિકાસ.

હર્ષાં ક્રિ. વિ. ઉપર.

હમય સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. અને પક્ષને લગતું.

કવ્વ પુ. ઋષિનું નામ છે.

કમ્ ૧૦ ગ.* આ. પ્રીતિ કરવી, હચ્છયું.

કલિઙ્ગ પુ. દેરાનું નામ છે.

કાનન ન. વન.

કુસુદ ન. રાત્રે ખીલતું કમળ.

કૃતિકા સ્ત્રી. દત્તક કરેલી.

કુમ્ ૪ ગ. ૫. કોપયું, ગુસ્સે થયું.

ક્ષાણક્ત્વ ન. ક્ષણભંગુરપણું.

ક્ષત, ક્ષણ નો કર્મણિ બૂ. કૃ. ધાયલ

થયયું.

* ગણકાર્યરહિતકાળમાં આ ધાતુના (૧૦ મા ગણના) અર્થ નો વિકલ્પ લેવા થાય છે. પરંતુ મેં પદી આશીર્વાદાર્થ અને અદ્યતનભૂતકાળ શિષ્યાના ગણકાર્યરહિતકાળમાં આ ગણના ખીજી બધા ધાતુઓને અર્થ કાયમ રહે પછી તેનો અન્ય અર્થ નોતો રહે છે.

ગદ્ ૧ ગ. ૫. બોલવું.

ગાન્ધર્વ પુ. એક પ્રકારની લગ્નક્રિયા છે. એ ક્રિયા પ્રમાણે વરકન્યાની પરસ્પર અનુમતિ થઈ એટલે લગ્ન થાય, બીજું કશું જોઈએ નહીં.

ગુપ્* ૧ ગ. ૨. રક્ષણ કરવું.

ગ્રાવન્ પુ. પથ્થર.

ઘ્ ૧ ગ. ૫. આવું.

ચારુસર્વોદ્ગ્રી સ્ત્રી. (ચારુ સુંદર, સર્વોદ્ગ્રી સમ્પન્નાં અવયવો) જેનાં બધાં અવયવ સુંદર હોય તેવી સ્ત્રી.

નિમ્ + ત્તિ નિમ્ન્ય કરવો, મંકલ્પ કરવો.

નમ્બુમાલિન્ પુ. રાક્ષસનું નામ છે.

ઢ્વન્ ૧ ગ. ૫. ધગધગવું, બળવું, તપવું.

ઢૂષ ૪ ગ. ૫. તરસ્યા થવું.

દિવ્યાશ્રમપદ ન. (દિવ્ય દેવલોકી, સુંદર, આશ્રમપદ ન. મઠ) સુંદર મઠ.

ઢૂષ ૪ ગ. ૫. ગર્વ ધરવો.

દુ ૧ ગ. ૫. દોડવું.

નુ, અ. રોકા અથવા વિતર્કદરાંક અપ્યય.

પદ્મ ન. દિવસે ખીલવું કમળ.

પલાયમાન (પરા જોડે ગય ૧ ગ. આ.

‘જવું’ નો વર્તમાન કૃદન્ત. રા નો લા થાયછે) દોડવું.

પરસ્પર ક્રિ. વિ. આગળ, મ્હો આગળ.

પૂર્વે સર્વ. ‘પૂર્વનું, આગાઉનું (પરંપ અથવા વસ્તુ).

બહિઃ ક્રિ. વિ. બહાર.

મળ ૧ ગ. ૫. બોલવું.

મન્દના સ્ત્રી. સુસ્તી, કરમાયલી સ્થિતિ.

માયા સ્ત્રી. જાદુવિદ્યા, ડગાઈ, મન્દગ્નલ.

મૂર્છ ૧ ગ. ૫. મૂર્છા પામવી, બેશુદ્ધ થઈ જવું.

મુગ્ધા સ્ત્રી. શિકાર.

મ્લ ૧ ગ. ૫. થાકી જવું, નરમ થઈ જવું, લોથ પોથ થઈ જવું.

રક્ત ન. લોહી, રૂધિર.

રમ્ ૧ ગ. ૫. મળ કરવી.

રૂઢ ૧ ગ. આ. બુધિપર આજોડવું.

વમ્ ૧ ગ. ૫. વમન કરવું, ઉલટી થવી.

વિમૂર્ક્ષિ સ્ત્રી. પેસો, ચઢતી, ઐશ્વર્ય.

સર્તનિક પુ. સ્ત્રી. ન. સિપાઈ સહિત.

સિમ્ ૧ ગ. ૫. શાસન કરવું, વ્યવસ્થા કરવી, માર્કલ્યકારક થવું.

* ગણકાર્યરહિત કાળમાં આ પાતુને અને ૧ પૂઠ ૧ લી કલમમાં ગણાવેલા બીજા પાતુઓને વિકલ્પે આપ્યું લગાડવામાં આવે છે.

† સ્વરાદિપ્રત્યય પર યતાં રઘ્ અને જમ્ માં અ પૂર્વે ન્ મૂકાય છે; જમ્બુદ્વીપે પરાક્ષ ભ. કા. ૩. પુ. એ.વ. અદિ સ્વર વૃદ્ધિ પામતા નથી, કારણકે ન્ મૂકીએ છિયે એટલે સ્વરનું ઉપાન્યપણું બંધ થાય છે.

સ્વ ૧ ગ. ૫. ખૂમ પાડવી, ગર્જના કરવી.

સ્નિહ ૪ ગ. ૫. સ્નેહ રાખવો.

સ્તુ ૨ ગ. ૫. વેહેવું.

સ્તૃ ૧ ગ. ૫. સ્વર કરવો.

હત્ત્વ હન્ નો કર્મણિ બ્ર. કૃ. મરાયલું.

અવિવેક વ્યભિચાર પુ.

ઋચીક (ઋષિનું નામ છે) ઋચીક પુ.

કદી નહીં નૈવ અ., નકર્હિચિત્ અ.

કાર્તવીર્ય (એક રાજાનું નામ છે) એને

પરશુરામ માર્યો હતો) કાર્તવીર્ય પુ.

કોવાડી પરશુ પુ.

ગાધિ (રાજાનું નામ છે) ગાધિ પુ.

ધાણું મૃગશ્ કિ. વિ.

છુટી મુક્ત મુત્ત નો કર્મણિ બ્ર. કૃ.,

મુક્તા સ્ત્રી., છુટાયવું મુત્ત (કર્મણિ

૩૫ વાપરે).

જડમૂળથી કાપીનાખવું મૂલ ૧૦ ગ.

ઉદ્ જોડે. ઉન્મૂલયિતુમ્ હેત્વર્થ-

કૃદન્ત.

જમદગ્નિ ઋષિનું નામ છે)

જમદગ્નિ પુ.

જીવતી જીવતી જીવ નો કર્તારિ વર્ત-

માનકૃદન્ત. સ્ત્રી. સજીવા સ્ત્રી.

(જીવ પુ. જીવગી, અને સ [સહ ને

• ઠોકાણે] અ. સાથે).

નામનું નામ અ., નામ્ના તૃ. અ. ૫.

(નામન્ શબ્દઉપરથી).

નાનામાં નાનું કનિષ્ઠ પુ. સ્ત્રી. ન.

પાછાં જીવતાં થયું જીવ પુનર જોડે

ભૃગુ (ઋષિનું નામ છે) મૃગ પુ.

રેણુકા (જમદગ્નિની વહુ અને પર-

શુરામની મા) રેણુકા સ્ત્રી.

શિવાય ક્રતે અ.

પાઠ ૧૪.

પરોક્ષભૂતકાળ (જારી).

૧. જો કોઈ ધાતુમાં બે મૂળ (અસંયુક્ત) વ્યંજન વચ્ચે અ કાર હોય અને વળી પહેલા વ્યંજનનો અભ્યાસમાં ફેરફાર થતો ન હોય તો અવિ-કારક પ્રત્યય પર છતાં અને પૂર્વે હ આશ્રમ આવ્યો હોય એવા પરસ્મેપદ ૨. પુ. એ. ૫. ના પ્રત્યય થ પર છતાં તે અ ને બદલે ઇ મૂકાય છે અને અભ્યાસનો લોપ થાય છે.

તન્

	એ. ૫.	દ્વિ. ૫.	અ. ૫.
૧ લો પુ.	તતાન-તૈતન	તેનિવ	તેનિમ
૨ જો „	તેનિથ	તેનથુ:	તેન
૩ જો „	તતાન	તેનતુ:	તેનુ:

તન્ ધાતુમાં નિયમમાં કહેલી અધી રાસતો પાર પડેલીછે; નન્દ માં ઝમિ નથી, કેમકે ઝમિ ધાતુમાં સંયુક્ત વ્યંજન છે, ગદ માં અને મળ માં પણ નિયમ અધી રીતિ લાગુ પડતો નથી, કેમકે અભ્યાસમાં તેઓના પહેલા વ્યંજનના અનુક્રમે જ અને જ થાયછે. એટલે રૂપો નીચે પ્રમાણે થાયછે.

૩. પુ.	નનન્દ	નનન્દતુ:	નનન્દુ:
”	જગાદ	જગદતુ:	જગદુ:
”	વભાળ	વભળતુ:	વભળુ

અને નેન્દતુ:, ગેદતુ:, મેળતુ: વિગેરે યતું નથી.

પૃ ૨. પુ. ઝમિ. વ. પેચિય-વપચ્ચ; શક્ ૨. પુ. ઝમિ. વ. જોકચ જગચ, ૯૪ પૃ ૩ (ધ). પ્રમાણે અહિં થ ની પૂર્વે વિકલ્પે ક મુકાય છે. જ્યાં લાગેછે ત્યારે ઉપલો નિયમ લાગુ પડે, નહીં તો લાગુ પડતો નથી. ન નો ક માર્ગી ૫૦ ૭૮ પૃ ૦* નોધ પ્રમાણે થયો છે.

૨. તૃ, ફલ, મજ, વ્ર, અને રષ્ (‘ધ્વજ કરવી,’ ‘દ્રોહ કરવો’ એવા અર્થ થતો હોય ત્યારે) એટલા ધાતુના જ અથવા આને બદલે એજ ૧- માણે ઉપલા નિયમમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે ન થાયછે; વળી જૃ, ષ્, વસ, ફળ, રાજ, ભ્રાજ, ભ્રાગ, ભ્રાગ, સ્ય, અને સ્વ ધાતુમાં આ કેરફાલ વિકલ્પે થાયછે.

અહિં ગણવેલા ધાતુઓને ૧ લા સામાન્ય નિયમ લાગુ પડતો નથી.

તૃ-તૃ ૭૬ પૃ ૨ ઉ પ્રમાણે—તર + અતુ: ૯૭ પૃ ૧૦. પ્રમાણે—અને ઉપલા નિયમ પ્રમાણે તરતુ:, અમજ વ્રપે, વ્રેપાતે વિગેરે. વ્રમ—વ્રમન અથવા મ્રમન:—વ્રમનુ: અથવા મ્રમનુ: વિગેરે.

૩. શક્, દદ, અને વાદિ (વ થી રાં થતા) ધાતુઓમાં આ કેરફાર થતો નથી.

વમ્ ૩. પુ. વ્રમ—વ્રમનુ:—વ્રમનુ:.

૪. ધાતુ ક્રીને અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં નીચે લખેલા તથા ખીજા દેટલાક ધાતુઓના ય, વ તથા ર ના યથાક્રમ ક, ઈ અને ક થાયછે—*વચ્, યજ્, વપ, વહ, વમ્ ૧૧૧., વે, વ્યે, હે, શ્રિ, વહ, સ્વપ, જ્યા, વજ્, વ્યજ્, પ્રચ્, વ્રજ્, બ્રજ, ઘજ, અને વ્યઘ. પરીક્ષણતકાળમાં આ ટીપમાંથી પ્રચ્, વ્રજ્

* મૂળ ગ્રન્થમાં વર્ણવેલા પહેલા ૧૧ ધાતુ પછી ગણકાર્યવિધિ ટકાવના અવિકારક પ્રત્યય આવે તો તેમાં અ કેરફાર થતો નથી.

અને ભ્રજ્ ને કાઠી નાખવા. આ ફેરફારને અથવા તો ય, વ, અને ર ના આદેશજૂત હ, ઝ, અને જ ને સંપ્રસારણ કહેછે.

૫. પરીક્ષાજૂતકાળના વિકારક પ્રત્યય પર છતાં સંપ્રસારણ માત્ર આભ્યાસમાં જ થાયછે. વ્યય નો અભ્યાસ બધાં રૂપોમાં જ થાયછે.

૬. સંપ્રસારણ પછી સ્વર આવે તો તે લોપાયછે.

૭. જ્યારે સંયુક્ત વ્યંજનના બન્ને વ્યંજનો સંપ્રસારણ લઈ શકે એવા હોય ત્યારે માત્ર છેલ્લામાં જ એ ફેરફાર થાયછે.

યજ્

પરસ્મેપદ.

આત્મનેપદ.

એ.વ.

દ્વિ.વ.

બ.વ.

એ.વ.

દ્વિ.વ.

બ.વ.

૧ લો પુ. હયાજ-હયજ ઈજિવ ઈજિમ ઈજે ઈજિવહે ઈજિમહે
૨ એ,, હયજિથ-હયષ્ઠ ઈજથુઃ ઈજ્ઞ ઈજિષે ઈજાથે ઈજિધ્વે
૩ એ,, હયાજ ઈજતુઃ ઈજુઃ ઈજે ઈજાતે ઈજિરે

યજ-યયજ્-ઈભયજ્ ૫. પ્રમાણે-હયજ્ ૬. પ્રમાણે-હયાજ. યજ્-હજ્ ૪. અને ૬. પ્રમાણે-હૃજ્-ઈજ + અતુઃ-ઈજતઃ. યજ્-હયજિથ અથવા હયજ + થ ૯૪ પૃ ૩ (૬.) પ્રમાણે-હયષ્ + થ ૬૪ પૃ ૯, પ્રમાણે-હયષ્ + ઠ-હયષ્ માર્ગી ૫૦ ૨૦ પૃ ૦ *ત્રાધપ્રમાણે. વ્યધ્-વ્યવ્યધ્-વિભવ્યધ્ ૫. અને ૭. પ્રમાણે-વિવ્યધ્ ૬. પ્રમાણે-વિવ્યાધ. સ્વપ્-સ્વસ્વપ્-સુસ્વપ્-સુસ્વપ્ + અ-સુસ્વાપ. વ્યધ્-વિધ્-વિવિધ્ + અતુઃ-વિવિધતુઃ. સ્વપ્-સુપ્-સુપુપ્ + અતુઃ-સુપુપતઃ. વચ્ ૫. ૩. પુ. ઉવાચ-ઉચતઃ-ઉતુઃ- ૨. પુ. એ. વ. ઉવચિથ અથવા ઉવચ્ય. આ. ઉચે-ઉચાતે ૬/ત્યાદિ.

૧. (અ) અનુનાસિક અથવા અંતઃસ્થ શિવાય ખીજી કોઈ પણ વ્યંજન પર છતાં અથવા પદાન્તે હોય ત્યારે કુહ, મુહ, મ્નુહ, અને સ્નિહ નાં જ નો વિકલ્પ થાયછે, એટલે ઘ અથવા દ થાયછે.

મુમોહિય, મુમોહ + થ ૯૫ પૃ ૬. પ્રમાણે—મમોહ + થ અથવા મુમોઘ + થ-મુમોદ અથવા મુમોગ્ધ.

* ને પ્રાત્નો આક્રિયજન સૂ હોય અને તે સૂ ની પછી સ્વર કે ક્રત્ય વ્યંજન આવ્યો હોય તે પ્રાત્નો અને સ્વક્ષ્, સ્વિટ્, સ્વદ્, સ્વજ્ઞ, સ્વપ્, અને સ્મિ પ્રાત્નોના સૂ ની પૂર્વ સામાન્ય ગીતે અંજન પદમા અ અથવા આ શિવાય કોઈ સ્વર અથવા ક્ષણિક વ્યંજન આવ્યો હોય તો સૂ નો જ થાયછે સેક, સ્પ્, જ્ઞ, ઘ, સ્ત્, અને સ્ત્યૈ અપવાદરૂપ છે, એટલે એ પ્રાત્નોમાં એ નિયમ લાગતો નથી

(આ) ઐવીજ સ્થિતિમાં નહ ના હ નો ધ્ યાયછે; નેહિય, અને નનહ
+થ=નનધ+થ=નનહ.

૨. વહ ના હ નો પદ પૃ૦ ૩. પ્રમાણે લોપ થાય ત્યારે પૂર્વના ધ અથવા
આ નો ઓ થાયછે.

વહ-વવહ-ઝવહ +થ-ઝવહ +થ પદ પૃ૦ ૧. પ્રમાણે-ઝવહ +ધ પદ પૃ૦ ૨. પ્રમાણે-
ઝવહ પદ પૃ૦ ૩. પ્રમાણે-અને આ નિયમ પ્રમાણે ઝવહ ને બદલે ઝવોહ

૮. (અ). વે ઉ. 'વણુવું' એ ધાતુનું પરોક્ષભૂતકાળના વિકારક
પ્રત્યય પર છતાં ડેરફાર થઈ ઝવય્ અંગ થાયછે, અને અવિકારક પ્રત્યય
પર છતાં ઝય્ અથવા ઝવ્ અંગ થાયછે. વ્યે ઉ. 'ઢાંકવું' એ ધાતુનું પરોક્ષ-
ભૂતકાળના વિકારક પ્રત્યય પર છતાં વિ ાય અંગ થાયછે, અને અવિકારક
પ્રત્યય પર છતાં વિવી અંગ થાયછે. ઝવય્ થ પૂર્વે ઇ આગમ પામેછે.

આ નિયમ ન હોય તો ૯૮ પૃ૦ ૧૪ લાગુ પડે. વ્યે-વ્યેવ્યે-વ+ઇળ્યે ૧૦૫
પૃ૦ ૭. પ્રમાણે-વિવ્યે ૯. પ્રમાણે-વિવ્યે+અન્-વિવ્યાય. એજ પ્રમાણે વે નાં
વિકારક પ્રત્યય લગાડતાં થતાં રૂપો સમજવાં.

(આ). ફે ઉ. 'બાલાવવું', 'હોડ બંધવી' નાં પરોક્ષભૂતકાળનાં
બધાં રૂપોમાં હ થાયછે, અને જિ નો ગુ થાયછે.

એટલે પરોક્ષભૂતકાળના વિકારક પ્રત્યય પર છતાં પણ એ ધાતુએ
સંપ્રસારણ પામેછે. ફે-ફણ-ફ ૧૦૫ પૃ૦ ૯. પ્રમાણે.

(ઇ) વે અને જિનાં રૂપો મૂળ અંગ ઉપરથી પણ થાયછે. વે-જા ૯૮ પૃ૦
૧૮. પ્રમાણે-વવા-વૈવૌ-વવન:-વવુઃ, ૯૮ પૃ૦ ૧૩ (અ) અને (આ) પ્રમાણે.

૯. અદ, ક, અને વ્યે ધાતુએ થ પૂર્વે નિત્યે ઇ લેછે.

૨. પુ. એ. વ. આરિય. ૩. પુ. આર-આરત:-આરઃ.

૧૦. મસ્જ અને નજ ધાતુએમાં વ્યંજનોદિવિકારક પ્રત્યય પર છતાં
અ પછી ન લગાડાયછે.

૧૧. (અ). જે ધાતુને પ્રારંભે અ અથવા આ શિવાય કોઈ સ્વર હોય
અને તે સ્વર જાતે દીર્ઘ હોય અથવા દ્વિસ્વ હોય અને તેની પછી સંયુક્ત
વ્યંજન આવ્યો હોય તો તે ધાતુનાં પરોક્ષભૂતકાળનાં રૂપ ધાતુને આજ
ઉમેરી પછી ક્ર, મ્, અને અ નાં પરોક્ષભૂતકાળનાં રૂપ લગાડવાથી થાય-
છે. ક્ષત્ત્ ધાતુ અપવાદભૂત છે.

(આ). દરામા ગણના ધાતુએમાં, પ્રેરકભેદનો, ઇચ્છાદર્શક ભે-

દનો, અને ખીજ સાધિત ધાતુઓનો અથવા સામાન્ય રીતે કહીએ તો અનેકાચ ધાતુઓનો પણ પરોક્ષભૂતકાળ આ રીતે થાયછે. આ રૂપને આમ્યુક્ત પરોક્ષભૂતકાળ કહેછે.

(૬). આત્મનેપદી ધાતુને કૃનાં આત્મનેપદ રૂપ લાગેછે અને પરસ્મેપદીને પરસ્મેપદનાં રૂપ લાગેછે.

૩૨ આત્મનેપદ. (અ).

	અ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી
૨ એ ,,	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી
૩ એ ,,	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી

૧લી ૩૨માસ, ૩૨માસ વિગેરે.

૩૨ ૧૦ ગ. પરસ્મેપદ (આ).

૧ લો પુ.	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી
૨ એ ,,	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી
૩ એ ,,	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી	૩૨ આત્મનેપદી

૧લી આ. કથયાંચકે, વિગેરે.

ધાતુ અપરા ગણકાર્યરહિત કાળોમાં અથવા કાયમ રહેછે (૧૦૧ પૃ. * નોંધ જુઓ).

૧૨. (અ). દય, અય, કાસ, અને આસ એ ધાતુ આમ્યુક્ત પરોક્ષભૂતકાળનાં રૂપ નિત્ય લેછે, અને ઉષ, વિદ, અને જાગ એ રૂપો વિકલ્પે પામેછે.

(આ). મી, દી, મૂ, અને હ આ ધાતુઓ પણ આમ્યુક્ત પરોક્ષભૂતકાળનાં રૂપ વિકલ્પે લેછે, પણ આ ધાતુના અંગનો ત્રીજો ગણમાં થાયછે તે પ્રમાણે પ્રથમ દ્વિર્ભાવ થાયછે અને પછી આસ અને સહાયકારક ક્રિયાપદ લાગેછે.

૧૩. આસ એ વિકારક પ્રત્યય છે, મટિ એ પ્રત્યય પર છતાં અન્યસ્વર અને વિદ શિવાયના ધાતુના ઉપાન્યસ્વરનો ગુણ થાયછે.

વિમયાંચકાર ; જિહ્વાંચકાર ; વિમરાંચકાર ; ઇત્યાદિ.

૧૪. (અ). અભ્યાસમાં માત્ર અજ્ઞ હોય તો બ દીધ થઈ આ થાયછે.

(આ). જે ધાતુને પ્રારંભે અ અને અન્તે સંયુક્ત વ્યંજન હોય એવા ધાતુમાં તથા જેને પ્રારંભે ક હોય તેવા ધાતુમાં તથા અથ્ 'આપણું' એ ધાતુમાં અભ્યાસની પછી ન ઉમેરાયછે.

અર્દ	૩. પુ.	આનર્દ	આનર્દતુ:	આનર્દુ:
અન્ત	,,	આનન્ત	આનન્તતુ:	આનન્તુ:
કર્જ	,,	આનૃજે	આનૃજાતે	આનૃજિરે

૧૫. અદ્યતનભૂતકાળ અને આર્થીર્વાદાર્થે શિવાય બધા ગણધાર્ય-રહિત કાળમાં મૃતે પરસ્મૈપદ પ્રત્યયો લાગેછે. *

૧૬. આ બે પાઠમાં આપેલા નિયમો પ્રમાણે અંગ તૈયાર કરી કર્નરિ રૂપમાં ધાતુ પરસ્મૈપદી હોય કે આત્મનેપદી હોય તો પછુ તે અંગને આત્મ-નેપદ પ્રત્યયો લગાડવાથી ધાતુનાં પદોક્તભૂતકાળનાં કર્મેણિ તથા બાવે રૂપો થાયછે.

ગતાયાં રાત્રૌ સુપ્તા વયં કિલ બહુ વિલેપિમ |

યુધિષ્ઠિરેણ પૃથો લોમશોઽગસ્યસ્ય પ્રભાવં કથયમાસ |

કૃતયુગે કાલેયા ઇતિ વિશ્રુતા દાનવા વૃત્રં સમાશ્રિત્ય મહીં સ્વર્ગ-
લોકં ચ મૃશં પીડયાંચક્રુઃ | નૈત્કર્તુમાનર્હસ્તે |

તાન્હન્તું સેન્દ્રા વિબુધા ન શેકુઃ |

તે બ્રહ્માણમુપસંગમ્યોચુર્ભગવન્નચિલં ત્રૈલોક્યં દાનવૈરર્થતે કિમત્ર
કરવામહૈ |

પરમેષ્ઠયુવાચ મો દેવા દધીચમૃષિં ગત્વા તસ્યાસ્થીનિ યાચધ્વમ્ |

તેષાં વચ્ચં કૃત્વા વૃત્રં હત |

તથેતિ પ્રતિજ્ઞાય તે સર્વે દધીચસ્યાશ્રમમુપયયુઃ |

તમૃષિં દેવાઃ પ્રણેમુસ્તસ્યાસ્થીનિ ચ યયાચિરે |

તતઃ સ મહાત્મા ત્રૈલોક્યસ્ય હિતાય્યાત્મનઃ પ્રાણાનુત્સર્જ |

તસ્ય પરાસોરસ્થીનિ દેવા જગૃહુસ્ત્વશ્ચારિં ચ ગત્વા તં* તેષામુર્મં વચ્ચં
કારયામાસુઃ |

ततस्त्वष्टा शक्रमुवाचैतद्वृहीत्वा वृत्रं जहि ।
 इन्द्रेण साहिता देवा रोदसी आवृत्य तिष्ठन्तं कालैरभिरक्षितं च
 वृत्रमासेदुः । तांश्च युद्धायाजुह्विरे ।
 तैः सह देवानां तुमुलं युद्धं समापेदे । रजोभिः सर्वा दिशो व्यान-
 शिरे । दानवेभ्यश्च देवा भृशं त्रेसुः ।
 इतस्ततः प्रधावतां तेषां देवं देवा दौर्बल्याच्च पोहिरे भीताश्च पला-
 यामासुः ।

तादृशांस्तान्दृष्ट्वेन्द्रो विष्णुं शरणं वव्राज ।
 ततो विष्णुरात्मनस्तेज इन्द्रे निदधे देवाश्च महर्षयश्चापि तथा विद-
 धिरे ।

ततो रणधुरामेकोऽपीन्द्र उवाह ।
 स वृत्रस्य वधाय महद्भयं मुमोच । ब्रह्म हतो वृत्रो भूमौ सुप्त्वाप ।
 कोट्या कोट्या पुरद्वारमेकैकं रुरुधे द्विषाम् ॥
 तत्कर्म वालिपुत्रस्य दृष्ट्वा विश्वं विसिष्मिये ।
 संत्रेसू राक्षसाः सर्वे बहु मेने च राघवः ॥
 सुग्रीवो मुमुदे देवाः साध्वित्यूचुः सविस्मयाः ।
 विभीषणोऽभितुष्टाव प्रशशंसुः प्लवंगमाः ॥
 राघवो न दयांचक्रे दधुर्धैर्यं न केचन ।
 मन्त्रे पतद्भ्रवद्भीरैर्हाहेति च विचुक्रुशे ॥
 प्राणा* दध्वंसिरे गात्रं तस्तम्ये च प्रिये हते ।
 उच्छ्वासा चिराद्दीना रुरोद्दासी ररास च ॥
 लोहबन्धैर्बबन्धे नु वज्रेण किं विभिर्ममे ।
 मनो मे न विना रामाद्यत्पुस्फोट सहस्रधा ॥
 उत्तेरिथ समुद्रं त्वं मदर्थेऽरीज् जिहंसिथ ।
 ममर्थं चातिघोरां मां †धिग्जीवितलघुकृताम् ॥

* आ श्लोक सीतायै न्याये पातानां भ्यानि शम्भुः ४-१७७तना जायन्ती अमरथी मरुत्तलाल लूजिपर
 पडेलो नयेया त्याशनी सीतानी स्थितिने बाथु पडेलो. नीयना मे श्लोकमां ते प्रसंगना सीताना इत्येवमा-
 आपला ये.

† धिक् अन्वयने धागे द्वितीया विभक्ति वपराय ये.

માલિન્યં માર્જયામાસ ચન્દ્રમાસ્તિમિરૈઃ કૃતમ્ ।

સ્વલૈર્દસં મૃષા દોષમિવ સત્પુરુષઃ સતામ્ ॥

ऐन्द्रेण * ह वै महाभिषेकेण सर्वत आङ्गिरसो मरुत्तमाविक्षितम-
भिषिषेच † । तस्माद् मरुत्त आविक्षितः सभन्तं सर्वतः पृथिवीं जय-
न्परीयायाश्चेन च मेध्येनेजे । ‡ तदप्येष श्लोकोऽभिगीतः । मरुतः
परिवेष्टारो मरुत्तस्यावसन्गृहे । आविक्षितस्य कामप्रेर्विश्वे देवाः
सभासद इति ।

૧. જ્યારે કાલિયોનો આગેવાન માર્યો ગયો (હન્ કર્મણિ ૩૫) ત્યારે તેઓ
મરણિયા થઈને લદયા (યુષ્) પણુ આપરે દેવોએ તેમને તામે કર્યાં (જિ).

૨. પછી તેઓએ મરુતલત કરી (મન્ અથવા મન્તં કૃ) અને
વિશ્વનો નાશ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો (નિસ+ચિ).

૩. તેઓએ ધાર્યું (મન્) કે સધળા ઋષિઓ અને બ્રાહ્મણોનું મો. ।
અથવા નાશ એ હેતુ પાર પાડવાનું ઉત્તમ સાધન છે; કારણ કે તેઓ જે
તપ આપરે છે (તપ અથવા ચર) અને જે યજ્ઞો કરે છે (તન્ અથવા
આ+હ) તેના પર વિશ્વ આધાર રાખે છે. (આ+શ્રિ અથવા અવ+ભ્રમ).

૪. મોટે તેઓ દહોડે દરીઆમાં સંતાઈ રહેતા (પ્ર+હદ), રાત્રે
બહાર ફરતા (ચર), ઘણા બ્રાહ્મણોને મારી નાખતા (હન્), અને સધ-
ળા લોકોને દમતા (વીદ અથવા ઘર્ત).

૫. વસિષ્ઠ, ભાર્ગવ, અને ખીજ ઋષિઓના આશ્રમે પાપમાલ ક-
રાયા (અવ+સાદ પ્રેરક૩૫) અને ઉજડ કરાયા (કૃ); પછી તેઓએ તેને
ખાળી નાખ્યા (દહ).

૬. કોઈ માણસો જગન કરતા નહીં (યજ્) અને દેવો ખીતા (મી
અથવા વ્રમ).

૭. આ બધું કોણ કરે છે તે તેઓ જાણતા ન હતા (જ્ઞા), અને તેથી
તેઓ વિષય પાસે ગયા (ઉપ+ગમ્) અને તેની મદદ માગી (યાજ્).

* ऐन्द्रो महाभिषेकः એ એકબીજાના રાજ્યાભિષેક હતા. એ પ્રમાણે ઇન્દ્રને દેવોએ અભિષેક કર્યો
હતો એજ અભિષેક દરમ્યાનના રાજ્યાને કરવામાં આવતા ત્યારે તેઓને શસ્ત્ર ભેદી શક્તિ નહીં અને તેઓ
આખી પૃથ્વી છતી શક્તા.

† અહિં તદ્ એ તસ્માન્ પરોપર છે.

‡ ૧૩૮ પૃ ૬ નોખ છબો.

૮. વિબુધ્યમ્ તેઝ્માને કહ્યું (કય અથવા ચઢ) કે ઝમે બધું કાલિયો રાત્રે કરેછે અને દિવસે સમુદ્રમાં સંતાઈ રહેછે.

૯. તેણે (વિબુધ્યમ્) તેમને આગ્રા કરી (આ+દિષ) કે તમે અગ-સ્ત્ય પાસે જાઓ અને દરીઓ પી જવાની ઝમેને વિનતિ કરો.

૧૦. દેવો તે ઋષિની પાસે ગયા (ઉપ+દ), તેને નમ્યા (પ્ર+નમ), અને તેના સામર્થ્યનાં વખાણ કર્યાં (સ્તુ અથવા પ્ર+શંસ).

૧૧. તેણે તેમને તેમના આવવાનો હેતુ પુછ્યો (પ્રચ્છ).

૧૨. ઝમે તેઝ્માઝમે તેને કહ્યો (કય). તે ઉપરથી અગસ્ત્ય સમુદ્ર-વિશે ગયો (ગા) અને દેવો તેની પાછળ ગયા (અનુ+દ અથવા અનુ+ગા).

૧૩. તે સમુદ્ર પી ગયો (પા) અને કાલિયો તેમની આશરો લીધાની જગ્યામાંથી બહાર ખેંચી કઢાયા (આ+કૂવ).

૧૪. પછી ઝમિક બહાઈથઈ (સમ્+આ+પદ) અને દેવોઝમે તેમને મારી નાખ્યા.

શબ્દકોશ ૧૪.

અગસ્ત્ય પુ. ઋષિનું નામ છે.

અતિથોર પુ. સ્ત્રી. ન. ધણું બયંકર

અથવા કૂર.

અન્તતઃ ક્રિ. વિ. આપરે.

અભિગીત આમે જોડે ગૈ ૧ ગ. ૫. નો

કર્મણિ ભૂ. કૃ., ગવાયલું, ગાયલું.

અર્થ પ્ર જોડે ૧૦ ગ. આ., અરજ

કરવી.

અર્દ્ધ ૧ અને ૧૦ ગ. પીડવું, દમવું.

અશ્વ ૫ ગ. આ. વ્યાપવું હિ જોડે.

*અસ્થિ પુ. હાડકું.

આક્રિસ પુ. આક્રિસ નો વંશજ.

આવિક્ષિત પુ. અવિક્ષિત નો પુત્ર.

ઈ ૨ ગ. ૫. પરિ જોડે, આસપાસ ફેરો ફરવો.

ઇતસ્તતઃ ક્રિ. વિ. આમતેમ, અહિંથી તહિંથી.

ઉ અવ્યય છે.

ઉગ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. સખ્ત, તીક્ષ્ણ, આકર્ષ.

ઉષ્ ૧ ગ. ૫. બાળવું.

એકેક સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. અક્રેક, દરેક.

એન્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. હન્દ્રસંબંધી.

કામામિ પુ. જેની હચ્છાઓ સંપૂર્ણ

થઈ છે તે, કૃતાર્થ.

કારણ કૃ નું પ્રેરક અંગ, કરાવવું.

કાલેય પુ. અમુક રાક્ષસોનું નામ છે.
 કૃતયુગ ન. હિંદુશાસ્ત્રના ચાર યુગ-
 માંનો પહેલો યુગ.
 કુશ ૧ ગ. ૫. વિ જોડે, ખૂમ પાડવી.
 ચર ૧ ગ. જયું, છલંગ ચાલવું.
 ચિરાદ ક્રિ. વિ. ધણીવાર રહીને.
 છદ્ ૧૦ ગ. પ્ર જોડે, સંતાડવું.
 જીવિતલયુક્ત પુ. સ્ત્રી. ન. જીવગીથી
 અથવા જીવતા રહેવાથી નામાશી
 પામેલું અથવા માનભ્રષ્ટ થયેલું.
 તપ્ ૧ ગ. ૫. તપ કરવું
 તાદૃશ પુ. સ્ત્રી. ન. તેના જેવું.
 તિમિર પુ. ન. અંધારું.
 તુષલ પુ. સ્ત્રી. ન. જામરું, ભારે, સા-
 રીપેઠે ઝામેલું.
 વ્રસ સમ જોડે, ખીવું, ત્રાસવું.
 વૈલોક્ય ન. ત્રણે લોક.
 વદ ૧ ગ. આ. આપવું.
 વર્ષાંચ પુ. ઋષિનું નામ છે.
 વય્ ૧ ગ. આ. દયા આણવી.
 વાનવ પુ. રાક્ષસ.
 * વિશ્વ સ્ત્રી. દિશા.
 વીન પુ. સ્ત્રી. ન. નિરાશય, ગરીબ.
 વોષ પુ. ઠપકો, નિન્દા, કલંક.
 વૌર્વત્ય ન. નખખાઈ.
 ધિક્ આ. છટ, ધિક્કારદર્શક અ-
 વ્યય.

પતન્નવત્ ક્રિ. વિ. પતંગિયાંની માફક.
 પરમેષિન્ પુ. બ્રહ્મદેવ.
 પરાસુ પુ. સ્ત્રી. ન. મરેલું, મુખેલું,
 ગતપ્રાણ.
 પરિવેષ્ટ પુ. પરિસનાર.
 પુરદ્વાર ન. શેરનો દરવાજો
 પ્રભાવ પુ. સામર્થ્ય, મોટાઈ.
 પ્રવગમ પુ. વાનર.
 ફળ ૧ ગ. ૫. જયું.
 ફલ્ ૧ ગ. ૫. ફળવ
 વહુ ક્રિ. વિ. ધણું, મોટી.
 વિમીષણ પુ. રાવણનો ભાઈ અને રા-
 મનો મિત્ર.
 † બ્રહ્મ ૧ ગ. ઉ. સેકવું, બુંજવું.
 બ્રજ ૧ ગ. આ. પ્રકાશવું.
 બ્રા ૧ ગ. આ. પ્રકાશવું.
 બ્રહ્મ ૧ ગ. આ. પ્રકાશવું.
 મદર્થ ક્રિ. વિ. મારે મોટે.
 મન્ન ૧૦ ગ. આ. મસલત કરવી.
 મરુત્ત પુ. રાજાનું નામ છે.
 મહામિષેક પુ. (મહત્ પુ. સ્ત્રી. ન. મોટું
 અને અમિષેક પુ. રાજાને મુગટ
 પેહેરાવતી વખતે પાણી છાંટે છે
 તે) મોટો રાજ્યાભિષેક.
 માલિન્ય ન. અંધારું, મેલાપણું.
 મૂજ ૧૦ ગ. સાફ કરવું, માજવું.
 મૃષા ત્મ. ફોગટ, ખોટું.

* ૧૬ પાટમા ૨૨ ક્લમ જુઓ

† આ પાતુના આશીર્વાદાર્થે શિવાય બધા ગણકાર્યરહિત કાળમા જે અગ્ર આયજે, બ્રહ્મ અને મર્જ
 બ્રહ્મ ના સ્ નો લોપ થતો નથી ત્યારે જ આયજે (૧૬ પૃ ૧૦).

મેઘ પુ. સ્ત્રી. ન. યમને વાસ્તે ઠરા-
વેલું અથવા લાયક.

રમ્ ૧ ગ. ૫. ખૂમ પાડવી.

રોદસી ન. દ્વિ. વ. પૃથ્વી અને સ્વર્ગ.

લપ્ ૧ ગ. ૫. વિ જોડે, વિલાપ કર-
વો, શોક કરવો.

લમ્ અવ જોડે, ૧ ગ. આ. આધાર
રાખવો.

લોમશ પુ. કૃષિનું નામ છે..

લોહબન્ધ પુ. (લોહ પુ. ન. લોટું, બન્ધ
પુ. બન્ધન, બેડી) લોહાની બેડી.

લજ્જ પુ. ન. ધણેા કઠણ પથ્થર,
વજ.

લલિપુત્ર પુ. વાલિનામના વાનરસર-
દારનો પુત્ર.

લિબુષ પુ. દેવ.

લિશ્મત પુ. સ્ત્રી. ન. વિ + શ્ચ નો કર્મણિ
ભૂ. કૃ., પ્રખ્યાત, વખણાયલું.

લિશ્વે દેવાઃ પુ. બ. વ. બધા દેવો.

લેગ પુ. ઝડપ, વેગ.

લક્ષ્મ પુ. હન્દ્રનું નામ છે.

લિ આ જોડે, આધાર રાખવો.

લવન પુ. એક ગોરનું નામ છે.

લગુરુષ પુ. સારો માણસ.

લભાસદ પુ. સભા અથવા દરબારનો

બેસનાર.

લમન્તમ્ ક્રિ. વિ. ફરતું.

લર્વનઃ ક્રિ. વિ. બધી દિશાએ.

લવિસ્મય પુ. સ્ત્રી. ન. આશ્ચર્યસહિત,
અચંબો પામતું.

લહસ્યા ક્રિ. વિ. હજારો ભાગમાં.

લાધુ ક્રિ. વિ. સારી રીત.

લુગીવ પુ. વાનર સરદાર અને રામ-
ના મિત્રનું નામ છે.

લુજ્ઞ ઉદ્ જોડે, તજવું.

લેન્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. હન્દ્રસહિત.

લુભિ જોડે, વખણાવું, સ્તુતિ કરવી.

લુદ્ ૬ ગ. ૫. ભાગવું, ફાટી જવું.

આવયું તે આગમન ન., આગમ પુ.

આશારો લીધેલી જગ્યા આશ્રય-
સ્થાન ન.

ઉજ્જ નિર્જન પુ. સ્ત્રી. ન.

ઉપાય ઉપાય પુ., અભ્યુપાય પુ.

કામ કાર્ય ન., ફલ ન.; એ હેતુ પાર
પાડવાને ફલાવાપ્તયે.

તપ તપાસિ બ. વ.

નાશા ધ્વંસ પુ., નાશ પુ., અવસાદ પુ.

નાશ કરવો છિદ્ ૭ ગ. ઉદ્ જોડે,

સૂદ્ ૧૦ ગ. નિ જોડે; ઉચ્છેતુમ્

હેત્વર્થ કૃ; નિષૂદયિતુમ્ હેત્વર્થ કૃ.

અરણીઆ થઇને પ્રસન્ન અ. ક્રિ. અવિ.

આત્મનિરપેક્ષમ્ અ. ક્રિ. વિ., સા-

હસેન તૃ૦ વિ., ક્રિ. વિ. તરફે

વપરાયું છે.

માત વધ પુ.

હેતુ પ્રયોજન ન.

સામર્થ્ય પ્રભાવ પુ.

પાઠ ૧૫.

ભાગ ૧.

અસ્તનભવિષ્યકાળ, સામાન્યભવિષ્યકાળ, અને ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ.

૧. અસ્તનભવિષ્યકાળ.

૧ ધાતુને તૃ પ્રત્યય લગાડવો. ને લગાડતાં પહેલાં અન્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય સ્વસ્વરનો ગુણ થાયછે આ પ્રમાણે જેનામ અને તેનાં પ્રથ-
માનાં રૂપોને ત્રીજા પુરૂષનાં રૂપ દાઅલ ગણવાં, અને પહેલા અને ખીજા
પુરૂષમાં અસ્ ધાતુનાં પરસ્મૈપદી વર્તમા કાળનાં યથાપુરૂષ રૂપ પહેલીન
એકવચનમાં ઉમેરવાં. ન્યારે ધાતુ આત્મનેપદી હોય ત્યારે અસ્ ધાતુના
આત્મનેપદી રૂપો ઉમેરવાં.

૨. સેઠ ધાતુ પછી તૃ ની પૂર્વે ઇ મૂકવામાં આવેછે, અને વેદ ધાતુ પછી
ઈ વિકલ્પે મૂકવામાં આવેછે. અનિદ્ ધાતુમાં તો ઇ આવતીજ નથી. ઇશ્,
સહ, લુપ્, રૂષ અને રિષ્ એટલા ધાતુઓને તૃ પૂર્વે વિકલ્પે ઇ લાગેછે.

૩. પરોક્ષભૂતકાળ શિવાય બધા ગણકાર્યરહિત કાળોમાં ગ્રહ ધાતુમાં
પ્રત્યયની પૂર્વે આવતો ઇ આગમ દીર્ઘ થાયછે. તૃ, અને (દીર્ઘ) ક્ર-
કારાન્ત ધાતુઓમાં પરોક્ષભૂતકાળ, આત્મનેપદી આશીર્વાદાર્થ, અને
પરસ્મૈપદી અદ્યતનભૂતકાળ શિવાય બધા ગણકાર્યરહિત કાળોમાં ઇ આ-
ગમ વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે.

૪. ક ઉપાન્ત્ય સ્વર હોય એવા અનિદ્ ધાતુઓના ક નો અધોષ-
વ્યંજનથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યય (અંગમાં ગુણ કે વૃદ્ધિ ઉત્પન્ન કરનાર
પ્રત્યય) પર છતાં વિકલ્પે ર થાયછે ; જેમકે રૂગ્-સ્પર્શ અથવા સ્પર્શ. મૃજ
અને દૃજ ને માટે ૯૫ પૃ ૧૮. જુઓ ; મૃજ-સ્પર્શ ; દૃજ-સ્પર્શ.

૫. ન્યારે સહ ની દ નો ૫૯ પૃ ૩ પ્રમાણે લોપ થાયછે ત્યારે વહ ધાતુમાં
એવી સ્થિતિમાં થાયછે, તેમજ પૂર્વના બ અથવા આનો ઓ થાયછે.
(૧૦૬ પૃ ૨. જુઓ).

૫૨૨મી૫૬.

મૂ.

અ.વ.	દ્વિ.વ.	અ.વ.
૧ લો પુ. ભવિતાસ્મિ	ભવિતાસ્વઃ	ભવિતાસ્મઃ
૨ જો ,, ભવિતાસિ	ભવિતાસ્યઃ	ભવિતાસ્ય
૩ જો ,, ભવિતા	ભવિતારૌ	ભવિતારઃ

સહ-સહ + તા-સદ + તા-સદ + ધા-સદ + ટા-સદા-સોદા ૧૧૪ પૃ ૫ પ્રમાણે ;
વહ નું અિઽ પ્રમાણે વોદા ; લભ + તા-લભ + ધા-લભા ; દહ + તા-દષ + તા-
દષ + ધા-દઘા ; નહ + તા-નઘ + તા ૧૦૬.૫૦ ૧ (આ) પ્રમાણે-નઘ + ધા-
નઘા ; મૃજ + તા-મૃજ + તા ૬૯ પૃ ૧૮. પ્રમાણે-મૃજ + તા-મૃજ + ટા-મૃજા મૃજ
-સર્ગા અથવા સ્વપ્તા.

આત્મને૫૬.

મુદ્

અ.વ.	દ્વિ.વ.	અ.વ.
૧ લો પુ. મોદિતાહે	મોદિતાસ્વહે	મોદિતાસ્મહે
૨ જો ,, મોદિતાસે	મોદિતાસાથે	મોદિતાધ્વે
૩ જો ,, મોદિતા	મોદિતારૌ	મોદિતારઃ

૬૨ પૃ ૨ જીઅો.

૨. સામાન્ય ભવિષ્યકાળ.

૧. વર્તમાનકાળના પ્રત્યયની પૂર્વે સ્ય મૂક્યાથી આ કાળના પ્રત્યય સિદ્ધ થાયછે. ધાતુના સ્વરૂપ પ્રમાણે સ્ય ની પૂર્વે ૬ મૂકવી, અથવા ન મૂકવી, અથવા વિકલ્પે મૂકવી. પ્રત્યય પર છતાં અન્ય સ્વરનો અને ઉપાન્ત્ય દ્વસ્વ સ્વરનો યુગ્મ થાયછે.

૧. ધાતુના અન્ય સ્ નો સ્ થી રા ર થતા * અપુરૂષવાચક પ્રત્યય પર છતાં ત્ થાય છે.

૨. ગસ્ પ, હન્, અન્ કકારાન્ત ધાતુઓ પછી, અં ધાતુઓ આનંદ છે. તો પણ આ કાળમાં સ્ય ની પૂર્વે ૬ લાગેછે, અને કત્ અને નત્ સેદ છે. તો પણ તેઓ પછી સ્ય પૂર્વે વિકલ્પે ૬ લાગે છે.

૩. કૂપ્, વૃન્, વૃષ્, ગૃષ્, અને સ્યન્દ સામાન્ય ભવિષ્યકાળમાં વિકલ્પે

* આ શાન્દોના અર્થેના પુરૂષ અને વચનશ્રોક પ્રત્યયો ન્વાડે મિ, સિ, તિ, ઇત્યાદિ અને એડ બે બીજા પ્રત્યયો શિવાય બધા પ્રત્યયોના સમાવેશ થાયછે.

પરસ્પૃષ્ટ છે, અને પરસ્પૃષ્ટી હોય ત્યારે સ્વ પૂર્વે હ લાગતી નથી. આ નિયમ ક્રૂપ ને ચરુતનભવિષ્યકાળમાં પણ લાગુ પડે છે.

	અ.વ.	લભ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ હો પુ.	લપ્સ્યે		લપ્સ્યાવહે	લપ્સ્યામહે
૨ એ „	લપ્સ્યસે		લપ્સ્યેથં	લપ્સ્યધ્વે
૩ એ „	લપ્સ્યતે		લપ્સ્યેને	લપ્સ્યન્તે

	મૂ.
૧ હો પુ.	ભવિષ્યામિ
૨ એ „	ભવિષ્યાસિ
૩ એ „	ભવિષ્યતિ

લભ્ + સ્વ-લપ + સ્વ + તે-લપ્સ્યતે ; દિગ્ + સ્વ-દેગ્-દેષ્-ડેઙ્-ડેઙ્ + ષ્યા' - દેશ્યતિ ; દુહ + સ્વ-દોહ્-દોષ્-ધોઙ્-ધોઙ્ + ષ્યાતિ-ધોશ્યતિ ; દ્રઙ્ + સ્વ-દ્રઙ્-દ્રઙ્ + ષ્યાતિ-દ્રશ્યતિ ; સૃષ્ + સ્વ-સૃષ્-સૃષ્ + ષ્યાતિ-સૃશ્યતિ ; વ્રષ્ + સ્વ-વર્ષ્-વર્ત-વર્ત + ષ્યાતિ-વર્ષ્યતિ ; વર્ષિષ્યતે ઉપલા ૩ પ્રમાણે.

૩. ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ *

૧. ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમાં વર્તમાનકાળના પ્રત્યયને બદલે હરુતનભૂતકાળના પ્રત્યયો સ્થને લાગે છે. કાળવાચક અ આગમ ધાતુની પૂર્વે આ અર્થમાં મુકવામાં આવે છે. ખીજી વાતે તો ૩૫ સામાન્ય ભવિષ્યકાળનાં જવાબ છે.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ હો પુ.	અલપ્સ્યે	અલપ્સ્યાવહિ	અલપ્સ્યામહિ
૨ એ „	અલપ્સ્યથાઃ	અલપ્સ્યેધામ્	અલપ્સ્યધ્વામ્
૩ એ „	અલપ્સ્યત	અલપ્સ્યેતામ્	અલપ્સ્યન્ત
૧ હો પુ.	અભવિષ્યમ્	અભવિષ્યાંવ	અભવિષ્યામ
૨ એ „	અભવિષ્યઃ	અભવિષ્યતમ્	અભવિષ્યત
૩ એ „	અભવિષ્યત્	અભવિષ્યતામ્	અભવિષ્યન્

૨. અધિપૂર્વક હ ધાતુમાં અદ્યતનભૂતકાળ અને ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમાં હ

ને સ્થાને ગા આદિરા (વકલ્પે મુકવામાં આવેછે. ગા આદિરા પ્રાપ્ત થાયછે. ત્યારે તેનો બંધન ૫૨ છતાં ગી થાયછે; જેમકે અધ્યેષ્યન અથવા અધ્યગીષ્યન ૩. પુ. ઝ્મ. ૫.

૩. ગણકાર્યરહિતકાળનું કર્મણિ તથા ભાવે રૂપો તૈયાર થયલાં અંગને માત્ર આત્મને ૫૬ પ્રત્યય લગાડવાથીજ સિદ્ધ થાયછે.

૪. સામાન્યભવિષ્યકાળ સામાન્ય રીતે આ રીતે વખત બતાવેછે. અને વિશેષ કરીને અન્યતન (આજને લગતો) ભવિષ્યકાળ દર્શાવેછે.

અસ્તનભવિષ્યકાળ વિશેષ કરીને અન્યતન (આજને લગતો નહીં એવો) ભવિષ્યકાળ બતાવેછે. જે સૂક્રેતિક વાક્યમાં એવો ભાવ રહેછે કે સંકેત અથવા શરત પૂર્ણ થઈ નથી, તેમાં ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ વપરાયછે. તે બે કાળ દર્શાવેછે, ભવિષ્ય અને બૂત. બ્યારે તે બૂતકાળનો સંકેત દર્શાવેછે ત્યારે તેમાંથી ક્રિયા નથી બની એવો ભાવાર્થ નીકળેછે.

हरिद्वारं गमिष्यामि तत्र च गङ्गाया उद्गमं हिमाचलं च द्रक्ष्यामि

सर्वासां देवतानां पूजां च विधाय स्वकीयं ग्रामं प्रतिनिवत्स्यामि ।
यदात्ते हितकरं तत्सर्वं कर्तुं यतिष्ये ।

स्वामिनादिष्टोऽपि पुष्पाणि नानयसि यदानीतानि न वेति स प्रक्षयति
तदा किं प्रतिवक्ष्यसि ।

अस्माकं मित्रं हिरण्यको नाम मूषकराजो गण्डकीतीरे चित्रवने
निवસતિ સોઽસ્માકં પાશાંશ્ચેત્સ્યતિ ।

यदि मे बाणपथमायास्यस्यसंशयं मरिष्यसि।

સુવૃષ્ટિશ્ચેદભવિષ્યત્તદા સુમિલ્લમભવિષ્યત્ ।

यदि स धर्ममत्यक्ष्यदुःखभाक्समवार्तय्यत ।

કુસુમપુર એકસ્મિનગૃહે શત્રુણા પાતિતેમમિં યદિ કૃષ્ણવર્મા ન નિર-
વાપયિષ્યત્તદા સર્વમેવ નગરમામિરધક્ષ્યત્ ।

कुम्भकर्णस्य गात्राणि रुमो रणे कत्स्यतीति केन संभावितम्।

પુસ્કરેણ ભ્રાત્રા દ્યૂતે જિતો નલો રાજ્યાત્પરિભ્રષ્ટો દમયન્ત્યા સહ વન-

મિયાય તત્રાપિ કાલિના બંદ્ધવિપૈરછલૈઃ પોડિતો | સુપ્રાં દમયન્તીમુ-
ત્સૃજ્યૈકસ્મિન્સ્થલે જગામ । ગચ્છંશ્ચ મહાન્તં દાવં દદર્શ ।

તન્મન્યે કર્કોટકો નામ નાગ આસીત્ । તં સ રાજામૈર્મધ્યાદુદૃત્ય

કાનિચિત્પદાનિ નિનાય । દશમે પદે કર્કોટકો નલમદશત્ ।
તેન નૈષધસ્ય સ્વીયં રૂપમન્તરધીયત । આત્માનં વિકૃતં દૃષ્ટ્વા સ
રાજા વિસ્મિતસ્તસ્યૌ ।

તતઃ કર્કોટકો નાગઃ સાન્વયચ્ચલર્મન્નવીત્ ।
મયા તેઽન્તર્હીતં રૂપં ન ત્વાં વિશુર્જના ઇતિ ॥
યત્કૃતે ચાસિ નિકૃતો દુઃખેન મહતા નઃ ।
વિષેણ સ મદીયેન ત્વયિ દુઃખં નિવત્સ્યતિ ॥
વિષેણ સંવૃતૈર્ગાત્રૈર્યાવત્ત્વાં ન વિમોહ્યતિ ।
તાવત્ત્વાયિ મહારાજ દુઃખં વૈ સ નિવત્સ્યતિ ॥
અનાગા યેન નિકૃતત્સ્વમનર્હો જનાધિપ ।
ક્રોધાદસૂચયિત્વા તં રક્ષા મે ભવતઃ કૃતા ॥
ન તે ભયં મહાવીર દંષ્ટ્રિર્મૃદ્યઃ શત્રુતોઽપિ વા ।
બ્રહ્માર્ષિભ્યશ્ચ ભવિતા મત્પસાદાન્નરાધિપ ॥
રાજન્વિષનિમિત્તા ચ ન તે પીઠા ભવિષ્યતિ ।
સઙ્ગામેષુ ચ રાજેન્દ્ર શશ્વજ્જયમવાપ્સ્યસિ ॥
ગચ્છ રાજન્નિતઃ સૃતો બાહુકોઽહમિતિ બ્રુવન્ ।
સમીપમૃતપર્ણસ્ય સ હિ ત્રૈવાક્ષનૈપુણઃ ॥
અયોધ્યાં નગરીં રમ્યામશ્ચ વૈ નિષધેશ્વર ।
સ તેઽક્ષહૃદયં દાતા રાજાશ્ચહૃદયેન વૈ ॥
ઈક્ષ્વાકુકુલજઃ શ્રીમાન્મિત્રં ચૈવ ભવિષ્યતિ ।
ભવિષ્યસિ યદાક્ષત્તઃ શ્રેયસા યોક્ષ્યસે તદા ॥
સમેષ્યસિ ચ દારૈસ્ત્વં મા સ્મ શોકે મનઃ કૃથાઃ* ।
રાજ્યેન તનયાભ્યાં ચ સત્યમેતદ્ભવીમિ તે ॥
સ્વરૂપં ચ યદા દ્રષ્ટુમિચ્છેથાસ્ત્વં નરાધિપ ।
સંસ્મર્ત્યસ્તદા તેઽહં વાસશ્ચેદં નિવાસયેઃ ॥

* આ કૃ પાત્રુ આત્મનેપદી અદ્યતનખૂતકાળુ ૨ ૫ એ. વ. નુ ૩૫ છે. અને એમા કાળવાપક આગમના લોપ થયોછે (૨૨ પાઠ ૨ જુઓ).

અનેન વાસસા ઘ્નૈઃ સ્વરૂપં પ્રતિપત્સ્યતે ।
 હત્યુક્ત્વા પ્રદદૌ તસ્મૈ દિવ્યં વાસોયુગં તદા ॥
 એવં નલં ચ સંદિદ્ય વાસો દત્ત્વા ચ કૌરવ ।
 નાગરાજસ્તતો રાજસ્તત્રૈવાન્તરધીયત ॥

મરિષ્યામિ વિજેષ્યે વા હતાશ્ચેત્તનયા મમ ।
 હનિષ્યામિ રિપૂંસ્તૂર્ણં ન જીવિષ્યામિ દુઃખિતઃ ॥
 સ્મેષ્યન્તે મુનયો દેવાઃ કથયિષ્યન્તિ ચાનિશમ્ ।
 દશગ્રીવસ્ય દુર્નીતૌર્ધ્નિષ્ટં રક્ષસાં કુલમ્ ॥
 મધુકર મદિરાદ્યાઃ શંસ તસ્યાઃ પ્રવૃત્તિ
 વરતનુગ્થવાસૌ નૈવ દૃષ્ટા ત્વયા મે ।
 યદિ સુરભિમવાપ્સ્યસ્તન્મુલોઽઘ્નૈઃસગન્ધં
 તવ રતિરભવિષ્યત્પુન્ડરીકે કિમસ્મિન્ ॥
 અકરિષ્યદસૌ * પાપમતિનિષ્કરુણૈવ સા ।
 નાભવિષ્યમહં તત્ર યદિ તત્પરિપન્થિની ॥

૧. જો હું આજે નળને નહીં દેખું (દૃશ્) તો અગ્નિમાં મારા આ-
 (માને ત્યાગ કરીશ (પરિ + ત્યજ્) અને મરીશ (મૃ).

૨. રાજા પોતાના મેળાપનો હેતુ મને કહેતો નથી. ઠીક છે, હું છે. વટે
 તે જાણીશ (જ્ઞા).

૩. સુદેવ, ઋતુપર્ણ પાસે જા અને તેને કહે કે દમયન્તી નવો સ્વયંવર
 કરનાર છે (આ + સ્થા), ધણી રાજાઓ અને રાજકુમારો ત્યાં જાય છે,
 અને તે કાલે થનાર છે (પ્ર + વૃત્).

૪. જો તમે ઇચ્છતા હો તો કુણ્ડિનપુર એકે દહાડે જાઓ, કારણ કે
 સૂર્ય ઉગશે (ઉદ + હ) કે નરતજ તે ખીજ વરને વરશે (વૃ).

૫. દમયંતીએ પર્ણાદને બહુબન આપ્યું અને કહ્યું કે નળ આવશે
 (આ + ગમ્) ત્યારે તને વધારે આપીશ (દા). મારી માટે તે ધણું કંઈ

* આ વાત એક માત્રી સ્ત્રીને વિશે છે. એક જુવાન સ્ત્રીના પછી ઉપર માર રાખીને તે તે સ્ત્રીને મારી
 નાખવાનું અહાતી હતી ; પરંતુ આ શ્લોક બોલનારી પવિત્ર સ્ત્રીએ તેને અટકાવી.

છે, અંટલું બધું ખીજી કોઈ કરશે નહીં (કૃ); કૌરણ કે હવે* તારા પ્રયત્ન-
ના પરિણામથીજ હું થોડા વખતમાં મારા ધણી ભેગી થઈશ (યુજ કર્મ-
ણિરૂપ, અથવા સમ્+ગમ્ કે સમ્+હ).

૬. અરે બાહુક! તારે મને છેતરવો નહીં, જોઈએ; આ નબળા થોડા
મને એકે દહોડે કુણિડનપુર શી રીતે લઈ જશે (વહ અથવા ની)?

૭. હવે આપણે આપણા થોડા ઉપર ચડીશું (આ+રુહ) અને ઉતા-
વળા દોડીશું.

૮. બાહુકે રાજાને કહ્યું કે તે મને આ જાડ ઉપરનાં પાંદડાં અને ફળની
મંખ્યા કહી છે. ઠીક છે; હવે હું તારી રૂબરૂ તેને કાપી નાખીશ (શદા નું
પ્રેરકરૂપ, અથવા છિદ્) અને પાંદડાં ગણી બેઠશી.

૯. તમે આંડાળ જોડે જાઓ છો. મારે હું તમને અડકીશ નહીં (સ્પર્શ).

૧૦. તે રહેવા ક્યારે ધર બાંધવા માંડશે (આ+રમ્) તે હું જાણતો નથી.

૧૧. જ્યારે તે ધરમાં પેઠો ત્યાં જ ચન્દ્ર તને નચેા હોત (વ્ર+નમ્) તો
તણે તેને ગર્વિષ્ઠ માણસ ગણ્યો ન હોત (મન્).

૧૨. જો તે શત્રુની રૂબરૂ રખવાળ વિના ગયો હોત (ગમ્) તો શત્રુએ
તને મારી નાખ્યો હોત (હન).

૧૩. જો દેવદત્તને તે પેળા નાગ કરડ્યો હોત (દંશ) અને એમણે
લાવવાને કોઈ ત્યાં ન હોત (મૂ) તો તે નક્કી મરી જત (મૃ અથવા
(ઉપ+રમ્).

૧૪. મારા આશીર્વાદથી તું આ દુનિઆમાં એજ રાજસત્તા ભોગવીશ
(મુજ) અને તારા સઘળા ગુણથી યુક્ત પુત્ર પામીશ (આર અથવા ભમ્),
તારી બધી પ્રજાને સંતુષ્ટ રાખ.

ભાગ ૨.

કર્મણિ તથા ભાવે રૂપો.

માર્ગોપદેશિકામાં અને આ ગ્રન્થના કેટલાક ભાગમાં આપેલા નિયમો
ઉપરાંત ભણનારે નીચેના નિયમો પાઠ કરવા:—

૧. ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાં ધાતુને ચ લાગેછે તે અવિકારક છે.

૨. કર્મણિ તથા ભાવે રૂપના ચ પર છર્તાં નીચે કહેલા ફેરફાર થાયછે.

* યજ્ઞસામધર્યાન્ અથવા ખીજું કંઈ બાપરનું.

† આ ધાતુના દ્વે નો પ્રેરકરૂપમાં ન્ થાયછે.

(અ). કકારાન્ત ધાતુઓના ક નો રિ થાયછે, જેમકે કૃ પરથી ક્રિયતે.

(આ). પૂર્વે સંયુક્ત વ્યંજન આવ્યો હોય એવા ક નો અને ક ધાતુના ક નો ગુણ થાયછે. જેમકે સ્મૃ પરથી સ્મર્યતે.

(ઇ). ૧૪. પાઠની ૪કલમ અર્હિ લાગુ પડેછે; જેમકે વ્ પરથી વચ્ચતે.

(ઈ). ઢા, ધા, અને એવાં ૩૫ ધારણ કરનારા ખીજ ધાતુ*, મા, સ્થા, ગૈ, પા, સો, અને હા, 'તજ્યુ,' એટલા ધાતુનાં અન્ત્ય સ્વરનો ય પર છતાં ઈ થાયછે; જેમકે વીયતે, ખીયતે, ઇન્યાદિ.

(ઉ). અન્ત્ય ઙ અથવાં ઙ દીર્ઘ થાયછે; જેમકે જિ ઉપરથી જીયતે, સ્તુ પરથી સ્તૂયતે.

(ઊ). અન્ત્ય (દીર્ઘ) ક્રનો ઈંર થાયછે, અને તેની પૂર્વે એાઃસ્થાની વ્યંજન અથવા વ્ આવ્યો હોય તો તેનો ઝર થાયછે (૨૫. ૮કલમ જુઓ).

(એ). મન્ય, અચ્ચ 'જ્યુ', શંસ, દંશ, સજ્ઞ, રજ્ઞ, અજ્ઞ, મજ્ઞ, સ્કન્દ, મન્ય, સમ્મ, બન્મ, મંશ, વિગેરે કેટલાક ધાતુઓના અનુનાસિકનો લોપ થાયછે.

૩. સ્વરાન્ત ધાતુઓ અને હન્, ગ્રહ, અને દૃશ ના અસ્તનભવિષ્ય-કાળ અને સામાન્યભવિષ્યકાળનાં કર્મણિ કે ભાવે રૂપો કરવાં હોય તો તે સ્વરની વૃદ્ધિ કરીને† ધાતુ અનિદ્ હોય તો પણ ઙ સહિત એ કાળના આત્મનેપદપ્રત્યયો લગાડવાથી તેવાં રૂપો વિકલ્પે સિદ્ધ થાયછે. આ વિકલ્પરૂપોમાં આકારાન્ત ધાતુઓ પછી ય ઉમેરાયછે.

(અ). નીચેનાં રૂપો સમજાવો:—

સ્તર્યતે, સ્તીર્યતે, નીર્યે, પૂર્યે, ઉદ્યતે, અવસીયતે, ભાવિષ્યતે, ઘાનિષ્યતે, મવિષ્યતે, ડર્શિષ્યતે, દ્રશ્યતે, હારિષ્યતે, નામિષ્યતે, નેષ્યતે, સ્થાસ્યતે, હરિષ્યતે, સ્થાયિષ્યતે.

(આ). નીચેના ધાતુઓનાં સામાન્ય ભવિષ્યકાળનાં કર્મણિ તથા ભાવે રૂપો લખો:—

હૃ, હૃ, વપ્, યજ્ઞ, સહ, મહ, રૂહ, લિહ, બન્મ્, ગ્લિ, હા, મિદ્, વૃત્, રૂચ્, દુ, લૂ, સો, સ્તુ, રૂ, શાસ્.

* જ્યારે આવા શબ્દો વાપરવામાં આવે ત્યારે હમૈશાં દો ૨ ગ. 'કાપલુ' અને દૈ ૧ ગ. 'સ્વચ્ચ કરલુ' એ બે ધાતુઓને ખાતલ કરવા સમજાવે.

† આ દૃશ ને લાગુ પડતું નથી. દૃશ તો શુદ્ધ પામેજે. વળી દ્ શા શબ્દના નૂ અને ધૂ સામાન્ય રીતે શુદ્ધ કે વૃદ્ધિ પામતા નથી (૯૭ પૃ ૧૧ જુઓ) તેઓને આ નિયમ લાગુ પડી વૃદ્ધિ થાય છે.

અને નીચેના ધાતુનાં વર્તમાનકાળ તથા હસ્તનંબૂતકાળનાં કર્મણિ
યા ભાવે રૂપો લખો:—

શૂ, તર, યજ્, ટૃ, ટૃ, કૃ, સ્મ, વ્યન્.

શબ્દકોશ ૫૫.

અક્ષ પુ. જ્યુગટાના પાસા.	કર્કોટક પુ. સાપનું નામ છે.
અક્ષજ પુ. સ્ત્રી. ન. પાસે રમવાની	કર્મિ પુ. પાપરૂપી તત્ત્વ.
કળા બ્દાણુનાર.	કુણ્ડનપુર ન. રોહિરનું નામ છે.
અક્ષનૈષ્ઠ પુ. સ્ત્રી. ન. પાસા નાખ-	કુલજ પુ. સ્ત્રી. ન. (કુલ ન. કુળ,
વામાં હોશીઆર.	કુટુમ્બ, અને જ જન 'ઉત્પન્ન
અક્ષહૃદય ન. પાસા નાખવાની કળા.	યવું' ઉપરથી) કુટુમ્બમાં જન્મેલું.
આતિનિષ્કરુણ પુ. સ્ત્રી. ન. (આતિ ધાત્યું,	વંશાદર.
અતિરો) ધાત્યું નિર્દય અથવા કૂર.	કૃ નિ બ્દે, હજી કરવી, નુકસાન
અનર્હ પુ. સ્ત્રી. ન. અયોગ્ય.	કરવું.
અનાગમ પુ. સ્ત્રી. ન. નિરપરાધી.	કૃતે અ. વાસ્તે, લીધે.
અનિશમ ક્રિ. વિ. વારંવાર, હંમેશા,	ગળ્ડકી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે; ગળ્ડ-
નિરંતર.	કોતીંગ ન. ગણડકીનો કિનારો.
અથહૃદય ન. ધોડા ચલાવવાની કળા.	ગાત્ર ન. અવયવ, શરીર.
અસંશય ક્રિ. વિ. ખેરાક.	ચિત્રવન ન. વનનું નામ છે.
અસૂચ્ય * ખોટું હ/સ્થવું, દ્રેષભાટ	છત્ર ન. કપટ.
રાખવો.	તનય પુ. પુત્ર.
દશ્વાકુ પુ. સૂર્યવંશી રાબાખોનો	તન્મુલોચ્છાસગન્ધ પુ. (ઉચ્છાસ પુ. શ્વા-
મૂળપુરૂષ.	સ લેવો'તે, ઉચ્છાસ. ગન્ધ પુ.
દેશ્વર પુ. રાબા.	ખુશખો, સુવાસ, પરિમળ) તેના
ઉદ્ગમ પુ. મૂળ, ઉત્પત્તિ, નીકળવું તે.	માદાના શ્વાસની સુવાસ.

* એ નામધાતુ છે અને અસૂચ્યા પરથી અન્યથાસ્તે લેવા કરી ૧૦ મા ગણમાં અય ઉમેશય ક્રિ તેમ
અય ઉમેરવાથી સિદ્ધ થયો છે.

दंष्ट्रिन् पु. तीक्ष्ण दांतवाणुं प्राप्ति,
साप.
दशम पु. स्त्री. न. दशभुं.
दाव पु. वरंगलनी आग, दवालि,
वरंगल.
दिव्य पु. स्त्री. न. स्वर्गीय, सुंदर.
दुःखभाज पु. स्त्री. न. दुःख भोगव-
नार, दुःखी.
दुःखित पु. स्त्री. न. पीडयलुं.
दुर्नित न. दुष्ट अथवा अविचारी
श्रम.
निषधेश्वर पु. निषध देशनो राज्ञ.
नैपुण्य न. यत्नशालि.
नैषध पु. निषध देशनो राज्ञ,
नण.
पद प्रति ज्ञेते, प्राप्त करुं.
परिपन्थिन पु. स्त्री. न. रस्ता वर्ये
रहीने हरकत करनार, रोकनार.
नत्परिपन्थिनी स्त्री. तेनो ररनो रोक-
नारी.
परिभ्रष्ट परि+भ्रंश नो कर्मणि भ्र.
४. पाडेलुं.
पातिन पत ना प्रेरकइपनो कर्मणि
भ्र. ४. पाडेलुं.
पुष्कर पु. विशेष नाम छे.
बहुविध पु. स्त्री. न. धाया प्रकारनुं.
बाणपथ पु. (पथिन् पु. मार्ग) आलु
पहोये अटोला मार्ग, आलु-
भयादा.

बाहुक पु. नणे न्यारे सारथिनो वेश
लीथो हतो त्वारनुं तेनुं नाम.
मूषक पु. उदर; मूषकराज पु.
उदरेनो राज्ञ.
युग न. जेहुं; वासोयुग न. लुगडांनो
जेठो.
रति स्त्री. प्रीति.
वच् प्रति ज्ञेते, प्रतिवचन आपनुं,
प्रत्युत्तर देवा.
वम् प्रेरकइप नि ज्ञेते, पोशाक पेहे-
रवा, पेहेरयुं.
वापय प्रेरकइप वानुं, निर ज्ञेते,
होलवयुं, छुजवयुं.
विनष्ट वि+नश नो भ्र. ४., नारा
पाभेयुं.
शत्रुतम् क्रि. वि. शत्रुथी.
शत्रुत् क्रि. वि. हमेरा.
संभावित सम+भूना प्रेरकइपनो
कर्मणि भ्र. ४. अनी शक्ति अयेवुं
धरायलुं.
संस्मर्तव्य पु. स्त्री. न. याद राप्पया-
लायक.
सुभिक्ष न. अन्ननी पुष्कणतः.
सुत पु. सारथि, रथ हांकनार.
हरिद्वार न. हिमालयनां तणायां
आगण अंक पवित्र स्थान छे.
हिमाचल पु. हिमालय.
हिरण्यक पु. उदरनुं नाम छे.

આશીવાંદ આશિષ સ્ત્રી.

ગર્વિષઃ અર્વાલિપ્ત બ્રુ. ડૃ.

છેતરવું અતિ + સમ્ + ધા, વિ + પ્ર +
લભ, વચ્ચે ૧૦ ગ. આ.

છેવટે ઉદકે પુ., અવસાન ન., પરિ-
ણામ પુ.

છેવટે ઉદકે વિગેરે.

નીચપુરૂષ કાગુરૂષ પુ.

પણુંદ (વિશેષ નામ છે) પર્ણોદ પુ.

ખાંધવું નિર + મા.

મેળાપ આગમન ન.

રમવાળવિનાનું અરક્ષિત કર્મછિ

બ્રુ. ડૃ.

રૂપરૂ (ક્રિષ્/ની) સમક્ષમ ક્રિ. વિ.,
પ્રત્યક્ષમ ક્રિ. વિ.

શ્રેષ્ઠરાજસના સામ્રાજ્ય ન., પારમે-
શ્વ ન.

સંખ્યા સંખ્યા સ્ત્રી.

સંતુષ્ટરાખવું અનુ + રજ્ઞ નો પ્રેરક
ભેદ.

સુદેવ (વિશેષ નામ છે) સુદેવ પુ.

હેતુ પ્રયોજન ન., ઉદ્દેશ પુ.

પાઠ ૧૬.

વિભક્તિમાં નિયમભંગ.

માર્ગીપદશિક્ષાના રમ. પાઠને મથાળે આપેલા વિભક્તિપ્રત્યય વિદ્યા-
ર્થીએ ધ્યાનમાં રાખવા.

૧. આ સ્થળે ફેટલાક નામની વિભક્તિનાં નિયમવિરૂદ્ધ રૂપજ અમે
ખતાવીએ છીએ; તેમનાં આકારનાં રૂપો તો સામાન્ય સંધિનિયમ પ્રમાણે
વિભક્તિપ્રત્યય લગાડવાથી થાયછે. જે ઉકાળે સંબોધનના એક-
વચન વિશે કેઈ પણ વિશેષ લખ્યું ન હોય ત્યાં તે રૂપ પ્રથમાના એક-
વચનના રૂપ સંસ્કૃત સમજવું*.

૨. જે નામો પોતેજ આકારાન્ત ધાતુ હોય અથવા જે નામોના
અન્ય ભાગ આકારાન્ત ધાતુ હોય જેમકે વિશ્વના, ગુહ્યમા વિગેરે, તેવાં
નામોના આકારનો દ્વિતીયાના અલ્પવચનથી માંડીને સ્વરાદિ પ્રત્યય પર
છતાં લોપ થાયછે.

* વિદ્યાર્થીને મુગમ પડે માટે ઘણા અઘરા શાસ્ત્રોનાં સંપૂર્ણ રૂપાખ્યાન આપેલાં છે.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	અ. વ.	એ.વ.	દ્વિ.વ.	અ.વ.
પ્ર૦ વિશ્વપા:	વિશ્વપૌ	વિશ્વપા:	પ૦ વિશ્વપ:	વિશ્વપા-	વિશ્વપામ્ભ્ય:
				ભ્યામ્	
દ્વિ૦ વિશ્વપામ્	„	વિશ્વપ:	ષ૦ „	વિશ્વપો:	વિશ્વપામ્
તૃ૦ વિશ્વપા વિશ્વપા-	વિશ્વપાભિ:		સ૦ વિશ્વપિ	„	વિશ્વપાસુ
	ભ્યામ્				
ચ૦ વિશ્વપે	„	વિશ્વપામ્ભ્ય:	સં૦ હે વિશ્વપા:	વિશ્વપૌ	વિશ્વપા:

૩. પતિ રાખ્દનું સંબોધનનું એકવચન, પત્નીનું બહુવચન, અને પ્રથમ છ રૂપો હરિ રાખ્દનાં એ રૂપો જેવાં થાયછે; અને પંચમી, પછી, અને સપ્તમીનાં એકવચનનાં રૂપો પત્યુઃ-પત્યુઃ-પત્યૌ થાયછે.

એ.વ.	દ્વિ.વ.	અ.વ.	એ.વ.	દ્વિ.વ.	અ.વ.
પ્ર૦ પતિ:	પતી	પતય:	પ૦ પત્યુ:	પતિભ્યામ્	પતિભ્ય:
દ્વિ૦ પતિમ્	„	પતીન્	ષ૦ „	પત્યૌ:	પતીનામ્
તૃ૦ પત્યા	પતિભ્યામ્	પતિભિ:	સ૦ પત્યૌ	„	પતિષુ
ચ૦ પત્યે	„	પતિભ્ય:	સં૦ હે પતે	પતી	પતય:

૪. સર્વ રાખ્દનાં પહેલાં પાંચ રૂપો સર્વા-સર્વાયૌ-સર્વાયઃ-સર્વાયમ્-સર્વાયૌ થાયછે, દ્વિતીયાનું બહુવચન સર્વાન્ થાયછે, અને પંચમી, પછી, અને સપ્તમીનાં એકવચનનાં રૂપો અને પછીનું બહુવચન સર્વ્યુઃ-સર્વ્યુઃ-સર્વ્યૌ-સર્વીનામ્ થાયછે. સંબોધનનું એકવચન સર્વે છે.

પ્ર૦ સર્વા	સર્વાયૌ	સર્વાયઃ	પ૦ સર્વ્યુ:	સર્વિભ્યામ્	સર્વિભ્યઃ
દ્વિ૦ સર્વાયમ્	„	સર્વીન્	ષ૦ „	સર્વ્યૌ:	સર્વીનામ્
તૃ૦ સર્વ્યા	સર્વિભ્યામ્	સર્વિભિ:	સ૦ સર્વ્યૌ	„	સર્વિષુ
ચ૦ સર્વ્યે	„	સર્વિભ્યઃ	સં૦ હે સર્વે	સર્વાયૌ	સર્વાયઃ

૫. શ્રી, શ્રી, શૂ, અને બીજાં એવાં ધાતુરૂપરથી વગર પ્રત્યયે બીજાં નામો તથા ભૂ અને સ્ત્રી એકલાનાં અન્ત્ય ઇ અથવા ઉ હ્રસ્વકે દીર્ઘને સ્વરાદિપ્રત્યય પર છતાં યથાક્રમ હ્ય અથવા ઊ થાયછે. સ્ત્રી રાખ્દને નવીના પ્રત્યય લાગેછે, અને શ્રી, શ્રી, શૂ, અને બીજાં એજ પ્રકારનાં સ્ત્રી-લિંગનાં નામોને ચતુર્થી, પંચમી, પછી, અને સપ્તમીનાં એકવચનમાં તથા પછીનાં બહુવચનમાં એ પ્રત્યયો વિકલ્પે લાગેછે. સ્ત્રી નું દ્વિ૦ એ.

૧. સ્ત્રીમ્ અથવા સ્ત્રિયમ્ થાયછે. અને દ્વિ. ૫. ૧. સ્ત્રીઃ અથવા સ્ત્રિયઃ થાય છે. સં. એ. ૧. સ્ત્રિ થાયછે.

૨. કે કારાન્ત સ્ત્રીલિંગનાં ધાતુરૂપ નામો જ્યેષ્ઠાકે ધી અને ધીઃ અને તરી, તન્ત્રી, અને લક્ષ્મી એમલા યાજ્ઞે પછી પ્રથમાના એક રચનાના મ પ્રત્યયનો લોપ થતો નથી*.

સ્ત્રી

એ. ૧.	દ્વિ. ૧.	૫. ૧.	એ. ૧.	દ્વિ. ૧.	૫. ૧.
પ્ર૦ સ્ત્રી	સ્ત્રિયૌ	સ્ત્રિયઃ	પ્ર૦ સ્ત્રિયાઃ	સ્ત્રીભ્યામ્	સ્ત્રીભ્યઃ
દ્વિ૦ સ્ત્રિયમ્	”	{ સ્ત્રિયઃ સ્ત્રીઃ	પ્ર૦ ”	સ્ત્રિયૌઃ	સ્ત્રીણામ્
સ્ત્રીમ્			સં૦ સ્ત્રિયામ્	”	સ્ત્રીણુ
તૃ૦ સ્ત્રિયા	સ્ત્રીભ્યામ્	સ્ત્રીભિઃ	સં૦ હે સ્ત્રી		
ચ૦ સ્ત્રિયૈ	”	સ્ત્રીભ્યઃ			

ધ્રી

પ્ર૦ ધ્રીઃ	ધ્રિયૌ	ધ્રિયઃ	પ્ર૦ ધ્રિયઃ-યાઃ	ધ્રીભ્યામ્	ધ્રીભ્યઃ
દ્વિ૦ ધ્રિયમ્	”	”	પ્ર૦ ”	ધ્રિયૌઃ	{ ધ્રિયામ્ ધ્રીણામ્
તૃ૦ ધ્રિયા	ધ્રીભ્યામ્	ધ્રીભિઃ	સં૦ ધ્રિયિ-યામ્	”	ધ્રીણુ
ચ૦ ધ્રિયૈ-યૈ	”	ધ્રીભ્યઃ	સં૦ હે ધ્રીઃ		

ભ્રુ

પ્ર૦ ભ્રુઃ	ભ્રુવૌ	ભ્રુવઃ	પ્ર૦ ભ્રુવઃ-વાઃ	ભ્રૂભ્યામ્	ભ્રૂભ્યઃ
દ્વિ૦ ભ્રુવમ્	”	”	પ્ર૦ ”	ભ્રુવૌઃ	{ ભ્રુવામ્ ભ્રૂણામ્
તૃ૦ ભ્રુવા	ભ્રૂભ્યામ્	ભ્રૂભિઃ	સં૦ ભ્રુનિ-વામ્	”	ભ્રૂણુ
ચ૦ ભ્રુવૈ-વૈ	”	ભ્રૂભ્યઃ	સં૦ હે ભ્રુઃ		

૩. (અ). જો ધાતુરૂપ નામના અન્ત્ય કકે ડ (હરવકે દીર્ઘ)ની પૂર્વે

* અવીલક્ષ્મીતરીતન્ત્રીધીહીયાણામુદાહતઃ ।

સનાનામેવ શબ્દાનાં સિલોપો ન કદાચન ॥

† અથવા શબ્દોના સં. દ્વિ. ૧. અને ૫. ૧. રૂપ પ્ર. દ્વિ. ૧. અને ૫. ૧. રૂપો જ્યેષ્ઠા થાયછે.

ધાતુનો સંયુક્ત વ્યંજન ન આવ્યો હોય અને વળી તેનામની પૂર્વે ઉપસર્ગ આવ્યો હોય અથવા કોઈ સત્ત્વવાચક નામ આવ્યું હોય અને ઉપસર્ગ આવ્યો હોય તો તેના સંબંધ ક્રિયાપદની સાથે હોય પણ નામની સાથે ન હોય અને સત્ત્વવાચક નામ આવ્યું હોય તો તેને સમાસનો વિગ્રહ કરતાં પ્રથમા શિવાય કોઈ પણ વિભક્તિ આવતી હોય, તો તેવાં ધાતુરૂપ નામનાં કે યા ઉ (હૂસ્વ કે દીર્ઘ) નો સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ચ્વા વ થાયછે: જેમકે ગ્રામ-ળાઃ-ળ્યૌ-ળ્યઃ-ળ્યમ્; પ્રથીઃ-ધ્યૌ-ધ્યઃ; ગ્રામળી અને ખીજનું જે નામોને છેડે નો ધાતુ હોય તેવાં નામોનું સંપ્રમાણનું ઐક્યવચન આમ પ્રત્યય સંગાડવાથી થાયછે: જેમકે ગ્રામણ્યમ્. ગ્રામળી અને સેનાની જેવાં નામો જેનો મૂળ અર્થ પુરૂષથી થતો ધ્વનિ દર્શાવેછે તેવાં નામોનાં રૂપાખ્યાન ત્યારે તેઓ સ્ત્રીલિંગનાં સત્ત્વવાચક નામોનાં ગુણ બતાવનાર વિશેષણ તરિક્કે વપરાયાં હોય ત્યારે પણ પુલ્લિંગનાં જેવાં થાયછે. દીર્ઘં અથવા ઝકારાન્ત ખીજનું ધાતુરૂપ નામો જેનાં અર્થ અથવા જનો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ચ્ અથવા વ થાયછે તેવાં નામોનાં સ્ત્રીલિંગનાં રૂપ નહીં અથવા વજૂનાં રૂપ જેવાં થાયછે. એવાં નામોનાં પ્રથમાનાં ઐક્યવચનનાં રૂપ માટે ૧૨૧ પૃષ્ઠ ૧ જુઓ.*

* ૧૨ (અ). નિયમ વિચાર્યોને ખરી પડ સમજાવે માટે આ નોંધ આપીછે. ગ્રામળી શબ્દમાં એ નિયમની ખરી શરત પાર પડી છે. ગ્રામળી એમાં નો ધાતુરૂપનામ છે એના અન્ત્ય ર્ ની પૂર્વે સંયુક્ત વ્યંજન આવ્યો નથી, માત્ર ણ આવ્યો છે. વળી એ ધાતુરૂપ નામ નો ની પૂર્વે સત્ત્વવાચક નામ આવ્યું છે અને સમાસનો વિગ્રહ કરતાં તે નામ એટલે ગ્રામ શબ્દ દ્વિતીયામા આવશે જેમ કે ગ્રામં નયતીતિ ગ્રામળીઃ માટે આ શબ્દને એ નિયમ લાગી ગ્રામળ્યૌ-ળ્યઃ વિગેરે સ્વરાદિ પ્રત્યયો પૂર્વે ર્ નો ય યજ્ઞ રૂપો થાયછે. પ્રથી શબ્દને પણ નિયમ લાગુ પડેછે કેમ કે એમાં ધી ધાતુરૂપ નામ છે, એના અન્ત્ય ર્ ની પૂર્વે સંયુક્ત વ્યંજન આવ્યો નથી, અને વળી એ ધાતુરૂપ નામ ધીની પૂર્વે ઉપસર્ગ આવ્યો છે અને તેનો સંબંધ ક્રિયાપદની સાથે છે (પ્રકૃષ્ટે ધ્યાયતીતિ પ્રથીઃ આ વિગ્રહમાં).

આ નિયમના પ્રત્યુદાહરણ આપવાથી નિયમ બિશેષર સમજાશે. ચ્વક્રી, સુધી, કટપૂ, વિગેરે શબ્દોમાં અન્ત્ય ર્ અથવા ઝ ની પૂર્વે સંયુક્ત વ્યંજન આવ્યો છે અને તે ધાતુનો છે માટે ર્ અને ઝ નો સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ચ્ અને ઝ વ થાયછે; જેમ કે ચ્વક્રીયૌ, સુધીયૌ, કટપૂવૌ, શ્તવાદિ.

ઝક્રી, ઝહ્ વિગેરે શબ્દોમાં અન્ત્ય ર્ અથવા ઝ ની પૂર્વે સંયુક્ત વ્યંજન આવ્યો છે તે તો પણ નિયમ લાગુ પડેછે, કેમ કે એ સંયુક્ત વ્યંજન ધાતુનો નથી. ચ્વક્રી, સુધી, કટપૂ ના ક્રી, ધી, અને પૂ ધાતુમાં અન્ત્ય ર્ અથવા ઝ પૂર્વે ક્ર, ધ્ અને પ્ સંયુક્ત વ્યંજન છે તેમ નહીં અને લૂ ધાતુમાં ડંઠં સંયુક્ત વ્યંજન નથી.

ની અને લૂ શબ્દને નિયમ લાગતો નથી (નિયૌ-યઃ, લુવૌ-વઃ શ્તવાદિ) કેમ કે એ શબ્દો પૂર્વે ઉપસર્ગ યા સત્ત્વવાચક નામ નથી.

શુદ્ધી, પરમધી, પરમલૂ, શ્તવાદિ શબ્દને ખુદ્ધી તે કે ડંઠંધાર સમાસ લઈએ તો નિયમ લાગતો

પ્રથી પુ.

એ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.	એ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
પ૦ પ્રધા:	પ્રધ્યૌ	પ્રધ્ય:	પ૦ પ્રધ્ય:	પ્રધીભ્યામ્	પ્રધીભ્ય:
દ્વિ૦ પ્રધ્યમ્	„	„	પ૦ „	પ્રધ્યો:	પ્રધ્યામ્
તૃ૦ પ્રધ્યા	પ્રધીભ્યામ્	પ્રધીભિ:	સ૦ પ્રધ્યિ	„	પ્રધીષુ
ચ૦ પ્રધ્યે	„	પ્રધીભ્ય:	સં૦ હે પ્રધી:		

પ્રથી સ્ત્રી.

પ૦ પ્રધી:	પ્રધ્યૌ	પ્રધ્ય:	પ૦ પ્રધ્યા:	પ્રધીભ્યામ્	પ્રધીભ્ય:
દ્વિ૦ પ્રધ્યમ્	„	„	પ૦ „	પ્રધ્યો:	પ્રધીનામ્
તૃ૦ પ્રધ્યા	પ્રધીભ્યામ્	પ્રધીભિ:	સ૦ પ્રધ્યામ્	„	પ્રધીષુ
ચ૦ પ્રધ્યે	„	પ્રધીભ્ય:	સં૦ હે પ્રધિ		

પુનર્મ્ સ્ત્રી. નાં એવાંજ ૩૫ થાયછે.

(આ). અપવાદ—સુધી અને જેને ને, મૂ. આવે એવાં નામ; જેમકે સુધીઃ-ધિયૌ-ધિયઃ, સ્વયંભૂઃ-ભુવૌ-ભુવઃ વિગેરે.

આ નામો અને જે બીજાં નામોનાં ઈ અથવા ક નો હ્ય અથવા હ્ થાયછે તે નામોનાં સ્ત્રીલિંગનાં ૩૫ થી નાં જેવાં થાયછે, ૧૨૫ પૃ. ૫ શુદ્ધા.

(હ). પ્રત્યપવાદઃ—વર્ષાભૂ અને પુનર્મ્, જે મેંડ વર્ષાભૌ વિગેરે.

નથી. જેમકે સમાસનો વિગ્રહ કરતા શુદ્ધ, પરમ, શાન્ત પ્રયમામાં આવેછે, (શુદ્ધા ધીર્યસ્ય સઃ શુદ્ધધીઃ, લુનાતીતિ લૂઃ, પરમશ્ચાસૌ લૂશ્ચ પરમલઃ) એટલે કર્મધારય કે બહુવ્રીહિ સમાસમાં આ નિયમ લાગશે નહીં, માત્ર તત્પુરુષમાંજ લાગશે. પણ એજ શબ્દને તત્પુરુષ યથિયે (શુદ્ધં ધ્યાયતીતિ શુદ્ધધીઃ) તે નિયમ લાગશે. દુર્ધી તત્પુરુષ (દુર્ધં ધ્યાયતીતિ દુર્ધીઃ) દુર્ધ્યૌ-ધ્યૌઃ, બહુવ્રીહિ યા કર્મધારય (દુર્ધા ધીર્યસ્ય સઃ યા દુર્ધા ચાસૌ ધીશ્ચ) દુર્ધિયૌ-યઃ

એટલે નીચેની શરતો પાર પડી હોય તોજ આ નિયમ લાગુ પડેછે.

૧. અન્ત્ય ઈ કે ઓ (હસ્ત કે ધીર્ધ) ધાતુનામનો હોવો જોઈએ.

૨. તે ધાતુનામનો અન્ત્ય ઈ કે ઓ (હસ્ત કે ધીર્ધ) ની પૂર્વે ધાતુમાં આવેલો સંયુક્ત વ્યંજન ન જોઈએ.

૩. એ ધાતુનામની પૂર્વે સન્વવાચક નામ કે ઉપસર્ગ આવેલો જોઈએ.

૪. સમાસનો વિગ્રહ કરતા ઉપસર્ગ દ્વિપદ સાથે જોવા જોઈએ અને સન્વવાચક નામ હોય તો તેને પ્રથમા શિવાય કોઈ વિભક્તિ આવતી જોઈએ. એટલે તત્પુરુષ સમાસમાંજ નિયમ લાગુ પડશે અને કર્મધારય કે બહુવ્રીહિમાં લાગુ પડશે નહીં.

સુધી શબ્દ અપવાદભૂત હોવાથી તત્પુરુષ સમાસમાં પણ તેના અન્ત્ય ઈ ને હ્ય થશે.

સુધી પુ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
પ્ર૦ સુધી: સુધિયૌ સુધિય:			પ૦ સુધિય: સુધીભ્યામ્ સુધીભ્ય:		
દ્વિ૦ સુધિયમ્ , ,			પ૦ , , સુધિયો: સુધિયામ્		
તૃ૦ સુધિયા સુધીભ્યામ્ સુધીભિ:			સ૦ સુધિયિ , , સુધીષુ		
ચ૦ સુધિયે , , સુધીભ્ય:			સં૦ હે સુધી:		

સુધી સ્ત્રી.

પ્ર૦ સુધી: સુધિયૌ સુધિય:	પ૦ સુધિય: સુધીભ્યામ્ સુધીભ્ય:
દ્વિ૦ સુધિયમ્ , ,	-યા:
તૃ૦ સુધિયા સુધીભ્યામ્ સુધીભિ:	પ૦ , , સુધિયો: { સુધિયામ્
ચ૦ સુધિયે-યૈ , , સુધીભ્ય:	{ સુધીનામ્
	સ૦ સુધિયિ , , સુધીષુ
	-યામ્
	સં૦ હે સુધી:

સુધિ ન.

પ્ર૦ સુધિ સુધિની સુધીનિ	પ૦ સુધિય: સુધિભ્યામ્ સુધિભ્ય:
દ્વિ૦ , , ,	-ન:
તૃ૦ સુધિયા સુધિભ્યામ્ સુધિભિ:	પ૦ , , { સુધિયો:-નો: સુધિયામ્
-ના	{ -સુધીનામ્
ચ૦ સુધિયે-ને , , સુધિભ્ય:	સ૦ સુધિયિ-નિ , , સુધિષુ
	સં૦ હે સુધે, હે સુધિ

૮. ગો અને ઘો એએના અન્ય ઓ નો પહેલાં પાંચ રૂપમાં ઓ થાય છે, જેમકે ગૌ-ગાવૌ-ગાઘઃ વિગેરે. દ્વિતીયાનાં એકવચન ગામ્ અને ત્રામ્ થાયછે, અને બહુવચન ગાઃ અને ઘાઃ થાયછે. પંચમી અને ષષ્ઠીનાં એકવચન ગોઃ અને ઘોઃ થાય છે. બધાં ઔકારાન્ત નામનાં આ પ્રમાણે રૂપાપ્ત થાયછે.

અ. વ.	દ્વિ. વ.	પ. વ.	અ. વ.	દ્વિ. વ.	પ. વ.
પ૦ ગૌ:	ગાૌ	ગાવ:	પ૦ ગો:	ગોભ્યામ્	ગોભ્ય:
દ્વિ૦ ગામ્	,,	ગા:	પ૦ ગ,	ગવો:	ગવ્રામ્
તૃ૦ ગવા	ગોભ્યામ્	ગોભિ:	સ૦ ગર્વિ	,,	ગેષુ
ચ૦ ગવે	,,	ગોભ્ય:	સં૦ હે ગૌ:		

૯. નો અંતે ગ્લે અંતેનાં ઉપમાં ક્રેષ્ટ વિલક્ષણ નથી; અંતેને માર્ગોપ૦ ૨૫ પાઠમાં આપેલા પ્રત્યયે લગાડનાથી અંતે સ્વરાદિ પ્રત્યયે પર છતાં સંધિનિયમ પ્રમાણે જાનો આવકરવાથી રૂપો સિદ્ધ થાયછે.

૧૦. વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં રે નો રા થાયછે, જે મંદે રાઃ રાયો વિશેરે. તૃ૦ રાયા-રાભ્યામ્-રાભિ: સં૦ પ.વ. રાસુ.

૧૧. અસ્થિ, દાંધ, સ્ત્રિય, અંતે અક્ષિ અંતેનાં તૃતીયાનાં અંકવચનદ્વારા માંડીને સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં અસ્થન્, દાંધન્, સ્ત્રિયન્, અંતે અક્ષન્ હોય તેમ ગણવા. અંતે અજ્ઞન્ નામની પોઠ રૂપાખ્યાન કરવાં. પહેલી બે વિભક્તિમાં અંતેનાં રૂપ વારિનાં જેવાં થાયછે.

અસ્થિ ન.

પ૦ અસ્થિ	અસ્થિની	અસ્થીનિ	પ૦ અસ્થન:	અસ્થિભ્યામ્	અસ્થિભ્ય:
દ્વિ૦ ,,	,,	,,	પ૦ ,,	અસ્થ્નો:	અસ્થ્નામ્
તૃ૦ અસ્થના	અસ્થિભ્યામ્	અસ્થિભિ:	સં૦ અસ્થિનિ		
ચ૦ અસ્થ્ને	,,	અસ્થિભ્ય:	અસ્થિનિ	},	અસ્થિષુ
			સં૦ હે અસ્થિ-સ્થે		

ઘણા ધાતુઓ ક્રેષ્ટપિણુ પ્રત્યયનો વધારો થયા વગર નામદાખલ વપરાય છે.

૧૨. ધાતુના અન્ત્યહની પછી અમુક વ્યંજન આવે તો તેનો શો શો ફેરફાર થાય તે ૯ મા અંતે ૧૪ મા પાઠમાં સમજાવ્યું છે.

જેમકે લિહ અંતે ધાતુરૂપ નામમાં, સ્ પ્રત્યયનો લોપ થયો અંતે હનો પ૯ પૃ૦ ૧. પ્રમાણે દ થયો અંતે તે દનો ૭૧ પૃ૦ ૨. પ્રમાણે દ અથવા હ થયો. ગ્યામ્ અંતે ખીજી અંતેવા પ્રત્યય પર છતાં તેનો ૯૧ પૃ૦ ૬. પ્રમાણે હ થાયછે, અંતે રૂપો નીચે પ્રમાણે થાયછે.

અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.	અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
પ્ર૦ લિટ્-હ લિહૌ	લિહ:	સ૦ લિહિ લિહો: લિહુ, *લિટ્સુ			
તૃ૦ લિહા	લિહ્યમામ્ લિહિ:	સં૦ હે લિટ્-હ			

દુહ—ત નો લોપ થયો અષ્ટલે ૬૧ પૃ૦ ૫. પ્રમાણે દુષ થયું અને ૬૧ પૃ૦ ૭. પ્રમાણે ધુષ થયું અને ૭૧ પૃ૦ ૨. પ્રમાણે ધુક્ અથવા ધુગ થયું. મ્યામ્ અને અંવા પ્રત્યયો પર છતાં ૬૧ પૃ૦ ૫. પ્રમાણે દુષ મ્યામ્ થયું. પછી,

૧૩. ૯ મા પાઠમાં ૭ મી કલમમાં કહેલો પ્રેરકાર વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં થાયછે.

આ નિયમ પ્રમાણે અને ૬૧ પૃ૦ ૬. પ્રમાણે ધુમ્યામ વિગેરે રૂપો થાયછે. સપ્તમીનું અદ્વચન ધુક્ થાયછે.

અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.	અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
પ્ર૦ ધુક્-ગ	દુહૌ	દુહ:	સ૦ દુહિ	દુહો:	ધુક્
તૃ૦ દુહા	ધુમ્યામ્ ધુમિ:	સં૦ હે ધુક્-ગ			

અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.	અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
પ્ર૦ ધુક્-ગ- દ-હ	દુહૌ	દુહ:	સ૦ દુહિ	દુહો:	ધુક્, ધુક્, ધુક્સુ
તૃ૦ દુહા { ધુમ્યામ્ ધુમ્યામ્	{ ધુમિ: ધુમિ:	સં૦ હે ધુક્-ગ-દ-હ			

૧૪. અનુદ્ધ ૧૭૬નાં પાઠેલાં પાંચ રૂપ અનુદ્ધન-દુહૌ-હ:-હમ્-હો થાય-છે. સંબોધનનું અંકવચન અનુદ્ધન થાયછે. વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં અન્ત્ય હ નો દ્ થાયછે; જેમકે અનુદ્ધમ્યામ-અનુદ્ધિ:-અનુદ્ધસુ વિગેરે.

૧૫. દિવ્ નું પ્રથમાનું અંકવચન ધૌ: છે. વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં દિવ્ નું રૂ ૨૫ થાયછે; જેમકે ધુમ્યામ-ધુમ્.

૧૬. અર્ચમન્, વૃષ્ણ, અને વૃત્તહન્ જેવાં છેડે હન્ છે:ય અંવાં નામોનો ઉપાન્ત્ય અ પ્રથમાનાં અંકવચનમાંજ માત્ર દીર્ઘ થાયછે. અષ્ટલો તેમાં અને ખીજાં અન્નન્ નામમાં પ્રેર છે. ત્યારે અ લોપાતો નથી ત્યારે વૃત્તહન્-

ના ન નો ન થાયછે; જેમકે પ્ર૦ વૃત્તહા-વૃત્તહણી-વૃત્તહણ:-તૃ૦ વૃત્તહા-વૃત્તહમ્યામ્-વૃત્તર્થમિ; સ૦ વૃત્તાર્ધ અથવા વૃત્તર્હણિ-વૃત્તર્હો:-વૃત્તર્હસુ.

અ લોપાયછે ત્યારે હ નો છ કરવા વિષે ૬૨૦૫૦ ૨ (૪) કલમ જેવી.

૧૭. શ્વન્, યુવન્, અને મધવન્ એમ શબ્દોમાં દ્વિતીયાના બહુવચનથી માંડીને સ્વરાદિપ્રત્યય પર છતાં વ નો કે થાય છે; જેમકે શ્વનઃ, યૂનઃ, મધોનઃ દિ૦ બ. વ.; શુનામ, યૂનામ, મધોનામ ૧૦ બ. વ. વિગેરે. ખીજી આખતોમાં આ નામનાં રૂપાખ્યાપન બદલના નામનાં જેવાં થાયછે; જેમકે શ્વમિઃ, યુવમિઃ, મધર્વાદિઃ તૃ૦ બ. વ., શ્વસુ, યુવસુ, મધવસુ મં૦ બ. વ. વિગેરે.

૧૮. ધયિન્ શબ્દનાં પહેલાં પાંચ ૩૫ પંચ્યાઃ-ન્યાનો-નઃ-નમ-નો થાય છે. અન્ય હતો સ્વરાદિપ્રત્યય પર છતાં લોપ થાયછે. ખીજી આખતોમાં એનાં રૂપ દ્વન્ના નામનાં જેવાં થાયછે; જેમકે પચા. દિ૦ બ. વ. પચા-થિમ્યામ-થિમિઃ તૃ૦; પચામ ૫૦* બ. વ.; ધયિષુ સ૦ બ. વ.; સંબોધનતું એકવચન પ્રથમાનાં એકવચનની પેઠે પંચ્યાઃ થાયછે.

૧૯. મયિન્નાં રૂપાખ્યાન ધયિન્ નાં જેવાંજ થાયછે. ક્રમુક્ષિન્નાં અને ધયિન્ વા મયિન્ નાં રૂપમાં માત્ર એટલોજ ફેર છે કે ક્રમુક્ષિન્ નાં પહેલાં પાંચ રૂપમાં અનુનાસિક આવતો નથી; ક્રમુક્ષાઃ-ક્ષાળો-ક્ષાળઃ પ્ર૦; ક્રમુક્ષઃ દિ૦ બ. વ.; ક્રમુક્ષા તૃ૦ એ. વ.

૨૦. પરિવાજના જ ને ૯ મા પાઠનો ૯ નિયમ લાગુ પડેછે.

પ્ર૦ એ. વ. પરિવાજઃ નો લોપ થયો એટલે પરિવાપ-પરિવાદ્-૨ ૭૧૫૦ ૨. પ્રમાણે-તૃ૦ દિ. વ. પરિવાજ+મ્યામ-પરિવાપ+મ્યામ ઉપર પ્રમાણે-પરિવાદ્-મ્યામ ૬૧૫૦ ૬ પ્રમાણે-સ૦ બ. વ. પરિવાજ+સુ-પરિવાપ+સુ ઉપર પ્રમાણે-પરિવાદ્+સુ*-પરિવાદ્+સુ માર્ગી ૫૦ ૫૫૦* નોધ પ્રમાણે-અથવા પરિવાદ્સુ ૧૩૧૫૦ *નોધ પ્રમાણે.

એજ પ્રમાણે વિશ્વ નું પ્ર૦ એ. વ. વિશ્વ-વિષ્ ૬૮૫૦ ૯ પ્રમાણે કેમકે સ નો લોપ થાયછે-વિદ્-હ ૭૧૫૦ ૨. પ્રમાણે. તૃ૦ દિ. વ. વિશ્વ-વિષ્-વિદ્મ્યામ. એજ પ્રમાણે દેવેજ (દેવ+યજ), નિશ્, વિશ્વસૈજ, રાજ વિગેરેનાં રૂપાખ્યાન કરવાં.

* અનુનાસિક ધિવાય, કેટલે પછે વ્યંજનનો પદાન્તે તેજ વ્યંજનો ત્રીનો વ્યંજન થાયછે અને ષ નો એવે કેદાં છે થાયછે. જે નિયમ 'પદાન્તે' લાગુ પડેછે તેજ નિયમ વિભક્તિના વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં પણ લાગુ પડેછે. આ નિયમ લાગેછે ત્યાં ૬૦૫૦ ૪ નિયમ લાગતો નથી. લેદ્ + સિ અદિ આ નિયમ લાગતો નથી કેમકે લેદ્ પદાન્તે નથી; અથવા સિ વિભક્તિનો પ્રત્યય નથી.

૨૧. પ્રાચ્, પ્રત્યચ્, ઉદચ્, અવાચ્, સમ્યચ્, અને નિર્યચ્ એટલા શબ્દોનાં પુલ્લિંગનાં પહેલાં પાંચ રૂપમાં અન્ત્ય વ્યંજનની પૂર્વે અનુનાસિક મૃદ્ધ-વામાં આવેછે. પ્રથમાનાં એકવચન પ્રાહ્, પ્રત્યહ્, ઉદહ્ વિગેરે થાયછે. દ્વિતીયાના અહુવચનથી મહંડીને સ્વરાદિપ્રત્યય પર છતાં અને નપુંસકના પ્રથમા અને દ્વિતીયાના દ્વિવચનનાં કે પ્રત્યય પર છતાં પ્રત્ય, ઉદ, સમ્ય, અને નિર્યનાં પ્રતી, ઉદી, સમી, અને તિરશ્ થાયછે; જેમકે દ્વિ. વ. પ્રતીચ્, ઉદીચ્, સમીચ્, અને તિરશ્ચ. આ શબ્દોનું સ્ત્રીલિંગ કરવું હોય તો પ્રકૃતિ- (શૂળ૩૫) માં ઉપર પ્રમાણે ફેરફાર કરી કે લગાડવી, જેમકે પ્રાચી, પ્રતીચી વિગેરે.

નિર્યચ્ ન.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	અ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	અ. વ.
પ્ર૦ નિર્યજ્	તિર્યજ્ચૌ	તિર્યજ્ચઃ	પ્ર૦ તિરશ્ચઃ	તિર્યગ્મ્યામ્	તિર્યગ્મ્યઃ
દ્વિ૦ તિર્યજ્ચમ્	„	તિરશ્ચઃ	૧૦ „	તિરશ્ચોઃ	તિરશ્ચામ્
તૃ૦ તિરશ્ચા	તિર્યગ્મ્યામ્	તિર્યગ્મિઃ	સ૦ તિરશ્ચિ	„	તિર્યક્ષુ
ચ૦ તિરશ્ચે	„	તિર્યગ્મ્યઃ	સં૦ હે તિર્યજ્		

નિર્યચ્ ન.

એ. વ. દ્વિ. વ. અ. વ.

પ્ર૦ અને દ્વિ૦ તિર્યક્-ગ્ તિરશ્ચી તિર્યજ્ચિ

બાકીનાં રૂપો પુલ્લિંગનાં જેવાં થાયછે.

૨૨. સજ્, તાદૃશ્, દિશ્, અને તૃજ્ એટલા શબ્દોના અન્ત્ય વર્ણનો અ-ધોપ અથવા ધોપ વ્યંજન પર છતાં ક્ અથવા ગ થાયછે, અને પદાન્તે હોય ત્યારે ક્ અને ગ બન્ને થાયછે ; પ્ર૦ એ. વ. સજ્ અથવા સગ્; તૃ૦ દ્વિ. વ. સગ્મ્યામ્ ; સં૦ અ. વ. સક્ષુ.

૨૩. ૬૫ પૃ. ૭ માં કહેલા ધાતુના વર્તમાનકૃદન્તોમાં અને. સ્ત્રીલિંગ ગણના ધાતુઓના વર્તમાન કૃદન્તોમાં પુલ્લિંગનાં પહેલાં પાંચ રૂપોમાં અન્ત્ય વ્યંજન પૂર્વે ન આવતો નથી. નપુંસકના પ્રથમાનાં અને દ્વિતીયાનાં અ-હુવચનમાં તેઓમાં ન વિકલ્પે મૃદ્ધાયછે. નપુંસકના પ્રથમાનાં અને દ્વિતીયાનાં દ્વિવચનનાં રૂપો તથા એ શબ્દોનું સ્ત્રીલિંગનું અંગરૂપ માત્ર કે લગાડ્યાથીજ થાયછે.

વિભ્રત્ પુ.

વિભ્રત્ ન.

ઞ્.વ.	ઢિ.વ.	અ.વ.	ઞ્.વ.	ઢિ.વ.	અ.વ.
પ્ર૦ વિભ્રત્	વિભ્રતૌ	વિભ્રતઃ	પ્ર૦ વિભ્રત્	વિભ્રતૌ	(વિભ્રતિ વિભ્રન્તિ
ઢિ૦ વિભ્રતમ્	”	”	ઢિ૦	”	”

સ્ત્રીલિંગ નું ંગ૩૫ વિભ્રતૌ.

૨૮. છટ્ટા ગણુના ધાતુઞ્માના વર્તમાનકૃદન્તોની માફક ખીજ ગણુના આકારાન્ત ધાતુઞ્માના વર્તમાનકૃદન્તોમાં સ્ત્રીલિંગના તેમજ નપુંસકના પ્રથમાના અને દ્વિતીયાના દ્વિવચનના પ્રત્યય ઈ પર છતાં ન વિકલ્પે વૃકાય છે; યાન્—યાતૌ અથવા યાન્તી ન૦ તથા ઢિ૦ ઢિ.વ. અને સ્ત્રીલિંગનું ંગ.

૨૫. પુંસ શબ્દનાં પહેલાં પાંચ ૩૫ પુમાન્—માંસ—માંસઃ માંસમ્—માંસ થાયછે. સંબોધનનું ંકવચન પુમ્ન થાયછે. અન્ત્ય સ નો વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં લોપ થાયછે; જેમકે તૃ૦ અ.વ. પુંમિઃ સ૦ અ.વ. પુંસ.

૨૬. ગિર, અને ગુર, ધુર વિગેરે ખીજાં રકારાન્ત નામોના અને આશિસ નો ઉપાન્ત્ય સ્વર વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં અથવા પદાન્તે હોય ત્યારે લીર્ધ થાયછે; છેલ્લા શબ્દના સ નો સાધારણ નિયમ અથવા દસ્તુર પ્રમાણે પ થાયછે. અનુસ્વાર, વિસર્ગ, અથવા જ, ઘ, કે સ પૂર્વના સ્વર અને સ્ત્રી વચ્ચે આવે તો પણ આ ફેરફાર (સ નો પ) થાયછે; આશીઃપુ અથવા આશીણ્.

ગિર.

આશિસ.

ઞ્.વ.	ઢિ.વ.	અ.વ.	ઞ્.વ.	ઢિ.વ.	અ.વ.
પ્ર૦ ગીઃ ગિરૌ ગિરઃ			પ્ર૦ આશીઃ આશિષૌ આશિષઃ		
ઢિ૦ ગિરમ્	”	”	ઢિ૦ આશિષમ્	”	”
તૃ૦ ગિરા ગીર્ભ્યામ્ ગીર્ભિઃ			તૃ૦ આશિષા આશીર્ભ્યામ્ આશીર્ભિઃ		

૨૭. અર નાં ૩૫ માત્ર બહુવચનમાંજ છે. પ્ર૦ આપઃ થાય છે. મૃતી રાઙ્ થતા પ્રત્યયો પર છતાં પ નો દ્ થાયછે; જેમકે અદ્ઃ તૃ૦ અ.વ.

૨૮. અહન્ ના અન્ત્ય ન નો પ્રથમાનાં ંકવચનના પ્રત્યય પહેલાં થાયછે, અને ખીજા વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિસર્ગ થાયછે.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
પ્ર૦ અને દ્વિ૦	અહઃ	અહ્ની-અહની	અહ્નિ
તૃ૦	અહ્ના	અહોભ્યામ્	અહોભિઃ
સ૦	અહ્નિ-અહનિ	અહ્નોઃ	અહઃસુ-અહસ્તુ

અહર્માર્તિ અહ્નિ અહર પ્ર૦ અ.વ. છે.

૨૬. પૂર્વ, પર, અવર, દક્ષિણ, ઉત્તર, અવર, અષર, અને સ્વ અષ્ટભા રાખ્દ ભ્યારે (સ્થળનો, કાળનો, અથવા પુરૂષનો) સંબંધ માત્ર દર્શાવેછે ત્યારે તથા અન્તર રાખ્દનો 'અંદરનું' અથવા 'અધોવાસ' (નીચલુ વસ્ત્ર) અર્થ હોય ત્યારે તેઓનાં રૂપાખ્યાન સર્વનામ પ્રમાણે થાયછે. પ્રથમાનાં બહુવચનમાં અને પંચમી અને સપ્તમીનાં એકવચનમાં તેઓનાં રૂપ વિકલ્પે સર્વનામ જેવાં થાય છે; જેમકે પૂર્વે-પૂર્વોઃ; પૂર્વાન્-પૂર્વસ્માન્; પૂર્વે-પૂર્વોસ્મન્.

૩૦. ત્રીચેના દશ રાખ્દ સર્વનામ છે; એમનાં રૂપ સર્વનામનાં રૂપ જેવાં થાયછે, અને નપુંસકનાં પ્રથમા અને દ્વિતીયાનાં એકવચનનાં રૂપ એ રાખ્દોને ત્ અથવા દ્ ઉમેરવાથી થાયછે:—અન્ય, અન્યતર, કતર, કતમ, યતર, યતમ, તતર, તતમ, એકતમ, ઇતર; જેમકે અન્યન્-દ, કતરન્-દ.

૩૧. ચરમ, અલ્પ, અર્ધ, કનિય, અને નેમનાં પુલ્લિંગનાં પ્રથમાનાં બહુવચનનાં રૂપો સર્વનામનાં એ રૂપોની પેઠે વિકલ્પે થાયછે. નેમ એ રાખ્દ સર્વનામ છે.

૩૨. પવી, યવી, અને ખીજાં રૂપોનાં પુલ્લિંગ નામોનાં દ્વિ૦ એ. વ. અને દ્વિ૦ બ. વ. નાં રૂપ અનુક્રમે સ્ અને ન્ લગાડવાથી થાયછે.

પવાં.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.		અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
પ્ર૦	પવીઃ	પવ્યૌ	પવ્યઃ	પં૦	પવ્યઃ	પવોભ્યામ્	પવીભ્યઃ
દ્વિ૦	પવીમ્	„	પવીન્	ષ૦	„	પવ્યોઃ	પવ્યામ્
તૃ૦	પવ્યા	પવીભ્યામ્	પવીભિઃ	સ૦	પવી	„	પવીષુ
ચ૦	પવ્યે	„	પવીભ્યઃ	સં૦	હે પવીઃ		

૩૩. પહેલાં પાંચ રૂપમાં કોણ રાખ્દનાં રૂપ નિત્યે કોણ રાખ્દનાં જેવાં થાયછે, અને તૃતીયાના એકવચનથી માંડીને સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે એવાં થાયછે. પણ પછીના બહુવચનમાં એ નિયમ

લાયુ પડતો નથી. ત્યાં રૂપ માત્ર ક્રોષ્ટનામ્ થીયછે. સંયોધનનું ઐક્ય-વચન ક્રોષ્ટો છે. ખીજી રૂપો ઉકારાન્ત પુલ્લિંગ નામોનાં જેવાં થાયછે.

ક્રોષ્ટ.

ઐ. વ.	દ્વિ. વ.	પ્. વ.	ઐ. વ.	દ્વિ. વ.	પ્. વ.
પ્ર૦ ક્રોષ્ટા	ક્રોષ્ટારૌ	ક્રોષ્ટારઃ	પ૦ ક્રોષ્ટુઃ	ક્રોષ્ટુભ્યામ્	ક્રોષ્ટુભ્યઃ
દ્વિ૦ ક્રોષ્ટારમ્	"	ક્રોષ્ટાન્	ક્રોષ્ટોઃ	"	"
તૃ૦ ક્રોષ્ટ્રા	ક્રોષ્ટ્રાભ્યામ્	ક્રોષ્ટ્રાભિઃ	પ૦ ક્રોષ્ટ્રોઃ	ક્રોષ્ટ્રાભ્યામ્	ક્રોષ્ટ્રાભ્યઃ
ક્રોષ્ટ્રના	"	"	ક્રોષ્ટ્રોઃ	"	"
ચ૦ ક્રોષ્ટ્રે	ક્રોષ્ટ્રેભ્યામ્	ક્રોષ્ટ્રેભ્યઃ	સ૦ ક્રોષ્ટ્રિ	ક્રોષ્ટ્રો	ક્રોષ્ટ્રુ
ક્રોષ્ટ્રવે	"	"	ક્રોષ્ટ્રો	"	"
			સ૦ હે ક્રોષ્ટો		

૩૮. જરા અને નિર્જર રાખ્દો સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં જરસ અને નિર્જરસ રૂપ વિકલ્પે ધરેછે. ખીજી રીતે જરા રાખ્દનાં રૂપો સ્ત્રીલિંગ બાકારાન્ત રાખ્દનાં જેવાં થાયછે, અને નિર્જર રાખ્દનાં રૂપ અકારાન્તનાં જેવાં થાયછે; જરા, જરસૌ-જરે વિગેરે.

૩૯. પ્રથમા અને સંયોધનના ઐક્યવચન રિવાય બધા પ્રત્યય પર છતાં અર્વેન્ રાખ્દને અર્વેન્ જેવો સમજવો. ત્યારે નકારદર્શક અને ઐ રાખ્દની પૂર્વે લગાડવામાં આવેછે ત્યારે ઐનાં (ઐઠલે અનર્વેન્ રાખ્દનાં) રૂપ આત્મન્ જેવાં થાયછે.

૪૦. ઉશનસ્ નાં રૂપ અસ્ જેને છેડે હાય ઐવાં (ચન્દ્રમસ જેવાં) રાખ્દનાં જેવાં થાયછે, પણ પ્ર૦ ઐ. વ. ઉશના થાયછે અને સં૦ ઐ. વ. ઉશનન્, ઉશન, અથવા ઉશનઃ થાયછે.

૪૧. દ્વિતીયાના બહુવચનથી રાઙ થતા સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં કેટલાક નામના (જેવાકે વિશ્વવાહ, શ્વેતવાહ, પ્રજ્ઞવાહ) છેલ્લા ભાગ વાહ નો ઉઠ થાયછે અને ઉહ નો ઙ અને પૂર્વના અ અથવા આ મળીને ઔ થાયછે; જેમકે વિશ્વૌહઃ દ્વિ૦ પ્. વ. વિશ્વવાહ રાખ્દ. ઉપરથી. લિહ માં થાયછે તેમ જ નો દ અને ખીજી ફેરફાર થાયછે. વિશ્વવાદ્-૩ પ્ર૦ ઐ. વ.; વિશ્વવાદ્ભ્યામ્ તૃ૦ દ્વિ. વ.; વિશ્વૌહમ્ પ૦ પ્. વ.; વિશ્વવાદ્સુ વિશ્વવાદ્સુ સં૦ પ્. વ.

૩૮. તુરાસાદ્ શબ્દના સ્ નો વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં ષ થાયછે; તુરાષાદ્-ઇ પ્ર૦ ઁ. વ.; તુરાષાદ્ભ્યામ તૃ૦ દ્વિ. વ.; તુરાષાદ્સુ-તુરાષાદ્સુ સ૦ અ. વ.; તુરાસાહામ્ પ૦ અ. વ.

૩૯. દોષન્ પુ. ન., અસન્ ન., દન પુ., પદ પુ., નસ્ સ્ત્રી., માસ પુ., દ્વન્ ન., માસ ન., પૂન્ સ્ત્રી., સ્તુ પુ. ન., શકન્ ન., ડદન્ ન., આસન્ ન., નિશ્ સ્ત્રી. ઁ. ૨-લા શબ્દોનાં પ્રથમાનાં રૂપો અને દ્વિતીયાનાં ઁકવચનનાં અને દ્વિવચનનાં રૂપો નથી. ળીજી વિભક્તિઓમાં સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે તેઓનાં રૂપ થાયછે. માસ અને માસ ના સ્ નો વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં લોપ થાયછે. માસ ના સ્ નો સુ પર છતાં લોપ થતો નથી; જેમકે માસ ઉપ થી માન્યામ્ તૃ૦ દ્વિ. વ., માસુ સ૦ અ. વ.; માસ ઉપરથી માભ્યામ્ તૃ૦ દ્વિ. વ., માસુ-માસુ સ૦ અ. વ.

યદો મહાન્વૈયાકરણઃ પાણિનિઃ સમજાયત તદા વ્યાકરણવિષયે પ્રાચાં કાનિચિન્મતાનિ પ્રતીચાં મતેભ્યો ભિન્નાન્યાસન્ ।

પૂર્વેષાં સંપ્રદાયમનુસૃત્ય પ્રન્યારમ્ભે દેવતાં સ્તૌમિ ।

વિધવાયાઃ પુનરુદ્વાહઃ સશાસ્ત્ર હત્યેકે* શાસ્ત્રવિરુદ્ધ હત્યન્યે કલૌ પ્રતિષિદ્ધ હત્યપરે વદન્તિ ।

વિવાહવિધાવર્યમણં પૂષણં ચાધિકૃત્ય મન્ત્રાન્પઠન્તિ ।

અપરાધં વિના પત્યુર્નારી તસ્મૈ પ્રકુપ્યતિ ।

પ્રજાપીડનજો વહ્ની રાજઃ શ્રિયં કુલં પ્રાણાંશ્ચ દહતિ ।

યસ્મિન્શકટે સોમો રાજાઃ નીયતે તસ્ય ધૃર્યન્યતરોઽનઢ્વાન્યુક્તઃ

સ્યાદન્યતરો વિમુક્તોઽથ રાજાનમુપાહરેયુઃ ।

યૃનાં બુદ્ધિઃ શાલ્લૈઃ સંસ્ક્રિયતે ।

પત્યા પરિત્યક્તા વિધવા વા યાન્યં પતિં વિન્દતે સા પુનર્મૂર્ભવતિ ।

દિવિ યથા સંખ્યાતીતાસ્તારુકાસ્તથૈવ દાશરથી રામે ગુણાઃ ।

તસ્યાશ્વાર્વઙ્ગચાઃ સ્ત્રિયા લાવણ્યં પ્રશ્યન્તો જના અક્ષ્ણાં ફલં પ્રાપુઃ ।

* ૧૭ મા પાઠની ૪ થી ક્લમ છુટો.

† પવિત્ર સોમવસ્ત્રીને ધણી વાર રાજા ના નામથી વધવેત્રી ક્રે.

इन्द्रियं वा एतदस्मिँल्लोके यद्धधि । यद्धनाभिषिञ्चतीन्द्रियमंत्रा* -
स्मिँस्तां हधाति ।

મધુરાભિર્ગીર્ધિઃ સાધું સાન્ત્વયામાસ ગોવિન્દઃ । સ સાધુશ્ચ તમાગી-
ર્ધિરનુગ્રહ્યેષ્ટ પ્રદેશં જગામ ।

‡અન્ના રક્ષઃ સંસૃજતાત્ ।

एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः सम्यक्प्रयुक्तश्च स्वर्गे लोके कामधुग्भवतीति
वैयाकरणानां मतम् ।

પુણ્યેઽહ્નિ પુરોધાસ્તં રાજ્યેઽભિષિષેચ§ મન્ત્રં ચેમં પપાટ ।

યાભિરિન્દ્રમભ્યષિન્ચ§ ત્યજાપતિઃ સોમં રાંજાનં વરુણં યમે મનું તામિ-
રદ્ધિરભિષિન્ચામિ ત્વામહં રાજાં ત્વમધિરાજો ભવેત્ ।

देवासुरा वा एषु लोकेषु संयेतिर् । त एतस्यां प्राच्यां दिशि येतिरे
तांस्ततोऽसुरा अजयन् । ते दक्षिणस्यां दिशि येतिरे तांस्ततोऽसुरा
अजयन् । ते प्रतीच्यां दिशि येतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयन् । त उदी-
च्यां दिशि येतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयन् ।

आदित्यचन्द्रावનिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।

अहश्च रात्रिश्च** उभे च संध्ये धर्मोऽपि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥

* ને પુરૂષ ઉપર પાછી અથવા છઠી હાંટવામાં આવેછે તે પુરૂષને આ લાગુ પડેછે.

† તદ્ નો અર્થ અર્થ 'તેટલ નાટ' નેવો થાયછે.

‡ ન્યારે યજ્ઞમાં પશુને મારી નાખે ત્યારે તેનું લોહી ડાક્ષસેને આપી દે છે. તાત્ એ પ્રત્યય આશ-
યના ખીજા અને ત્રીજા પુરૂષનાં એકવચનનાં રૂપ બનાવવામાં વિફળ વૈપરાય છે. એ અવિદ્યારૂઢ પ્રત્યય છે.

§ સુ ૫ ગ, સુ ૬ ગ, સોં, સ્તુ, સ્તોમ, સ્થા, મિધુ, સિન્ધુ, સજ્ઞ, સ્વજ્ઞ અને નીળા કેલ્લાડ
પાતુઆની પૂર્વે ઉપસર્ગ આવ્યા હોય અને તે ઉપસર્ગમાં અથવા આ શિવાય કોઈ પણ સ્વર એ પાતુના
સ્ ની પૂર્વે હોય તો સ્ નો જ થાયછે. આ ફેરફાર ભૂતકાળેનો અથવા ક્રિયાતિપત્ત્યરૂપો એ અથવા આ
આગમ સ્ અને ઉપસર્ગમાંનાં અથવા આ શિવાયના સ્વરની વચ્ચે આવ્યા હોય તો પણ થાયછે. સ્થા,
મિધુ, સિન્ધુ, સજ્ઞ, અને સ્વજ્ઞ, પાતુઆમાં અભ્યાસમાં પણ એ ફેરફાર થાયછે અને અભ્યાસનું
વ્યવધાન (વચ્ચે આવવું) હોય તો પણ પાતુના સ્ નો જ થાયછે; નહડે નિષેધતિ, ન્યષેધત્, નિષિ-
ષેધ, અધિતદ્ધો, ન્યષેધિષ્યત્.

**સંહૈતકપદે નિત્યા નિત્યા ધાતુપસર્ગયોઃ ।

નિત્યા સમાસે વાક્યે તુ સા વિવક્ષામપેક્ષતે ॥

એડ પદમાં, ઉપસર્ગ અને ધાતુમાં અને સમાસમાં સંધિ નિત્ય થાયછે, પણ વાક્યમાં તો વડતુની યજ્ઞપર
આધાર રાખે--અર્થ આ વાક્યને આધારે યજ્ઞારચના માટે સંધિ થઈ નથી.

अबहयं नश्वरे देहे दुर्द्धमे च यमे द्विषि ।
 हास्यं नास्याद्विनिर्याति यत्पुंसाभिदमद्भुतम् ।
 सत्यं संसृतिगतेयं दुःखैः पूर्णं निरन्तरम् ।
 यतस्तद्व्यतिरेकेण नान्यत्किंचिदिहाप्यते ॥
 अनित्ये प्रियसंवासे संसारे चक्रवद्गतौ ।
 पथि संगतमेवैतद्भाता माता पिता सखा ॥
 हृदि विद्ध इवात्यर्थं यया संतप्यते जनः ।
 पीडितोऽपि हि मेधावी न तां वाचमुदीरयेत् ॥
 तस्य पृथ्वी प्रसूतेऽर्थं धर्ममर्थः प्रसूयते ।
 प्रसूतिं विजयं धर्मः स च प्रसवति श्रियम् ॥
 गर्हते न तथा श्रानं चाण्डालं च न गर्हति ।
 गर्हयत्याहवे भद्रं यथासौ क्षत्रियं नरम् ॥
 हते भर्तारि वैक्लव्यात्किन्दन्ति तदरिस्त्रियः ।
 अजस्रैरश्रुभिस्तासां क्लियन्ति नयनानि च ॥
 ददात्यसौ धनं भूरि ब्राह्मणेभ्यो दिने दिने ।
 ददते ब्राह्मणास्तस्मै संतुष्टा नित्यमाशिषः ॥
 असौ स्वप्रायमानोऽपि कथ्यते नात्मनो गुणान् ।
 कथयन्ति जना एव तस्य तानद्भुतान्भुवि ॥
 वृश्चिकानां भुजङ्गानां दुर्जनानां च वेधसा ।
 विभज्य नियतं न्यस्तं विषं पुच्छे मुखे हृदि ॥
 चन्दनैश्चर्चितेव द्यौर्दिशः कपशैरिव श्रिताः ।
 क्षीरेण क्षालितेवोर्वा शर्वरोशे विराजति ॥
 यथामिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते श्रापदैर्भुवि ।
 आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥
 नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति ।
 स एव प्रच्युतः स्थानाच्छुनापि पद्मिभूयते ॥
 बुद्धिमान्पुरुषो जह्याद्भिन्नां नावामिवाम्भसि ।
 अप्रवक्तारमाचार्यमनधीयानमृत्विजम् ॥

જાઘં ધિયો હરતિ સિન્નતિ વાત્તિ સત્યં
 માનોન્નતિં દિશતિ પાપમપાકરોતિ ।
 ચેતઃ પ્રસાદયતિ દિશુ તનોતિ કીર્તિં
 સત્સંગતિઃ કથય કિં ન કરોતિ પુંસામ્ ॥
 માનુષાણાં* પ્રમાણં સ્યાદ્ભુક્તિર્વે દશવાર્ષિકી ।
 વિહંગાનાં તિરશ્ચાં ચ યાવદેવ સમાશ્રયઃ ॥
 કૃષ્ણસારે દદચ્ચક્ષુસ્ત્વયિ ત્રાધિજ્યકાર્મુકે ।
 મૃગાનુસારિણં સાક્ષાત્પદ્યામીત્ર પિનાકિનમ્ † ॥
 નાધર્મશ્ચરિતો લોકે સઘઃ ફલતિ ગૌર્ગિવ ।
 શનૈરાવર્તમાનસ્તુ કર્તુર્મૂલ્લાનિ કૃન્તતિ ॥

૧. જ્યારે ભરતને રાજ્યાભિષેક થયા ત્યારે તેણે બ્રાહ્મણોને સાંભળાવ્યાં (ગો) આપી. દીર્ઘતમસે તેને તે આપતાં (દદત્) જોયો.

૨. અગાઉના (પૂર્વે) વખતમાં બ્રાહ્મણો ગાયો (ગો)નું અને કુતરાનું માંસ ખાતા.

૩. ઉત્તરના (ઉદ્ધત) લોકો યુલામગિરીને નિર્દય [મનુષ્યને અધોગ્ય] ગણતા અને તેનું મૂળ કાઢવાને દક્ષિણ (અગ્ર)વાળા જોડે લડતા.

૪. ઉશનસ (ઉશનસ) અસુરનો અને બૃહસ્પતિ સુરનો યુદ્ધ હતા. રાજકીય વિદ્યા સંબંધી હજી કેટલાંક પુસ્તકો છે તેના કર્તા તેઓ ગણાય છે. [કર્તા તરફ ગણાયલા તેઓ છે].

૫. તેઓએ તે ટેકરી પોલી કરવા માંડી અને તે કામ ધણે દહાડ (અન્ત) પૂરું કર્યું.

૬. ગામના મુખીને (ગ્રામણી) સૈનાપતિએ પુછ્યું કે તું મારા લશ્કરને દાણો આપીશ ?

૭. ચિત્રકૂટ પાસે જે ઝુંપડું છે, તે તેની પાસે જોગીઓ (પરિવ્રાજ) રહેતા હતા તેઓએ બાંધ્યું છે.

૮. બધરીઓએ (સ્ત્રી) છોકરાં ઉછેરવાં અને પુરોષોએ (પુંસ) સંપત્તિ મેળવવાની પૈસા મેળવવા.

* માણસ અને પશુને માલિકીને હડ થવાને કેદલા વરસનો કાળને જોઈએ તે આ શ્લોકમાં લખેલું છે.

† જ્યારે કુષ્મન્ત રાજા હરણ પાછળ શાડતા હતા ત્યારે તેને આ શ્લોક તેના સારથિએ કહ્યો છે.

૯. દિલીપનો ઘેડો ઝ્મિકવાર ઇન્દ્રથી (વૃત્તહન કે મયવન) હરણુ કરાવો.
 ૧૦. પ્રારંભે માત્ર પાણી (અર્) હતાં, ઝ્મિ પાણી ઉપર પોતાની મેળે થયલા (સ્વયંભૂ) બ્રહ્મા દેખાયા અને તે સ્વયંભૂઝ્મે આ બધી વસ્તુઝ્મે પેદા કરી.
 ૧૨. તે ઝ્મિક ઝ્માંબે (અક્ષિ) ઝ્માંધળો છે.
 ૧૨. કુન્દલતાના કુલોનું મધુ મધમાખીથી (મધુર્હિહ) પીવાયું.
 ૧૩. મૂર્તિઝ્મા હાથીનાં હાડકાંની (આસ્થિ) બને છે.
 ૧૮. જે સત્યને માર્ગે (વથિન્) ચાલેછે તે ચઢતીને પામેછે.
 ૧૫. શ્રીસમાં 'કુતરાના (ચન્) માથાં' ઝ્મિ નામથી કહેવાતી બે ટેક-ડીઝ્મા હતી.
 ૧૬. ગરીબને પૈસા આપવાને તારા વરે (વર્ત) તેને આજ્ઞા કરી છે.
 [કર્મણિ પ્રયોગ વાપરે].
 ૧૭. તેનો સોખતી (સર્વિ) કાશી ગયો ઝ્મિટલે તે અહિં ઝ્મિકલો રહેછે.
 ૧૮. મંદ ભાષાના ધર્મપુસ્તકોમાં અર્ચમન્નું (અર્ચમન્) નામ આવેછે.
 ૧૯. આ પુસ્તકોમાંનું કોઈપણુ ઝ્મિક (અક્તમ) મને આપો.
 ૨૦. વેદ ભણુતા બ્રાહ્મણુ આમાસામાં ડેડે કરતા દેડકા (વર્ગામૂ) જેવા છે.

કોશ ૧૬.

અક્ષિ ન. ઝ્માંબ.	અર્ સ્ત્રી. પાણી (બ. વ. માં વપરાય છે).
અજસ પુ. સ્ત્રી. ન. હમેશાનું, નિરન્તરનું.	અપર સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. બીજું, અન્ય, ઇતર.
અન્યથા સ્કિ. વિ. ધાણુંજ, અતિશે.	અપ્રવક્તુ પુ. જે બોલતો અથવા શિખવતો નથી.
અદ્વન પુ. સ્ત્રી. ન. આઅર્ચકારક.	અર્ચમન્ પુ. દેવ, દેવલોકગત પૂર્વજ.
અવર સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. નીચલું, નીચેનું.	અર્વન્ પુ. ઘેડો.
અષર્મ પુ. દુષ્ટકામ.	અવર સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. પાછલું, પછીનું, ઉતરતું.
અનહુદ્ પુ. બળદ.	
અનલ પુ. અગ્નિ.	
અનિલ પુ. વાયુ.	

અવશ્યમ ક્રિ. વિ. નક્કી, નિશ્ચે.
 અવાચ પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણનું.
 અસન ન. લોહી.
 અસ્વજ ન. લોહી.
 અહન ન. દિવસ.
 આમિષ પુ. ન. માંસ, ગળ, લાલચ.
 આશ્વાસ સ્ત્રી. આશીર્વાદ.
 આસન ન. માહોડું, મુખ.
 આમ્ય ન. મુખ.
 આત્મ પુ. લડાઈ.
 ઇન્દ્રિય ન. જોર (અંગનું).
 ઇં ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ. ડડ
 જોડે, બોલવું.
 ઉત્તર સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપરનું,
 પછીનું.
 ઉદીત પુ. સ્ત્રી. ન. ઉત્તર દિશાનું.
 ઉદન ન. પાણી.
 ઉર્જાન સ્ત્રી. ઉંચપાણુ, મહાત્મતા.
 ઉર્ધ્વા સ્ત્રી. પૃથ્વી.
 ઉગ્રાસન પુ. અસુરોનાયુરુ નામ છે.
 ક્રમ્ભક્તિ પુ. ઇન્દ્રનું નામ છે.
 કપાલ પુ. ન. માથું, ખોપરી.
 કામદુહ પુ. સ્ત્રી. ન. ગમે તે ઇચ્છા
 પુરી પાડનાર.
 કામૃક ન. કામંડું; અભિવ્ય જોડે, પુ.
 સ્ત્રી. ન. જેનું કામંડું ખેંચેલું
 હોય તે.
 કાગ પુ. ન. અંક જાતનું ધોળું ફલ.
 કુલ ન. કુટુંબ.
 કૃ ગપ ન આ જોડે, ખસેડવું, દૂર કરવું,

અધિ જોડે, તાકવું; અભિવ્ય તાકવું.
 અંક લાગુ પાડીને.
 કળસાર પુ. હરણ.
 કિં ૪ ગ. પ. બીના થવું. મિત્તનું.
 કિન્દ ૧ ગ. પ. શોક કરવો.
 ક્ષીર ન. દૂધ.
 ગર્હ ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ. કોઈને
 વિશે હલકો વિચાર બાંધવો.
 ધિક્કારવું, નિન્દા કરવી.
 ગિર સ્ત્રી. વાણી.
 ગર્હ ૧ ગ. આ. કોઈને વિશે હલકો
 વિચાર બાંધવો, ધિક્કારવું.
 ગો પુ. આપ્તલા: સ્ત્રી. ગાય, વા-
 ણી, પૃથ્વી.
 ગ્રામણી પુ. ગામનો મુખી.
 ગ્લો પુ. ચન્દ્ર.
 ચક્રવર્તિ પુ. સ્ત્રી. ન. (ચક્રવર્ત પેડાની
 પેડ) ચક્રના જેવી જેવી ગતિ
 છે તે: હમેશા ફરવું.
 ચન્દન ન. ચન્દનનું લાકડું.
 ચારત ચર નો કર્મણિ ભૂ. ૬. કીધેલું.
 આચરેલું.
 ચર્ચિત ચર્ચ નો કર્મણિ ભૂ. ૬. લેપ
 કીધેલું.
 ચાળાલ પુ. ચણાળ, ભંગિયો.
 ચાવેજી સ્ત્રી. સુંદર સ્ત્રી, અલખેલી,
 • છિલછપીલી.
 ચેતસ ન. હૃદય, બુદ્ધિ.
 જન્ સમ જોડે, જનમવું, થઈજવું.
 જાજ્ય ન. સુરિત.

નન્ની સ્ત્રી. એક જાતનું વાજ, સારંગી.
 નરસિંહી સ્ત્રી. તેના દુશ્મનની બધી.
 નદગતિરેક પુ. (અતિરેક પુ. આતલ મુકયું તે) તેને આતલ મુકયું તે, તેની ગેરહાજરી.
 નવ ૮ ગ. અ. સમ જોડે, દુઃખ પામ્યું, ઈર્ષ્ય થવી.
 નરી સ્ત્રી. મધ્યો, યોડી.
 નાદૃશ પુ. સ્ત્રી. ન. તેના જોયું, તત્સદૃશ.
 નિર્વચ પુ. પશુ, હેવાન; પુ. સ્ત્રી. ન. આડું, ત્રાસું.
 નુરાસાદ પુ. હન્દ્રનું નામ છે.
 નિવ્ય સ્ત્રી. તેજ, ચક્રચક્ર.
 ન્ન પુ. દાંત.
 નદન દા 'આપયું' નો વર્તમાન રૂદન્ત.
 નક્ષિપ સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણ દિશાનું.
 નાંધ ન. દહીં.
 નાશરાથ પુ. દશરથનો પુત્ર.
 નિવ્ય સ્ત્રી. દિવસ, સ્વર્ગ.
 નિશ સ્ત્રી. દિશા.
 નુદેમ પુ. સ્ત્રી. ન. મુઝેલીથી વરાધાય એવું.
 નુજ સ્ત્રી. નજર, આંખ.
 નેવેજ પુ. સ્ત્રી. ન. દેવનો પૂજનાર.
 નાંબન પુ. ન. હાથ.
 નો સ્ત્રી. સ્વર્ગ.
 ની સ્ત્રી. મુદ્ધિ.
 નુર સ્ત્રી. ખુસરી, જોતર.
 નક પુ. મગર.

નથર પુ. સ્ત્રી. ન. નારાવન્ત.
 નરુ સ્ત્રી. નાક.
 નિયતમ ક્રિ. વિ. નક્કી.
 નિરન્તરમ ક્રિ. વિ. અવકાશવગર, એક પાસે પાસે.
 નિર્જર પુ. દેવ.
 નિર્દય પુ. સ્ત્રી. ન. ક્રૂર, દયારહિત.
 નિશ સ્ત્રી. રાત્રી.
 નવ ૧ ગ. પ. બાણ્યું, વાંચ્યું.
 નવિ પુ. રોહ, વર, ધણી.
 નથિન પુ. માર્ગ, રસ્તા.
 નવ પુ. પગ.
 ન્ણી પુ. સૂર્ય, રક્ષણ કરનાર, પાળનાર, પાલક.
 નર સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. ખીજું, અન્ય, હાતર.
 નરિવ્યક્ત નરિ + વ્યજનો કર્મણિ બ્ર. ૬. ૧. ૧ જાયલું.
 નરિજાજ પુ. જોગી.
 નિનાકિન પુ. શિવનું નામ છે.
 નુમ પુ. માણસ, પુરુષ.
 નુનર્મ સ્ત્રી. ફરીથી પરણેલી વિધવા.
 નુર સ્ત્રી. પુરી.
 નુરોષમ પુ. ધરનો ગોર.
 નુર્ણ પૂ નો કર્મણિ બ્ર. ૬. ૧. ૧ બરાયલું, બરેલું.
 નુર્વ સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. અગાડિનું, પૂર્વ-દિશાનું.
 નુત્ર સ્ત્રી. લશ્કર.
 નુચ્યુન પ્ર + ચ્યુ 'પડ્યું' નો બ્ર. ૬.

પ્રજાવીડનજ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રજા સ્ત્રી.
 રેયત, વીડન ન. પીડયું, અને, જ
 [જન્ ધાતુ ઉપરથી] ઉત્પન્ન થયું)
 રેયતને પીડવાથી ઉત્પન્ન થયું.
 પ્રતિષિદ્ધ પ્રતિ + સિધ્ધનો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 મના કરાયલું, વરાયલું.
 પ્રત્યન્ પુ. સ્ત્રી. ન. પરિચ્છન્નું.
 પ્રત્ની પુ. સ્ત્રી. ન. ચતુર, બુદ્ધિવાળું.
 પ્રયુક્ત પ્ર + યુજનો કર્મણિ ભૂ. કૃ. વપ-
 રાયલું.
 પ્રાન્ પુ. સ્ત્રી. ન. પૂર્વદિશાનું.
 પ્રિયસંવાસ પુ. સંવાસ પુ. સાથે રહેલું,
 વાહાલા માણસોની સાથે રહેલું તે
 વાહાલા માણસોની સાથે.
 ફલ ૧ ગ. ૫. કૃણયું.
 મમ મમ્મનો કર્મણિ ભૂ. કૃ. ભાગેલું,
 રણુમાંથી નાસી ગયલું.
 મજ વિ જોડે; ભાગયું, ભાગ કરવા.
 મુજઙ્ગ પુ. સાપ.
 મુક્તિ સ્ત્રી. માલકી, કબજો, ઉપભોગ.
 મૂ સ્ત્રી. પૃથ્વી.
 મૂ પરિ જોડે, ધિક્કારયું, તિરસ્કાર
 કરવો.
 મૂ સ્ત્રી. ભમર.
 મધવન્ પુ. ઇન્દ્રનું નામ છે.
 મથિન્ પુ. વલોવવાની રેવ.
 મશુલિહ પુ. કાળો ભમરો.
 માંસ } ન. માંસ.
 માંસ }
 માંનોજ્ઞતિ સ્ત્રી. (માન પુ. માન, આ-

બર) માનનું માટાપાણું, પ્રાદ મવ-
 માન.
 માસ પુ. મહિનો.
 મૃગાનુસંજ્ઞન્ પુ. સ્ત્રી. ન. મૃગની પા-
 છળ જનાર.
 યત્ સમ્ જોડે, તરફડીઆં મારવાં,
 બહુ અમ લેવો.
 યમ પુ. જમ.
 યયી પુ. માંગ.
 યા વિ નિન્સ જોડે, જતા રહેલું.
 રાજ ૧ ગ. ઉ. વિ જોડે, પ્રકાશયું.
 રાજ પુ. રાજ; પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રકાશયું.
 ર પુ. પેસા.
 લાવણ્ય ન. ખુબસુરતી, સુંદરતા.
 વદ્ધિ પુ. દેવતા.
 વર્ષામૂ પુ. દેડકો.
 વિન્નવન્ પુ. સ્ત્રી. ન. પેસાદાર.
 વિદ્ધ વ્યવ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ. વિધા-
 યલું; ધાયલ થયલું.
 વિજા પુ. વૈશ્ય, વેપારી; સ્ત્રી. રેયત,
 લોકો.
 વિશ્વવા પુ. અર્વનો રક્ષક, ઇશ્વર.
 વિશ્વવાહ પુ. વિશ્વનો રક્ષક, અથવા
 નભાવનાર.
 વિશ્વમૃજ પુ. વિશ્વનો મરજનાર,
 બ્રહ્મા.
 વૃન્ જા જોડે, આમપામ કરું, પાછા
 ફરું.
 વૃત્તવન્ પુ. વૃત્ત નો મારનાર, ઇન્દ્ર.
 વૃક્ષિક પુ. વિષ્ટ.

વેદવ્ય ન. દુઃખ, વ્યથા.

વ્યાકરણ પુ. વ્યાકરણશાસ્ત્ર જાણુ-
નાર.

વ્યાકરણ ન. વ્યાકરણ.

શકટ પુ. ન. ગાડું.

શકન ન. છાણ.

શઙ્ખમા પુ. શંખ ટુંકનાર.

ઞનૈમ્ ક્રિ. વિ. ધીમે ધીમે.

ઞર્વરીશ પુ. (ઞર્વરી સ્ત્રી. શત્રી)
શત્રીનો ધણી, ચન્દ્ર.

શ્રી સ્ત્રી. ધન, લક્ષ્મી.

શ્વન્ પુ. કુતરો.

શ્વાપદ પુ. શીકારી જાનવર, પશુ.

સંઘિ* પુ. દોસ્તદાર, સોબતી.

સંખ્યાતીત પુ. સ્ત્રી. ન. (સંખ્યા સ્ત્રી.)
સંખ્યા, અતીત પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપરાંત
ગયલું) અસંખ્ય.

સંતુષ્ટ સમ + તુષ્ટ નો ભૂ. કૃ. સંતોષ પા-
મેલું, ખુશ થયલું.

સંપ્રદાય પુ. રીવાજ, પરંપરાથી આ-
લતી રીઠી.

સંસૃતિગતો સ્ત્રી. (સંસૃતિ સ્ત્રી. આ
દુનીઆ, સંસાર, ગતો સ્ત્રી. ખોડો)
સંસાર રૂપી ખોડો.

સત્સંગતિ સ્ત્રી. સદ્ગુણીની સોબત.

સદ્ આ જોડે, ૧ ગ. પાસે જવું.

સદ્ પ્ર જોડે (પ્રેરક ભેદમાં) ખુશ
કરવું, રીઝવવું.

સદ્યમ્ ક્રિ. વિ. એકદમ, તરતજ.

સમ્યન્ પુ. સ્ત્રી. ન. સારું.

સમ્રાજ પુ. મોટો રાજા, પાદશાહ.

માભાત્ ક્રિ. વિ. રૂપરૂ, દેખતાં.

મુ ૧ ગ. ૫. અને ૨ ગ. ૫. પ્ર જોડે,
ઉત્પન્ન કરવું.

મૂ ૨ ગ. આ. પ્ર. જોડે, ઉત્પન્ન કરવું.

મૂ ૪ ગ. આ. પ્ર. જોડે, ઉત્પન્ન
કરવું.

મૃજ સમ જોડે, સંસર્ગમાં આણવું,
સામેલ કરવું.

મ્તો સ્ત્રી. ખાપડી, વાડું.

મ્તુ પુ. ન. શિખર.

સ્વપ્રાય નામધાતુ આ. સમણું આ-
વવું, સમણામાં બોલવું.

સ્વયંભૂ પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાની શક્તિ-
થી જ છે તે.

હાસ્ય ન. હસવું તે.

હ ઉપ + આ જોડે, ૧ ગ. ઉ. આણવું,
લેવું.

આંધળું અન્ધ પુ. સ્ત્રી. ન.

ઉછેરવું સમ + વર્ષય (વૃષ) મા પ્રે-
રકભેદ) પોષણ અથવા ભરણ કૃ.

કહેવું અભિ + ધા, કહેવાનું અભિહિત.

ગણાયલું અભિમત કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
પ્રસિદ્ધ ભૂ. કૃ.; કર્તા તરીકે

* અત્યાગસહનો બન્ધુ: સદૈવાનુમત: સુહૃત્ .

एकक्रियं भवेन्मित्रं समप्राणः सखा मतः ॥

ગણાયલા [દ્વિ. ૫.] કર્તૃત્વેના- ભિમતૌ.	પ્રારંભ અગ્ર ન., આદિ પુ.
ગુલામગિરી દાસ્ય ન.	આંધ્રયું નિર + મા ૩ ગ.
આમાસું વર્ષા ય. ૫.	માણસને અથોગ્ય માનવાનર્હ પુ. સ્ત્રી.
ઉં ડે કરયું આ + રટ ૧ ગ.	ન., નિરનુકોશં કર્મ.
દાણા ધાન્ય ન.	મેળવયું અર્જ ૧ ગ. અને ૧૦ ગ.
દીર્ઘતમસ (ઋષિયું નામ છે) દર્શન- મમ પુ.	૩૫ જોડે.
ધર્મપુસ્તક ધર્મગ્રન્થ પુ., ધર્મપુસ્તક ન.	રાજકીયવિદ્યા નીતિશાસ્ત્ર ન.
પાલું કરયું ઉદ + સ્વન્, ઉત્સવનિતુમ્ છે- ત્વર્થે કૃદન્ત.	મત્ય જ્ઞત ન., સત્ય ન.
	સેસા શતશઃ અ.

પાઠ ૧૭.

સંખ્યાત્મક શબ્દો.

૧. સંસ્કૃત ભાષાના સંખ્યાવાચક શબ્દોની ઠીપ ઠીચે પ્રમાણે છે.	
૧. એક એક	૧૧. એકાદશન્ અગીઆર
૨ દ્વિ બે	૧૨. દ્વાદશન્ બાર
૩ ત્રિ ત્રણ	૧૩. ત્રયોદશન્ તેર
૪ ચતુર્ ચાર	૧૪. ચતુર્દશન્ ચૌદ
૫ પચ્ચન્ પાંચ	૧૫. પચ્ચદશન્ પંદર
૬ ષષ્ છ	૧૬. ષોડશન્ સોળ
૭ સપ્તન્ સાત	૧૭. સપ્તદશન્ સત્તર
૮ અષ્ટન્ આઠ	૧૮. અષ્ટાદશન્ અઠાર
૯ નવન્ નવ	૧૯. { નવદશન્ { એકોનવિંશતિ } ઓગણીસ
૧૦ દશન્ દશ	

૨૦ વિંશતિ વીસ.

નવદશન્ સુધીના સંખ્યાવાચક શબ્દોને વિશેષણ જેવા ગણી શકાય, અષ્ટલે કે તેઓ જે નામને સંબંધે મૂકાયછે તેનાં વચન વિભક્તિ તેઓને લાગેછે, અને પહેલા ચારને તો જાતિ પણ તે નામનીજ લાગેછે.

૨. વિંશતિ વીસ	ષષ્ઠિ સાઠ
ત્રિંશત્ ત્રીસ	સપ્તતિ સિત્તેર
ચત્વારિંશત્ ચાલીસ	અશીતિ એંશી
પચ્ચાશત્ પચાસ	નવતિ નેવું

આ રાખ્ધાને સત્વવાચક નામ તરીકે ગણી રાકાય. એ બધા સ્ત્રીલિંગમાં છે, પણ જે નામની જોડે તેઓ સંબંધ રાખે તે નામ ગમે તે જનતિનું હોય શકે. બહુવચનના નામની જોડે પણ તેઓ એકવચનમાં વપરાય છે; જેમકે વિંશતિબ્રાહ્મણા: 'વીસ બ્રાહ્મણુ:' જીજ્ઞાસુ નામની પેઠે તેઓને દ્વિવચન અને બહુવચન પણ છે; પરંતુ જ્યારે એ વચનોનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે ત્યારે વાક્યરચનામાં ફેર પડે છે; બ્રાહ્મણનાં વિંશતી 'બ્રાહ્મણુની એ વીસી-ઓ,' બ્રાહ્મણનાં વિંશતય: 'બ્રાહ્મણુની ઘણી વીસીઓ.' એવી જ રીતે એકવચનનો પ્રયોગ થઈ શકે; જેમકે બ્રાહ્મણનાં વિંશતિ: 'બ્રાહ્મણુની એક વીસી.'

૩. આ વિંશતિ વિગેરે ઉપલા નિયમમાં કહેલી સંખ્યાઓમાંની ગમે તે એની વચલી સંખ્યાઓ કરવાને માટે એમાંની નાની દશવાચક સંખ્યાની પૂર્વે એક, દ્વિ, ત્ર્યમ નવન્ સુધી મૂકવા; પણ વચલી નવની સંખ્યા કરવી હોય તો ઘણું કરીને એવી રીત છે કે માટી દશવાચક સંખ્યાની પૂર્વે એકોન મૂકવું. વળી આવી રીતે સંખ્યાઓને જોડતી વેળા અન્ત્ય ન નો નિત્યલોપ થાય છે; દ્વિ નો દ્વા, ત્રિ નો ત્રયઃ, અને અષ્ટન્ નો અષ્ટ થાય છે. પણ આ છેક્ષા ત્રણ ફેરફાર ચત્વારિંશત્, પચ્ચાશત્, ષષ્ઠિ, સપ્તતિ, અને નવતિ ના સંબંધમાં વિકલ્પે થાય છે, અને અશીતિ ના સંબંધમાં બિલકુલ થતાજ નથી. ઉપરની કલમમાં કહેલા વાક્યરચનાના નિયમો આ સંખ્યાવાચકોને પણ લાગુ પડે છે. જાત 'સો' એ નપુંસકલિંગનું નામ છે.

૩૧ એકત્રિંશત્	એકત્રીસ	૩૪ ચતુર્વિંશત્	ચોત્રીસ
૩૨ દ્વાત્રિંશત્	બત્રીસ	૩૫ પચ્ચત્રિંશત્	પાંત્રીસ
૩૩ ત્રયત્રિંશત્	તેત્રીસ	૩૬ ષટ્ત્રિંશત્	છત્રીસ

* અહિં ત્રિંશત્ ના આદિ ત્ ના વચાક્રમ મૂર્ધાસ્થાની વ્યંજન થતો નથી. કારણ કે નિયમ એવો છે કે જો મૂર્ધાસ્થાની વ્યંજન પદને અન્તે હોય અને તેની પછી અન્તસ્થાનનો વ્યંજન આવે તો અન્તસ્થાનના વ્યંજનને બદલે વચાક્રમ મૂર્ધાસ્થાનના વ્યંજનનો થતો નથી.

૩૭ સપ્તત્રિંશત્	સાડત્રીસ	૪૩	{ ત્રિચત્વારિંશત્ }	ત્રેતાળીસ
૩૮ અષ્ટત્રિંશત્	આડત્રીસ		{ ત્રયશ્ચત્વારિંશત્ }	
૩૯ નવત્રિંશત્-एको-	ઓગણ-	૪૮	{ અષ્ટચત્વારિંશત્ }	અડત્રા-
નચત્વારિંશત્	{ આળીસ		{ અષ્ટાચત્વારિંશત્ }	ળીસ
			વિગેરે.	વિગેરે.
૪૨ { દ્વિચત્વારિંશત્ }	{ બેતાળીસ	૮૨	દ્વચશીતિ	બ્યાસી
{ દ્વાચત્વારિંશત્ }		૮૩	ત્ર્યશીતિ	ત્યાસી

વિભક્તિનાં ૩ પાખ્યાન.

પુલ્લિંગ.

૧. એકનાં ૩૫ સર્વનામનાં જેવાં થાય છે. જ્યારે તેનો અર્થ કોઈ માણસ થાયછે, અને તે અનિયત સંખ્યા દેખાડેછે ત્યારે તેને દ્વિવચન અને બહુવચન હોયછે. દિને માત્ર દ્વિવચનજ છે, અને તેનાં ૩૫ કરતા વધતે તેને દ્વ ઁમ્પેલે અકારાન્ત નામ તરીકે ગણાયો. દ્વા પ્ર૦ અને દ્વિઃ, દ્વામ્યામ્ તૃ૦ ચ૦ પ૦, દ્વયોઃ પ૦ અને સ૦. ત્રિ અને ખીજી વિશેષણરૂપી સંખ્યાવાચકોનાં ૩૫ બહુવચનમાંજ થાયછે. ત્રિ નાં ૩૫ પુલ્લિંગ અકારાન્ત નામની પેઠે થાયછે. માત્ર પછીના બહુવચનમાંજ વિશેષ છે. એ ૩૫ ત્રયાણામ્ થાયછે.

ચતુર ની પ્રથમા ચત્વારઃ અને પછી અને સપ્તમી ચતુર્ણામ્ અને ચતુર્થ થાયછે. આડીનાં ૩૫ સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે થાયછે.

આડીનાં વિશેષણરૂપી સંખ્યાવાચકો પછી પ્રથમા અને દ્વિતીયાના પ્રત્યયનો લોપ થાયછે અને એ વિભક્તિઓમાં તેમજ વ્યંજનાદિ પ્રત્યક્ષ પર છતાં અન્ત્ય ન્ નો લોપ થાયછે, અને અન્ નો અ પછીમાં દીર્ઘ થાયછે; જેમકે પચ્ચ પ્ર૦ અને દ્વિઃ, પચ્ચમિઃ તૃ૦, પચ્ચમ્યઃ ચ૦ અને પ૦, પચ્ચાનામ્ પ૦, પચ્ચસુ સ૦; ષટ્ અથવા ષટ્ પ્ર૦ અને દ્વિઃ, ષટ્તિઃ તૃ૦, ષટ્મ્યઃ ચ૦ અને પ૦, ષણામ્ પ૦, ષસુ અથવા ષટ્સુ સ૦, કતિ 'કિટલા' નાં ૩૫ એજ પ્રમાણે થાયછે.

અઠ્ઠ નાં ૩૫ વળી ખીજી રીતે પણ થાયછે; અઠ્ઠૌ પ્ર૦ અને દ્વિઃ, અઠ્ઠમિઃ તૃ૦, અઠ્ઠમ્યઃ ચ૦ અને પ૦, અઠ્ઠાસુ સ૦; પછીના ૩૫માં વિશેષ નથી.

સ્ત્રીલિંગ.

૫. એકા અને દ્વા નાં ૩૫ સર્વ જેવાં થાયછે. ત્રિ અને ચતુરનાં સ્ત્રીલિંગનાં

અંગ તિસુ અને ચતસૃ છે. એ બેનાં રૂપાખ્યાન આ પ્રમાણે થાયછે. તિસ્રઃ અને ચતસ્રઃ પ્ર૦ અને દ્વિ૦, તિસૃભિઃ અને ચતસૃભિઃ તૃ૦, તિસૃભ્યઃ અને ચતસૃભ્યઃ ચ૦ અને ૫૦, તિસૃણામ અને ચતસૃણામ ૫૦; અને તિસૃષુ અને ચતસૃષુ સ૦.

બાકીનાં સંખ્યાવાચક વિશેષણનાં સ્ત્રીલિંગનાં રૂપ પુલ્લિંગનાંથી જૂદાં નથી.

નપુંસકલિંગ.

૬. એક	એકમ્	પ્ર૦ અને દ્વિ૦
દ્વિ	દ્વે	”
ત્રિ	ત્રીણિ	”
ચતુર્	ચત્વારિ	”

બાકીનાં સંખ્યાવાચક વિશેષણનાં નપુંસકલિંગનાં રૂપ પુલ્લિંગનાં જેવાંજ છે.

૭. એક, દ્વિ, ત્રિ, ચતુર્, અને ષ્ઠ એટલા ઉપરથી સંખ્યાપૂરક શબ્દો અનુક્રમે પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય, ચતુર્થ, અને ષષ્ઠ થાયછે. પ્રથમને બદલે આદ્યમ અને આદિમ, અને ચતુર્થ ને ઠેકાણે તુર્ય અને તુરીય પણ વપરાયછે. દશનુ સુધીના ખીજી સંખ્યાવાચક શબ્દો ઉપરથી સંખ્યાપૂરક શબ્દો કરવા હોય તો અન્ય ન નો લોપ કરી મ વધારવો, જેમકે પચ્ચમઃ વિગેરે. એકાદશનુ થી નવદશનુ સુધીનાને સંખ્યાપૂરક કરવા હોયતો માત્ર ન નો લોપ કરવો; એકાદશઃ વિગેરે.

૮. વિજ્ઞાતિ અને ખીજાં તૈવાં સંખ્યાવાચક નામો તથા તે પરથી બનેલા સાધિત સંખ્યાવાચકોને સંખ્યાપૂરક કરવાં હોય તો તમ લગાડવો, જેમકે વિજ્ઞાતિતમઃ એકવિજ્ઞાતિતમઃ ત્રિજ્ઞાતિતમઃ એકત્રિજ્ઞાતિતમઃ, વિગેરે. ખીજી રીત એવી છે કે વિજ્ઞાતિ ના તિ નો લોપ કરવો અને બાકીનાના અન્ય વ્યંજનનો લોપ કરવો. જે અન્તે સ્વર હોય તો તે સ્વરનો અ કરવો, પણ આ છેલ્લો ફરકાર તો સાધિતસંખ્યાવાચકોમાંજ થાયછે. મૂળસંખ્યાવાચકોના સંખ્યાપૂરક પહેલી રીતેજ થાયછે; જેમકે વિજ્ઞઃ એકવિજ્ઞઃ, ત્રિજ્ઞઃ, એકત્રિજ્ઞઃ, ષષ્ઠિતમઃ, એકષષ્ઠિતમઃ, એકષષ્ઠિતમઃ વિગેરે. શત 'સા' ઉપરથી સંખ્યાપૂરક શતતમ થાયછે.

ઉદાહરણ:

સંખ્યાવાચક	સંખ્યાપૂરક
ત્રિંશતિ:	ત્રિંશતિતમઃ, ત્રિંશ:
અષ્ટાવિંશતિ:	અષ્ટાવિંશતિતમઃ, અષ્ટાવિંશ:
ત્રિંશત્	ત્રિંશત્તમઃ, ત્રિંશ:
ચતુસ્ત્રિંશત્	ચતુસ્ત્રિંશત્તમઃ, ચતુસ્ત્રિંશ:
ષષ્ટિ:	ષષ્ટિતમઃ
સપ્તષષ્ટિ:	સપ્તષષ્ટિતમઃ, સપ્તષષ્ટ:
સપ્તતિ:	સપ્તતિતમઃ
દ્વિસપ્તતિઃ }	{ દ્વિસપ્તતિતમઃ, દ્વિસપ્ત:
દ્વાસપ્તતિઃ }	{ દ્વાસપ્તતિતમઃ, દ્વાસપ્ત:
અશીતિ:	અશીતિતમઃ
ષડશીતિ:	ષડશીતિતમઃ, ષડશીત:
નવાતિ:	નવાતિતમઃ
વિષ્ણવતિ:	વિષ્ણવતિતમઃ, વિષ્ણવત:
શતમ્	શતતમમ્

૯. પ્રથમ, અગ્નિમ, આદિમ, દ્વિતીય, તૃતીય, ચતુર્થ, પચ્ચમ, તુરિય એટલાનાં સ્ત્રીલિંગનાં અંગ આ લગાડવાથી થાયછે. અને આક્રીનાઓનાં રૂપ અન્ય અની ફેર્યાથી થાયછે; જેમકે પ્રથમા, દ્વિતીયા, વિગેરે, ચતુર્થી, પચ્ચમી, એકવિંશી, એકવિંશતિતમી, વિગેરે.

૧૦. પ્રથમ પુ. નું પ્રથમાનું અડધઅચન પ્રથમે અથવા પ્રથમા: થાયછે, અને દ્વિતીય અને તૃતીય અથવા દ્વિતીયા અને તૃતીયાનાં અ૦, પ૦, ષ૦, અને સ૦ નાં એકવચનનાં રૂપો વિકલ્પે અકારાન્ત અથવા આકારાન્ત સર્વનામનાં જેવાં થાયછે; જેમકે દ્વિતીયસ્મૈ—દ્વિતીયાય વિગેરે.

૧૧. સંખ્યાત્મક શબ્દો પરથી નિર્ધારિત આવૃત્તિદર્શક ક્રિયાવિશેષણો કરવાને દ્વિ, ત્રિ, અને ચતુર ને સંલગાડવો, અને આક્રીનાને કૃત્વસ્ લગાડવો. કૃત્વસ્ પર છતાં નુ નો લોપ થાયછે. એક ઉપરથી સકૃત્ 'એકવાર' થાયછે. દ્વિ: 'બેવાર', ત્રિ: 'ત્રણવાર', ચતુ: 'ચારવાર', પચ્ચકૃત્વ:, પદ્મકૃત્વ:, વિગેરે.

૧૨. યદ્, તદ્, અને એતદ્ એએને વત્ પ્રત્યય, અને ઇદમ્ અને કિસ-
ને યત્ પ્રત્યય લાગેછે. એ એ પ્રત્યયોના અર્થ 'એટલો' થાયછે. એ
પ્રત્યયો પર છતાં પહેલા ત્રણનાં રૂપ યા, તા, અને એતા થાયછે, અને છેલ્લા
એનાં રૂપ અને કિ થાયછે; જેમકે નાવત્ 'તેટલું' નાવત્ પ્ર૦ એ. વ.

પન્ચાશતે બ્રાહ્મણેભ્યઃ પ્રત્યહં કૃણ્ણવર્માન્નં દદાતિ ।

ગુરોઃ પરિચર્યાં કુર્વતસ્તસ્ય દ્વિચત્વારિંશદહાનિ વ્યતીયુઃ ।

ચત્સો વિદ્યાશ્ચતુષ્ષષ્ટિં કલાશ્ચ ચન્દ્રાપીઢોશ્શિક્ષત ।

ચત્વારિં શુદ્ધા* ત્રયોઽસ્ય પાદા દ્વે શીર્ષે સપ્ત હસ્તાસો†
ઽસ્ય ‡ ।

શ્રાવણસ્ય કૃણ્ણપક્ષેઽષ્ટમ્યાં તિથૌ દેવકી કૃણ્ણં સુષુવે ।

ત્રિઃ સપ્તકૃત્વઃ પરશુરામઃ પૃથિવીમક્ષત્રિયામકરોત્ ।

સપ્તદશ સામિધેનીરનુવ્રૂયાત્ ।

તા એતાઃ સપ્તર્ષોઽન્વાહ । તૌસાં ત્રિઃ પ્રથમામન્વાહ ત્રિરુ-
ત્તમાં તા એકાદશ સંપચન્તે ।

ત્રયત્વિંશદ્વૈ દેવા અષ્ઠૌ વસવ એકાદશ રુદ્રા દ્વાદશાદિત્યાઃ
પ્રજાપતિશ્ચ વષટ્કારશ્ચ ।

¶શતમનૂચ્યમાયુષ્કામસ્ય ॥ । શતાયુર્વૈ પુરુષ આયુષ્યેવૈન**

†† તદ્દધાતિ†† । ત્રીણિ ત્ર શતાનિ ચ પશ્ચિશ્ચાનૂચ્યાનિ યજ્ઞકામસ્ય ।

* શુદ્ધા ન. નું પ્ર૦ ખ. વ. (વૈદિક અથવા આર્ષ પ્રયોગ).

† હસ્ત પુ. નું પ્ર૦ ખ. વ. (વૈદિક અથવા આર્ષ પ્રયોગ).

‡ જ્યારે પવિત્ર અગ્નિ સજગાલેછે ત્યારે આ ભણવામાં આવેછે. એમાં અગ્નિદેવતા કલ્પિત આકારનું
વર્ણન કરાયેલું છે.

§ આનો કર્તા હોતા અધ્યાહારે છે. અમુક ક્રિયામાં હોતા મન્ત્ર ભણેછે તે વિશે આ છે.

¶ અગ્નિદેવતામના યજ્ઞનું પ્રાતરનુવાક કરીને અંગ છે, તેમાં ગેરિા ક્ષણ મન્ત્ર ભણેછે. એ મન્ત્રની
સંખ્યા આ વાક્યમાં નક્કી કરીછે; જેમકે પહેલુંએમ કરેછે કે આયુષ્કામ પુરુષ યજ્ઞ કરે તેા સો મન્ત્ર ભણવા;
પછી તેનું કારણ આપેલું છે, અને એજ પ્રમાણે બાકીનું સમજવું.

|| આનો વિશેષ યજ્ઞમાન અથવા યજ્ઞકરનાર અધ્યાહારે છે.

** આ યજ્ઞમાન ને લાગુ પડેછે.

†† આદિ તદ્ નો અર્થ તસ્માદ્ નવા છે.

†† આનો કર્તા અધ્યાહાર હોતા છે.

ત્રીણિ ચ વૈ શતાનિ ષષ્ટિશ્ચ સંવત્સરસ્યાહાનિ । તાવાન્સંવત્સરઃ સંવ-
ત્સરઃ પ્રજાપતિઃ પ્રજાપતિર્યજઃ । ઉપૈનં યજ્ઞો નમતિ યસ્યૈવં વિદ્વાંસ્ત્રીણિ
ચ શતાનિ ચ ષષ્ટિં ચાન્વાહ । સપ્ત ચ શતાનિ વિંશતિશ્ચાનૃત્યાનિ
પ્રજાપશુકામસ્ય । સપ્ત ચ વૈ શતાનિ વિંશતિશ્ચ સંવત્સરસ્યાહોરાત્રાઃ ।

સંવિભાજયતિ શ્રીમાન્ સ પિત્તેન વિજોત્તમાન્ ।
ધર્મષષ્ટાંશભાગેન તેષામિ મંધિમજ્જન્તિ તમ્ ॥
ગર્ભાષ્ટમેષ્ઠે કુર્વાતિ વ્રાહ્મણસ્યોપનાંયનમ્ ।
ગર્ભાદેકાદશો રાજ્ઞો ગર્ભાત્તુ દ્વાદશો વિશઃ ॥
ત્રિરાત્રામેદપઃ પૂર્વં દ્વિઃ પ્રમૃજ્યાત્તતો મુખમ્ ।
સ્નાનિ ચૈવ સ્પૃશેદદ્વિરાત્માનં શિરઃ એવ ચ ॥
જીવન્તોઽપિ મૃતાઃ પચ્ચ વ્યાસેન પરિકીર્તિતાઃ ।
દરિદ્રો વ્યાધિતો મૂર્ખઃ પ્રવાસી નિત્યસેવકઃ ॥
અનારમ્ભો હિ કાર્યાણાં પ્રથમં બુદ્ધિલક્ષણમ્ ।
પ્રારબ્ધસ્યાન્તગમનં દ્વિતીયં બુદ્ધિલક્ષણમ્ ॥
નષ્ટે મૃતે પ્રવ્રજિતે ક્લીબે ચ પતિતે પતૌ* ।
પચ્ચસ્વાપત્સુ નારીણાં પતિરન્યો વિધીયતે ॥
તિસ્રઃ કોટયોર્ધકોટી ચ યાનિ લોમાનિ માનવે ।
તાવત્કાલં વસેત્સ્વર્ગં મર્ત્યારં યાનુગચ્છતિ ।

૧. તે મહિતાની ૨૭ મી તારીખે પહિડતાની સભા બરાઈ હતી.
૨. તે વખતે નવાણુ માણસોની પરીક્ષા લેવાઈ અને તેમાં એવાન
આકરણમાં મારા વિદ્વાન માલમ પડ્યા.
૩. પંડિતો કહેછે કે પુરાણ અરાઠ છે, અને સ્મૃતિઓ વીસ છે.
૪. અસલ ત્રણ વેદ હતા—ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, અને સામવેદ. ૫છી
આર થયા.
૫. હાલ યજુર્વેદની બે મુખ્ય શાખાઓ છે.
૬. મનુસ્મૃતિના આર મુખ્ય પ્રકરણ છે, અને સાતમામાં રાજ-
ઓની કૃત્ત ગણાવેલી છે.

* આ પ્રયોગ પાશ્ચિની નિયમથી વિરુદ્ધ છે. ગયા પાઠની ૩ જી કલમ જુઓ.

૭. આસો મહિનાના અજવાળિયાની દશમે દક્ષિણના લેકો રામી-
નાં પાંદડાંને સોનું કહીને (વ. ૪. વાપરે) એક ખીજને આપે છે.

૮. બધા રાત્રુઓ પાંચ પાણીથી મરાયા.

૯. રાત્રે રાવણનાં દશ માથાં છેદી નાખ્યાં.

૧૦ તેણે ચાર વિદ્યામાં, છ શાસ્ત્રમાં, અને ચૈતિહ કળામાં પ્રવીણતા
મેળવી.

૧૧. મેં તેને ત્રણવાર જવાનું કહ્યું અને જ્યારે તેણે એમ ન કર્યું ત્યારે
મેં તેને લાત મારી.

૧૨. હિંદુઓ એમ માનેછે કે આઠ દિશાના આઠ દિગ્પાળ છે.

૧૩. મહાભારતના અરાધ પર્વ મધ્યે ત્રીજું પર્વ ધણું ઉત્તમ છે, કારણ
કે તેમાં ઘણી મનોરંજક વાતો છે.

૧૪. વૈદ્યે મને આ એસડ બેતાળોસ દહાડા * ખાવાનું કહેલું છે.

૧૫. રઘુવંશના સત્તર સર્ગ, કુમારસંભવના સાત, નવ નાટકો, અને
પતંજલિના મહાભાષ્યના છયાસી પાના હું ભણ્યો છું.

શબ્દકોશ ૧૭.

અક્ષત્રિય પુ. સ્ત્રી. ન. ક્ષત્રિયવિનાનું.

અનારમ્મ પુ. પ્રારંભ નહીં તે.

અનૂચ્ય અનુ+વચ્ચ નો વિધ્યર્થ ૪.,
ભણી જવાનું.

અન્તગમન ન. અન્તે જવું તેં.

અન્વાહ (અનુ+આહ) તે ખાલેછે, ખેંછે.

અબ્દ પુ. વરસ.

અર્ધકોટી સ્ત્રી. (અર્ધ ન. અડધું,

કોટિ સ્ત્રી. કરોડ) અડધે કરોડ,

પચાસ લાખ.

અહોરાત્ર પુ. રાતદિવસ.

આયુષ્કામ પુ. લાંબા આયુષ્કામ હ/ચ્છ-
નાર.

ઇ વ્યતિ જોડે, જતા રહેવું.

ઉત્તમ પુ. સ્ત્રી. ન. છેલ્લું.

ઉપનાયન } ન. જનોઈની ક્રિયા.
ઉપનયન }

કલા સ્ત્રી. હુન્નર.

કાર્ય ન. કામ, કાજ.

કીર્તિત પર જોડે (કૃત્ર ૧૦ ગ. 'કોલેયું'
ઉપરથી) ગણાવેલું.

કૃષ્ણ પુ. વિષ્ણુનો આઠમો અ-
વતાર.

કૃષ્ણપક્ષ પુ. અંધારિયું.

કૃષ્ણવર્મન પુ. વિરોધનામ છે.

હીવ પુ. ન. નપુંસક, નામદં.

લ ન. માણસના શરીરના પોવા	મજ્જ સમ્+વિ જોડે, ભાગ આપવો,
ભાગ, જેવાકે માંદું, નાર વિ-	અક્ષીસ કરવી.
જેર.	માજ્ ૧૦૧ ગ. સમ્+વિ જોડે, ભાગ
ગર્ભાદમ પુ. સ્ત્રી. ન. (ગર્ભ પુ. ગરભ,	આપવો, અક્ષીસ કરવી.
અને અદમ આઠમું) ગર્ભ રહે	મૃજ પ્ર જોડે, ધોતું.
ત્યાંથી આઠમું.	ભોમન્ ન. વાળ, રૂં.
ચન્દ્રાપીઢ પુ. રાજકુમારનું નામ છે.	વશટ્ટાર પુ. અખિમાં અળી નાખતા
ચમ્ ૧ ગ. ૫. આ જોડે, અત્યમન	વખતે વૌષટ કરીને ઉચ્ચાર કરે
કરવું.	છે તે, અદેવતા ગણાય છે.
તાવકાલમ કિ. વિ. તેટલીવાર લગી.	વિદ્યા સ્ત્રી. વિદ્યા.
દેવકી સ્ત્રી. કૃષ્ણુની મા.	વિદ્વસ્ પુ. સ્ત્રી. ન. ગણુનાર.
દ્વિજોત્તમ પુ. બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ.	વિશ્ પુ. હિંદુઓમાં (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ-
ધર્મવર્ણશાભાગ પુ. પુણ્યનો છૂટો	ય, વૈશ્ય અથવા વિશ્ અને
ભાગ.	શૂદ્ર) ચાર જાતિમાં ત્રીજો વર્ગ
પતિત પુ. સ્ત્રી. ન. પાપી, ધર્મભ્રષ્ટ	અથવા ત્રીજી ન્યાત.
થયલું.	વ્યાખિત પુ. સ્ત્રી. ન. શૈગિષ્ટ.
વદ્ ૪ ગ. આ. સમ્ જોડે, જ્યુમલે	વ્યાસ પુ. મહાભારતના કર્તા તરીકે
થયું, બધું મળીને થયું.	મનાયછે તે, ઋષિનું નામ છે.
વરિચર્યા સ્ત્રી. નોકરી, સેવા.	જતાયુષ પુ. સ્ત્રી. ન. સોવરસ
વ્રજાપતિ પુ. પ્રહ્લદેવ.	જીવનાર.
વ્રજાપશુકામ (વ્રજા સ્ત્રી. છોકરાં, વશુ	ગૃહ્ ન. શિંગડું.
પુ. ઘેર, અને કામ પુ. ઇચ્છા)	શ્રાવણ પુ. હિંદુના ચૈત્રી વરસનો પાં-
છોકરાં અને પશુ ઇચ્છનાર.	ચનો મહિનો.
વ્રજાસિન્ પુ. મુસાફર.	સંવત્સર પુ. વરસ.
વ્રજાજિત પ્ર+વ્રજ્ નો બુ. ક. દેશમાંથી	સામિષેની સ્ત્રી. યજ્ઞને માટે દેવતા
કાઢી મૂકેલો, ત્યાગી થયેલો.	● પાડતી વખતે એક કવિતા
વુદ્ધિલક્ષણ ન. (વુદ્ધિ સ્ત્રી. અફલ, લ-	(મન્ત) બોલાયછે તે.
ક્ષણ ન. ચિહ્ન) બુદ્ધિનું ચિહ્ન.	

અજવાળિયું પપ્પવાડિયું (આન્દ્ર માસનું) ગુરુપક્ષ પુ.

અસલ અગ્રે અગ્ર નું સં. ઝમે. વ.,
આદી આદિ નું સં. ઝમે. વ.

આસો (મહિનાનું નામ છે) આશ્વિન પુ.

ઋગ્વેદ (વેદનું નામ છે) ઋગ્વેદ પુ.

કહેતું અભિદધાન અભિ + ધા નો વ. કૃ.

કુમારસંભવ (કાલિદાસરચિત કાવ્યનું નામ છે) કુમારસંભવ પુ.

ગણાયણું પરિકીર્તિત કર્મણિ ભૂ. કૃ.
પારિગણિત " "

દિગ્પાળ દિક્પાલ પુ.

નાટક નાટક ન.

પર્વ (ભાગ, સર્ગ) પર્વ ન.

પુરાણ (ધણી ચીજો વિશે પરંપરાથી આલતું વર્ણન જે ગ્રંથોમાં હોય છે તેવા તથા ધર્મસંબંધી વિધિ અથવા પદ્ધતિ વિશેજેમાં પ્યાન હોયછે એવી જાતના ગ્રંથોનું નામ) પુરાણ ન.

ફરજ ધર્મ પુ.

મહાભારત (પાણ્ડુ અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો વચ્ચેનું યુદ્ધ જેમાં વર્ણવેલું છે તે વીરરસ કાવ્યનું નામ છે.)

મહાભારત ન.

મળેલું (જેવાકે સભા) મિલિત ભૂ. કૃ.

માલમપડ્યું-પડ્યું ઉપલબ્ધ કર્મણિ ભૂ. કૃ., સમધિગત કર્મણિ ભૂ. કૃ.

યજુર્વેદ (વેદનું નામ છે) યજુર્વેદ પુ.

રઘુવંશ (કાળીદાસના કાવ્યનું નામ છે) રઘુવંશ પુ.

લાત લત્તા સ્ત્રી.; લાતભારે છે લત્તયા

• પ્રહરતિ.

વિદ્યા વિદ્યા સ્ત્રી.

વૈદ મિષજ્ પુ., વૈદ્ય પુ.

રામી (એકજાતનું ઝાડ છે) રામી સ્ત્રી.

સભા સમાજ પુ., પરિષદ સ્ત્રી., સભા સ્ત્રી.

સર્ગ સર્ગ પુ.

સામવેદ સામવેદ પુ. (વેદનું નામ છે).

સારં સમીચીન પુ. સ્ત્રી. ન., નિપુણ પુ. સ્ત્રી. ન.

પાઠ ૧૮.

વિશેષણનાં અધિકતાદર્શક અને શ્રેષ્ઠતાદર્શકશ્વો વિગેરે.

૧. અધિકતાદર્શક પ્રત્યય હંચસ્ છે, અને શ્રેષ્ઠતાદર્શક પ્રત્યય ઇષ છે. એ પ્રત્યયો પરછતાં રાજ્દના જ્ઞાનત્વ સ્વરનો અંતે અંતે વ્યંજનહોય તો પૂર્વસ્વરસહિત અન્ય વ્યંજનનો લોપ થાયછે; જેમકે લઘુ મૂળરૂપી વિશેષણ, લઘીયસ્ અધિકતાદર્શક વિશેષણ; લઘિષ્ઠ શ્રેષ્ઠતાદર્શક વિશેષણ; મહત્ મૂળ. મહીયસ્ અધિક., મહિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ. વિગેરે.

આ પ્રત્યયો ગુણ બતાવનાર વિશેષણોને લગાડવામાં આવેછે. કદન્તોને

અને ખીજી ક્રિયાપદ ઉપરથી સાધિત થયલા શબ્દોને લાગતા નથી. તેઓને તો તર અને તમ (નીચે કહેલા) પ્રત્યયો અધિકતા અને શ્રેષ્ઠતા દર્શાવવાને લાગે છે.

૨. પૃથુ, મૃદુ, મૃગ, કૃગ, દૃઢ, અને પરિદૃઢ એ શબ્દોના ક્ર નો ર થઈ બન્યે છે; જેમકે પૃથુ મૂળ; પ્રથીયસ્ અધિક; અને પ્રથિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ.

૩. સ્થૂલ, દૂર, હ્રસ્વ, ક્ષિપ્ર, અને ક્ષુદ્ર એ ઓના છે. સ્લા એકાચનો (એટલે વ્યંજનસહિત અન્ત્ય સ્વરનો) અને યવન ના વન્ નો લોપ થાય છે, અને પૂર્વસ્વરનો યુણ્ થાય છે; જેમકે સ્થૂલ મૂળ; સ્થલીયસ્ અધિક, સ્થલિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ.

૪. જે સ્વામિત્વદર્શક પ્રત્યયો હતા તેમાં તરત કહેવામાં આવશે તેનો લોપ થાય છે; જેમકે વલવન્ મૂળ; વલીયસ્ અધિક; વલિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ.

૫. આ નીચેની ટીપ નિયમવિરુદ્ધ રીતે બની છે.

મૂળ.	અધિક.	શ્રેષ્ઠ.
પ્રશસ્ય વખાણવા બેગ	શ્રેયસ્	શ્રેષ્ઠ
વૃદ્ધ ધરડું	{ જ્યાયસ્ વર્ષાયસ્	{ જ્યેષ્ઠ વાર્ષિષ્ઠ
અન્તિક પાસેનું	નેદીયસ્	નેદિષ્ઠ
બાઢ દૃઢ, સાઈ	સાધીયસ્	સાધિષ્ઠ
પ્રિય ધ્યાઈ, વહાણું	પ્રેયસ્	પ્રેષ્ઠ
સ્થિર નિશચલ, સ્થિર	સ્થેયસ્	સ્થેષ્ઠ
સ્ફિર ખડું, ધણું	સ્ફેયસ્	સ્ફેષ્ઠ
ગુરુ બારે	ગરીયસ્	ગરિષ્ઠ
ઊરુ પહોળું	ઘરીયસ્	ઘરિષ્ઠ
બઢલ ધણું, ખડું	બંહીયસ્	બંહિષ્ઠ
દીર્ઘ લાંબું	દ્રાધીયસ્	દ્રાધિષ્ઠ
બઢ ધણું, ખડું	મૂયસ્	મૂયિષ્ઠ
યુવન્ જીવાન	{ યવીયસ્ કનીયસ્	{ યવિષ્ઠ કનિષ્ઠ
અલ્પ નાનું	{ કનીયસ્ અલ્પીયસ્	{ કનિષ્ઠ અલ્પિષ્ઠ

૬. અન્તે સહાય એવાં અધિકતાદર્શક વિશેષણનાં રૂપાખ્યાપન માર્ગોપદેશિકામાં ૨૭ માં પાઠમાં બતાવેલી રીત પ્રમાણુ કરવાં. તેનું સ્ત્રી-લિંગે લગાડ્યાથી અન્તે અધિકતાદર્શક વિશેષણનું આ લગાડ્યાથી થાયછે; જેમકે કનીયસી, કનિષ્ઠા.

૭. તર પણ અધિકતાદર્શક પ્રત્યય છે, અને તેની જોડનો શ્રેષ્ઠતા-દર્શક પ્રત્યય તમ છે. આ પ્રત્યયો માત્ર વિશેષણને જ લાગેછે એમ નથી, પણ નામને, અવ્યયને, અને ક્રિયાપદને પણ લાગેછે. ક્રિયાપદને લાગેછે ત્યારે તર અને તમનાં રૂપ તરમ્ અને તમામ્ થાયછે. વળી અવ્યયને લાગેછે ત્યારે પણ તેવાં રૂપ થાયછે; પરંતુ જો પ્રત્યયસહિત અવ્યય વિશેષણ થતા હોય તો આ ફેર થતો નથી. જે રાખ્ધને આ પ્રત્યયો લગાડવામાં આવેછે તેમાં કંઈ પણ ફેરફાર થતો નથી.

ઉદાહરણ—લઘુ મૂળઃ, લઘુતરઃ, લઘુતમઃ, પાવકતરઃ, પાવકતમઃ, પવતિતરમ્, પવતિતમમ્, ઉચ્ચેતરમ્, ઉચ્ચેતમમ્, ઉચ્ચેતરઃ (વિશેષ), ઉચ્ચેતમઃ (વિશેષ).

૮. જે વિશેષણને અન્તે તર અને તમ હોય છે તેનું સ્ત્રીલિંગ આ લગાડ્યાથી થાયછે.

૯. પ્રકૃતિએ દર્શાવેલી વસ્તુનો ધણી બતાવે એવાં સાધિત રૂપો પ્રકૃતિને મત્ લગાડ્યાથી થાયછે; જેમકે મીમત્ ‘શુદ્ધિમાત્’, મી ‘શુદ્ધિ’ ઉપરથી.

૧૦. પ્રકૃતિને અન્તે અથવા ઉપાન્તે મ અથવા મકે આ હોય તો મન-ના મ નો વ્ થાયછે; એટલે મન્ ને બદલે વન્ થાયછે; જેમકે ધનવન્ ‘ધન-વાળો,’ ધન ‘પૈસા’ ઉપરથી, વિશાવન્, યજ્ઞશવન્, માસવન્, કિંવન્, લક્ષ્મીવન્.

આ નિયમના કેટલાક અમવાદ છે; જેમકે યવમન્, મૂર્ધનમન્ વિગેરે.

૧૧. વળી એજ અર્થ દર્શાવવાને અકારાન્ત નામને ઇન્ પ્રત્યય પણ લાગેછે. એ પ્રત્યય પર છતાં પૂર્વના બનો લોપ થાયછે; જેમકે દણ્ડન્, ધનિન્ વિગેરે. વળી કિન્ પ્રત્યયને પણ તેજ અર્થ છે. તે કેટલાક નામોને લાગેછે.

૧૨. દૃશ પુ. સ્ત્રી. નાં, અને દૃશ પુ. નાં (દૃશી સ્ત્રી.) એ પ્રત્યયો સર્વનામને લાગેછે, અને તેના અર્થ ‘સરખું’ એવો થાયછે. એ પ્રત્યયો પર છતાં પ્રકૃતિના અન્ત્યાક્ષરનો લોપ થાયછે, અને પછી આ લાગેછે; જેમકે નાદૃશ ‘તિના જેવું,’ તાદૃશ ‘તારા જેવું,’ અને હૃદમ્ અને કિમ્ નાં રૂપે આને કી થાયછે; જેમકે હૃદશ, કીદશ.

૧૩. નામને અથવા અવ્યયને ક્રમ, અને કોઈકોઈ વાર અસૂનાં ક્રિ-
યાવાચક અથવા ળીજ્ઞ રૂપ લગાડવામાં આવેછે, તેથી પ્રકૃતિએ દા-
ખવેલી વસ્તુ તેવું થવું અથવા કરવું એવા અર્થ થાયછે.

૧૪. (અ) અવ્યય શિવાય ળીજ્ઞ કોઈ શબ્દના અ અથવા બના
(ઉપરની કલમમાંના કેરૂં થતા વાપત) રૂં થાયછે.

(આ) પૂર્વના રૂ અથવા રૂ દીર્ઘ થાયછે.

(ઈ) પૂર્વના ક્ર ને બદલે રી થાયછે.

(ઈ) અન્ય ન નો અને મનસ, ચક્ષુષ, ચેતસ, રહસ, અગ્નિ, જસ
એટલાના સ્ અથવા પ નો લોપ થાયછે.

ઉદા:—ધર્નીકરોતિ, ધર્નીભવતિ, ગર્હીભવતિ, પ્રત્યક્ષીકરોતિ, સ્વીક્તસૂ ના, શુચી-
ભૂતમ્ ના, પટૂભવનમ્ ના, માર્ત્તીકરોતિ, વિદ્યમૂતા સ્ત્રી.

ઋગ્વેદાત્સામવેદસ્ય મહિમા ધૂયાન્ ।

યજ્ઞવર્માયોધ્યાં ગચ્છન્નશ્વનાં ધર્માદ્યોત્તિક્રમ્યાશ્રમ્યન્ ।

કૃષ્ણસ્ય સુભદ્રા યત્રીયસી મ્વસા ।

સર્વેષુ કુસુમેષુ શિરીષકુસુમં અદિષ્ટમ્ ।

નિઃશ્રેયસાય કર્મપથાઙ્ગાનમાર્ગઃ માધીયાન્ । શ્રેષ્ઠસ્તુ સર્વેષાં મ-
ક્તિમાર્ગઃ ।

પરમાત્માણોરપ્યગીયાન્મહતોર્ગપ મહ્યાન્વર્તતે ।

ધાર્તરાષ્ટ્રેભ્યઃ પાણ્ડવાઃ કૃષ્ણસાહાય્યાદ્વલીયાંઃ કિં તુ તેષાં યોધસ-
માજો ગરીયાન્ ।

દુઃશ્વિતસ્ય વૃત્તાન્તશ્રવણેનાર્દ્રાંભવન્તિ રુદયોન્યનુકમ્પિનાં મહાત્મનામ્ ।

યો યજ્ઞકર્માણિ યથાવિધિ કરોતિ સ પ્રજાવાન્પશુમાંસ્તેજસ્વી
બ્રહ્મવર્ચસી યશસ્વાંશ્ર ભવતિ ।

વિષ્ણુર્શર્મણ એકપચ્છાગત્પુત્રા આસનૃ । તેષાં યે મધ્યમાદેવદન્તાઙ્ગ્યા-
યાંસઃ પચ્ચવિંશતિસ્તે કનીયોભિઃ પચ્ચવિંશત્યા કલહં ચક્રુઃ ।

સર્વાશ્ચ નદીષુ ભાગીરથી દ્રાવિષ્ઠા વિસ્તારે વરિષ્ઠા ચ । તસ્યાઃ સલિલં
યમુનાયાઃ શુચિતરમ્ । પર્વતેષુ હિમાલયઃ પ્રથિષ્ઠઃ ।

અહો દોષપ્રમતોઽપિ વિશ્વસર્નાયનાસ્ય રાજ્ઞો યપુષઃ ।

ईदृशी मे मन्दभाग्यता यन्न केवलं भर्तुर्विरहो दारकयोरपि ।
हा सौम्य हनुमन्क पुनस्त्वादृशस्य साधोर्महोपकारिणः संभवोऽस्मि-
ञ्जगति ।

नैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
नेयं मे जटा किं तु वेगीकृतः कच्चानां कलाप इत्यब्रवीत्काचित्स्त्री ।
दासीभूतां सर्पाणां जनन्याः सेवां कुर्वतो स्वमातरं बन्धनान्मुमो-
च गरुडः ।

तपश्चरन्नावणः स्वीयानि नवशिरांसिशिवायोपायनीचकरेति शृगुमः ।
प्रियतमस्य पुण्डरीकस्य मरणेन सशोकया महाश्वेतया तिरस्कृता
विषया दूरीकृतो बान्धवजनोऽङ्गीकृतमरण्येऽवस्थानम् ।
एकः पुरुषः प्रियतमायाः प्रासादस्योपरितनीं भूमिं प्रवेदुमिच्छुर्वा-
तायनादधोवलम्बमानमहिं रज्जुकृत्यारोह ।

उपरते भर्तेरि यत्प्राणाः परित्यज्यन्ते तन्मौर्ख्यम् । उत्तरा विराटदु-
हिता बालिका विनयवति धीमति विक्रान्ते च पञ्चत्वमभिम-
न्यावुपगतेऽपि प्राणान्न जहौ । अन्या अपि सहस्रशः कन्यका
अभर्तुमत्यो जाताः सत्यो जीवितानि न तत्यजुरिति श्रूयते ।

जीवनाय मनुजन्मनामिह भ्राम्यतामथ कदापि स प्रभुः ।

त्वादृशो भवति भाग्ययोगतो वेत्ति यः सदसतां यदन्तरम् ॥

१. दशरथजी वल्लु आयांभां डौसत्या सौथी मोठी (बृद्ध) होती, अने
देखी सौथी नानी (युवन्) होती.

२. सीतानो शरीरनो आकार द्रौपदीना शरीरनी आकृति करतां वधारे
नाग्युक्त (तनु) होता.

३. मोटुं (बहु) नानानी (लघु) परेपर थाय जे अर्थवगरनुं
[अनर्थक] छे.

४. होडवामां, घोटो अधा प्राणज्यामां सौथी उतावणा (आशु) छे.

५. सद्गुणवाणा (सद्गुण, गुण्य) पुइपो मुअभां (सुख) छे, अने मानने
बायक छे.

६. सत्यआमा करतां कृष्णने इजिभली वधारे वहाली (प्रिय) होती.

૭. જ્યારે માણસનું અદૃષ્ટ જોડું હોયછે, ત્યારે તેનાં સમાં પણ રાત્રી જેવાં [જાણે રાત્રી હોય તેવાં] (વિષય) થઈ જાયછે.

૮. જેને પૈસો (વસુ), અથવા ધિરજ (ધૈર્ય), અથવા યશ (યજ્ઞસ, કીર્તિ), અથવા જમીન (ભૂમિ) હોય તેનું નામ શું કહેવાય ?*

૯. બધાંએ જાણે એક મનના હોય તેવા થયું (एकचित्त), અને આ જાળ લઈ ડિડી જયું.

૧૦. બધાં દેવોમાં ઇન્દ્ર સૌથી વધારે શક્તિમાન (ઓજસ્વિન્) અને બળવાન (बलिन्) હતો અને તેથી તેઓએ તેને રાજમુગટ પેહેરાવ્યો.

૧૧. મૂળવચનનો અર્થ કોઈ કોઈવાર ટીકાકરનારથી સ્પષ્ટ જેવો (विज्ञद) કરાયછે, અને કોઈ કોઈવાર ગુંચવી નાખેલા જેવો (गूढ) કરાયછે.

૧૨. તે કાળની સર્વ સ્ત્રીઓમાં દેમયન્તી વધારે પુખ્તમુરત (सुन्दर. चारु) અને પોતાના સ્વામિને† વધારે આસક્ત (भक्त, अनुरक्त) હતી.

૧૩. આ પછે તારૂં હૈયું હેતે કરીને પિંગળી ગયું છે. [પ્રવાહી જેવું થયું છે.] (इव.)

૧૪. ગાડીઓની ઝુંસરીએ જે બળદ જોડાયેલા હોયછે તે સાધારણ બળદાનાં કરતાં વધારે જડા (पीवर) હોયછે.

૧૫. અરે સીતા ! તારાંજેવી (त्वद्) આડતી બધી પવિત્ર, નિષ્પાલસ, અને પ્રેમવાળી (अनुराग, प्रणय) બીજી એકે સ્ત્રી નથી, અને મારા જેવો (मद्) આડલો બધો કૂર અને દયાવગરનો કોઈ પુરૂષ નથી.

શબ્દકોશ ૧૮.

અણ પુ. સ્ત્રી. નં. નાનું. પુ. નાનો
રજકાણ.
અપસ અ. નીચે, તળે.
અધન્ પુ. માર્ગ.
અનુકમ્પિન્ પુ. સ્ત્રી. નં. દયાવાન.
અન્તર નં. ફેર.

અભિમન્યુ પુ. અર્જુનનો પુત્ર.
અરુણ પુ. નં. ધા, જામ.
અવલમ્બમાન પુ. સ્ત્રી. નં. લટકતું.
અવસ્થાન નં. રેહેઠાણ.
અહિ પુ. સાપ.
આદ્રે પુ. સ્ત્રી. નં. ભીનું.

ઇચ્છુ પુ. સ્ત્રી. ન. ૬/ચ્છતું, ૭/ચ્છનાર.

ઉત્તરા સ્ત્રી. વિરાટ નામના રાજાની પુત્રી.

ઉપરિતન પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપલું.

ઉવાયન ન. નજરાણું.

ઉકમનસ પુ. સ્ત્રી. ન. એક મનનું.

કચ પુ. વાળ.

કર્મપથ પુ. (કર્મનું કર્મ, અને પથિનું રસ્તો) કર્મનો માર્ગ, એટલે

ભોક્ષ અથવા નિત્યસુખ મેળવવાને ધર્મસંબંધી ક્રિયા કર્મ કરવાં તે.

કલહ પુ. કળયો.

કલાપ પુ. દોડા, સપ્તહ.

કશ પુ. સ્ત્રી. ન. દુઅળું, પાતળું.

કૃષ્ણસાહાય્ય ન. કૃષ્ણાની મદદ.

કસ ૧ ગ. પ. અગ્નિ જોડે, એાળંગ-ગયું, ઉલ્લંઘન કરયું.

કુદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું, નીચ.

ગરુડ પુ. ગરુડ પક્ષી, વિષ્ણુદેવ વાહન તરીકે વાપરતા તે જાતનું પક્ષી.

જય સ્ત્રી. જય (યુગ્મવાચક વાળનું ઝુંડ.)

જીવન ન. યુજનાત.

જીવિત ન. જીવગી.

જ્ઞાનમાર્ગ પુ. (જ્ઞાન ન. જાણવું તે, માર્ગ પુ. રસ્તો) જ્ઞાનનો રસ્તો, ભોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે ઈશ્વરસંબંધી જ્ઞાન.

ઢારક પુ. બાળ, પુત્ર.

દીપ્તિ સ્ત્રી. તેજ.

દૃઢ પુ. સ્ત્રી, ન. નિશ્ચલ, મજબૂત. નિઃશ્રેયસ ન. કલ્યાણ, સુક્રિત.

પરિવૃદ્ધ પુ. ધણી, માલીક.

પુણ્ડરીક પુ. વિશેષ નામ છે; ન. કમળનું ફુલ.

પૃથુ પુ. સ્ત્રી. ન. મોટું. વિરાળ.

વન્ધન ન. કબજે, કેદ કરવું તે, બંદી.

ચાલિકા સ્ત્રી. બાળક છોકરી.

વ્રહ્મવર્ચસિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. વેદ કરીને તેજ પામેલું, વૈદિક ક્રિયાથી પ્રાપ્ત થતું તેજ પામેલું.

માર્ગમાર્ગ પુ. (માર્ગ સ્ત્રી. પ્રીતિ, બન્ધિત, અને માર્ગ પુ. રસ્તો) સુન્ધિત માટે ઈશ્વરની પ્રીતિ અથવા બન્ધિત.

માગ્યયોગ પુ. (માગ્ય ન. નસીબ, સા-ઈ નસીબ, યોગ પુ. પ્રાપ્તિ) સારા બાગ્ય અથવા નસીબની પ્રાપ્તિ.

મૃગ પુ. સ્ત્રી. ન. ઘાણું, જાણ.

મધ્યમ પુ. સ્ત્રી. ન. વચ્ચું; ન. ક-મર.

મનુજન્મન્ પુ. (મનુ પુ. માણસના પૂર્વજો અથવા મૂળપુરોષોમાંના એક) મનુથી જન્મેલો, માણસ, મનુષ્ય.

મન્દમાગ્યતા સ્ત્રી. (મન્દ સુસ્ત, ન-બળું, માગ્ય નસીબ, મન્દમાગ્ય ન-બળા નસીબવાળો, કમનસીબ, અભાગિયો) દુર્દૈવ, દુર્ભાગ્ય.

મઘાથિતા સ્ત્રી. ઐક ગન્ધર્વની દીક-
રીનું નામ છે.

મહોપકારિન પુ. સ્ત્રી. ન. ધાન્યું ઉપ-
કારી.

મૌલ્ય ન. મૂર્ખાઈ.

યજ્ઞવર્મેન પુ. વિરોપ નામ છે.

યથાવિધિ ક્રિ. વિ. વિધિપુરતકમાં
કહેલા નિયમ પ્રમાણે.

યમુના સ્ત્રી. નદીનું નામ છે, જમના.

યુગ પુ. ઝુંસરી, જોતર.

યોગમમાજ પુ. (યોગ પુ. જોડવા. સ-
માજ પુ. ટોળું) જોડવાનું ટોળું,
લશ્કર.

રહ્નુ સ્ત્રી. દારકું.

રમ ઉપ જોડે, ૧ મ. ૫. મરી જાયું.

રહસ ન. ગુપ્તતા, ઐકાન્તપણું, ગુ-
પ્તવાત; ક્રિ. વિ. છાનામાના,
ઐકાન્ત.

રઘુ પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું.

રવુષ ન. રાત્રીર.

વિકાન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. હિમતવાન, શૂર.

વિશ્વસનીયતા સ્ત્રી. વિશ્વાસ ઉપજા-
વવાની શક્તિ.

વિષય પુ. હન્દ્રિયસુખ આપનાર
પદાર્થ.

અર્થ અર્થ પુ.

અર્થ વગરનું અયુક્ત ભ. ૬., અનુવચ્ચ
ભ. ૬.

કેકેયી (દશરથની ઐક પત્નીનું
નામ છે) કૈકેયી સ્ત્રી.

વિષ્ણુશર્મન્ પુ. વિરોપ નામ છે.

વિસ્તાર પુ. ફેલાવ.

વૃત્તાન્તશ્રવણ ન. (વૃત્તાન્ત પુ. ઇતિહા-
સ, દેવાલ, શ્રવણ ન. સાંભળવું
તે) ઇતિહાસ અથવા દેવાલ સાં-
ભળવા તે.

વર્ણ-ળી સ્ત્રી. ગુંથેલા વાળ.

ઝિર્ગીપ ન. ઐક જાતનું ફલ.

ઝાંન પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વચ્છ.

સંભવ પુ. શક્યતા, બની શકે અપવી
સ્થિતિ, સંભવ.

સદમન્ પુ. સ્ત્રી. ન. સાહે અતે
નકારે.

મલ્લિ ન. પાણી.

મગોક પુ. સ્ત્રી. ન. (સ સાથે, શોક
પુ. દિલગિરી) શોકથી પીડિત.

મહસગઃ ક્રિ. વિ. હજારો.

મુમદ્રા સ્ત્રી. અજ્ઞાનની વાડ.

મેવા સ્ત્રી. નોકરી.

મૌમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. નમ્ર, અનુચ્ચ,
મનોમ, સુંદર.

હનુમન્ પુ. પાતરનું નામ છે, ઐ રા-
મનો ભક્ત હોતો, હનુમાન.

હસ પુ. સ્ત્રી. ન. ફુંકું.

કૌસલ્યા (દશરથની ઐક પત્નીનું
નામ છે) કૌસલ્યા સ્ત્રી.

કૂર નૃશંસ પુ. સ્ત્રી. ન.

ખાટું પ્રતિકૂલ પુ. સ્ત્રી. ન.

જાળ જાલ ન.

જોડાયલું નિયુક્ત કર્મણિ બ્ધુ કુઃ મુનિ
નિયુક્તઃ.

કાકા કરનાર યીકાકાર પુ. યીકાકાર પુ.
દયાવગરનું નિર્વૃણ પુ. સ્ત્રી. ન.

દોડવું તે ચિત્રવણ ન.

નિખાલસ કજુ પુ. સ્ત્રી. ન., ગર્જવયુક્ત
પુ. સ્ત્રી. ન., સરલ પુ. સ્ત્રી. ન.

પવિત્ર વિગ્રહશીલ પુ. સ્ત્રી. ન.

પળ ક્ષણ પુ.

રક્તિમણી (કૃષ્ણની વહુ) રાક્ષસી
સ્ત્રી.

રારીરનો આકાર તનુ સ્ત્રી., વગુ ન.,
આકૃતિ સ્ત્રી.

સચું વન્ધુ પુ., વન્ધુજન પુ., જ્ઞાતિ પુ.

સત્યભામા (કૃષ્ણની એક સ્ત્રીનું
નામ છે.) સત્યભામા સ્ત્રી.

સાધારણ સાધારણ પુ. સ્ત્રી. ન.,

સામાન્ય પુ. સ્ત્રી. ન.

પાઠ ૧૯.

સમાસઃ.

૬-૬ અને તત્પરૃપ.

૧. ૧. સંસ્કૃતભાષામાં એક મૂળનામ*નો ખીજ જોડે સમાસ થઈ શકે
છે, અને વળી તે સમાસનો ત્રીજા નામની જોડે ખીજ સમાસ જોડે
સમાસ થઈ શકેછે; અથવા તો ફેટલાક નામોનો સાથે અથવા
એકી વખતે સમાસ થઈ શકેછે. આવી રીતે સમાસમાં ગમે તેટલા
મૂળશબ્દો આવે. એમાંના જે જે પ્રકારે જે જે અર્થ પ્રમાણે સમાસ
ધાયછે તે ઉપર નજર રાખી સમાસના ફેટલાક વર્ગ પાડેલા છે†. જે
નામે છુટાં હોય તો વાક્યયોગી સંયોજક અવ્યય વડે જોડાય તેવાં નામથી
બનેલા જે સમાસ તે ૬-૬ કહેવાયછે; જેમકે રામકષ્ઠ કૃષ્ણકષ્ઠ રામકૃષ્ણ;
રામકષ્ઠ લક્ષ્મણકષ્ઠ ભરતકષ્ઠ ગાનુકષ્ઠ. રામલક્ષ્મણભરતગાનુકષ્ઠ.

૨. (બ) જો સમાસમાં એ નામ હોય અને તેમાં પ્રત્યેક એકવચનમાં
હોય તો સમાસને દ્વિવચન લાગેછે. અને તેમાં એ કરતાં વધારે નામ હોય

* એટલે સંસ્કૃતનામ, વિરોધક, અથવા અવ્યય.

† ગમે તે નામનો ગમે તે ખીજ નામની સાથે ગમે તે અર્થમાં સમાસ થઈ શકે એમ કહી પાડવું નહીં.
સંસ્કૃતભાષાની વાક્યરચના પ્રમાણે અમુક સમાસનું સ્થાપ્ત છે અને ખીજમાં નથી. અજ્ઞાન પુરૂષ આ
વાત જાણના નથી અને તેથી ગમે તેવા સમાસો કરેછે, પણ તે શુદ્ધસંસ્કૃત નથી. સંસ્કૃત વેપાકરણમાં એ
વિશે યથા બારીક નિયમો આપ્યા છે અને તેમાના ઉદાહરણગ્રન્થમાં સમજાવ્યા છે. અભ્યાસને માટે તો
ઉત્તમ ગ્રન્થકારોએ જે સમાસ વાપર્યા છે તે વાપરવા એજ સારામાં સારો રીતો છે.

તો તેને બહુવચન લાગેછે. (આ) છેલ્લાં નામની જે જાતિ હોય તે જાતિ આપ્પા સમાસને લાગેછે; જેમકે કુકુટમયૂર્ણવિમ્, મયૂરીકુકુટાવિમ્. (૩) જે દ્વન્દ્વસમાસમાં સમુદાયનો બાવ આવે અથવા જે જે વસ્તુ પ્રાણવિહી હોય તે બધી મળીને એક સંકીર્ણ વિચાર થતો હોય તો તે સમાસ નપુંસક અને એકવચનમાં મુકાયછે. એવા સમાસને 'સમાહારદ્વન્દ્વ' કહે-
છે. જે જન્નુદરોઽક રાખ્દે, અથવા પ્રાણીના અવયવવાચક રાખ્દે,
અથવા સેનાનાં અંગો, અથવા જે પદાર્થો ૧૨ચે રવાનાવિદ વૈર હોય તેવા
પદાર્થો, અથવા પ્રાણી શિવાય બધાં મામાન્ય નામ દ્વન્દ્વ સમાસના અવ-
યવો હોય તો તે સમાસ હમેશા સમાહારદ્વન્દ્વ થાય; જેમકે યુક્તલિપ્તમ્,
પાણિપદમ્, રથિકાશ્વરોહમ્, બહિનજુલમ્, ધાનાજાંકુલિ. આ શિવાય ખીજી
સ્થળે દ્વન્દ્વસમાસ કરવો કે સમાહારદ્વન્દ્વ સમાસ કરવો તે વિવેક (વક્તૃત્વ)
અથવા બોલનારની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખેછે.

૩. નિકટ સગપણ અથવા કોઈપણ તરેહની વિદત્તાદર્શાવનાર કોઈ
રાખ્દને છેડે ક આવે અને તેની પછી ખીજી ક્કારાન્ત રાખ્દ કે પુત્ર
રાખ્દ આવે તો ક ના આ થાયછે; જેમકે પેતાપેનારૌ, માતાપિતરૌ, પિતામૃતૌ.

૪. જે સમાહારદ્વન્દ્વને છેડે કોઈ તાલ પ અંતરન અથવા દ, ઇ, કે હ
આવે તો તેમાં અ વધારવામાં આવે છે; જેમકે વાક્સ્વત્તમ, સ્વસ્ત્તજમ,
શર્મદૃપદમ્, વાક્સ્વપમ, છત્રોપાનહમ. પણ જે દ્વન્દ્વસમાસ સમાહત ન હોય
તો એવી રીતે અ વધારતો નથી; જેમકે પ્રાવૃદ્ધારદૌ.

૨. ૧. તત્પુરૂષજાતના સમાસમાં જે અવયવ હોયછે. તેમાંનો પહેલો
અવયવ ખીજાના અર્થને નિયમિત કરેછે* અથવા તેનો ગુણ દેખાડે-
છે. ગુણ દર્શાવનાર અવયવનો અર્થ કોઈ પણ વિભક્તિ જેવો હોયછે અ-
થવા તો ખીજા અવયવની જોડે સુખવિભક્તિક (એકજ વિભક્તિમાં) હોયછે અને આ ખીજી રીતનો હોય ત્યારે તે અવયવ ગુણવાચક અથવા
સત્ત્વવાચક હોય. પહેલાને તત્પુરૂષસમાસ કહેછે અને ખીજાને કર્મધારય
કહેછે; જેમકે રાજ્ઞઃ પુરુષઃ=રાજપુરુષઃ (તત્પુરૂષ). ગમ્भीરો નાદઃ=ગમ્भीરનાદઃ
(કર્મધારય). પુરુષો વ્યાગ્ર દ્વ=પુરુષવ્યાગ્રઃ (કર્મધારય).

૨. પહેલી શિવાયની છ વિભક્તિ પ્રમાણે તત્પુરૂષના છ પ્રકાર છે.

(અ) (૧) દ્વિતીયાન્ત નામની પછી શ્રિત, બીત, પતિત, ગત, અગ્યસ્ત,

* કેલેઃ કેડાણે ગુણદર્શક અવયવ અન્તે મુકવામાં આવેછે.

પ્રાપ્ત, અને આપજ્ઞ એટલા રાખ્દો આવે તો સમાસ થાયછે તેને દ્વિતીયાન્તત્પુરૂષ સમાસ કહેછે: જેમકે કૃષ્ણં શ્રિતઃ=કૃષ્ણશ્રિતઃ, દુઃસ્વાપન્નઃ=દુઃસ્વાપન્નઃ, સ્વર્ગે ગતઃ=સ્વર્ગગતઃ.

(૨) ચાલુ ક્રિયાની અથવા સ્થિતિની મર્યાદા દર્શાવનાર દ્વિતીયાન્ત રાખ્દ તે ક્રિયા અથવા સ્થિતિ બતાવનાર રાખ્દને યોગે સમાસ પામેછે; મુહૂર્તે સુખમ્=મુહૂર્તસુખમ્.

(આ) (૧) (ક્રિયાસાધન બતાવનાર) તૃતીયાન્ત નામનો (એ તૃતીયાન્ત રાખ્દ જે ક્રિયા બતાવેછે તે ક્રિયાકૃત) પરિણામદર્શક જોડે સમાસ થાયછે. (૨) પૂર્વ, સદૃશ, સમ, જન, અથવા જનરાખ્દના સમાનાર્થ રાખ્દો, કલહ, નિવૃણ, મિત્ર, અને શરણ રાખ્દો પહેલાં પણ તૃતીયાન્ત નામ આવે તો સમાસ થાયછે તે તૃતીયાન્તત્પુરૂષ કહેવાયછે.

(૩) તૃતીયાન્ત નામ કર્તરિ અથવા કરણે તૃતીયાના અર્થમાં વપરાયું હોય તો તેનો બાતુમાધિત રાખ્દો (કૃદન્તો) જોડે કોઈ કોઈ વાર સમાસ થાયછે.

(૪) કોઈ પણ પ્રકારના અન્નવાચક રાખ્દ પૂર્વે તે અન્નને સ્વાદિષ્ટ કરનાર પદાર્થવાચક તૃતીયાન્ત રાખ્દ આવે તો પણ તૃતીયાન્તત્પુરૂષ સમાસ થાયછે.

ઉદાહરણો:— (૧) શકુન્તલા ચ્વણ્ડઃ=શકુન્તલાચ્વણ્ડઃ*— (૨) માસેન પૂર્વઃ મામપૂર્વઃ, માત્રા સદૃશઃ=માતૃસદૃશઃ, વાચા કલહઃ=વાક્કલહઃ વિગેરે—(૩) હરિણા ત્રાનઃ=હારિત્રાનઃ, નૃગૈર્મિત્રઃ=નૃગમિત્રઃ હત્યાદિ—(૪) દમ્ભોદનઃ=દમ્ભોદનઃ વિગેરે.

(ક) (૧) જે અતુર્યન્ત નામથી જે પદાર્થ વાચ્ય થતો હોય તે તેની પછીના નામથી વાચ્ય પદાર્થનો વિકાર હોય તો અતુર્યન્તત્પુરૂષસમાસ થાયછે; જેમકે યુગ્મય દાસઃ=યુગ્મદાસઃ. (૨) વળી અતુર્યન્તનામ અર્થ, બલિ, હિન, સુખ, રક્ષિત એટલા રાખ્દો જોડે સમાસ પામેછે. અર્થ સાથે સમાસ થાય તો સમસ્ત રાખ્દ વિશેષણ થાયછે, અને તેને તેનાં વિશેષ્યનાં લિંગ અને

* એજ નિયમનું પ્રત્યુદાહરણ એકળા કાળઃ અહિં સમાસ થયો નહીં, કેમકે અહિંથી કાણ્યત્વ થયું નથી.

† એ નિયમનું પ્રત્યુદાહરણ રન્ધનાય સ્થાલી આનો સમાસ થતો નથી, કેમકે અહિં પ્રકૃતિવિરૂદ્ધિ બાવ નથી, રન્ધન (રંપવું તે) સ્થાલી અથવા યાજીનો વિકાર નથી. રન્ધનસ્થાલી એમ સમસ્ત હોય તે સમાસ પછી તત્પુરૂષ સમગ્ગતો, રન્ધનસ્ય સ્થાલી=રન્ધનસ્થાલી.

વચન લાગે છે ; જેમકે દ્વિજાયાયમ=દ્વિજાર્થે ઓદનઃ, દ્વિજાયેય=દ્વિજાર્થો યવાગુઃ. દ્વિજાયેદમ્=દ્વિજાર્થે પયઃ, મૂતેભ્યો વતિ=મૂતર્વાલઃ. ગવે હિતમ્=ગૌહિતમ્, ગવે રક્ષિતમ્=ગૌરક્ષિતમ્.

(ઈ) પઞ્ચમ્યન્ત નામનો મય, મંત, મંત, અને મો, અને કોઈક કોઈક વપ્તે બેયત, અવોદ, મુક્ત, પતિત. અને અવ્રમ્ત રાખ્દો જોડ સમાસ થાય છે. એ પઞ્ચમીતપુરૂષ સમાસ કહેવાય છે.

ઉદાહરણઃ—ચોરાદ્વયમ=ચોરમયમ, સુખાદપેતઃ=સુખાપેતઃ, ચક્રાન્મુક્તઃ=ચક્રમુક્તઃ, સ્વર્ગાન્વતિતઃ=સ્વર્ગાન્વતિતઃ.

(ઝ) (૧). પઞ્ચમ્યન્ત નામનો ગમે તે કોઈપણ ખીજી નામ સાથે સમાસ થઈ શકે, એ પઞ્ચીતપુરૂષ કહેવાય છે. જેમકે રાજ્ઞઃ પુરુષઃ=રાજપુરુષઃ, પણ આ નિયમના ઘણા અપવાદ છે.

કર્તૃવાચક નૃ અને અક પ્રત્યયોન્ને અને આવ્યા હોય એવા ધાતુસાધિત રાખ્દો સાથે પઞ્ચમ્યન્ત રાખ્દનો સમાસ થતો નથી. જેમકે અર્ષાં સ્વષ્ઠાઃ ઓદનસ્ય પાવકઃ, ષટ્સ્ય કર્તાઃ, આ રાખ્દ સમુદાયો એમના એમ રહે છે, એનાં સમસ્ત રૂપો અપ્ત્રષ્ઠાઃ ઓદનપાવકઃ, ષટ્કર્તા થતાં નથી.

પણ આ અપવાદના થોડાક પ્રત્યપવાદ રૂપો છે. જેમકે દેવગૂજકઃ, ત્રાક્ષણયાજકઃ ઇત્યાદિ.

વળી નીચે લખેલા પઞ્ચમ્યન્ત રાખ્દોમાં પડી જે અર્થમાં વપરાઈ છે તેવા અર્થમાં વપરાયલી પડી સમાસ પામતી નથી.

નૃણાં દ્વિજઃ શ્રેષ્ઠઃ*, સર્તાં ષટ્ઃ, આશ્વર્યો ગત્તાં લોહોડગોવેન વિગેરે.

(૨) પૂર્વ, અવર, અવર, અને ઉત્તર આ અવયવવાચી રાખ્દો પઞ્ચમ્યન્ત અવયવિવાચક નામ સાથે સમાસ પામી શકે, અને સમસ્ત રાખ્દના પ્રારંભમાં મૂકવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે અવયવવાચક રાખ્દ કાલરૂપ અવયવિવાચક પઞ્ચમ્યન્ત રાખ્દ સાથે સમસ્ત થાય છે અને સમાસનો પૂર્વપદ થાય છે; પૂર્વે કાયસ્ય=પૂર્વકાયઃ, ચરમં રાત્રે=ચરમરાત્રઃ, મધ્યમદ્ઃ=મધ્યમદ્ઃ વિગેરે. આ એકદેશી સમાસ કહેવાય છે.

(૩) અમુક બનાવને જે કાળ વીત્યો હોય તે કાલવાચક રાખ્દ તે બ-

*આ વિધાયજ્ય પછી કહેવાય છે. એ સમાસ પામતી નથી, અને નૃષ્ટિઃ રૂપ થતું નથી, પણ ન્વ નૃષ્ટિઃ એમ સમસ્તરૂપ થતું હોય તો તે તથા પુરુષોત્તમ વિગેરે શબ્દો સમ્પ્રતીતપુરૂષ સમજાવા અને તેના વિગ્રહ નૃષ્ટિઃ, પુરુષેષુ ઉત્તમઃ વિગેરે કરતાં, આ વિધાયજ્ય સવર્ગી કહેવાય છે.

નાવ દાખ્યવનાર રાખ્દ જોડે સમસ્ત થાયછે. અને પૂર્વપદ થાયછે; સંવ-
ત્સરો મૃતસ્ય યસ્ય (જેના મરણને એક વર્ષ વીતી ગયું તે) = સંવ-
ત્સરમૃતઃ, માસજાનઃ વિગેરે.

(ક) સપ્તમ્યન્તનામ નીચેના રાખ્દો યોગે સમાસ પામેછે:—શૌણ્ડ,
ધૃતે, પ્રવીણ, નિમુળ, પણ્ડિત, પટુ, કુશલ, સિદ્ધ, શુષ્ક, પક્ક, વન્ધ વિગેરે.

ઉદા:—વાતિ પટુઃ=વાતપટુઃ, સમાયો પણ્ડિતઃ=સમાપણ્ડિતઃ, આતપે શુષ્કઃ=
આતપશુષ્કઃ વિગેરે.

૩. કર્મધારય સમાસ નીચે લખેલે ઉકાણુ થઈ શકેછે:—

(અ) ઉપમાન*વાચક નામ ઉપમાન અને ઉપમેય એ બેના સામા-
ન્ય કર્મવાચક નામ જોડે સમાસ પામેછે: જેમકે ઘન ઇવ શ્યામઃ=ઘનશ્યામઃ.

(આ) ઉપમેયવાચી પૂર્વપદનો વ્યાગ્ર, ચન્દ્ર, કમલ, પદ્મ વિગેરે ઉપમા-
નવાચી ઉત્તરપદ સાથે સમાસ થાયછે: જેમકે પુરુષો વ્યાગ્ર ઇવ=પુરુષવ્યાગ્રઃ,
મુખં ચન્દ્ર ઇવ=મુખચન્દ્રઃ, નેત્રં કમલમિવ=નેત્રકમલમ, પાદઃ પદ્મમિવ=પાદપ-
દ્મમ. અથવા તો આ સમાસોનો વિગ્રહ આમ પણ થઈ શકે:—મુખમેવ
ચન્દ્રઃ=મુખચન્દ્રઃ, નેત્રમેવ કમલમ=નેત્રકમલમ.

(ઇ) વિરોધણુનો વિરોધ્યસાથે ઘણુ ખરે ઉકાણુ સમાસ થાયછે;
જેમકે નીલં ચ નદુલ્લં ચ=નીલોલ્લપ્, ગમ્भीરધામૌ નાદશ્ચ=ગમ્भीરનાદઃ.

(ઈ) જે એ રૂપાખ્યાન થઈ શકે એવા કૃદન્તોમાં એક પૂર્વે થયયું
કૃત્ય અને ળીજી ત્યાર પછીની ક્રિયા બતાવતા હોયતો તે એ સમાસ પામેછે.
જેમકે આદો સ્નાતઃ પશ્ચાદનુલિપ્તઃ=સ્નાતાનુલિપ્તઃ.

૪. નિષેધવાચક અ અથવા અન્નો નામ સાથે સમાસ થાયછે તે તત્પુ-
રૂપવર્ગમાં આવેછે; ન વ્રાહ્મણઃ=અવ્રાહ્મણઃ, ન અશ્વઃ=અનશ્વઃ આ નગ્નતપુરૂપ
કહેવાયછે.

૫. કર્મધારયસમાસનો જે પાડેલો અવયવ સંખ્યાવાચક હોયતો સંસ્કૃ-
તમાં તેને દ્વિયુ કહેછે; દ્વિયુસમાસ સમાહાર દર્શાવેછે: જેમકે ત્રયાણાં
મુવનાનાં સમાહારઃ=ત્રિમુવનમ્. કર્મધારયનું પૂર્વપદ સંખ્યાવાચક હોય તો
સમાસ હમેશા દ્વિયુ હોય છે.

* જે બે પદાર્થો વચ્ચે સાદર્ય અથવા સરખાપણું હોય તો એ પદાર્થ અન્યસદૃશ હોય તેને 'ઉપમેય'
બની સદૃશ તે હોય તેને 'ઉપમાન' કહેછે, અને એ સરખા ગુણો બંને પદાર્થોમાં હોય તેને 'સામાન્યધર્મ'
કહેછે; જેમકે 'કાન્તિમાં આ સ્ત્રીનું સુખ કમળ નવું છે' અર્થે 'સુખ' એ 'ઉપમેય', કમળ એ 'ઉપમાન',
અને 'કાન્તિ' એ 'સામાન્યધર્મ' છે.

૬. નીચે લખેલા શબ્દોના અન્ત્યસ્વર અથવા પૂર્વસ્વરસહિત અન્ત્ય-
વ્યંજન નીચે લખેલે સ્થલે લોપાયછે અને બ ઉમેરાયછે.

(અ) પથિન્ શબ્દ કોઠપિણુ સમાસને અન્તે હોય તો; જેમકે સર્ગપથઃ

(આ) સથિ અને રાજન્ શબ્દો તત્પુરૂપને અન્તે હોય તો; જેમકે મદ્રરા-
જઃ, કૃષ્ણસત્ત્વઃ.

(ઇ) રાત્રિ શબ્દ તત્પુરૂપને અન્તે હોય અને તેની પૂર્વે સંખ્યાવાચક
શબ્દ, અવ્યય, પૂર્વ, અપર, વિગેરે અવયવવાચ્છી શબ્દ, યા સર્વ, સંખ્યાત,
કે ગુણ શબ્દ આવે તો, અથવા રાત્રિ શબ્દ દ્વન્દ્વસમાસને અન્તે હોય
અને તેની પૂર્વે અહઃ શબ્દ આવ્યો હોય તો; જેમકે દ્વિરાત્રમ્, અતિરાત્રઃ,
પૂર્વરાત્રઃ, અહોરાત્રઃ.

(ઈ) અહન્ શબ્દ તત્પુરૂપને અન્તે હોય અને તેનો ૭. પ્રમાણે અહ્ ન
થતો હોય તો; જેમકે ગુણ્યાહમ્, દ્રગ્હઃ, ઉત્તમાહઃ.

૭. અહન્ શબ્દ તત્પુરૂપને અન્તે હોય અને તેની પૂર્વે અવ્યય, પૂર્વ,
અપર વિગેરે અવયવવ્યાધક શબ્દો, સર્વ કે સંખ્યાત આવે તો તેનો અહ્ થા-
યછે, જેમકે સર્વાહઃ, પૂર્વાહઃ.

૮. (અ) ક્રત્, પુર, ધુર (જ્યારે તેનો અર્થ ગાડીની ઝુંસરી ન થતે
હોય ત્યારે) કોઠપિણુ સમાસને અન્તે હોય અને (આ) ગો શબ્દ તત્પુરૂપને
છોડે આવે તો તેઓમાં બ ઉમેરાયછે; જેમકે અર્ધર્ચઃ, વિષ્ણુપુરમ્, રણધુમ્,
પરમગવઃ.

૯. (અ) તત્પુરૂપ સમાસમાં છેવટના અંગની જાતિ આપ્તા સમા-
સને લાગેછે. (આ) સમાહારદ્વિય નપુંસકલિંગમાં હોયછે; પણ તેજ સમાસ
જે બકારાન્ત હોય તો તે ઘણીવાર સ્ત્રીલિંગમાં હોયછે, અને તેને ઈ પ્ર-
ત્યય લાગેછે; જેમકે રાજપુરુષઃ, નગ્નમિત્તઃ—જ્ઞા—જ્ઞમ્, પચ્ચગવમ્ (પચ્ચન
અને ગો ઉપરથી), પચ્ચપાત્રમ્, ત્રિલોકી.

(ઇ) (ગમે તે પ્રકારના) તત્પુરૂપને છોડે રાત્ર, અહ્, અને અહ આવે તો તે
પુલ્લિંગમાં હોયછે; પણ રાત્રની પૂર્વે સંખ્યાવાચક શબ્દ આવે અને અહની
પૂર્વે ગુણ આવે તો સમાસ નપુંસકલિંગમાં થાય; જેમકે પૂર્વરાત્રઃ, મધ્યાહ્નઃ,
સપ્તાહઃ, દ્વિરાત્રમ્, ગુણ્યાહમ્.

૧૦. નપુંસકલિંગના દ્વિય અથવા દ્વન્દ્વને અન્તે દીર્ઘસ્વર હોય તો તે

હ્રસ્વ યાયછે. ઓ અને ઓ ને બદલે હ્રસ્વ સ્વર ડ થાયછે, અને એ અને એ ને બદલે ઙ થાયછે; જો મહે દ્વિચારી (દ્વિ અને ચારી એકતરેહનું દા-
ણાનું માપું એ શબ્દો ઉપરથી).

પ્રયાગે ચતુરહમુષિત્વા કાશીપથમુપયયાવુહાલકઃ ।

રાવિવાસરસ્ય ચરમરાત્રે સંસારાઙ્ગારતતઃ કશ્ચિત્પુરુષશ્ચિચ્છેદાત્મનઃ
શિરઃ ।

આશ્વિનસ્યાદ્યે નવરાત્રે દુર્ગાયા મહોત્સવઃ ક્રિયતે ।

નનુ પ્રભાતા રજની । તચ્છીવ્રં શયનં પરિત્યજામિ । અથવા લઘુલઘુ-
ત્થિતાપિ કિં કરોમિ । ન મે દુઃખાદુચિતેષુ પ્રભાતકરણીયેષુ
હસ્તપાદં પ્રસરતિ ।

અસ્મિન્કલૌ ક્ષલોત્સૃષ્ટદુષ્ટવાગ્વાણદારુણે ।

કથં જીવેજ્જગન્ન સ્યુઃ સંનાહાઃ સજ્જના યદિ ॥

ઇજ્યાધ્યયનદાનાનિ તપઃ મત્યં ધૃતિઃ ક્ષમા ।

અલોભ ઇતિ માર્ગોઽયં ધર્મસ્યાષ્ટવિધઃ સ્મૃતઃ ॥

રોગશોકપરીતાપબન્ધનવ્યસનાનિ ચ ।

* આત્માપરાધવૃક્ષાણાં ફલાન્યેતાનિ દેહિનામ્ ॥

† સુખદુઃખે સમે કૃત્વા લાભાલાભૌ જયાજયૌ ।

તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ્યતિ ॥

ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં યસ્યૈકોઽપિ ન વિચિતે ।

અજાગલસ્તનસ્યૈવ તસ્ય જન્મ નિરર્થકમ્ ॥

યદેતદનુમરણં નામ તદતિનિષ્ફલમ્ । અવિદ્વજ્જનાચરિત ઇષ માર્ગો

મોહવિલસિતમેતદજ્ઞાનપદ્ધતિરિયં રમસાચરિતમિદં ક્ષુદ્રદૃષ્ટિરેષા-

તિપ્રમાદોઽયં મૌર્ખ્યસ્કલિતમિદં યદુપરતે પિતરિ ભ્રાતરિ સુહૃદિ

મર્તરિ વા પ્રાણાઃ પરિત્યજ્યન્તે ! સ્વયં ચેન્ન જહતિ ન પરિત્યાજ્યાઃ ।

* વ્યંજનાન્ત શબ્દો ન્ને સમાસના છેલ્લો અવયવ ન હોય (એટલે આદિમાં કે મધ્યમાં હોય) તો વ્યંજ-
નાદિ વિભક્તિના પ્રત્યયો પર ક્રતાં તેનાં નવાં રૂપો થાયછે તેવાં કરતાં ; આત્મન્ + અપરાધ = આત્માપ-
રાધ ; વિદ્વસ્ + રત્ન = વિદ્વદ્વત્ન.

† અર્જુને લઘાઇની નાપુશ્વી રૂઆડી ત્યારે તેને આ શ્લોક દૃષ્ટો કર્ણ.

અત્ર હિ વિચાર્યમાણે સ્વાર્થે યવ પ્રાણપરિત્યાગોઽયમસહ્યશોકવેદ-
નાપ્રતીકારત્વાદાત્મનઃ । હપરાતસ્ય તુ ન કમપિ ગુણમાવહતિ । ન
તાવત્તમ્યાયં પ્રત્યુજ્જીવનોપાયો ન ધર્મોપત્ત્યકારણં ન શુભલોકો-
પાર્જનહેતુર્ન નિરયપાતપ્રતીકારો ન દર્શનોપાયો ન પરસ્પરસમા-
ગમનિમિત્તમ્ । અન્યામેવ સ્વકર્મફલપરિપાકોપત્તિતામસાવવશો
નીયતે ભૂમિમસાવપ્યાત્મવાતિનઃ કેવલમેનસા સંયુજ્યતે ।

૧. ગુરુ અમને પંદર દિવસમાં* આઠવાર ડિપ્પવેછે.

૨. ગોરો છ દિવસમાં અખિજોમ યમ કરેછે.

૩. રામના શૂરપણની કીર્તિ સાત સ્વર્ગ અને સાત પાતાળમાં
ગવાઈ.

૪. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અર્જુન શૂદ્રના ધર્મ મનુ, યાજ્ઞવલ્ક્ય,
અને વ્યસિતની સ્મૃતિઓમાં કહેલા છે.

૫. રામ અને સુગ્રીવે અરસ્પરસ મદદને માટે દોસ્તી બાંધી.

૬. પૂર્વસમુદ્રતરફ જનારા પોતાના મોટા લશ્કરને રથ પોતાની
સાથે લઈ ગયા તે શિવની જટામાંથી પડેલી ગંગાને ભગીરથ લઈ
ગયા તેના જેવો દેખાતો હતા.

૭. આ પ્રમાણે પૂર્વના દેશો ઓળંગીને તે વીર + મોટા દરીઆને
કોઠે પહોંચ્યો કે જે તાડના ઝાડને લીધે સામજો દેખાતો હતા.

૮. પોતાના દરીઆઈ કાફલાનો ગર્વ કરનારા જે વંગ લોકો
તેમનું જડ મૂળ કાઢી નાખ્યા પછી તેણે ગંગાની શાખાઓના (પ્રવા-
હોના) વચલા પ્રદેશમાં જયના થાંભલા સ્થાપ્યા.

૯. પર્વતોની પાંખો કાપવાને તૈયાર (થયલા) હિન્દુને જેમ
પર્વતોએ પથર નાખી માન આપ્યું હતું તેમ કલિગના રાજાએ તેને
અસ્થોથી માન આપ્યું.

૧૦. મહેન્દ્રનો પતિ જે પ્રથમ પકડાયો અને પછી છોડી
ઝૂકાયો તેનું જીતનારે ધન લીધું, પણ જમીન લીધી નહીં.

* આ અને આવતા પાઠના ગુજરાતી વાક્યોમાં જે શબ્દો બાકા અક્ષરમાં લખેલા છે તેને બદલે વિદ્યાર્થીએ
મંત્રકૃતસમાસ વાપરવા.

† મહત્વ ડમ્પારય કે ખડુત્રીદિનો પહેલો અવયવ રામ તો તેને બદલે મંદા થાય છે.

૧૧. પરશુરામના આણુથી આઘે ધકેલાયલો તોએ દરીઆ તોની ધણી ફેળે કરીને (કે જે બનેને બેડતી હતી) બાણે સહ્યપર્વતને અડકતો હોય તેમ દેખાયો.

શબ્દકોશ ૧૯.

અગ્નિદ્રોમ પુ. એક જાતનો યમ.
અઙ્ગાર પુ. ન. અંગારો.
અજ્ઞા સ્ત્રી. બકરી.
અતિનિષ્ફલ પુ. સ્ત્રી. ન. છેક વ્યર્થ,
કંઈ પણ ફળવગરનું.
અતિપ્રમાદ પુ. મોટી ચૂક, ધણી બે-
શીકરાઈ.
અનુમરણ ન. (કોઈની) પાછળ મ-
રવું, જેમ વિધવા મુએલા ધ-
ણીની બેડે બળી મરેછે તેમ
સતી થવું.
અભ્રમ પુ. નુકસાન.
અભ્રમપુ. લોભનો અભાવ, સંતોષ.
અવશ પુ. સ્ત્રી. ન. પરાધીન, પરવશ.
અસહ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. સહનો વિધ્યર્થ
ભૂ. કૃ. અબેડે, સેહેવાય, નહીં તેવું.
આચરિત પુ. સ્ત્રી. ન. આચરેલું, વ-
ર્તેલું; ન. આચરાણુ. કૃત્ય.
આત્મઘાતિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. આપઘાત
કરનાર.
જસ્તુષ્ટ સૃજ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ. જહ
બેડે, છેડેલું, તળાયલું.
જહાલક પુ. પુરૂષનું નામ છે.
જપચય પુ. અજાનો, સંધરો અથવા
સંચય કરેલો તે.

જપાચિત જ. નિ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
એકકું કરેલું.
જપરત પુ. સ્ત્રી. ન. મુએલું, અંધ
થયલું.
જનસ્ ન. પાપ.
કર્ણીય ન. જે કામ કરવાનું હોય તે,
કાર્ય, કર્તવ્ય.
કલિ પુ. કળિયુગ એટલે ચાર યુગ-
માંનો છેલ્લો અને પાપીય
હાલમાં દુનીઆમાં જે યુગ ચાલે-
છે તે.
ગલ પુ. ગળું.
ગુણ પુ. કાયદો, ગુણ.
જરમ પુ. સ્ત્રી. ન. છેલ્લું.
જય પુ. કૃતેહ, જીત.
દેહિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. દેહવાળું; પુ. મા-
ણસ, આત્મા.
નિરય પુ. નરક.
પદ્ધતિ સ્ત્રી. રસ્તો, વહિવટ,
રીતિ.
પરિત્યાગ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. પરિ + ત્યજ નો
વિધ્યર્થ કૃ. તજવા લાયક.
પરિપાક પુ. પાકવું તે, પક્વતા.
પરીતાપ પુ. દુઃખ, પીડા.
પાત પુ. પડવું તે, પતન.

પ્રતિકાર } પુ. અનર્થ દૂર કરવાનું
પ્રતીકાર } સાધન, ઉપાય.

પ્રત્યુજ્જીવન ન. સજીવન કરવું તે.

પ્રમાત પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્ર+મા નો ભૂ. કૃ.)

(અંધારાના રૂપમાં) અદર્શ થઈ
ગયલું અને (અજવાળાના રૂ-
પમાં) દેખાયલું તે; ન.પરોઠ.

મૂલ ન. મૂળ, પાયો.

મોહ પુ. મૂર્ખાઈ, મોહ.

રમસ પુ. ઉતાવળ, સાહસ, અવિ-
ચાર.

રોગ પુ. મંદવાડ, રોગ.

લઘુલઘુ ક્રિ. નિ. પેહેલું.

લાભ પુ. પ્રાપ્તિ, ફાયદો.

વક્ત્રાઃ પુ. એક જાતના દેશનું તથા

તેના લોકનું નામ (અ. વ. માં વ-
પરાયછે).

વહ ૧ ગ. ઉ. આ જોડે, આલુબું.

વાસર પુ. ની. દિવસ.

વિચાર્યમાણ (વિ+ચર્ 'જવું' ના પ્રે-
રકમેદનો કર્મણિ વર્તમાન કૃ.)

વિશે વિચાર થાયછે તે.

વિલસિત ન. રમત, પાપી કર્મ.

વેદના સ્ત્રી. મેહાદુઃખ.

સંનાહ પુ. અખતર, કવચ.

સંસાર પુ. દુનીઆ.

સ્વલિત ન. સેહેજ ગોથું, ચુક.

સન પુ. થાન.

સ્તમ્ભ પુ. થાંભલો.

સ્વકર્તવ્ય ન. સ્વકાર્ય, આત્મધર્મ.

અડકતું લગ્ન પુ. સ્ત્રી. ન.

આધે ધકેલાયલું દૂરોત્સારિત, ઉત્સા-
રિત સૂનો પ્રેરક કર્મણિ ભૂ. કૃ. જડ
જોડે.

એાળંગલું કમ્ ૧ ગ. અને ૮ ગ.
પ. આ જોડે.

કાપલું તે છેદ પુ.

ગર્વ કરનાર ઉદ્ધત ભૂ. કૃ.

છોડી મુકાયલું મુક કર્મણિ ભૂ. કૃ.
મુક્ ઉપરથી.

જીતનાર વિજિર્ગણુ પુ.

તાડ તાલી સ્ત્રી.

તૈયાર થયલું ઉદ્યત ભૂ. કૃ. ઉદ્+યમ્
ઉપરથી.

થાંભલો સ્તમ્ભ પુ.

દરીઆઈ કાફિલો નૌસાબન ન.

દરીઆઈ ઘર્ણવ પુ.

દોસ્તી સંધિ પુ., સહય ન.

પકડાયલું ગૃહીત કર્મણિ ભૂ. કૃ. ઘઘ
ઉપરથી.

પતિ નાથ પુ., પતિ પુ.

પાતાળ પાતાલ ન.

પાંખ પક્ષ પુ.

પૂર્વેતરફનું, પૂર્વે પૂર્વ પુ. સ્ત્રી. ન. (સ-
ર્વનામ), પ્રાચ્ય પુ. સ્ત્રી. ન.

પ્રવાહ સ્રોતમ્ ન.

મદદ સાહાય્ય ન.

મહેન્દ્ર (ધ્મિક પર્વત અને તેની
પાસેના દેશનું નામ છે) મહેન્દ્ર પુ.

વચ્ચેનો પ્રદેશ અન્તર ન., અન્તરાલ ન.

શૂરપણ અદ્ભુતચરિત ન., પરાક્રમ પુ.

સામેજો શ્યામ પુ. સ્ત્રી. ન.

પાઠ ૨૦.

બહુવ્રીહિ અને અવ્યયીભાવ સમાસ.

૧. ૧. એ અથવા વધારે નામ એકખી નને સમાનાધિકરણ* હોય અને પ્રથમનો અવયવ ગોણ અથવા વિશેષણરૂપી હોય તો એવાં નામોનો સમાસ થઈ શકે અને સામાસિક શબ્દ ખીજી નામના ગુણ દર્શાવનાર વિશેષણ તરીકે વપરાય. એ નામ સમામના જૂદા જૂદા અવયવોની સાથે સમાનાધિકરણ હોવું ન જોઈએ. આ પ્રકારના સમાસને બહુવ્રીહિ કહેછે; જેમકે મહાવાહુઃ, પીનામ્બરઃ. મહાવાહુઃ કર્મનારય સમાસ હોય ત્યારે તેનો અર્થ મહાન્ વાહુઃ 'મોટો હાથ' થાયછે, પણ બહુવ્રીહિ હોય તો તેનો અર્થ મહાન્વાહુર્યસ્ય 'મોટો છે હાથ જેનો' એટલે 'મોટો હાથવાળો' થાયછે. તેમજ પીનામ્બરઃ પણ બહુવ્રીહિ સમાસ હોય તો 'પીજું છે વસ્ત્ર જેનું' એવો અર્થ થાયછે.

મહાન્વાહુર્યસ્ય સઃ=મહાવાહુર્નલઃ. આહિં વહુ અથવા તો મહન્ નલની સાથે સમાનાધિકરણ નથી, પણ મહાવાહુઃ એ નરની સાથે સમાનાધિકરણ છે, કેમકે તે નરનો ગુણ બતાવેછે. ઘનશ્યામો નલઃ આમાં શ્યામઃ, નલની સાથે સમાનાધિકરણ છે અને તેટલામાટે સમાસ બહુવ્રીહિ નથી. ત્યારે તેજ સમાસને બહુવ્રીહિ સમજવો કે જેનો વિગ્રહ કરતાં યત્ પ્રથમા શિવાય ખીજી કોઈ વિભક્તિમાં વપરાય; પ્રાત્નમુદકં યમ્=પ્રાત્નમુદકો યામઃ, વૃદ્ધો નયો યસ્મિન્ વહુનર્શકો દેશઃ.

૨. કોઈકે કોઈકાણે બહુવ્રીહિનો આદ્ય અવયવ ખીજી અવયવ સાથે સમાનાધિકરણ હોતો નથી; જેમકે ચક્રપાણઃ†=ચક્રં પાણી યસ્ય 'જેના હાથમાં ચક્ર છે તે'.

૩. બ્યારે સમાસમાં ઉપમાનો અર્થ રહ્યો હોય ત્યારે આદ્ય અવયવ ષઠી વિભક્તિના અર્થમાં હોઈ શકે; જેમકે ચન્દ્રકાન્તિઃ=ચન્દ્રસ્યેવ કાન્તિર્યસ્ય. એજ સમાસ તત્પરૂપ હોય તો એનો અર્થ ચન્દ્રસ્ય કાન્તિઃ એવો થાય.

* એટલે તે નામને વિશેષણ/વિશેષ્યભાવ હોય, તેણે એક વિભક્તિમાં હોય.

† આ બ્યપિરયબહુવ્રીહિ કર્તવ્ય છે; કેમકે એ સમાસમાં અવયવો સમાનાધિકરણ નથી. ૨. અને ૩. નિયમમાં આપેલા જેવા બ્યપિરય બહુવ્રીહિ સમાસ છે; ખીજી અપપ્રયોગ છે.

૮. નિષેધાર્થં અવ્યય અકે બન્, અથવા ઉપસર્ગેના કોઈક વખત નામ સાથે બહુવ્રીહિ સમાસ થાયછે; જેમકે અવિદ્યમાનઃ પુત્રો यस્ય સઃ=અપુત્રઃ, નિર્ગતા પૂણા यस્ય સઃ=નિર્ઘૂણઃ (નીચ્છો ૧૦. નિયમ, જુઓ). વિગતં જીવિતં यस્ય સઃ=વિજીવિતઃ, ઉદ્ગતા કન્ધરા यस્ય સઃ=ઉત્કન્ધરઃ, વિગેરે. અવિદ્યમાનપુત્રઃ, નિર્ગતઘૂણઃ વિગેરે પણ સામાસિક શબ્દો સમાસના સામાન્યનિયમ પ્રમાણે થાયછે.

૫. મુખ્ય દિશાવાચક શબ્દોથી થયેલો સમાસ આ પ્રકારનો થાયછે. ત્યારે તેનો અર્થ આ દિશાઓની વચલી દિશા' એમ થાય છે; જેમકે ઉત્તરપૂર્વો=ઉત્તરઘાટ પૂર્વેશઃ અન્તરાત્મ એટલે 'ઉત્તર અને પૂર્વની વચલી દિશા', 'દિશાન'. જો કોઈ દિશાવાચક નામ એકલું હોય ત્યારે સર્વનામની ધેડે ૩૫ પામતું હોય તો તે સમાસમાં તેવાં ૩૫ વિકલ્પે ધરેછે.

૬. કોઈપણ સત્વવાચક નામ અને સ અથવા સહ એ બેના થયેલો સમાસ વિશેષણ દાખલ વપરાય તો બહુવ્રીહિ થાય છે; જેમકે દેવદત્તઃ સહ-પુત્રો ગ્રામં ગતઃ.

૭. કોઈપણ સંખ્યાવાચક શબ્દની જોડે, ખીજો એવોજ શબ્દ, અથવા અવ્યય, અથવા આસન્ન, અદૂર, કે અધિક મળીને જે વિશેષણુરૂપી સમાસ થાય તેને બહુવ્રીહિ જાણવો; આવા સમાસમાં છેવટના સંખ્યાવાચક શબ્દના અન્ત્ય સ્વરનો, અથવા અન્ત્ય વ્યંજન સહિત ઉપાન્ત્ય સ્વરનો અને વિજ્ઞાતિ ના તિ નો લોપ થાયછે અને અ પ્રત્યય ઉમેરાયછે.

ઉદાહરણઃ—દ્વિત્રાઃ=દ્વૌ વા ત્રયો વા 'એ કે ત્રણ', દ્વિદશાઃ=દ્વિર્દશ અથવા દ્વિરાવૃત્તા દશા 'એ વાર દશ', 'એદશ', ઉપદશાઃ=દશાનાં સર્માપે યે સન્તિ નવ એકાદશ વા 'દશને આસરે', 'નવ કે, અગીઆર', આસન્નવિંશાઃ=વિંશતેરાસન્નાઃ 'આસરે વીસ', અદૂરવિંશાઃ 'ત્રીસથી દૂર નહીં', 'ત્રીસની લગભગ', અધિકચત્વાર્વિંશાઃ 'ચાલીસથી વધારે'.

પણ ચતુર ની પૂર્વે ૩૫ અથવા ત્રિ આવે તો ચતુર શબ્દના એકે વણુંનો લોપ થતો નથી, પણ અ ઉમેરાયછે; જેમકે, ઉપચતુરાઃ 'આસરે ચાર', ત્રિચતુરાઃ 'ત્રણ કે ચાર'.

૮. જો બહુવ્રીહિ સમાસના છેલ્લા શબ્દને છેડે ક્ હોય અથવા જો તે સ્ત્રીલિંગ હોય ને છેડે ક્ હોય તો તેમાં ક પ્રત્યય વધારવામાં આવેછે;

જે મંત્રે હૈશ્વરઃ કર્તા યસ્ય તત્=હૈશ્વરકર્તૃકં જગત્; વદ્યો નદ્યો યસ્મિન્સઃ=વદુ-
નદીકો દેશઃ, રૂપવદ્વધુકઃ.

અપવાદઃ—સ્વરાદિવિભક્તિના પ્રત્યય પર છતાં જેના અન્ત્ય સ્વરનો
હ્ય અથવા ઉચ્ચાચછે એવા સ્ત્રીલિંગનાં નામને આ નિયમ લાગુ પડતો
નથી. સ્ત્રી એ શબ્દ પ્રત્યપવાદરૂપ છે.

૯. અ. જે અક્ષિ કે ધનુષ્ શબ્દ બહુવ્રીહિને અન્તે આવે તો એ
શબ્દોનાં અક્ષ, અને ધનુન્ રૂપો થાય; જે મંત્રે કમચક્ષઃ ‘કમળ જેવી આં-
ખવાળો’, અભિજ્યધન્વા ‘જેનું ધનુષ એચ્ચું હોય તે’.

આ. જે બહુવ્રીહિ સમાસને અન્તે ગન્ધ હોય અને ગન્ધ નો પૂર્વ અવ-
યવ જન્, જૂતિ, સુ, સુરમિ હોય તો અથવા તો સમાસમાં ઉપમાનો અર્થ હોય
તો ગન્ધ નું ગન્ધ થાયછે; જે મંત્રે હ્રસ્વિ, સુગન્ધિ, પદ્મગન્ધિ વિગરે.

દ. વળી ધર્મ બહુવ્રીહિ સમાસને અન્તે હોય અને તેની પૂર્વ એકજ
શબ્દ હોય તો ધર્મ નું ધર્મન્ થાયછે.

૬. જે બહુવ્રીહિ સમાસના અન્ત્ય અવયવમાં આવા ફેરફાર થતા ન
હોય તો ૫. અને ૭. મા નિયમ પ્રમાણે ફેરફાર સમાસ શિવાય બધા બહુ-
વ્રીહિ સામાસિક શબ્દોમાં ક વિકલ્પે ઉમેરાયછે; જે મંત્રે અધ્યયનનિમિત્તકો
મે વાસોડસ્મિન્ગ્રામે.

૧૦. જ્યારે બહુવ્રીહિ સમાસમાં ક ઉમેરાતો નથી ત્યારે જે તેના
અન્ત્ય અવયવ ગો હોય અથવા આકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ નામ હોય તો તેના
છેલ્લો સ્વર હ્રસ્વ થાયછે; જેમંત્રે ચિત્રા ગાત્રો યસ્ય સઃ=ચિત્રગુઃ, લક્ષ્મીભાર્યો
યસ્ય સઃ=લક્ષ્મીભાર્યઃ. જ્યારે ક ઉમેરાયછે ત્યારે આ વિકલ્પે હ્રસ્વ થાયછે;
જેમંત્રે લક્ષ્મીભાર્યકઃ અથવા તો લક્ષ્મીભાર્યકઃ.

૨. ૧. અવ્યયીભાવ સમાસ, (શબ્દયોગી અથવા ક્રિયાવિશેષણ)
અવ્યય અને નામને જે ઉચ્ચાથી થાયછે.

અ. ક્રિયાવિશેષણને નપુંસકલિંગે દ્વિતીયાના એકવચનના રૂપમાં
ગણવાં.

આ. જે અવ્યયીભાવ સમાસને છોડે બ હોયછે તેને કોઈકોઈવાર
તૃતીયા અથવા સપ્તમીના એકવચનના પ્રત્યય લાગેછે.

દ. અને દીર્ઘસ્વર હોય તો હ્રસ્વ થાયછે (૧૯૮ પૃ ૧૦. જુઓ.)

इ. अन्त्यना न नो लोप थायछे, पणु नो 'समासनुं छेह्लुं नाम नपुंसक लिंगनुं होय तो अ लोप विकल्पे थायछे.

उदाहरणोः—अधिहरि 'हरि' अणुविष्णु 'विष्णुपाछण', उपगङ्गम् 'गंगा पासे', अनुगङ्गम् 'गंगानी आबु' अणु, 'गंगाने किनारे किनारे', यथाशक्ति 'शक्तिप्रमाणे', अध्यात्मम् 'आत्माभां अथवा आत्माविशे', प्रत्यहम् अथवा प्रत्यह 'हरिरोज', सतृणम् 'दास सुधां'.

आ समासने विग्रह सामान्यगीत नीचे प्रमाणे थायछेः—

हराविति = अधिहरि । विष्णोः पश्चात् = अनुविष्णु । गङ्गायाः समीपम् = उपगङ्गम् । गङ्गामन्वायतम् = अनुगङ्गम् । शक्तिमनतिक्रम्य = यथाशक्ति । आत्मनीति = अध्यात्मम् । अहन्यहनीति = प्रत्यहम् अथवा प्रत्यह । तृणमप्यपरित्यज्य = सतृणम् ।

भार्याया यद्यदिष्टं तत्तदभिज्यधन्वनस्तस्य भूपतेर्नासाद्यं किञ्चिदासीत् ।

प्रतिदिनं त्र्यम्बकं यथाविधि पूजयामि यावदवकाशं ग्रन्थानवलोकयाम्यामध्याह्नसमयमक्षमालां गृहीत्वा जपामि ।

त्रिचतुराण्यहान्यस्मिन्मे गृहे वस्तुं त्वमर्हसि यावत्तवार्थसिद्धिं करोमि ।

आसन्नपञ्चाशा गा ब्राह्मणेभ्योऽद्वादशवर्मा आवगस्य प्रथमे सोमवासरे ।

चिरप्रवृत्त एष मृतस्य पुनर्जीवप्रदाने पन्थाः । तथाहि । विश्वावसुना गन्धर्वराजेन मेनकायामुत्पन्नां प्रमह्वरां नाम कन्यामाशोविषविलुप्तजीवितां स्थूलकेशाश्रमे भार्गवस्य नत्वा प्रमत्तितनयो मुनिकुमारको रुरुर्नाम स्वायुषोऽर्धेन योजितवान् ।

अर्जुनं चाश्वमेधतुरगानुसारिणमात्मजेन बहुव्यहननाम्ना समरशिरसिशरापहतप्राणमुलूपी नाम नायककन्यका सोच्छ्वासमकरोत् ।

अभिमन्युतनयं च परिक्षितमश्वत्थामास्त्रपावकपरिप्लुष्टमुदरादुपरतमेव निर्गतमुत्तराप्रलापोपजनितकृपो भगवान्वासुदेवो दुर्लभानसून् प्रापितवान् ।

*યાન્યેવ સુરમિકુસુમધૂપાનુલેપનાદીનિ ચન્દ્રાપીડસમાગમસુખોપ-
ભોગયાનીતાનિ તૈરેવ મૃતે તસ્મિન્દેવતોચિતામપચિત્તિ સંપાદ્ય ચન્દ્રાપી-
ડમૂર્તી મૂર્તિમતીવ શોકવૃત્તિરાર્તરૂપા રૂપાન્તરમિવ તત્ક્ષણેનૈવોપગતા
ગતજીવિતેવ શૂન્યમુચ્ચી મુખાવલોકિની ચન્દ્રાપીડસ્ય પીઢોત્પીઢિત-
હૃદયાપિ રક્ષન્તી વાઘ્વમોક્ષમુદ્દામવૃત્તેઃ શોકાદપિ મરણાદપિ ચ
કષ્ટતમામવસ્થામનુભવન્તી તથૈવાઙ્કે સમારોપિતચન્દ્રાપીડચરણદ્વયા
દૂરાગમનાલિન્નેનાપિ લુપ્તક્ષિતેનાપ્યત્રિપન્નસ્નાનપાનભોજનૈન મુક્તા-
ત્મના રાજપુત્રલોકેન સ્વંપરિજનેન ચ સહ નિરાહારા કાદમ્બરી ન
દિવસમનયત્ ।

સજ્જાન્તિ કુચ્છરઘટાઃ खलु तत्प्रयाणे
तं संततं युधि परिष्वजते जयश्रीः ।

ચેતઃ સમાસજતિ તસ્ય ગુણાનુરાંગા-
દ્વિધ્યાવિશુદ્ધહૃદયે વિદુષાં સમૂહે ॥

યં ન સ્પૃશન્ત્યેનમચિન્ત્યતત્ત્વં દુરન્તધામાનમનન્તરૂપમ્ ।

મનોવચ્ચોવૃત્તય આત્મભાજાં સ એવ પૂજ્યઃ પરમઃ શિવો નઃ ॥

અયં નિજઃ પરોવેતિ ગણના લઘુચેતસામ્ ।

ઉદારચરિતાનાં તુ વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ ॥

દંષ્ટ્રામજ્ઞં મૃગાણામધિપતય ઇવ વ્યક્તમાનાવલેપા

નાજ્ઞામજ્ઞં સહન્તે નૃવર નૃપતયસ્ત્વાદૃશાઃ સાર્વભૌમાઃ ॥

૧. રસ્તા ઉપર મેં પાંચ છ માણસ, પંચાવનથી વધારે ગાયો, અને
આસરે સાઠ કુતરા જોયા.

૨. દેવકુમારીઓએ જેની પ્રીતિ માંગેલી છે તે અંગતો રાંઝ
તે આ.

૩. શ્રી અને સરસ્વતી એ બે દેવીઓ કે જેઓનાં ધામ પ્રકૃતિ-
થીજ જૂદાં જૂદાં છે તેઓ પ્રાણુ તેનામાં એકઠાં રહે છે.

* આ કાદમ્બરી નામની કુમારિકા વિશે છે. તે પોતાના આશુક ચન્દ્રાપીડને મળવા એક દરબેલી જગ્યાએ
ગઈ; પણ ત્યાં અને મુળેલા પીઢા; કોઈ અદ્ભુત શક્તિએ તેને આસા આપી કે તારા સ્વામી સજ્જન થશે
અને તેને તેનું શરીર રાખી મૂકવા ફરમાવ્યું.

૪. રાજકે જેણે મહાશ્વેતાની વાર્તા સાંભળી તે શોકનો માર્યો એક પણ બોલ બોલી શક્યો નહીં.

૫. જેનું તેજ અથાગ છે અને જેણે પ્રજાને રીઝવીને ધણી કીર્તિ મેળવી છે એવો પરંતપના મનો રાજા આ.

૬. હવે મારી શક્તિ પ્રમાણે હું ન્યાનાં તત્ત્વ સમજાવું છું.

૭. તીર્થ દેવતા તરફ ઉડે છે.

૮. રથુએ દરેક પર્વત ઉપર જયનો ધાંબલો ઉભો કર્યો.

૯. જનસ્થાન ગોદાવરીને કાંઠે કાંઠે આવેલું છે.

૧૦. કન્યાને તેને સામરે મોકલીને જણે મેં કોઈની થાપણ પાછી આપી હોય તેવો હું સ્વસ્થ થયો છું.

૧૧. લાંબા હાથવાળો પોહોળી છાતીવાળો અને પાતળી કમરવાળો અવન્તિનો પ્રભુ આ.

૧૨. કમળ જેવી આંખવાળી અને નાનુક અંગવાળી કુમારીએ તેના ઉપર પ્રીતિ આંધી નહીં.

૧૩. જેના હાથ કડાંથી શણગારેલા હતા, જેની શક્તિ મહેન્દ્ર પર્વતના જેટલી હતી અને જેણે પોતાના શૂરપણથી શત્રુઓનો નાશ કર્યો હતો એવો જે કલિંગનો પ્રભુ હેમાંગદ જે જ્યાએ બેઠો હતો ત્યાં સુનંદા જઈ પહોંચી ત્યારે તેણે ચન્દ્રના જેવા મુખવાળી કન્યાને કહ્યું.

શબ્દકોશ ૨૦.

અક્ષમાલા સ્ત્રી. (અક્ષ પુ. એક છોડનું

અને તેના મૂળનું નામ છે, અને

માલા સ્ત્રી. કંઠી, માળા) અક્ષનો

બેહરેખો, રક્ષાક્ષની માળા.

અક્ષુ પુ. ખેળો.

અવિન્ન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. અવિચાર્ય, ન

ધારી શકાય એવું.

અશિશ્યમન્વન પુ. જેનું ધનુષ એએ-

લું હોય તે.

અનુરાગ પ્રીતિ, પ્યાર.

અનુલેપ ન. મલમ, અંગને લગાડ-

વાનો સુગન્ધિ પદાર્થ.

અપવિત્ર સ્ત્રી. પૂજા.

અર્થ પુ. ઇચ્છેલી વસ્તુ.

અવલેપ પુ. ગર્વ.

અશ્વમેધ પુ. એક પ્રકારનો યજ્ઞ (એ-

માં અશ્વનું અર્પણ થાય છે).

અસુ પુ. જીવ, પ્રાણ (આ અર્થમાં

તે હમેશાં બહુવચનમાં ધૃપરાય-
છે, કેમકે પ્રાણ પાંચ છે).
આ મર્યાદા દાખવનાર અવ્યય, અ-
વધિદર્શક અવ્યય.
આત્મભાજ પુ. જેને આત્મા છે તે,
માણસ.
આનીત આ + ની નો કર્મણિ બૂ. કૃ.,
આણેલું.
આયુષ્ ન. જીવગી.
આર્ત પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખિત, પીડિત.
આશીર્વાદ પુ. સર્પ.
આસાદ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. મેળવાય તેવું.
અવ્યય પુ. સ્ત્રી. ન. જન્મેલું, ઉપજેલું.
અદાર પુ. સ્ત્રી. ન. ઉમદા, મોટા મન-
વાળું, ઉદાર.
અદામવૃત્તિ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉદ્ધત સ્વભાવ
વાળું, અમર્યાદ, અશુભ.
અદ્ભુત પુ. સ્ત્રી. ન. ગર્વિષ્ઠ.
અવજનિત અવ + જન્ નો પ્રેરક કર્મણિ
બૂ. કૃ., ઉપજાવેલું.
અવભોગ પુ. ભોગવયું તે.
અલ્પી સ્ત્રી. એક નાગકન્યાનું નામ
છે, એ થોડા દિવસ અર્જુનની
બાયાં હતી.
અન્યકા સ્ત્રી. દીકરી.
અદમ્બરી સ્ત્રી. એક તરુણ સ્ત્રીનું
નામ છે.
અદમ્બક ન. કુટુંબ.
અમારક પુ. જીવાન છેડકરો, કુંવર,
કુમાર.

અતિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. જેની ધૃષ્ટિ સં-
પૂર્ણ થઈ છે તે, કૃતકૃત્ય, સુંદર,
સદ્ગુણી.
અતર્જીવિત પુ. સ્ત્રી. ન. મુર્ખેલું.
અતિપ્રવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. લાંબા વખ-
તથી અંતું.
અર ૧ ગ. પ. ધીમે ધીમે બોલવું,
જાણવું.
અનય પુ. દીકરો.
અન્યક પુ. રૂઢિનું નામ, શિવ.
અદ્ય સ્ત્રી. દાદ, અણિદાર દાંત.
અદુરન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. જેને છેડે પહોંચ-
વું કઠણ છે, એવું, અમર્યાદ.
અદેવતા સ્ત્રી. દેવતા.
અમન ન. તેજ.
અપ પુ. ધૂપ.
અનિરાહાર પુ. સ્ત્રી. ન. ભુખ્યું, અ-
પવાસી.
અનિસર્ગ પુ. સ્વભાવ, પ્રકૃતિ.
અનિશ્ચિત પુ. અભિમન્યુનો પુત્ર અને
અર્જુનનો પૈત્ર.
અનિજન પુ. સેવક, નોકર.
અનિષ્ઠ પરિ + ષ્ઠ નો બૂ. કૃ. બાળી
નામેલું.
અનિષ્ઠ પુ. ફેલાવો, વ્યાપ્તિ.
અનિષ્ઠ પુ. માણસનું નામ છે.
અનિષ્ઠ સ્ત્રી. સ્ત્રીનું નામ છે.
અનિષ્ઠ ન. જાણું તે, કુચ.
અનિષ્ઠવત્ પ્ર + આર નો પ્રેરક કર્તારિ બૂ.
કૃ. પમાડનાર, આપનાર.

વાળ પુ. ન. આસુ.

બુભક્ષિત પુ. સ્ત્રી. ન. ભુખ્યું.

ભર્ગવ પુ. ઋષિનું નામ છે.

માન પુ. આબરૂ, માન, સ્વાભિમાન.

મેનકા સ્ત્રી. અપ્સરાનું નામ છે.

યથાક્રિમિ ક્રિ. વિ. પિધિ અથવા

શાસ્ત્રીય રીતિ પ્રમાણે.

યાવત્ ક્રિ. વિ. જ્યાં સુધી.

યુષ્ સ્ત્રી. લડાઈ.

યોજિતવત્ યુજ નો પ્રેરક કર્તાર ભૂ. કૃ.,

જોડનાર.

રુદ્ર પુ. માણસનું નામ છે.

લોકુ અવજોડે, ૧ ગ. આ., અને ૧૦

ગ.; જોડું, અવલોકન કરવું.

વિલુપ્ત વિ+લુપ્ત નો ભૂ. કૃ. નાશ કરેલું.

અથાગ અગાધ પુ. સ્ત્રી. ન.

કમ્ભર મધ્ય ન.

છાતી વક્ષસ્ ન.

ભૂદું ભિન્ન કર્મેણિ ભૂ. કૃ. મિદ્ ઉપરથી.

તરફ અભિ (ઉપસર્ગ).

તીડ શલમ પુ.

તેજ સત્વ ન.

થાપણુ ન્યાસ પુ., નિષેષ પુ.

દરેક પ્રતિ (ઉપસર્ગ).

દેવકુમારી અપ્સરસ્ સ્ત્રી., સુરાજ્ઞના સ્ત્રી.

ધામ આસ્પદ ન., આવાસ પુ.

પરંતપ (રાજાનું નામ છે) પરંતપ પુ.

પાછું આપેલું પ્રત્યર્પિત પ્રતિ+ક્ત નો

પ્રેરક કર્મેણિ ભૂ. કૃ.

વિશ્વાવસુપુ. ગન્ધર્વનું નામ છે.

વ્યક્ત વિ+અજ્ઞ નો કર્મેણિ ભૂ. કૃ.,

જુલું, રૂપટ.

શૂન્યમુખી સ્ત્રી. સુના મ્હોવાળી, શીકા

મુખવાળી, અંખવાળી પોડલી.

સમાગમ પુ. સોખત, મેળાપ.

સમારોપિત સમ્+આ+રુદ્ધ નો પ્રેરક

કર્મેણિ ભૂ. કૃ., મુકાયલું.

સમ્મ ૬ ગ. ૫. તૈયાર થવું.

સાર પુ. શક્તિ, તાત્પર્ય.

સાંવંભોમ પુ. સ્ત્રી. ન. ચક્રવર્તી.

સુરભિ પુ. સ્ત્રી. ન. સુગન્ધ, સુવાસ-

વાળું.

મોચ્છાસ પુ. સ્ત્રી. ન. શ્વાસવાળું.

મ્થૂલકેશ પુ. ઋષિનું નામ છે.

પોહોળું વિશાલ પુ. સ્ત્રી. ન.

પ્રકૃતિ નિસર્ગ પુ., પ્રકૃતિ સ્ત્રી., સ્વભાવ પુ.

પ્રીતિ પ્રીતિ સ્ત્રી., અનુરાગ પુ.

બાંધવું બન્ધ ૯ ગ.

માગેલું પ્રાર્થિત પ્ર+અર્થનો કર્મેણિ

ભૂ. કૃ.

માયું (પીડાયલું) અભિભૂત અભિ+ભૂ-

નો કર્મેણિ ભૂ. કૃ., પર્વાકુલ પુ. સ્ત્રી.

ન., આકુલ પુ. સ્ત્રી. ન.

રીઝવવું તે (રાજાએ પ્રજાને) અનુ-

રક્ષન ન.

શૂરપણુ પ્રતાપ પુ., પરાકર્મ પુ.

હાથકડું અઙ્ગદ પુ.

હેમાંગદ (રાજાનું નામ છે) હેમાઙ્ગદ પુ.

પાઠ ૨૧.

પ્રેરકભેદ.

૧. કોઈ પણ ધાતુનું પ્રેરક રૂપ કરવું હોય તો તેમાં અય ઉમેરીને દશમા ગણના અય પર છતાં સ્વરોમાં જેવા ફેરફાર થાયછે તેવા ફેરફાર કરવા ; ક-રોતે 'તે કરેછે', કારયતિ 'તે કરાવેછે'.

૨. પ્રેરકભેદને બન્ને પદ લાગેછે.

૩. જેને છેડે અમ્ હોય એવા ધાતુઓ (કમ્, અમ્, અને ચમાશવા-યતા) જન્, જૂ, દલ, વલ્, વવ, વન્, જ્વલ, આ ધાતુઓ અને ખીજ કેટલાક કે જે ધ્રુવા અગત્યના નથી, આટલા ધાતુઓમાં અય પર છતાં સ્વરનો ફેરફાર થતો નથી. આમાંના વમ્, નમ્, વન્, અને જ્વલ ધાતુઓની પૂર્વે ઉપસર્ગ ન આવ્યો હોય તો તેમાંના અ નો વિકલ્પે ફેરફાર થાયછે; જેમકે જનયતિ, વલયતિ, નમયતિ-નામયતિ, ઉન્નમયતિ.

૪. આકારાન્ત ધાતુઓ, હી, અને ક આટલા ધાતુઓમાં અયની પહેલાં ઇ આગમ વધારાયછે, અને એ આગમ પૂર્વે ધાતુના સ્વરનો ગુણ થાયછે; જેમકે દાપયતિ, દેપયતિ, અર્પયતિ.

૫. એ, એ, અથવા આકારાન્ત ધાતુઓમાં અન્ત્ય સ્વરને બદલે આ થાયછે; જેમકે બે-આ-ધાપયતિ, દો-દા-દાપયતિ (૯૮ પૃષ્ઠ ૧૪ જુઓ.)

૬. કૈનો આ નિત્ય હ્રસ્વ થાયછે, ર્લે અને ર્નાનો વિકલ્પે થાયછે, પણ એ ધાતુઓની પૂર્વે ઉપસર્ગ આવે તો સ્વર હ્રસ્વ થતો નથી; જેમકે ક્ષપયતિ, ર્લપયતિ અથવા ગ્લાપયતિ, પ્રગ્લાપયતિ.

૭. રુઢ ધાતુના હને સ્થાને ઇ વિકલ્પે થાયછે; જેમકે રોપયતિ-રોહયતિ. હનનો ઘાન્ થાય છે; જેમકે ઘાતયતિ.

૮. રમ્ અને લમ્ એ ધાતુઓ અન્ત્ય અક્ષરની પૂર્વે અનુનાસિક લે છે; રમ્મયતિ, લમ્મયતિ.

૯. શો, છો, સો, દ્વે, ષ્કે, વે, અને પા એટલાને અયની પૂર્વે ઇ ન લાગતાં ઇ લાગેછે, અને પા 'પાળવું' ને લ્ લાગેછે; જેમકે જ્ઞાયયતિ, સાયયતિ વિગેરે.

જિ, ક્રી, અને શાંષિપૂર્વક ઇ ધાતુના સ્વરને બદલે આ થાયછે, એટલે આ ધાતુઓને આકારાન્ત જેવા ગણી પ્રેરકરૂપ કરવામાં આવેછે; જેમકે જાપયતિ, કાપયતિ, અને અધ્યાપયતિ.

૧૦ *અચના અન્ત્ય અનો હ આગમ પર છતાં લોપ થાય છે. (અ) ભૂતકૃદન્તનો પ્રત્યય, (આ) યથી શરૂ થતા પ્રત્યયો, અને (ઇ) ખીજી કૃદન્તના સ્વરાદિપ્રત્યયો પર છતાં આખા અચ નો લોપ થાય છે, પણ અચને લીધે ધાતુમાં જે પ્રેરકાર થયા હોય તે કાયમ રહે છે; જે મંકે વિદ્ 'જાણુ' વિદિત 'જાણુલું', અને વેદિત 'જાણુવેલું'; સંદત્ય (મૂળધાતુ ઉપરથી), સંદાર્ય (પ્રેરકરૂપ ઉપરથી). અવ્યયલપ કૃદન્તનો ય પ્રત્યય પર આવે તો તે ધાતુમાં હ્રસ્વ ઉપાન્ત્ય હોય તેવો ધાતુ પછી પ્રેરક પ્રત્યય અચના માત્ર અન્ત્ય અનોજ લોપ થાય છે; જેમકે પ્રજ્ઞમચ્ચ.

૧૧. દશમા ગણના ધાતુના પ્રેરકરૂપો મૂળરૂપ જેવાંજ થાય છે.

૧૨. જ્યારે અકર્મક ધાતુઓનાં, શબ્દકર્મક ક્રિયાપદોનાં, અને ગતિ, જ્ઞાન, અને ભોજન દર્શાવનાર ક્રિયાપદોનાં અને દૃશનાં પ્રેરકરૂપો વાળી વાક્યરચના કરવામાં આવે છે ત્યારે મૂળ ક્રિયાનો કર્તા દ્વિતીયા વિભક્તિમાં મુકાય છે. આ નિયમની, અને વળે લાગુ પડતો નથી, અને આ અને કૃને વિકલ્પે લાગે છે. ખીજી કોઈ ક્રિયાપદના પ્રેરકભેદને પ્રયોગ થાય ત્યારે મૂળ ક્રિયાના કર્તાને તૃતીયા વિભક્તિમાં મુકવામાં આવે છે.

યજમાનો યજ્ઞકર્મર્ત્વિગ્મિરારમ્ભયતિ ।

ઇન્દ્રઃ સ્વયશઃ કિંનરમિથુનાનિ ગાપયમાસ ।

પુષ્પમિત્રો યજતે યાજકાસ્તં યાજયન્તિ ।

કૃષ્ણવર્મા પુત્રેગ ત્રાહ્મણેભ્યઃ પ્રત્યહં શતં ગા દાપયતિ ।

જાનકીં રથમારોવ્ય જાહ્નવીતીરમાસાઘ રામાજ્ઞાપિતો લક્ષ્મણસ્તાં વિજહૌ ।

* આ કલમના નિયમે ૧૦ મા ગણના અર્થ ને પણ લાગુ પડે છે. ઉદાહરણ ચોરયિતાસ્મિ, ચોરયિ-નુમ્, ચોરયિત્વા વિગેરે.

† 'શબ્દકર્મક' એ શબ્દના જે અર્થ થઈ શકે છે, એક તો શબ્દો યેષાં ક્રિયા (શબ્દ છે ક્રિયા નેનાં, એટલે 'શબ્દ કર્મક' એનો અર્થ દર્શાવનાર) અને બીજો શબ્દો યેષાં કર્મ (શબ્દ છે કર્મ નેનાં એટલે જે ક્રિયાપદોના કર્મ વિશ્રાંતિની પદાર્થ, અર્થ, શાસ્ત્ર વિગેરે હોય તે). પરંતુ અર્થ લગ્નને તો હું, કન્દ, અને શબ્દાય (શબ્દ ઉપરથી નામધાતુ) આટલી ધાતુઓને નિયમમાંથી ખાતલ કરવા, અને શ્રુ, વિ + જ્ઞા. અને ડપ + લ્ ને દાખલ કરવા; જેમકે જ્ઞાયયતિ, કન્દયતિ, શબ્દાયયતિ વા દેવદત્તેન; આવયતિ-વિજ્ઞાપયતિ-ડપલમ્ભયતિ દેવદત્તમ્. બીજો અર્થ લગ્નને તો જલ્પ, આ + માણ, અને વિ + લપ્ ને નિયમમાં દાખલ કરવા; જેમકે જલ્પયતિ-વિલાપયતિ-આમાણયતિ-દેવદત્તમ્.

प्रभुप्रसादलवोऽप्यधीरप्रकृतेर्दासजनस्य प्राप्त्यर्थं जनयति ।
असुरस्य तिग्मतपसा प्रीत्यात्मा भगवाञ्शंकरः स्वीयं रूपं तं
दर्शयामास ।

नगेन्द्रसक्तां दृष्टिं पार्श्वे कस्यापि क्रान्दितमाकर्ण्य राजा निवर्तयामास ।
अस्मिँल्लोकेऽनुष्ठितो धर्मस्तस्य कर्तारं स्वर्गलोकं प्रापयति ।

प्रीष्मकाले घर्मोऽङ्गानि ग्लपयति स्वेदं प्रवर्तयति तृष्णां परिवर्धय-
ति च ।

बहिर्द्धारि प्रवृत्तमृषिकुमारकं प्रवेशयितुं प्रतिहारीमाज्ञापयामास
राजा ।

चिरनष्टमात्मनो बालकं दृष्ट्वा सा सुन्दरी भृशं रुरोद तं च दृढं परि-
व्वज्याश्रुभिः क्षपयामास ।

शत्रूनगमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्वानवेदयत् ।
आशयञ्चामृतं देवान्वेदमध्यापयद्विधिम् ।
आसयत्सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिः ॥
रमयन्ति मनस्तावद्भावाः संसारसंभवाः ।
यावन्न श्रूयते साश्रुलोकफूत्कारकाहलः ॥
स्वीयं यशः पौरुषं च गुप्त्रये कथितं च यत् ।
कृतं यदुपकाराय धर्मज्ञो न प्रकाशयेत् ॥
वेदाविनाशिनं नित्यं यः * एनमजमव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥
नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥
संयोजयति विद्यैव नीचगापि नरं सरित् ।
समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥
यदि सत्याभिसंधर्षत्वं राजन्रामं प्रवासय ।
नव पञ्च च वर्षाणि निर्जने गहने वने ॥

* आ गच्छतना आधवा सृष्टिना आत्मानं वापु पडेजे.

યુધિષ્ઠિરસ્તુ કૌન્તેયો મયમાહૂયસત્ત્વરંમ્ ।
 કારયમાસ वै तेन सभामद्भुतदर्शनाम् ॥
 दृष्टिस्तृणीकृतजगत्त्रयसत्त्वसारा
 धीरोद्धता नमयतीव गतिर्धरित्रीम् ।
 कौमारकेऽपि गिरिवह्नुकृतां दधानो
 वीरो रसः किमयमेत्युत दर्प एव ॥

૧. રાજા બ્રાહ્મણો પાસે ધન આંગીકાર કરાવેછે (પ્રતિ + ઘ્ર્) .
૨. વસિષ્ઠે દશરથ પાસે યજ્ઞ કરાવ્યો (યજ્ઞ) .
૩. આજીરાજનાં પાપીકર્મો આપણને લજવેછે (હાં) .
૪. હન્દ્રે માતલી પાસે અર્જુનને સ્વર્ગમાં પોતાના રથમાં લેવડાવ્યો (આ + ની) .
૫. તે પહેલાં તો લોકને પોતાના કિન્નર વિશ્વાસ કરાવેછે (વિ + અસ્) , અને પછી તેમને નારા પમાડેછે (નશ્, અવ + સ્વઃ, અથવા ધ્વસ) .
૬. ગુરૂથી આદિષ્ઠ થયણો (આ + જ્ઞ પ્રેરક) . તે તેની ગાયોને દરરોજ ચરાવતો (ચર) અને પાણી પીવાડતો (પા) .
૭. તે પોતાનું પ્રાતઃકર્મ પૂર્ણ કરતો (સમ + આર્ પ્રેરક) અને તે પછી સોળ બ્રાહ્મણને જમાડતો (મુજ્ઞ) અને પછી પોતે ભોજન કરતો .
૮. ચૌદ વરસ વનમાં નિવાસ કરતા માટે રામના વનગમને (વનમાં ગયો તે આખરે) દશરથનું મોત નિપજાવ્યું (પ્ર + સજ્ઞ) .
૯. જે રણજેત્રમાં પાણડવો અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો લડતા હતા ત્યાં જે બન્ધુ તે સંજયે ધૃતરાષ્ટ્રને સંભળાવ્યું (શ્રુ) .
૧૦. ભાર્ગ્યએ અને મિત્રોને કોઈકોઈ વાર પરસ્પર લડાવેછે (કુષ્ઠ) અને કોઈકોઈ પ્રસંગે માણસ પાસે પોતાનું માથું પણ કપાવેછે (હિદ) તે આદ્ય૮૪ .
૧૧. આપે પોતાની દીકરીને સારી સ્નાનના, આખરદાર કુળના, અને સારી કેળવણીવાળા યુવાન જોડે પરણાવવી જેઈએ (પરિ + ની, વિ + વહ અથવા ઉદ + વહ) .
૧૨. આ છેાકરો જે સ્લાક ભણ્યો તે સ્લાક જે કાળે પ્રસ્તવણ પર્વત

ઉપર હું મારી પ્રિયાની ને લક્ષ્મણની બેઠે રહેતા હતા તે કાળ યાદ દેવ-
ડાવેછે (સ્મૃ).

૧૩. શ્યાપર્ણી શૌષધનના યજ્ઞમાં ગયા અને વેદીની અંદર આસન
લીધાં; તે ઉપરથી રાજાએ તેમને ઉઠાડવાનો (ઉદ્+સ્થા*) પોતાના આ-
ક્રમેને હુકમ કર્યો; તેઓએ તે પ્રમાણે તેમને ઉઠાડ્યા. જ્યારે તેઓને
ઉઠાડવામાં આવ્યા ત્યારે તેઓએ તાણીને ખૂમ પાડી.

•શબ્દકોશ ૨૧.

અજ પુ. સ્ત્રી. ન. નહીં જન્મેલું.
અષીર પુ. સ્ત્રી. ન. સાખીત કે ગંભીર
મન વગરનું, અલ્પ મનવાળું,
અધીરું.
અભિસંધા સ્ત્રી. વચન, નિશ્ચય.
અમ્ ૧ ગ. ૫. હાલવું.
અમૃત ન. ઇશ્વરોનું પાન, અમૃત.
અર્થ પુ. અરોભાવ, અર્થ, માયનો.
અવિનાશિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. નાશ નહીં
પામે એવું, રૂપબદ્ધ નહીં થાય તેવું.
અવ્યય પુ. સ્ત્રી. ન. કુરે નહીં એવું,
નિર્વિકાર.
કાહલ પુ. શબ્દ.
કિનર પુ. એક પ્રકારના સુરલોક છે,
દેવથાનિવિશેષ.
કૃષ્ણવર્મન્ પુ. પુરુષનું નામ છે.
કૌમારક ન. બાલ્યાવસ્થા.
કન્દિત બ્ર. કૃ. (નામ તરફે વપરા-
ય છે) ન. ખૂમ.
ક્રિદ્ ૪ ગ. ૫. બીનું થવું.

ક્ષે ૧ ગ. ૫. ક્ષીણ થતાં જવું.
ગતિ સ્ત્રી. ચાલ, ગમન.
ગહન પુ. સ્ત્રી. ન. દુર્ગમ, ભેદાય કે
• પેસાય નહીં એવું.
ગુપ્તિ સ્ત્રી. ગુપ્તવાત, રક્ષણ.
ગુરુતા સ્ત્રી. મોટાઈ, દખ્ખમો,
ગૌરવ.
ગ્લૈ ૧ ગ. ૫. થાકી જવું.
ઘમે પુ. ગરમી, ઉષ્ણતા, ધ્રામ.
જાહ્નવી સ્ત્રી. ગંગા.
જ્વલ ૧ ગ. ૫. ભડકે થવો, ખળવું.
તિમ્મ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉગ્ર, સખત.
તૃષ્ણા સ્ત્રી. તરસ.
દલ ૧ ગ. ૫. ફાડવું, ચીરવું.
દૈર્ઘર્ષ પુ. સ્ત્રી. ન. પાસે જવાય નહીં
તેવું, દુર્ગમ.
ધરિત્રી સ્ત્રી. પૃથ્વી.
નગેન્દ્ર પુ. પર્વતરાજ, હિમાલય
પર્વત.
નિત્ય પુ. સ્ત્રી. ન. હમેશાનું, સદાનું.

* સ્થા અને સ્તમ્ભ પાતુઓના મા નો ઉદ ઉપસર્ગ પછી લોપ થાયછે.

નિર્જન પુ. સ્ત્રી. ન. મનુષ્યરહિત.
એકાન્ત.

નીચગ પુ. સ્ત્રી. ન. હલકા પુરુષનો
આશ્રય કરનાર, હલકા પુરુષનો
પાસે હોય તે, નીચ જમીનપર
વેહેતું.

ગર્થ પુ. પૃથાનો પુત્ર, પાણ્ડવોનું
નામ.

ગૃષ્મિત્ર પુ. રાજનું નામ છે.

ગૌરુષ ન. મરદામી, શરપણુ.

પ્રકૃતિ સ્ત્રી. રવભાવ.

પ્રતિહારી સ્ત્રી. દ્વારપાલિકા.

પ્રાગલ્ભ્ય ન. હામ, ધીરપણું.

આખરદાર વિશિષ્ટ, આખરદાર
કુળનું અભિજનવત પુ. સ્ત્રી. ન., કુ-
લીન પુ. સ્ત્રી. ન.

કુળ કુલ ન.

કેળવણી વિદ્યા સ્ત્રી; આરી કેળવણી-
વાળું કૃતવિદ્ય પુ. સ્ત્રી. ન., સંસ્કૃત-
ચિત્ત પુ. સ્ત્રી. ન., સુવિનીત પુ.
સ્ત્રી. ન.

કોઈ કોઈ પ્રસંગે કાલે કાલે, પ્રસંગ-
વશાત્.

કોઈકોઈ વાર નકદાચિત્.

ફૂલ્કાર પુ. ડસકાં આઈ આઈને ર-
ડું તે.

મગ પુ. એક શિલ્પિનું નામ છે.

માલત પુ. પવન.

મિથુન ન. જોડું, યુગ્મ.

મસ ૧ ગ. ૫. વમન કરવું, આકર્ષવું.

મલ ૧ ગ. આ. ઢાંકવું.

ગીરસ પુ. શરબુદ્ધિ, નવરસમાંના
એક રસ છે.

ગ્રીહરિ પુ. વિષચુદ્ધેવનું નામ છે.

ગંભવ પુ. મૂળ.

મલિલ ન. પાણી.

સ્વેદ પુ. પરસેવો.

તે પ્રમાણે તથા તથા, इत्यम्.

પ્રસ્થવણુ (પર્વતનું નામ છે) પ્રસ્થ-
તણ પુ.

પ્રૂમ પાડવી ર ૨ ગ., કન્દ ૧ ગ. ૫.

ભણવું પઢ ૧ ગ. ૫.

શ્યાપર્ણ (શ્યાપર્ણ નામના ગોરેના
કુળનો એક રાખસ) રૂપાર્ણ પુ.

સારીઆલનું સુચરિત પુ. સ્ત્રી. ન.

સૌષઘ્ન (રાજનું નામ છે) સૌષ-
ઘ્ન પુ.

પાઠ ૨૨.

અવતન ભૂતકાળ.

૧. કોઈપણ ક્રિયા તાજી થઈ હોય કે આજ થઈ હોય તે દર્શાવવાને
અથવા કોઈપણ કાળનો સંબંધ બતાવ્યા શિવાય ક્રિયા સંપૂર્ણ થઈ છે.

અમિયુંજ માત્ર બતાવવાને અદ્યતનભૂતકાળ વાપરવામાં આવેછે. કોઈ પણ કથા કહેવામાં અમે કાળ કદી વાપરવો નહીં*. અજાનિ તે વૈ પુત્રઃ (ऐत० ब्राह्म०) 'તને પુત્ર જન્મ્યો છે', તદ્દં તુમ્યમેવ દદામિ ય एवं सत्यमवादी: (ऐत० ब्राह्म०) 'તેં સાચું કહ્યું છે મારે હું તે તને આપું છું', उदु श्रिय उषसो रोचमाना अस्यु: (ऋग०संहि०) 'પરોઢની ચક્રચક્રિત રોભા ઉગી છે (દેખાવા માંડીછે)'.
 ૨. પ્રતિબન્ધક અભ્યય મા જોડે જ્યારે અદ્યતનભૂતકાળ વપરાયછે ત્યારે તેનો અર્થ આત્માર્થરૂપના જેવો થાયછે. અમે કેકાણે કાલદર્શક આગમ (અ અથવા આ) નો લોપ થાયછે; જેમકે માત્વં ગમઃ 'જતો નહીં', મા નો હિંસીજ્જનિના યઃ પૃથિવ્યાઃ 'પૃથ્વીનો જે કર્તા તે અમને ઇન્દ્ર ન કરે (મારો નહીં)'.

૩. અદ્યતનભૂતકાળના સાત પ્રકાર છે. જેમ હસ્તનભૂતકાળમાં ધાતુની પૂર્વે કાલદર્શક અક્રે આ આગમ મૂકવામાં આવેછે, તેમ આ કાળમાં પણ મૂકાયછે.

૧. પ્રકાર પહેલો.

૧. આ પ્રકારમાં ધાતુને હસ્તનભૂતકાળના પ્રત્યયો લગાડવા, પણ ત્રીજા પુરૂષના બહુવચનનો પ્રત્યય ઉમ્ છે. ઉમ્ ની પૂર્વે જો આ આઓ હોય તો તે લોપાયછે.

	અમિ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	અમ્	વ	મ
૨ જો ,,	સ્	તમ્	ત
૩ જો ,,	ત્	તામ્	ઉસ્

૨. જો 'પીવું', સ્થા, દા, ક્ષા, અને ૯૮ પુ૦ ૧૪. પ્રમાણે જે ધાતુનાં રૂપ ત્રા અને ક્ષા થાયછે તે ધાતુઓ, ગા કે જે હ 'જવું' નો અદ્યતનભૂતકાળમાં આદેશ છે તે, અને મૂ 'હિવું' આઠલા ધાતુઓ આ પ્રકારમાં આવેછે.

૩. મૂ ધાતુને ત્રીજા પુરૂષના બહુવચનમાં અન્ પ્રત્યય લાગેછે, અને સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં મૂ ધાતુમાં વ વધારાયછે.

૪. ઘા, ષે, શો, સો, અને છો ને આ પ્રકારનાં રૂપ વિકલ્પે લાગેછે.

* અર્વાચીન સંસ્કૃત ગ્રન્થોમાં ત્રણ ભૂતકાળ વગરભેદ વપરાયલા છે અને તેઓમાં કંઈકેર ગણેલા નથી.

(૯૮ પૃં ૧૪ નિયમ ધ્યાનમાં રાખી). તેઓનાં ખીજાં રૂપ છઠ્ઠા પ્રકાર પ્રમાણે થાયછે. જે ને વળી ત્રીજા પ્રકારનાં રૂપ પણ લાગેછે.

૫. આ પ્રકાર કેવળ પરસ્મૈપદીજ છે. આ પ્રકારમાં આવનારા જે ધાતુઓ ઉભયપદી હોય તેનાં આત્મનેપદનાં રૂપ ચોથા કે પાંચમા પ્રકાર પ્રમાણે કરવાં.

જા 'આપયું'.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
૧ લો પુ.	અદામ્	અદાવ	અદામ
૨ જો „	અદાઃ	અદાતમ્	અદાત
૩ જો „	અદાત્ *	અદાતામ્	અદુઃ

ઉમ્ પર છતાં ૧૮૭ પૃં ૧ લા નિયમ પ્રમાણે આ લોપાયો અમ્ + ડસ્ = અદુઃ થયું, અમ્ જ પ્રમાણે અસ્થુઃ, અગઃ વિગેરે રૂપો સિદ્ધ કરવાં.

૨. પ્રકાર ખીજો.

૧. ધાતુને અ ઉભરવામાં આવેછે અને પછી પહેલા વર્ગના ગ-ગિના ધાતુઓને હસ્તનભૂતકાળમાં જે પ્રત્યયો લાગેછે તે લગાડવામાં આવેછે.

પરસ્મૈપદ.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
૧ લો પુ.	અમ્	ત્	મ
૨ જો „	સ્	તમ્	ત
૩ જો „	ત્	તામ્	અન્

અમ્ અને અન્ પર છતાં ધાતુમાં ઉભરેલા અ નો લોપ થાયછે અને વ અને મ પર છતાં લંબાયછે (માર્ગીપૃં ૫ પૃં અને ૧ પૃં *નાથ જુઓ).

આત્મનેપદ.

	૧ લો પુ.	૨ જો „	૩ જો „
૧ લો પુ.	હ	થાસ્	ત
૨ જો „	હિ	ઇપામ્	ઇતામ્
૩ જો „	મહિ	ધ્વમ્	અન્ત

ઉપર પ્રમાણે થન્ત પર છતાં અ નો લોપ થાયછે, અને વહિ અને મહિ પર છતાં અ લંબાયછે.

૨. ધાતુના સ્વર યુલુ કે વૃદ્ધિ પામતા નથી.

૩. આ પ્રકાર સુખ્યત્વે કરીને પરસ્મૈપદી છે, પણ થોડાએક આ પ્રકારના ધાતુ આત્મનેપદી પણ છે.

૪. કેટલાએક ધાતુઓને આ પ્રકાર નિત્યે લાગેછે, અને કેટલાએકને વિકલ્પે લાગેછે. આમાંના ઘણા અગત્યના ધાતુઓ નીચે આપ્યા છે.

(અ) ખીજી પ્રકાર નિત્યે પામનારા ધાતુ.

લિપ્ લેપ કરવો, તેલ ચોપડવું.

સિન્ સાંચવું.

* ક્ષે (હ્ર) બોલાવવું.

આ ત્રણ ધાતુ આત્મને પદી હોય

ત્યારે આ પ્રકાર વિકલ્પે પામેછે.

અસ (અસ્ય) ફેંકવું.

આપ મેળવવું.

ક્રુષ યુસ્સે થવું.

ક્રમ થાકી જવું.

કમ ટ ગ. માફ કરવું.

લ્ખ્યા (લ્ખ્ય) ઉ. કહેવું.

ગમ જવું.

ગૃષ લોભ કરવો.

વસ આપવું.

તમ મને કે શરીરે દુઃખી થવું.

તુષ સંતોષ પામવો.

તૃષ તરસ્યા થવું.

દમ હળી જવું, તામે થવું, બેસ ન-

રમ પડવો.

દુષ દુષ્ટ થવું, બગડવું.

દુહ ઇન્ન કરવી, રાજદ્રોહી થવું.

નશ નાશ પામવું.

વદ (વસ) પડવું.

વિષ ભુકો કરવો, દળવું.

ગુષ ટ ગ. પોષણ કરવું.

ભમ ટ ગ. ભટકવું, ભમવું, ભમણ-

માં રહેવું.

મદ ગાંડા થવું.

મુચ્ મૂકી દેવું, છોડવું.

મુહ નાદાન થવું, મોહમાં પડવું.

લુષ કાપવું.

લુભ ટ ગ. લોભ કરવો.

વચ્ (વોચ) ઉ. બોલવું.

શક્ શક્તિમાન થવું, શકવું.

શદ નાશ પામવું, ક્ષીણ થવું.

શસ શાન્ત થવું.

શાસ (શિષ) હુકમ ચલાવવો, રાજ-

કરવું, નિયમમાં આણવું.

* આ પ્રકારનાં અ લાગતાં પહેલાં કેટલાએક ધાતુઓનું ને ૩૫ થાયછે તે કૌતમાં આપેલું છે; જેમાં આસ્ય + અમ્ = આસ્યમ્, અહ્ + અમ્ = અહમ્.

શિષ્ પૃથક્ કરવું.

શુષ્ શુષ્ થવું.

શ્રમ્ શ્રમ લેવો.

શ્વિષ્ ૪ ગ. વળગવું.

સદ્ નિરાશ થવું, ખેસવું.

સિષ્ ૪ ગ. તૈયાર થવું.

મૃષ્ હાલવું, પેટે ચાલવું.

સ્નિહ્ સ્નેહ રાખવો.

સ્વિદ્ ૪ ગ. પરસેવો થવો.

શ્વષ્ ૪ ગ. ખુશ થવું.

(આ) ખીજો પ્રકાર વિકલ્પે પામનાર ધાતુ.

કુદ્ બુકો કરવો.

ગુષ્ બહેર કરવું.

ચ્યુત્ પડવું.

છિદ્ કાપી નાખવું.

જૃ (જર) વૃદ્ધ થવું.

નૃષ્ સંતોષ પામવો.

દૃષ્ ગર્વિષ્ઠ થવું.

દૃશ્ (દર્શ) જોવું.

નિજ્ ધોઈ નાખવું.

બુષ્ બાણવું.

મિદ્ ભેદવું, ભોકવું, ખેસવું.

યુજ્ જોડવું.

મિચ્ ખાલી કરવું.

રુદ્ ૨ડવું.

રુષ્ હરકત કરવી.

વિચ્ બૂદ્ પાડવું.

શુચ્ ૪ ગ. પવિત્ર થવું.

શ્રિ (શ્રી) કુલવું, સુખવું.

સ્મન્દ (સ્મદ) ઊંચું કુદવું.

સ્તમ્ (સ્તમ) હરકત કરવી.

સ્ફુદ્ ૧ ગ. કુટવું.

નીચેના પહેલા ગણના ધાતુઓ ધણું કરીને આત્મનેપદી છે, પણ બ્યારે અથતનજૂતકાળનો આ પ્રકાર પામેછે ત્યારે પરસ્મેપદી થાયછે.

કૂષ્ (કોઈ તરફ) વલણ થવું.

કુમ્ ગભરાવું.

દુત્ પ્રકારાવું.

ધ્વસ્ (ધ્વસ) નાશ પામવું.

મ્વશ્ (મ્વશ) પડવું.

રુચ્ પ્રકારાવું.

વૃત્ થવું.

વૃષ્ વધવું.

શુમ્ પ્રકારાવું, શોભવું.

સ્યન્દ (સ્યદ) પડીજવું.

સંમ્ (સસ) પડીજવું.

સ્વિદ્ પરસેવો થવો.

૫. આમાંના શિ ને આ પ્રકાર શિવાય ત્રીજો અને પાંચમો પણ લાગેછે અને બાકીનાને જો સેદ્ હોય તો પાંચમો અને બાનિદ્ હોય તો ચોથો પણ લાગેછે.

૧. ક્ષિપ્ર નો અર્થ ' સ્પર્શિગત કરવું ', ' ભેટવું ' થાય ત્યારે તે સાતમો પ્રકાર લે છે.

૭. ઉપર લખેલા શિવાયના આ બે નોંધોમાં લખેલા જે ધાતુઓ આત્મનેપદી છે તેઓને આત્મનેપદમાં એથી કે પાંચમો પ્રકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ લો પુ.	અપુષમ્.	અપુષાવ	અપુષામ
૨ બે ,,	અપુષઃ	અપુષતમ્	અપુષત
૩ બે ,,	અપુષત્	અપુષતામ્	અપુષન્

૩. ત્રીજો પ્રકાર.

૧. દશમા ગણના અને પ્રેરકભેદના ધાતુઓનાં અદ્યતનભૂતકાળનાં રૂપ આ પ્રમાણે થાય છે.

૨. (અ). અચનો લોપ થાય છે, પણ અચ ને લઈને મૂળધાતુના સ્વરના અથવા જીજ્ઞાસા જે ફેરફાર થયા હોય છે તે કાયમ રહે છે.

(આ). ઉપાન્ત્ય સ્વર હસ્વ થાય છે.

(ઇ). પછી સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે ધાતુ દ્વિર્ભાવ પામે છે.

(ઈ). અભ્યાસ પછી આવેલો ઓઠાસ જે હસ્વ હોય અને છંદઃશાસ્ત્ર પ્રમાણે* દીર્ઘ ન હોય તો અભ્યાસના અ ને બદલે ઙ થાય છે.

(ઉ). અભ્યાસનો સ્વર હસ્વ હોય અને છંદઃશાસ્ત્ર પ્રમાણે દીર્ઘ ન હોય તો ઘણું કરીને તે દીર્ઘ થાય છે.

(ઊ). આ પ્રમાણે જે અંગ તૈયાર થાય છે તેને જીજ્ઞાસા પ્રકારની માફક અ અને હસ્તનભૂતકાળના પ્રત્યયો લાગે છે.

જેમકે મૂળ ધાતુનું પ્રેરક અંગ ભાવ્ય થાય છે, તેમાં અચ નો લોપ થયો એટલે ભાવ્ય થયું, ઉપાન્ત્ય સ્વર હસ્વ થવાથી ભવ, દ્વિર્ભાવથી ભમ્, અભ્યાસના અ નો ઙ કરવાથી ભિમ્, અને ઓ ઙ દીર્ઘ થયો એટલે ભીમ્ થયું, પછી અ ઉમેરીને ત્ પ્રત્યય લગાડ્યો અને કાલદર્શક આગમ પૂર્વે મૂળો એટલે ભીમ્ભવન્ રૂપ મિશ્ર થયું. 'એજ પ્રમાણે સ્વન્દના પ્રેરકવર્તમાન

* હસ્વ સ્વર પછી જે સંયુક્ત વ્યંજન આવે તો છંદઃશાસ્ત્ર પ્રમાણે તે હસ્વ સ્વર દીર્ઘ ગણાય છે.

સ્પન્દયતિ ઉપરથી (અ). પ્રમાણે સ્પન્દ, (ક). અને ૭૬ પૃં ૨. ઈ. પ્રમાણે યસ્પન્દ, અને (ક). પ્રમાણે અપસ્પન્દત્ રૂપ સિદ્ધ થયું. (આ). નિયમ માટે પ્રસંગ નથી, કેમકે ઉપાન્ત્ય વર્ણુ હસ્ત નથી, અને તેમજ (ઈ). અને (ક). નિયમો પણ અહિં લાય પડતા નથી ; કારણ કે 'પ' અભ્યાસ પછીનો જ એકાચ સ્પતે છંદઃશાસ્ત્ર પ્રમાણે લીધું છે, કેમકે તેની પછી સંયુક્ત વ્યંજન આવ્યોછે. સ્વલ્ નું પ્રેરકવર્તમાન સ્વલયાતે એ ઉપરથી (અ). પ્રમાણે સ્વલ્, (ક). અને ૭૬ પૃં ૨. ઈ. અને આ. પ્રમાણે ત્રિસ્વલ્, (ઈ). પ્રમાણે ત્રિસ્વલ્, (ક). પ્રમાણે અત્રિસ્વલત્. (આ). નિયમ માટે પ્રસંગ નથી, તેમજ (ક). માટે પણ નથી. કેમકે ત્રિ અભ્યાસનો હસ્તર છંદઃશાસ્ત્ર પ્રમાણે લીધું છે.

૩. (અ). જો ધાતુને પ્રારંભે સ્વર હોય તો પછીના વ્યંજનનો દ્વિભાવ થાયછે, અને અભ્યાસમાં હ ઉમેરાયછે.

(આ). જો પ્રારંભના સ્વર પછી સંયુક્ત વ્યંજન આવ્યો હોય અને તે સંયુક્ત વ્યંજનના પહેલો અવયવ ન, દ, કે ર હોય તો ખીજે અવયવ દ્વિભાવ પામેછે.

જેમકે અદ-આદ્ય ૨. (અ). પ્રમાણે આદ, ૨. (આ). પ્રમાણે અદ, ૩. (અ). પ્રમાણે આદિદ્, કાલદરોંક આગમ આ (માર્ગોપ૦ પૃં ૫૧) પૂર્વે મુક્યો એટલે આદિદ્, અને ૨. (ક). પ્રમાણે આદિદત્. એજ પ્રમાણે ઉન્દ્ ઉન્દય-ઉન્દ-૩. (આ). પ્રમાણે ઉન્દિદ્, માર્ગોપ૦ પૃં ૫૧ માં આપેલા નિયમ પ્રમાણે ઔન્દિદ્-અને ત્યાર પછી ઔન્દિદત્. આજ પ્રમાણે અહીં ઉપરથી આજિહત્ રૂપ સિદ્ધ થાયછે. આછિહ્લાં એ રૂપોમાં ઉન્ અને અર્ જૂદાં પાડી ન અને હ નો દ્વિભાવ થાયછે, અને અભ્યાસમાં હ ઉમેરાયછે.

૪. (અ). જો ધાતુને અન્તે હસ્ત કે લીધું હોય તો અભ્યાસમાં હ ને પહેલે હ થાયછે, પરંતુ જો અભ્યાસના પછીના એકાચનો આદિ અક્ષર ઔઘચ વ્યંજન, ય, ર, લ, વ, કે જ હોય અને એ (ઔઘચ વ્યંજન ય, ર, લ, વ, કે જ) ની પછી અ આવતો હોય તો આ પ્રેરકાર થતો નથી.

જેમકે કુ ધાતુ ઉપરથી પ્રેરક અંગ કાવયતે ઉપરથી કાવ-કૈવ-ચકવ-અને ચિકવ થયું, પણ ધાતુને છેડે હ છે, એટલે ઉપલા નિયમ પ્રમાણે ચુકવ્ અને પછી ચુકવ્ થઈ અચુકવત્ રૂપ સિદ્ધ થાયછે. પણ મૂ અથવા પૂ ઉપરથી તો અબીભવત્ અથવા અપીવત્ રૂપો થાયછે, અબૂભવત્ અથવા અપૂવ-

વત્ રૂપો કરવાં નહીં, કારણ કે અભ્યાસ પછીના ઐકાગ્ર્ય મ અને વ છે, અને તેમાં ઐકાગ્ર્ય વ્યવન પછી બ આવેલો છે.

(આ). સ્તુ, શ્રુ, દુ, ધ્રુ, પ્લુ, ચ્યુ, ઐટલામાં અભ્યાસનો ફ વિકલ્પે કાયમ રહેછે. ઉદા:—અગ્નિશ્રવત્ અથવા અગ્નિશ્રવત્ શ્રુ નાં પ્રેરક રૂપ ઉપરથી અ-દાતનભૂતકાળ.

૫. નીચેના ધાતુનો ઉપાન્ત્ય સ્વર વિકલ્પે હ્રસ્વ થાયછે.

આજ, માણ, માસ, દીપ્, જીવ, મીલ, પીડ, અને વળી ફે, લુદ, લુપ્, અને થાડા ખીજા; જેમકે અપીપિડત્ અથવા અપીપીડત્.

વીડ્ય-વીડ-વિપીડ-અપિપીડત્ અહિં ૨. (ડ). નિયમના કાર્યને પ્રસંગ નથી. ત્યારે ઉપાન્ત્ય સ્વર હ્રસ્વ થાયછે. ત્યારે વીડ-વિડ-વિપિડ-વીપિડ-અપીપિડત્. આ પ્રમાણે રૂપ સિદ્ધ થાયછે.

૬. ૨. નિયમમાં કહેલા સ્વરના ફેરફાર, ઐટલે (આ). પ્રમાણે ઉપાન્ત્ય સ્વર હ્રસ્વ કરવો, (ઈ). પ્રમાણે બ ને બદલે ફ કરવી, અને (ડ). પ્રમાણે અભ્યાસના સ્વરને દીર્ઘ કરવો એ નીચેના ધાતુઓમાં થતા નથી:—

કથ, વર્, ગઠ, રઠ, સ્પૃહ, મૂચ, ધ્વન્, અને પાર; જેમકે કથ-અચકથન્, વર્-અવવરન્.

૭. સ્મૃ, દૃ, ત્વર, પ્રય, સ્વદ, સ્તૃ, અને સ્પશ્ ઐટલાના અભ્યાસનો બ કાયમ રહેછે, અને વેષ્ટ, અને વેષ્ટના અભ્યાસની ફ નો વિકલ્પે બ થાયછે જેમકે અસસ્મરત્, અદદરત્ વિગેરે; અને અવવેષ્ટન્ અથવા અવિવેષ્ટન્ વિગેરે.

૮. ગણનાં બે રૂપ થાયછે અજગણન્ અથવા અજીગણન્.

૯. શ્રિ, દુ, અને સ્તુ, ધાતુઓ મૂળરૂપમાં પણ ત્રીજો પ્રકાર પામેછે, જો વિકલ્પે પામેછે. જે નો (૧૮૭ પૃ ૪ જીઓ) દ્વિભાવ કર્યા પછી આ નો લોપ થાયછે.

આઠેકાણે માત્ર દ્વિભાવજ કરવાની જરૂર છે.

શ્રિ-શિશ્રી + અન્-અશિશ્રિયન્ ૪૩ પૃ ૨. પ્રમાણે, કેમકે બ એ અવિકારક છે; જે—અદધન્.

૧૦. સ્થાપયતિ નું અતિષિપન્, પ્રાયગ્મતિ નું અપીપ્યન્, અને ઘાપયતિ નું અજિઘ-પન્ અથવા અજિઘિપન્ થાયછે.

૧૧. ધાતુનો ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ ક વિકલ્પે કાયમ રહેછે અને દીર્ઘ ક વિકલ્પે હ્રસ્વ થાયછે.

વૃત્ત નું પ્રેરકઅંગ વર્તય, અય લોપાયો અંતરેલે વર્તે, પછી ઉપલા નિયમ પ્રમાણે વર્તે અથવા વૃત્ત યયું; વર્તે—વર્તે—અવર્તેત્ ૨. (ઈ). અને (ઙ). અહિં લાગતા નથી. વૃત્ત—વૃત્ત—વિવૃત્ત ૨. (ઈ). પ્રમાણે—વીવૃત્ત ૨. (ઙ). પ્રમાણે—અર્ધવૃત્ત. કૃત્ત નું પ્રેરકઅંગ કીર્તે, અય લુપ્ત યયો અંતરેલે કીર્તે, પછી ઉપલા નિયમ પ્રમાણે કીર્તે અને કૃત્ત અને છેવટે અર્ધકીર્તેત્ અથવા અર્ધકીર્ત્ત.

૧૨. લોક, લેચ, ગામ, ઘાણ, વામ, સેવ, વેવ, જાજ, લાણ, રાણ, નાણ, દાગ, યોષ, રાજ, અને ખીજી કેટલાક ધાતુઓ ઉપાન્ત્ય સ્વરને હ્રસ્વ કરતા નથી: જેમકે અલુલોકત્ અને અનતાયત્.

૧૩. જે અને સ્વ નો પ્રેરક અદ્યતનજ્ઞતકાળ કરતી યેળાઓ તેમને હુ અને સુર હોય અને જિ વિકલ્પે શુ હોય એમ ગણયું; જેમકે અજૂહવત્ અથવા અજુહાવત્, ૫. નિયમ પ્રમાણે. અમૂણત્, અજૂશવત્ અથવા અજિશ્વયત્.

૧૪. આ પ્રકાર ઉભયપદી છે.

હ 'હરયું' પ્રેરક.

૫૨૨મૅ ૫૬

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ લો પુ.	અજીહરમ્	અજીહરાવ	અજીહરામ
૨ જો „	અજીહરઃ	અજીહરગમ્	અજીહરત
૩ જો „	અજીહરત્	અજીહરતામ્	અજીહરન્

આત્મને ૫૬.

૧ લો પુ.	અજીહરે	અજીહરાવહિ	અજીહરામહિ
૨ જો „	અજીહરથાઃ	અજીહરેથામ્	અજીહરધ્વમ્
૩ જો „	અજીહરત	અજીહરેતામ્	અજીહરન્ત

કાશીં ગન્તુકામઃ શ્રીનગરાન્નિરગાત્પણ્ડિતઃ સહ પરિવારેણ ।

મગો અર્યમા સવિતા પુરંધિર્મદ્યં ત્વાદુર્ગાર્હપત્માય દેવાઃ ।

તસ્મિન્ગુર્વનુચરે ગૃહં પ્રવિષ્ટે યૂયં કિમ્પુનોદસ્થાત । ગુરુરયમિતિ મત્વા ।

અસ્મિન્નિર્જને વને નષ્ટમશ્વમિયન્તે કાલમન્વિષ્યન્નપિ ન સમાસદમ્ ।

હદમાન્નફલં વૃક્ષાદપપ્ત્ । યદિ રોચતે ગૃહીત્વા સ્વાદસ્વ

હે ગજ્જે યદીદૃશોભ્યઃ પપિભ્યો મામુદદીધરસ્તતઃ સત્યમનાથશરણમાસિ
વિષ્ણુપદપદ્મજોદ્ભવાસિ ।

પ્રાતરારભ્ય પચ્ચસપતિં.વૃક્ષાનસિચામ ।

વત્સસ્ય મરણેન તદ્વિષયકાઃ સર્વે મનોરથા મેઽશ્વસન્ ।

ક્રીડાર્થમુપવનમગમતાં દેપતી તયોર્નિવૃત્તયોરાત્મનઃ કરુણવાર્તા કથય ।

ઇયં બાલિકા દુઃખવાર્તા શ્રુત્વામુહત્ । આશ્વાસયૈનામુદકેન ચ સિચ્ચ ।

ઇમં પ્રામમાગચ્છન્તૌ ભવન્નિર્દિષ્ટે ગહને વને નાનાપક્ષિગણસમાકુલં
મહાવટવૃક્ષં તમદર્શાવ ।

ઉપાધ્યાયો દેવાનપૂજદધુનાતિથયો યથેષ્ટં મુચ્ચતામ્ ।

અસ્મિન્મળ્લપે સમાહતાન્બ્રાહ્મણાનહમજગણમ્ । પચ્ચ શતાનિ તેષાં
વર્તન્તે । एतेभ्योऽधुना दक्षिणां दातुमारभस्व ।

મચ્ચિન્તિતા સરણિર્વરીયસેઽધિકારિણે નારુચદતઃ સ તાં નિરા-
સ્થન્નવીનાં ચ સ્વયં કલ્પિતાં પ્રાવીવૃત્ત્ ।

કિં યૂયમવોચ્ચત પુનરપિ કથયત નાહમવહિતોઽભૂવમ્ ।

मुक्त्वा निःश्रीकमप्यञ्जं मराली न गतान्यतः ।

भ्रमराली त्वगाद्रेगादिदं सदसदन्तरम् ॥

प्रातिष्ठिपत्स बोधार्थं कुम्भकर्णस्य राक्षसान् ॥

राघवस्यामुषः कान्तामात्रैरुक्तो न चार्पिषः ॥

मुष्टिनाददरत्तस्य मूर्धानं मारुतात्मजः ॥

1. અને સોમ પીધોછે (વા) અને અમર થયા છિયે (મૂ).
2. દેવદત્તે આ સુનાને તોળ્યું છે (તૂલ) તેનાં ઘરેણું કર.
3. કલિંગના રાજાએ પાટલિપુત્રને ઘેરે ઘાલ્યોછે (રુમ્), પણ તેના ઘણા સિપાઈએ હારમાંથી છૂટા પડ્યાછે (મંચ) અને લૂટ ખોળેછે.
4. અષ્ટાવક્ર આર ગાંધી દૂર જગ્યાએથી આવીને (વર્તમાન કૃ. વા-પરો) થાકી ગયોછે (અશ્વ); એને ખોરાક અને પાણી આપો.
5. જૂતના હોવાપણાવિશે મારો વિચાર મૂળવગરનો છે એવી તે મારી ખાતરી કરી શક્યો નથી (શક્).

૧. તે પ્રધાને વાજખી રીતે દેશ ઉપર અમલ ચલાવ્યો છે (શાસ).
તેને બધા લોકો ચાહે છે.

૭. જો અમલી ચોપડી ગોવિન્દે આપો દિવસ જોળી, પણ તે તેને
જડી નથી (અભિ + ગમ્, સમ્ + આ + સદ્).

૮. યુધ કરવાને અમે પલારાના ઝાડની ડાળી કાપી નાખી છે (છિદ્).

૯. હજી તમે તમારા હાથ ધોયા નથી (ક્ષલ્)?

૧૦. મેં મારાં છોકરાંને ગરમ પાણીએ નવરાવ્યાં છે (સ્ના).

૧૧. મેં કહ્યું (વચ્) તે પ્રમાણે હજી તેં પાણી તપાવ્યું નથી (તપ)?

૧૨. ધરનો માલીક મરી ગયાથી તેમ્નાએ ધર પાડી નંખાવ્યું છે
(ઉદ્ + સદ્ અથવા નશ્) અને તેનાં લુગડાં બાળી નંખાવ્યાં છે (તલ્).

શબ્દકોશ ૨૨.

અનાય પુ. સ્ત્રી. ન. લાચાર, ધણી
વગરનું, આશ્રયહીન.

અનુચર પુ. ચાકર, નોકર.

અબ્જ ન. કમળ.

અવહિત (અવ + ધાનો ભૂ. કૃ.) ધ્યાન
રાખેલું, સાવધ.

અષ્ટાવક પુ. પુરૂષનું નામ છે.

અસ્ ૪ ગ. નિર જોડે, ૨૬ કરવું, કાઢી
નાખ્યું.

આત્ર પુ. મિત્ર, હિત ઇચ્છનાર.

આત્મી સ્ત્રી. આજીવ, પંક્તિ.

ક નિર જોડે, નિકળવું.

કરુણ પુ. સ્ત્રી. ન. શોકકારક.

કલ્પિત ક્લૂપ નો પ્રેરક કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
ચોત્તેલું, બનાવેલું.

કુમ્ભકર્ણ પુ. રાવણના એક ભાઈનું
નામ છે.

ગન્તુકામ પુ. સ્ત્રી. ન. જવાનું ઇ-
ચ્છનાર.

ગાહ્યપત્ર પુ. ગૃહસ્થ હમેશાં જ પવિત્ર
અગ્નિ રાખે છે તે અગ્નિનું નામ
છે, ગૃહકૃત્ય.

તદ્વિષયક પુ. સ્ત્રી. ન. તેને લગતું.

તાય ૧ ગ. આ. ફેલાવવું.

દીપ્ ૪ ગ. આ. પ્રકાશવું, દીપવું.

મે ૧ ગ. પ. ધાવવું, પીવું.

મૃ ઉદ્ જોડે, એસી કાઢવું, ઉદ્ધાર
કરવો.

ધવ્ ૧ ગ. પ. અવાજ કરવો.

નવીન પુ. સ્ત્રી. ન. નવું.

પરિવાર પુ. ચાકરમાણસનું ટોળું.

પલાશ પુ. એક જાતનું ઝાડ છે.

પુરંધિ પુ. એક દેવતાનું નામ છે.

બોધ પુ. જગાડવું તે.

મંગ પુ. એક દેવતાનું નામ છે.

મંશ ૧ ગ. આ., અને ૪ ગ. પ.
પડવું.

મળ્લપ પુ. માંડવો (લખ વિગેરે ઉત્સવ પ્રસંગે કીધેલો).

મનોરથ પુ. ૬/૨૪૭.

મરાલી સ્ત્રી. ૨૦૪૬સી.

માહતાત્મજ પુ. વાધુપુત્ર, હનુમાન, માર્તિ.

મૃગ ૧૦ ગ. આ. શોધવું, ખોળવું.

રહ ૧૦ ગ. છોડી દેવું.

વટવૃક્ષ પુ. ૧૬નું ઝાડ.

વર ૧૦ ગ. વરવું, પસંદ કરવું.

વૃત્ત પ્ર જોડે (પ્રેરકમાં) દાખલ કરવું, પ્રવર્તાવવું.

શદ્ ૧૦ ગ. ડગવું, છેતરવું.

સદ્ સમ્ + આ જોડે, મેળવવું, મળવું, જડવું.

સમાકુલ પુ. સ્ત્રી. ન. રોકાયવું, પૂર્ણ.

સરણિ-ળી સ્ત્રી. રસ્તો, વસ્તુઓની રચના અથવા ગોઠવણી.

સવિત્ પુ. સૂર્ય.

મૂર્ચ્ ૧૦ ગ. સ્વપ્નવયું.

સ્વામિન્ પુ. માલીક, ધણી.

અમર અમૃત મૃતો ભૂ. કૃ. અ જોડે, અમર પુ. સ્ત્રી. ન.

આતરી કરવી રૂ પ્રતિ જોડે (પ્રેરક), પ્રતીર્તિ કૃ.

આહવું સ્નિહ ૪ ગ., તેને આહુછે તસ્મિન્સ્નિહ્યતિ.

ભૂત પ્રેત પુ., વેતાલ પુ., વિશાચ પુ.

મૂળવગરનું નિર્મૂલ પુ. સ્ત્રી. ન.

હૃટ લોપન., હુઠન ન.

વાજ્ઞપી રીતિ ધર્મેણ, ન્યાયેન.

વિચાર શ્રદ્ધા સ્ત્રી., વિશ્વાસ.

હજી પણ અચાપિ અ.

હાર (લશ્કરની હાર, સેનાની રચના)

વ્યૂહ પુ.

હોવાપાણું ભાવ પુ., અસ્તિત્વ ન.

પાઠ ૨૩.

૧. છદ્ધો પ્રકાર.

૧: ધાતુને અદ્યતનશ્રુતકાળનાં છઠ્ઠા પ્રકારનાં રૂપ આપવાં હોય તો અસ્ ધાતુને ત્રીજા પ્રકાર પ્રમાણે રૂપ આપી અને અને લોપ કરી પછી આ રૂપોને થોડોક ફેર કરીને પ્રત્યય, ગણવા, તે નીચે પ્રમાણે:—

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	ત્રિ.વ.
૧ લો પુ.	સિષમ્	સિષ્વ	સિષ્મ
૨ જો "	સી:	સિષ્ટમ્	સિષ્ટ
૩ જો "	સીત્	સિષ્ટામ્	સિષુ:

આ પ્રત્યયો સેહેલથી યાદ રાખવાને શિખનારે ઐમ સમજવું કે તેઓ
અસ ધાતુના હસ્તનભૂતકાળનાં રૂપોમાંથી આકાદી નાખીને તેને ઠેકાણે સિ
વધાર્યોથી થયેલો, અને સિ આવવાથી તેના પછીના સ્ નો પ થાયલો.
ત્રીજા પુરૂષના બહુવચનમાં સન્ ને બદલે સુસ્ ગણવો, અને ખીજા અને
ત્રીજા પુરૂષના ઐકવચનમાં મિ મુકેવા નહીં.

૨. આકારાન્ત ધાતુઓ*, અને યમ્, રમ્, અને નમ્ ધાતુઓને આ
પ્રકાર લાગેલો.

૩. આ પ્રકાર માત્ર પરસ્મૈપદીજ છે.

૨. સાતમો પ્રકાર.

૧. બીજા લોપ કરી અસ 'હોયું' ધાતુના ખીજા પ્રકારના અદ્યતનભૂતકા-
ળનાં રૂપો ધાતુમાં ઉમેર્યાથી આ પ્રકાર થાયલો; ઐતલે સ્માં અ ઉમેરી
તેમાં હસ્તનભૂતકાળના પ્રત્યયો ઉમેરવા અને નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે
ફેરફાર કરવા. આ રૂપોને પ્રત્યયો સમજી ધાતુને બગાડવા.

પરસ્મૈપદ.

આત્મનેપદ.

૧ લો પુ. સમ્ સાવ સામ	સિ	સાવહિ સામહિ
૨ જો ,, સઃ સતમ્ સત	સથા.	સાથામ્ સધ્વમ્
૩ જો ,, સત્ સતામ્ સન્	સત	સાતામ્ સન્ત

૨. આ પ્રકાર ઉભયપદી છે.

૩. જે અનિદ્ધા ધાતુઓને અન્તે શ્, ષ્, સ્, કે હ હોય અને જેનો
ઉપાન્ત્ય સ્વર દ્, ડ, ક્, કે લ હોય તે ધાતુઓનો અદ્યતનભૂતકાળ આ
પ્રમાણે થાયલો.

૪. દૃશ્ ધાતુ અપવાદ છે.

૫. સૃશ્, મૃશ્, અને કૃષ્ ધાતુઓને આ પ્રકાર વિકલ્પે પ્રાપ્ત થાયલો.

૬. દુહ, લિહ, અને ગુહનાં આત્મનેપદ અદ્યતનભૂતકાળનાં ત્રી-
જા પુરૂષનું ઐકવચન, ખીજા પુરૂષનાં ઐકવચન અને બહુવચન, અને
પહેલા પુરૂષનું દ્વિવચન, આઠલાં રૂપો પ્રત્યયોમાંના સ અથવા સા નો લોપ
કરીને બાકીના પ્રત્યયના વિભાગો બગાડવાથી વિકલ્પે થાયલો.

* ઈ, ઈ, અને ઔકારાન્ત ધાતુઓ ૧૩ પાઠમાં ૧૪ કલમમાં કહ્યા પ્રમાણે ઔકારાન્ત ગણવા.

† ૯૩-૪૫૪ નોંધ જુઓ.

अने परस्मैपदी.

	अ.व.	द्वि.व.	तृ.व.
१ लो पु.	अग्लासिषम्	अग्लासिष्व	अग्लासिष्म
२ जे ,,	अग्लासीः	अग्लासिष्टम्	अग्लासिष्ट
३ जे ,,	अग्लासीत्	अग्लासिष्टाम्	अग्लासिषुः

लिङ् परस्मैपदी.

	अ.व.	द्वि.व.	तृ.व.
१ लो पु.	अलिक्षम्	अलिक्षाव	अलिक्षाम
२ जे ,,	अलिक्षः	अलिक्षतम्	अलिक्षत
३ जे ,,	अलिक्षत्	अलिक्षताम्	अलिक्षन्

आत्मनेपदी.

१ लो पु.	अलिक्षि	अलिक्षावहि, अलि- हहि	अलिक्षामहि
२ जे ,,	अलिक्षथाः-अलीढाः	अलिक्षायाम्	अलिक्षध्वम्- अलीढम्
३ जे ,,	अलिक्षत-अलीढ	अलिक्षताम्	अलिक्षन्त

अ + लिङ् + सन्-लिङ्-लिङ् ५८ ५० १. प्रभाणु-लिङ् ६० ५० ८. प्रभाणु-लिङ् + षन् = लिङ्गन् मार्गो ५० ७५ ५० * नाध प्रभाणु-अलिङ्गन्. अ + दिङ् + सन्-दिङ्-दिङ् ६१ ५० ५ प्रभाणु-भिङ् ६१ ५० ७ प्रभाणु-भिङ् मार्गो ५० ५ ५० + नाध प्रभाणु-भिङ् + षन् ७५२ प्रभाणु-अभिङ्गन्. अ + दिङ् + सन्-दिङ्-दिङ् ६४ ५० ९ प्रभाणु-दिङ् ६० ५० ८. प्रभाणु-दिङ् + षन् ७५२ प्रभाणु-अदिङ्गन्. अ + कृष् + सन्-कृष्-कृष् विगरे ७५२ प्रभाणु-अकृष्गन्. अ + लिङ् + सन्-लिङ्-लिङ् विगरे ७५२ प्रभाणु अलिङ्गन्, वर्णी लिङ् + त-लिङ् + त ५८ ५० १. प्रभाणु-लिङ् + ष ५८ ५० २. प्रभाणु-लिङ् + ष मार्गो ५० २० ५० * नाध प्रभाणु-लीङ् ५८ ५० ३ प्रभाणु-अने कालदर्शक आगम पूर्व सूत्रे अने अलीढ.

नित्यकर्मानुष्ठानायास्मासीस्तच्छूद्रादीन्मा स्पृक्षः ।

वेणुधमन्याग्निमध्मासिषम् । तदस्मिन्प्रदीप्ते बह्मवाहुतीः प्रास्य ।

ભોઃ પુરોહિત ભવદાશામનુસૃત્ય વટવેજ્ઞં સાવિત્રીમુપાદિક્ષમ્ । વદ-
ધુનાન્યત્કરણીયં દર્શય ।

વિવાહવિધેરિતિકર્તવ્યતામત્રત્યા બ્રાહ્મણા નાજાસિપુરતો માં તત્સ-
પાદનાયાહ્ન ।

અસ્તમયાસીદ્રવિસ્તિમિરેણાવૃતં નમઃ । તત્કિમદ્યાપિ ગ નાધુક્ષત પયઃ ।
કૃષીવલા ભૂમિમકૃક્ષન્પરં ત્વાદ્રાસુ સ્થિતેઽપિ સૂર્યે પર્જન્યો ન
વર્ષતિ ।

મા વયં ભ્રાતરઃ પરસ્પરં દ્વિક્ષામેત્યસ્માકં પિતાસન્નમરણો રિક્થસ્ય
સમાનાંશ્વતુરો ભાગાનકરોત્ ।

મહાકાર્યારમ્ભે દેવો ગુરુજનશ્ચ વન્દિતવ્ય ઇતિ વચનમનુરુદ્ધ્ય ગૃહ-
દેવતાં માતરં પિતરમન્યાંશ્ચ વૃદ્ધાન્પ્રાણંસિષ્મ ।

કૂપતડાગાદિનિર્માણાય મહાન્તો યત્ના યુષ્માભિઃ કૃતાસ્તે કાસ્મિન્પર્ય-
વાસાસિષુઃ ।

ઈદં મધુ કિં નાલિક્ષઃ । રુચિકરમેતત્ ।

૧. તે પોતાના દીકરાઓને બેઠકો (શિષ્ય) અને છાતીફાટ રડ્યો (હૃદ્ય).

૨. અમે અમારા ઘોડા ઉપર ચઢ્યા છિયે (આ+સ્) અને હવે
રાત્રી સામા બધાં છિયે.

૩. કાલે લાવેલાં ફુલ હવે કરભાઈ ગયાંછે (મૈ); તેમને નાખી દેા
અને નવાં લાવો.

૪. ચન્દ્રકેતુ અને લવે શી રીતે એક ખીજા સાથે યુદ્ધ કર્યું અને રામે
તે બેને શાન્ત થવા* કેવી રીતે આગ્રા કરી એ અમને કહ્યા પછી તે બંધ
પડ્યો (વિ+રંમ્ પ.).

૫. મને કયો અભ્યાસ વધારે સારો પડે, ધર્મશાસ્ત્રનો કે વૈદકનો
એનો હજી મેં વિચાર કર્યો નથી (વિ+મૃશ્).

૬. તમે એ ફુલ સુંઘ્ય છે (ઘ્રા).? તે ધાતું સુગન્ધદાર છે.

૭. રાજા ગાદી ઉપર બેઠો છે (ઉપ+વિશ) અને મન્ત્રીઓ બેઠે મ-
સલત કરેછે.

૮. અમે આટલીબધી બુદ્ધત તમને ઈજા અથવા નુકસાનથી બચાવ્યા (વા) અને તમે હાલ અમારી જોડે દગલબાજ થાઓ છો, આથી વધારે શોકકારક શું હોય ?

૯. જેણે કોઈ દિવસ તમને અણુગમતું કામ કર્યું નથી તેવી માયાણુ ભાયાને તમે શા માટે છોડી દીધી (હા) ?

શબ્દકોશ ૨૩.

અનુષ્ઠાન ન. કરવું તે, બળવવું તે.
અસ્ત પુ. સૂર્યનું આયમવું તે.
આર્ઘ્ય સ્ત્રી. છઠ્ઠું ચન્દ્રનું નક્ષત્ર.
આવૃત્ત આ + વૃ નો કર્મણિ પ્ર. કૃ. ભ-
રેલું, ઢંકાયલું.
આસન્નમરણ પુ. સ્ત્રી. ન. (આસન્ન પુ.
સ્ત્રી. ન. પાસેનું, અને મરણ ન.
માત) જેનું માત પાસે આવું
હોય તે, એકે નાખેલું.
આહુતિ સ્ત્રી. યજ્ઞનું અગ્નિદાન.
ઇતિકર્તવ્યતા સ્ત્રી. કંઈ કરવાની રીત.
કરણીય વિધ્યર્થ કૃદન્તઃ, જે કરવાનું
હોય તે.
ગૃહદેવતા સ્ત્રી. કુલદેવતા, ઘરનો દેવ.
તિમિર ન. અંધારું.
ધમની સ્ત્રી. ભુંગળી.
નિત્યકર્મન્ ન. નિત્ય કરવાનું ધર્મકાર્ય.
પર્જન્ય પુ. વરસાદ.

પ્રદીપ્ત લીપ 'દીપવું' નો ભૂ. કૃ. પ્ર-
જોડે, ચક્રચકિત, પ્રકાશનું.
ભાગ પુ. ભાગ.
રિક્થ ન. માલમિલકત, ધન.
સન્નિવર પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વાદિષ્ઠ.
વન્દિતવ્ય વન્દનો વિધ્યર્થ કૃ. નમવા
જોગ.
વૃષ્ટ ૧. ગ. પ. વરસવું.
વેણુ પુ. વાંસ.
સંપાદન ન. પૂર્ણ કરવું તે, સિદ્ધ
કરવું તે.
સમાન પુ. સ્ત્રી. ન. બરોબરિયું.
સાવિત્રી સ્ત્રી. ઋગ્વેદનો એક પવિત્ર
મન્ત્ર, એને બહુધા ગાયત્રી કહે-
છે, અને સર્વ બ્રાહ્મણ દરરોજ
એનો જપ કરેછે.
સો ૪ ગ. પ. અન્ત આવવો; પરિ +
અવ જોડે, પરિણામ થવો.

ઈજા અનર્થ પુ., પીડા સ્ત્રી., સંકટ ન.
ચન્દ્રકેતુ (રામના ભાઈ લક્ષ્મણનો
પુત્ર) ચન્દ્રકેતુ પુ.

છાતીફાટ પ્રમુક્તકણ્ઠમ્ કિ. વિ. તરીકે
વપરાયછે.
દગલબાજ થવું કુદ ૪. ગ. પ.

ધર્મશાસ્ત્ર ધર્મશાસ્ત્ર ન.

વધારે શોકકારક દુઃખતર પુ. સ્ત્રી. ન.

વૈદકશાસ્ત્ર વૈદક ન., આયુર્વેદ પુ.

સામા ઈયું અભિ+ગમ્.

સુગન્ધિદાર સુરભિ પુ. સ્ત્રી. ન.

પાઠ ૨૪.

ભાગ ૧.

ચોથો અને પાંચમો પ્રકાર.

૧. અદ્યતનજૂતકાળના ઘણા સાધારણ પ્રકાર ચોથા અને પાંચમા છે. જે કોઈ ધાતુને ઉપર કહેલો કોઈપણ પ્રકાર લાગતો નથી તેને ચોથા કે પાંચમા લાગેછે. તેજ પ્રમાણે જે ધાતુને ખીજો કોઈ પ્રકાર વિકલ્પે લાગેછે અથવા માત્ર પરસ્મૈપદમાંજ લાગેછે તેનાં ખીજાં અથવા આત્મનેપદી રૂપો ચોથા કે પાંચમા પ્રકાર પ્રમાણે થાયછે.

૨. (અ). પાંચમામાં ને ચોથામાં ફેર ચ્મિટલો છે કે પાંચમામાં પ્રત્યયની પૂર્વે ઇ આવેછે: માટે પાંચમા પ્રકાર સદ્ ધાતુને અને ચોથા અનિદ્ધ ધાતુને લાગેછે.

(આ). સ્તુ અને સુ અનિદ્ધ છે તોપણ જ્યારે પરસ્મૈપદી હોય ત્યારે પાંચમા પ્રકાર લેછે.

(ઇ). વૃ, સંયોગપૂર્વક ક્રકારાન્ત ધાતુઓ, ક્રકારાન્ત ધાતુઓ, આટલા ધાતુઓ આત્મનેપદી હોય ત્યારે અને (ઈ). જે ધાતુઓ વેદ હોય તે ધાતુઓ ચોથા અને પાંચમા બન્ને પ્રકાર પામેછે.

(ઉ). ધૂ (પરસ્મૈપદી હોય ત્યારે) અને ષજૂ ને પાંચમા પ્રકાર લાગેછે.

૩. સ્તુ અને કસ્ ચ્મિ ધાતુઓને આત્મનેપદ પ્રત્યયો લાગેછે. ત્યારે ઇ આગમ લાગતો નથી, ચ્મિટલે ચોથા પ્રકાર પ્રમાણે રૂપો થાયછે.

૪. (અ). અસ્ હોયું'નાં હસ્તનજૂતકાળનાં રૂપો કરી તેમાંથી આ કાઢી નાખવો અને બાકી રહે તેને પ્રત્યય ગણી ધાતુમાં ઉમેરવા.

(આ). ત્રીજા પુરુષનાં બહુવચનમાં સન્ ને બદલે સુ: પ્રત્યય ગણવો.

(ઇ). જ્યારે પાંચમા પ્રકારમાં પ્રત્યયની પૂર્વે ઇ ચૂકાયછે ત્યારે ખીજા અને ત્રીજા પુરુષના સ્ નો લોપ થાયછે.

(ઈ). ૯૫ પૃઠ ૪માં આપેલા જોને ડેકાણે દે કરવાનો નિયમ આ કાળમાં ધમ્ને પણ લાગુ પડેછે.

૨. સ્ત્રી પછી અને પૂર્વે અનુનાસિક કે આંતઃસ્થ શિવાય ખીજી કોઈ વ્યંજન આવે તો સ્ત્રી ચોપ થાયછે; જેમકે અમિદ્ + સ્ત = અમિત્ત; અમૈદ્ + સ્તામ્ = અમૈત્તામ્.

ચોથો પ્રકાર.

પરસ્મૈપદ.

એ.વ.

દ્વિ.વ.

ત્રિ.વ.

એ.વ.

પાંચમો પ્રકાર.

પરસ્મૈપદ.

દ્વિ.વ.

ત્રિ.વ.

સમ્

સ્વ

સ્મ

ઇષમ્

ઇષ્વ

ઇષ્મ

સીઃ

સ્તમ્

સ્ત

ઈઃ

ઇષ્ટમ્

ઇષ્ટ

સીત્

સ્તામ્

સુઃ

ઈન્

ઇષ્ટામ્

ઇષુઃ

આત્મનેપદ.

આત્મનેપદ.

સિ

સ્વહિ

સ્મહિ

ઇષિ

ઇષ્વહિ

ઇષ્મહિ

સ્યાઃ

સાથામ્

ધ્વમ્

ઇષ્ઠાઃ

ઇષાથામ્

ઇધ્વમ્

સ્ત

સાતામ્

સત

ઇષ્ટ

ઇષાતામ્

ઇષત

પરસ્મૈપદ.

ચોથો પ્રકાર.

૫. ચોથા પ્રકારમાં પરસ્મૈપદી ધાતુના સ્વરની વૃદ્ધિ થાયછે; જેમકે મિદ્-અમૈત્સીન્.

પાંચમો પ્રકાર.

૬. પાંચમો પ્રકારમાં પરસ્મૈપદી ધાતુના (અ) અન્ત્ય ઇ, ઊ, ઋ, અને લ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) ની, (આ) જે ધાતુને છેડે ર કે લ હોય એવા ધાતુઓના અને (ઇ) વદ અને વ્રજના ઉપાન્ત્ય અની નિત્યે વૃદ્ધિ થાયછે; જેમકે લૂ-અલૌ + ઇષમ્ = અલાવિષમ્, ચર-અચારિષમ્, ફલ-અફાલિષમ્.

૭. જે ધાતુને પ્રારંભે વ્યંજન હોય અને અન્તે ર કે લ શિવાય ખીજી કોઈ વ્યંજન હોય તેવા ધાતુઓના અન્તે ઇન્દ્રિય પ્રમાણે દીર્ઘ ન હોય તો વિકલ્પે વૃદ્ધિ પામેછે; જેમકે ગદ-અગદીન્ અથવા અગાદીન્.

૮. અપવાદ:—હ, ય, અર્થવા ય્ જેને છેડે હોય એવા ધાતુઓ, અને ક્ષણ, શ્વસ, જાગૃ, કદ્, લગ્, હસ, શ્વિ, અને ખીજી કેટલાંક ધાતુઓને વૃદ્ધિ થતી નથી; જેમકે કમ્-અકમીન્.

૯. પાંચમા પ્રકારમાં ઉપાન્ત્ય ક, ઝ, જ્ઞ, અને લ્લ ગુણ પામેછે; જેમકે સિષ્-અસેષીન્, શુન્-અશોચીન્, ક્રૂન્-અકર્ત્તીન્.

આત્મનેપદ.

ચોથો પ્રકાર.

૧૦. ચોથા પ્રકારમાં આત્મનેપદી ધાતુના (અ) અન્ત્ય ક અથવા ઝ (હસ્વ કે દીર્ઘ) ગુણ પામેછે; પણ (આ) અન્ત્ય ક્ક અને ઉપાન્ત્ય સ્વરમાં ફેરફાર થતો નથી; જેમકે ની-અનેષ્ટ, સુ-અસોષ્ટ, મૃ-અમૃષત ઇં. પુ. બ. વ. મિદ્-અમિત્ત. અન્ત્ય ક્ક (દીર્ઘ)ને ૨ પૂર્વે ૮ નિષમ લાયુ પડેછે; જેમકે સ્તૃ-અસ્તીર્ષ્ટ, વૃ-અવૂર્ષ્ટ.

૧૧. હસ્વ સ્વર પછી સ્ત અને સ્થા: નો સ્ લોપાયછે; જેમકે હ-અહત.

૧૨. ઢા, ળા, અને જે ધાતુઓમાં ગણકાર્યરહિતકાળોમાં ય્મિવાં લોપાયછે તે ધાતુઓ, અને સ્થા, આટલા ધાતુઓ આત્મનેપદી હોય ત્યારે તેમના અન્ત્ય આ ને ઠેકાણે ક થાયછે, અને ય્મિનો ગુણ થતો નથી; જેમકે અદિત, અદિષાતામ્.

પાંચમો પ્રકાર.

૧૩. પાંચમા પ્રકારમાં અન્ત્યસ્વર અથવા ઉપાન્ત્ય હસ્વ સ્વર ગુણ પામેછે; જેમકે લૂ-અલવિષ્ટ, સુદ્-અમોદિષ્ટ.

૧૪. અદ્યતનજૂતકાળના ચોથા પ્રકારમાં હન્ ધાતુ આત્મનેપદી હોય ત્યારે તેના અનુનાસિકનો નિત્ય લોપ થાયછે, અને ગમ્ અને યમ્ (‘પર-ણ્યું’ અર્થ હોય ત્યારે) આત્મનેપદી હોય ત્યારે અનુનાસિકનો વિકલ્પ લોપ કરેછે. પરસ્મેપદી હન્ ધાતુને ઠેકાણે વષ્ આદિશ નિત્ય થાયછે અને આત્મનેપદી હન્ ધાતુ વષ્ આદિશ વિકલ્પે પામેછે. વષ્ના ઉપાન્ત્ય અની વૃદ્ધિ થતી નથી.

આ+હન્ આ-આ+અ+હન્+સ્ત—હ+સ્ત-હ+ત ઉપલા ૧૧. પ્રમાણે અહત-આહત; દ્વિ. વ. આહસાતામ્; બ. વ. આહસત. ખીજાં ૩૫ અવધિષ્ટ ધિગેરે થાયછે.

ઉપ+યમ્ આ.—ઉપાયત-ઉપાયસાતામ્ ઇત્યાદિ, અથવા ઉપાયંસ્ત-ઉપાયં-સાતામ્ ઇત્યાદિ.

સમ+ગમ્ આ.—સમગત અથવા સમગંસ્ત ધિગેરે.

૧૫. પદના અદ્યતનજૂતકાળનું ત્રીજા પુરુષનું એકવચન અપાદિ થાયછે;

અમૃતલે કે અમૃત રૂપ સે પ્રત્યયને ઠેકાણે ડ ગણવાથી થાયછે; દીપ્, જન્, બુધ્, પુર, તાય, અને વ્યાય્ અમૃતમાં સને બદલે આ ડ વિકલ્પે થાયછે.

૧૬. (અ). જ્ઞેમ ખીજી ગણકાર્યરહિતકાળો ઉપાન્તી કર્મણિ રૂપો થાય-છે તેમજ અદ્યતનજૂતકાળનાં કર્મણિ રૂપો માત્ર તેમજ કરેલા અંગને આ-ત્મનેપદ પ્રત્યયો લગાડવાથી થાયછે.

(આ). અદ્યતનજૂતકાળના પહેલા, ખીજી, ત્રીજી, અને છઠ્ઠા પ્રકારે કર્તરિ પ્રયોગમાં વપરાયછે: માટે અમૃત પ્રકારના ધાતુઓનાં કર્મણિ રૂપો કરવાં હોય તો આત્મનેપદી ચોથા, પાંચમા, કે સાતમા પ્રકાર (જ્ઞેને જ્ઞે પ્રાપ્ત થતા હોય તે) પ્રમાણે કરવાં.

(ઈ). અદ્યતનજૂતકાળનાં કર્મણિ રૂપોમાં બધા ધાતુઓને ત્રીજી પૂર-ણના અમૃતવચનમાં સ્ત અથવા સત્ પ્રત્યયને બદલે ડ પ્રત્યય લાગેછે.

૧૭. આ ડ પર છતાં અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય વ વૃદ્ધિ પામેછે, અને ખીજી ઉપાન્ત્ય સ્વર સ્વરનો યુગ્મ થાયછે. જન્ અને આપૂર્વક ચમ, કમ, અને વમ, ધાતુઓ શિવાય બધા મકારાન્ત સેદ ધાતુઓના ઉપાન્ત્ય બની વૃદ્ધિ થતી નથી.

૧૮. અન્ત્ય આ ને આ ડ પર છતાં ય આગમ લાગેછે.

૧૯. હન ના સ્વરની વૃદ્ધિ થાયછે ત્યારે હ નો ય થાયછે. (૧૮૧ પૃ ૭ ધાતુઓ).

૨૦. ૧૨૧ પૃ ૭ ૩ કલમ આ કાળમાં પણ લાગુ પડેછે.

મ પરસ્મૈપદ.

	અ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ લો પુ.	અમાર્ષમ્	અમાર્ષ	અમાર્ષ
૨ જો ,	અમાર્ષાઃ	અમાર્ષમ્	અમાર્ષ
૩ જો ,	અમાર્ષાન્તિ	અમાર્ષાન્તિ	અમાર્ષુઃ

અ+મ્+સીત્-માર ૨૦૩ પૃ ૫ પ્રમાણે—અમાર્ષાન્તિ (માર્ગોપ ૭૫ પૃ ૦

* નોધ પ્રમાણે).

આત્મનેપદ.

	અમૃષિ	અમૃષ્વાહિ	અમૃષ્માહિ
૧ લો પુ.	અમૃષિ	અમૃષ્વાહિ	અમૃષ્માહિ
૨ જો ,	અમૃષ્થાઃ	અમૃષ્વાથામ્	અમૃષ્ઢમ્
૩ જો ,	અમૃષ	અમૃષ્વાતામ્	અમૃષત

અ+મૃ+સ્ત ૨૦૪ પૃં ૧૦. (આ) પ્રમાણે સ્વરં ંમનૌ ંમ ૨હો અને
૨૦૪ પૃં ૧૧. પ્રમાણે સ્તૌ લોપ થયો ંમિલ-અમૃત.

લૂ ૫૨૨મ્ ૫૬.

	ં.વ.	દ્વિ.વ.	પ્.વ.
૧ લો પુ.	અલાવિષમ્	અલાવિષ્વ	અલાવિષ્મ
૨ ંે „	અલાવીઃ	અલાવિષ્ટમ્	અલાવિષ્ટ
૩ ંે „	અલાવીન્	અલાવિષ્ટામ્	અલાવિષ્ઃ

અ+લૂ+ઈન્-લૌ+ઈન્ ૨૦૩ પૃં ૬ (અ) પ્રમાણે-અલાવીન્.

આત્મને ૫૬.

૧ લો પુ.	અલવિષિ	અલવિષ્વહિ	અલવિષ્મહિ
૨ ંે „	અલવિષ્ઠાઃ	અલવિષ્ઠાથામ્	અલવિધ્વમ્-દ્વમ્
૩ ંે „	અલવિષ્ટ	અલવિષ્ઠાતામ્	અલવિષત

અ+લૂ+ ડ્ઘ-લૂ-લૌ ૨૦૪ પૃં ૧૩ પ્રમાણે-અલવિષ્ટ.

૧. પ્રહ્ અનિટ હોવાથી ચોથો પ્રકાર પામેછે:—અ+પ્રહ્+સીન્-પ્રાહ્
૨૦૩ પૃં ૫ પ્રમાણે-પ્રાપ્ ૬૪ પૃં ૫ પ્રમાણે-પ્રાક્-૬૦ પૃં ૮. પ્રમાણે-પ્રાક્
+સીન્ માર્ગોપ૦ ૭૫ પૃં * નોધ પ્રમાણે-અપ્રાક્ષીન્. દ્વિ. વ. અ+પ્રહ્+સ્તામ્
-પ્રાહ્+તામ્ ૨૦૩ પૃં ૧ પ્રમાણે-પ્રાપ્+તામ્-પ્રાણમ માર્ગોપ૦ ૨૦ પૃં* નોધ
પ્રમાણે-અપ્રાણમ. પ્. વ. અપ્રાક્ષુઃ. ૨. પુ. અપ્રાક્ષીઃ-અપ્રાણમ્-અપ્રાણ. ૧. પુ.
અપ્રાક્ષમ્-અપ્રાણ-અપ્રાણમ.

૨. ત્વ-ંમિક રૂપ અતૂપત ૧૯૦ પૃં ૪. (આ) પ્રમાણે થાયછે. ૯૫ પૃં ૬.
પ્રમાણે ધાતુને ઙ વિકલ્પે લાગેછે, તેથી તેને ચોથો અને પાંચમા બન્ને પ્રકાર
લાગેછે. અ+ત્વ+સીન્-ત્રપ ૧૧૪ પૃં ૪. પ્રમાણે વિકલ્પે થાયછે-ત્રાપ્ ૨૦૩
પૃં ૫. પ્રમાણે-અત્રાસીન્; ત્રપ્-ત્રાપ્ ૨૦૩ પૃં ૫. પ્રમાણે-અત્રાપ્સીન્; દ્વિ. વ.
અત્રાપ્તામ્ અને અત્રાપ્તમ્, કેમકે મનો ૨૦૩ પૃં ૧. પ્રમાણે લોપ થાયછે.
પાંચમા પ્રકારનું રૂપ અતૂપત થાયછે. ંમમાં ગુણ ૨૦૪ પૃં ૬. પ્રમાણે
થાયછે; દ્વિ.વ. અતૂપિષ્ઠમ વિગેરે. આ પ્રમાણે આ ધાતુનાં ચાર રૂપો
થાયછે. દૃષ્ટનાં રૂપાખ્યાત આજ પ્રમાણે થાયછે.

૩. ત્વજ-અ+ત્વજ+સીન્-ત્વાજ ૨૦૩ પૃં ૫. પ્રમાણે-ત્વાક્ માર્ગોપ૦ ૭૪ પૃં

†નોધ પ્રમાણે-ત્યાક્+ષીન્-માર્ગીપ૦ ૭૫૫૦*નોધ પ્રમાણે-અત્યાક્ષીન્. દ્વિ. વ. અત્યાક્તામ, આમાં ૨૦૩૫૦ ૧. પ્રમાણે સ્ નો લોપ થાયછે.

૮. દહ-અ+દહ+સીન્-દાહ ૨૦૩૫૦ ૫. પ્રમાણે-દાષ ૬૧૫૦ ૫. પ્રમાણે-ધાષ ૬૧૫૦ ૭. પ્રમાણે-ધાક માર્ગીપ૦ ૫૫૦ †નોધ પ્રમાણે-અત્યાક્ષીન્; દ્વિ. વ. અ+દહ+સ્તામ-અ+દાહ+સ્તામ. પહેલાં તે સ્ લોપાયછે, ઐઠલે અ+દાહ+તામ-દાષ+તામ ૬૧૫૦ ૫. પ્રમાણે-દાષ+ધામ્ ૫૬૫૦ ૨. પ્રમાણે-અદા-ધામ્ ૬૧૫૦ ૬. પ્રમાણે; બ. વ. અધાહુ:.

૫. વસ-અ+વસ+સીન્-વાસ -વાત્ ૧૧૫૫૦ ૧. પ્રમાણે-અવાસીન્; દ્વિ. વ. અ+વાસ+સ્તામ્ અહિં ૨૦૩૫૦ ૧. પ્રમાણે સ્તામ્ ના સ્ નો લોપ કરતાં પહેલાં વસ ના સ્ નો ત્ કરવો-અવાસામ.

૯. વહ-અ+વહ+સીન્-વાહ-વાદ ૫૬૫૦ ૧. પ્રમાણે-વાક ૬૦૫૦ ૮. પ્રમાણે-વાક+ષીન્-અવાક્ષીન્. દ્વિ. વ. અ+વહ+સ્તામ-વાહ+તામ-વાદ+તામ-વાદ+ધામ્ ૫૬૫૦ ૨. પ્રમાણે-વાદ+દામ્-વાદામ ૫૬૫૦ ૨. પ્રમાણે-અવોદામ્ ૧૦૬૫૦ ૨. પ્રમાણે. આવાજ ફેરફાર તમ,ત, અને આત્મનેપદ ત, યાસ્, અને ધ્વમ્ પર છતાં થાયછે.

૭. રૂઢ ઉભયપદી છે. ૧૬૦૫૦ ૪. (આ). પ્રમાણે ઐનાં અદ્યતનભૂતકા-ગતું ઐક રૂપ અરુઢત્ થાયછે. ખીજું રૂપ અ+રૂઢ+સીન્-રૌઢ ૨૦૩૫૦ ૫. પ્રમાણે રૌન્ માર્ગીપ૦ ૫૦૫ †નોધ પ્રમાણે-અરૌસીન્. દ્વિ. વ. રૌઢ+સ્તામ્-રૌઢ+તામ; સ્ લોપયો તેથી-રૌઢ+ધામ્ ૫૬૫૦ ૨. પ્રમાણે-રૌઢામ્ ૬૧૫૦ ૬ પ્રમાણે-અરૌઢામ્. બ. વ. અરૌસુ: આ. અ+રૂઢ+સ્ત, સ્ લુપ્ત થયો ઐઠલે રૂઢ+ત-પછી ઉપર પ્રમાણે રૂઢ-અરૂઢ. દ્વિ. વ. અરૂસાતામ્; બ. વ. અરૂસત.

૮. લમ્ આ.-અલમ્+સ્ત-લમ્+ત-લમ્+ધ-લબ્ધ-અલબ્ધ; દ્વિ. વ. અ+લમ્+સાતામ્-અલસાતામ્ માર્ગીપ૦ ૫૫૦*નોધ પ્રમાણે.

૯. સ્થલ-અસ્થાલીન્ ૨૦૩૫૦ ૬. (આ) પ્રમાણે; નદ્-અનદીન્-અનાદીન્ ૨૦૩૫૦ ૭. પ્રમાણે; નન્દ-અનન્દીન્.

૧૦. સૃજ્-અનિદ્ છે. ઐઠલે ૪ થો પ્રકાર લેછે;-અ+સૃજ્+સીન્-સૃજ્ ૧૧૪૫૦ ૪. પ્રમાણે-સ્રાજ્ ૨૦૩૫૦ ૫. પ્રમાણે-સ્રાષ્ ૬૮૫૦ ૯. પ્રમાણે-સ્રાક્ ૬૦૫૦ ૮. પ્રમાણે-સ્રાક્ર+ષીન્ માર્ગીપ૦ ૭૫૫૦*નોધ પ્રમાણે-અસ્રાક્ષીન્.

૧૧. વૃ ઉ. સેદ્ છે તેથી પાંચમો પ્રકાર ગ્રહણ કરેછે: ૫. અવારીન્. આ-ત્મનેપદીહોય ત્યારે ૨૦૨૫૦ ૨. (દ) પ્રમાણે ચોથો અને પાંચમો બન્ને પ્રકાર

ले छे. अ + वृ + स्त - अ + वृ + त २०४५० ११. प्रभाणि - अवृत; अ + वृ + इष्ट - वर + इष्ट २०४५० १३. प्रभाणि - अवरिष्ट; - वर + ईष्ट (विकल्पे ११४५० ३. प्रभाणि - अवरीष्ट.

१२. अभि + इ अनिष्ट छे. अ + इ ले योथा प्रकाश ले छे; अभि + आ + इ + स्त - अभि + आ + ए + स्त - अभि + ए + स्त - अ + इष्ट; अथवा अभि + अ + गा + स्त - गी, + स्त ११६, ५० २. प्रभाणि - अभ्यगीष्ट.

दुष्टाञ् शब्दान्मा प्रयुक्ष्महि स्तेच्छाश्च मा भूमेत्यध्येयं व्याकरणम् ।
ओदनं शाकांश्च सूदा अपाक्षुरतोऽधुना सर्वान्ब्राह्मणान्भोजय ।

कनिष्ठं पुत्रमहमब्रुवं पुत्रक कुसुमपुरं गत्वा तत्रैकस्मिन्गृहे मया
निक्षिप्तं धनमास्ते तद्रूपाण । सोऽगच्छत् । निवृत्य च मामब्रवी-
त्तात भ्रातरो मे तत्रागत्यास्मभ्यमेतद्धनं पितादादिति वदन्तः
सर्वमेव तदादिषत ।

यत्त्वं सत्यमवादीस्तत्तुभ्यमहमेतद्भवां शतं ददामि ।
त्वमात्मनः पूर्वभार्यामत्याक्षीरन्यां च पर्यगैषीरिति यदश्रौषं तत्किं
सत्यम् ।

मुग्धाकृतिरतीव प्रियश्चावयोः शिशुरमृतेति शोकाविकलोज्झं भार्या
च मे । परं तु किं वृथाशोकं सत्यमेव तद्यत्कविराह ।
कश्चैकान्तं सुखमुपगतो दुःखमेकांततो वा
नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ।

ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्रमासत । ते कवषमैलूषं सोमादनयन्दास्याः
पुत्रः कितवोऽब्राह्मणः कथं नो मध्येऽदीक्षिष्टेति ।
साचिव्ये मामेवान्यान्सर्वाननादृत्य राजाऽयौक्षीदतोऽभियुक्तेन मनसा
मया कार्यमनुष्ठेयम् ।

अस्मिन्क्षेत्रे विपुलं धान्यमवाप्तम् ।

अङ्गीकृतं महत्कार्यं पारयितुमक्षमा वयमुदन्ताहम् ।

अखिला मनोरथा मेऽफालिषुरतोऽहं सुखमस्वाप्तं न किञ्चिदवेदिषम् ।
किं नाद्याप्यभिरथमद्राष्ट प्रत्यहं त्रिरनेन मार्गेण स नीयते ।

मुक्तकेशीं मां दृष्ट्वा दुर्योधनस्य भार्या भानुमत्यहसीत्तन्मे दहति देह-
मित्यब्रवीद्गीमं द्रौपदी ।

असमर्थोऽयमर्जुनो धार्तराष्ट्रैः सह योद्धुमतः सङ्ग्रामाद्भयवर्तिष्ठेति
जना नृयुः ।

भार्या मे पुत्रमसविष्ट ॥ अतो जातकर्मादिसंस्काराणां संभारान्क-
रोमि ।

अधुनैव सोऽत्रागत्यार्यं पुरुषः सुविनीतोऽयं दुर्विनीत इति बहु प्राला-
पीत् । मैत्रं पुनः प्रलपीदित्येकदा तं भृशं ताडय ।

अस्माभिराज्ञप्तः पौराणिकः पुराणकथाः कथयितुमारब्ध तंदेहि
श्रोतुम् ।

परिचारकं मे दन्दशूकोऽदाङ्गीतत्त्वरस्व भिषजं गत्वौषधमानय ।
इयन्तं कालमुद्यमं कुर्वन्नपि सुखं नालप्सि तस्मान्नियतिर्बलीयसी ।
महता प्रयत्नेन तेन संचितं धनमद्भुतास्तस्मात्पापोऽसि गर्हणीयच-
रितोऽसि ।

तेऽभ्यगुर्भवनं तस्य सुप्तं चैक्षिषताथ तम् ॥

अवोचत्कुम्भकर्णस्तं वयं मन्त्रेऽभ्यधाम यत ।

न त्वं सर्वं तदध्रौषीः फलं तस्येदमागमत् ॥

प्राज्ञवाक्यान्यवामस्था मूर्खवाक्येष्ववस्थिताः ।

अध्यगीष्ठाश्च शास्त्राणि प्रत्यपत्था हितं न च ॥

मूर्खास्त्वामववञ्चन्त ये विग्रहमचीकरन् ।

अभाणीन्माल्यवान्युक्तमक्षंस्थास्त्वं न तन्मदात् ॥

ततोऽक्रन्दीहशचीवस्तमाशिश्चसदिन्द्रजित् ।

निरयासीच्च संक्रुद्धः प्रार्थितश्च स्वयंभुवम् ॥

सोऽलब्ध ब्रह्मणः शस्त्रं स्यन्दनं च जयावहम् ॥

प्रोदपाति नभस्तेन स च प्रापि महागिरिः ।

यस्मिन्नज्वालिषूँ रात्रौ महौषध्यः सहस्रशः ॥

एतं ह वा ऐन्द्रं महाभिषेकुं व्यासिष्ठः सात्यहव्योऽत्यरातये जानंतपये
प्रोवाच । तस्माद्दत्यरातिर्जानंतपिरराजा* सन्विद्यया समन्तं सर्वतः

* सभासने अन्ते आबिला डेल्लाड शान्तेभां अन्त्य वष्टेभां ने ३२३२ थायजे ते अ अथवा अन् पूर्वपद
देखे अथवा तत्पुत्र सभासभां अन्ते नभ न-पुत्रभां यथा नथी.

પૃથિવીં જયન્પરીયાય । સ હોવાચ વાસિષ્ઠઃ સાત્યહવ્યોઽજૈષ્ઠીર્વે
સમન્તં સર્વતઃ પૃથિવીં મહન્મા ગમયેતિ । સ હોવાચાત્યરાતિ-
ર્જાનંતપિર્યદા બ્રાહ્મણોત્તરકુરુઃ સ્ત્રયેયમથ ત્વમુ હૈવ પૃથિવ્યૈ*
રાજા સ્યાઃ સેનાપતિરેવ તેઽહં સ્યામિતિ । સ હોવાચ વાસિષ્ઠઃ
સાત્યહવ્યો દેવક્ષેત્રં વૈ તત્ર વૈ તન્મર્ત્યોં જેતુમર્હત્યદ્રુક્ષો† વૈ મ ‡આઝ્ત
ઇદં દદ ઇતિ । તતો હાત્યરાતિં જાનંતપિમાત્તવીર્યં નિઃશુક્રમ-
મિત્રંતપનઃ શુભિણઃ શૈબ્યો રાજા જઘાન ।

૧. શત્રુઓએ વીસ ગામ આપ્યાં છે. (દહ) અને હવે રાજાની-
તરફ કુચ કરે છે.

૨. પાંજરામાં પુરેલાં પંખીઓ બધાં ઉડી ગયાં છે. (ઉડ+ડી આ.)

૩. જે મિત્રોની હું આટલો ખર્ચો વખત વાટ જોતો હતો તેઓ
આવ્યા છે. (આ+ગમ્ અથવા આ+ઙ) અને તેઓ ગાડીમાંથી હમણાંજ
ઉતર્યાં (અવ+તૃ).

૪. વાડીમાં ઝોડોની ડાળીઓ અમોએ કાપી નાખી છે. (કૂ અથવા
હિહ).

૫. તેઓએ ખેતીવાડીના કામ માટે સિંધુની જોડે સંબંધ રાખતી
ધણી આઈઓ ખોદી છે. (ચત્ર).

૬. જ્યારે તે ઝમ્મ બાલ્યો (વચ) કે દશ દિવસમાં હું સંસ્કૃતપણિડત
યઈશકું ત્યારે હું હસ્યો (સ્મિ).

૭. યજ્ઞદત્તે થોડા દિવસ ઉપર પોતાના દીકરાનું જનોઈકર્ણું (કુ,
વિ+ધા અથવા અનુ+સ્યા). તે પ્રસંગે તેણે બ્રાહ્મણને બહુ દક્ષિણા
આપી (દા).

૮. મદદ માટે પોતે ગોવિન્દને બોલાવવા માણસ મોકલ્યું છે. એ
તેમને હમણાંજ સાંભર્યું (સ્મૃ).

૯. ખીતા મા (મી મા સાથે) આ તમે મેં આગળ જુવો છો. તે નાગ
નથી પણ દોરડું છે.

* અર્થથી ચઢીતા અર્થમાં વપરાઈ છે.

† આ દેકાણે દુહા ને સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે સાતમે પ્રકાર લગાડ્યો છે અને તેના દ્વે નો ધ્વ થયો નથી.

‡ વેદની આપોમાં ઉપસર્ગ દ્વિપાદની પૂર્વે લાગેલો આવતો નથી, એઓની વચ્ચે ખીછ શબ્દો પણ આવે.

૧૦. અંગ્રેજોએ અણિવાન કીતુરીઓને મારી નાખ્યા છે. (વધ) અને દેરાને પાછો વરા કીધો છે. (વન+જિ).

૧૧. તેના નિરંતર ઘેર એસી રહેવાથી અને કંઈ પણ કામ નહીં કરવાથી ગરીબાઈ અને ધણા દુઃખકારક રોગો નિપળ્યાં છે. (જન્ અથવા નિસ્+પદ).

૧૨. જે ધરેણાં મેં તમને કરવાનાં કહ્યાં હતાં તે તમે કર્યાં છે. (કૃ) ? જો તમે કર્યા હોય તો મને બતલાવો.

૧૩. રાજના મોજણીદારોએ હજી જમીન માપી નથી. (મા).

૧૪. હવે આ કાગળો કરા કામના નથી, માટે તે બધા અમે ફાડી નાખ્યાં છે. (દૃ).

૧૫. તેણે ઝોસડ વાટચું છે (હુદ), વાસણ ખાલી કર્યું છે (ચિ), તેમાં તે (ઝોસડનો) ભુક્કો નાખ્યો છે. (નિ+ક્ષિપ), પાણી રેડ્યું છે*, અને તે દેવતા ઉપર મૂક્યું છે.

૧૬. ગોવિન્દની ઇચ્છાએ પૂર્ણ થઈ છે. (તૃપ્), અને હવે તે સુખી છે.

૧૭. તેણે સંસાર તબ્યો છે. (પરિ+વ્રજ) અને હવે સંન્યાસી થયો છે. (પરિ+વ્રજ).

૧૮. તેઓએ કાલે જે ધન આપ્યું તે હજી અમે અંગીકાર કીધું નથી. (પ્રતિ+ગ્રહ).

૧૯. તેઓએ પોતાના રાજને ઇમાનદારીથી સેવ્યો છે. (સેવ).

૨૦. વેપારીઓએ બજારમાંથી સઘળું રૂપરૂપી લીધું છે. (પરિ+ક્રી) અને તે વિલાયત મોકલી દીધું છે. (પ્ર+હિ).

૨૧. વાંદરાઓએ ઘરનું છાપરે ભાંગી નાખ્યું છે. (મજ્).

૨૨. તે ભાઈઓએ ઘરડાઓની મીલકત વેદેથી લીધી છે. (વિ+મજ).

૨૩. મેં લોકોનાં સઘળાં મહેણાં શાન્તરૂપિ સહન કર્યાં છે. (સહ) અને અખંડ રાજ ચલાવવાનો જીભો વેઠ્યો છે. (વહ).

૨૪. તે જે રાજઓએ લડાઈને માટે પોતાનાં લશ્કરો સજ્જ કર્યાં છે. (સમ્+નહ).

* જલેન પૃ અથવા સિચ્ નિ નેડે, વાપરે નિ પછી સિચ્ આવે ત્યારે વિચ્ થાય છે.

શબ્દકોશ ૨૪.

અક્ષમ પુ. સ્ત્રી. ન. અશક્ત.

અગ્નિરથ પુ. આગગાડી.

અભ્યગતિ પુ. એક ક્ષત્રિયનું નામ છે.

અનુષ્ટેય સ્થાનો વિધ્યર્થ કૃ. અનુ સાધ્ય કરવાનું.

અમિત્ર પુ. રાત્રુ.

આજ્ઞા કર્મણિ બ્ર. કૃ. હુકમ કીધેલું.

આત્મ પુ. સ્ત્રી. ન. આ અને દત્ત (દા 'આપયું' નો કર્મણિ બ્ર. કૃ.) પરથી, લઈ લીધેલું.

આમ સર્વ જોડે, યમસમારંભ કરવો, ધણા યમો અનુક્રમે કરવા.

અનરકુરવઃ પુ. બ. વ. હિમાલયની પેલી મેરના દેશનું નામ છે (ધણું કરીને આર્યલોકનું અસલ સંસ્થાન એ હતું).

અપરિ ક્રિ. વિ. ઉપર.

અકાન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. એકસરખું.

અકાન્તતઃ ક્રિ. વિ. એક સરખી રીતે.

એલૂષ પુ. હાલપાનો પુત્ર.

ઔષધ ન. ઔસડ.

કવચ પુ. પુરૂષનું નામ છે.

કિતવ પુ. ઠગ, અપ્રમાણિક પુરૂષ, ઉચાપત કરનાર.

કુસુમપુર ન. રોહિરનું નામ છે.

જયાવહ પુ. સ્ત્રી. ન. જય લાવનાર.

જાતકર્મન ન. જન્મક્રિયા, જન્મ-વખતે કરવાનો સંસ્કાર.

જાનંતરિ પુ. જનંતપનો પુત્ર.

જાન પુ. જુલમ કરનાર. જુલમી.

તૃષ્ટ ગ. પ. સંતુષ્ટ થવું, તૃપ્ત થવું.

દંઙ ૧ ગ. બ. ડંખવું, કરડવું.

દન્વશુક પુ. સર્પ.

દશા સ્ત્રી. અવસ્થા, રિયતિ.

દહ ૧ ગ. પ. બાળવું.

દીક્ષ ૧ ગ. આ. પવિત્ર કરવું અને તેથી કરીને યમ કરવા યોગ્ય કરવું.

દુર્વિનીત પુ. સ્ત્રી. ન. વિનયરહિત, એઅદબ.

દૃ ૬ ગ. આ. આ જોડે, માન આપવું, આદરવું.

દેવક્ષેત્ર ન. દેવભૂમિ.

નિયતિ સ્ત્રી. નસીબ, પ્રારબ્ધ.

નિઃશુક પુ. સ્ત્રી. ન. સત્વવગરનું, શક્તિહીન.

નીચઃ ક્રિ. વિ. નીચે.

નેમિ સ્ત્રી. પેડાનો ધેર.

પત્ત પ્ર + ઉદ્ જોડે, ઉડવું.

પદ્ પ્રાપ્તિ જોડે, બાણવું, સમજવું,

અંગીકાર કરવો, કરવું, આચરવું.

પિરાણિક પુ. પુરાણી.

ફલ્ ૧ ગ. પ. ફળવું, ફત્તેહ પામવી.

મજ્ઞ ૧ ગ. ઉ. વિ જોડે, વેહેંચવું,

ભાગ કરવા.

માનુમતી સ્ત્રી. ધૃતરાષ્ટ્રના મોટા દીકરા
દુર્યોધનની વહુ.
મન્ અવ જોડે, અવગણના કરવી.
મહત્ ન. તેજ, મોટાઈ.
માત્યવન પુ. રાક્ષસનું નામ છે, એ
રાવણની માનો આપ હતો.
મુક્તકેશી સ્ત્રી. ધુટા કેશવાળી.
મુગ્ધાકૃતિ પુ. સ્ત્રી. ન. રૂપાળી આકૃ-
તિવાળું, રમ્યાકૃતિ.
મ્લેચ્છ પુ. મલેછ.
ભૂ ૧ ગ. ૫. પ્ર જોડે, બોલીયું,
બકબકયું.

વચ્ચ ૧૦ ગ. આ. ડગયું.
વાસિષ્ઠ પુ. વસિષ્ઠનો વંશજ.
શાક પુ. શાક.
શુષ્મિણ પુ. સ્ત્રી. ન. રાક્ષિતમાન.
શૈભ્ય પુ. રાજનું નામ છે.
શોકવિકલ પુ. સ્ત્રી. ન. શોકમાં મગ્ન,
શોકથી આવરે.
સત્ર ન. યજ્ઞનો સમારંભ.
સરસ્વતી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.
સાત્ત્વિય ન. પ્રધાનપાણું.
સાત્યહવ્ય પુ. ગૌરનું નામ છે.
સુવિનીત પુ. સ્ત્રી. ન. નમ્ર.

અખંડ અવિરતમ્ કિ. વિ.
અગિવાન શીતુરી પ્રધાનરાજકોહિન પુ.
અમાનદારીથી મત્તયા, નિષ્ઠયા.
અમાસડ ઔષધ ન., ઔષધ સ્ત્રી.
(અમાસડમાં કામે લાગે એવી
વનસ્પતિ, સામાન્ય રીતિ
વનસ્પતિ).
કાગળ પત્રક ન.
આઈ કુલ્યા સ્ત્રી.
ખેતીવાડીના કામ માટે કૃષિહેતો,
કૃષિકર્મેણ.
ગરીઆઈ દારિદ્ર ન., દુર્ગતિ સ્ત્રી.
ધરડાએનું પિતૃવેતામહ પુ. સ્ત્રી. ન.
છાપડે છદિસ, પટલ ન.
દુઃખકારક વ્યથાકર પુ. સ્ત્રી. ન.,
વીઠાકર પુ. સ્ત્રી. ન.
નાગ કાળિન્ પુ., નાગ પુ.

પુરેલું નિયન્ત્રિત કર્મણિ બુ. ફ., નિવજ્ઞ
કર્મણિ બુ. ફ.
પાંજરે પજ્જર પુ.
ખજર પળ્યવીથિકા સ્ત્રી., આપણ પુ.
બુકો કોદ પુ., તૂર્ણ ન.
મીલકત રિક્ત ન., વિત્ત ન.
મેદાણું ઉપાલમ્મ પુ.
મોજણીદાર મૂમાપક પુ.
યમદત્ત યજ્ઞદત્ત પુ.
રાજ અબાવવાનો જુઝ્મો રાજ્ય-
હુરા સ્ત્રી.
રાજધાની રાજધાની સ્ત્રી.
રૂ તૂલ પુ., વિત્ત પુ.
રોગ વ્યાધિ પુ.
વેપારી વણિજ્ પુ.
સંબંધ રાખતું સંગત બુ. ફ., સંગચ્છમાન
વર્તમાન ફ.

ભાગ ૨.

આશીર્વાદાર્થ.

૧. આ અર્થના પરસ્મૈપદ પ્રત્યય હ્રસ્તનાવૃત્તકાળના પ્રત્યયોની પૂર્વે યામ્ લગાડાયથી થાયછે. ત્રીજા પદ્યનું આહુવચન યામ્ છે, અને ત્રીજા અને ખીજા પદ્યના એકવચનના પ્રત્યય ત્ અને સની પૂર્વે યામ્ના સના લોપ થાયછે.

૨. આત્મનેપદ વિધ્યર્થ પ્રત્યયની અને તેમાં ત્ અને ય આવેછે તેની પૂર્વે સ ઉમેરવો. આ પ્રમાણે જે પ્રત્યય થાય તે આત્મનેપદ આશીર્વાદાર્થ પ્રત્યય સમજવા. ધીધમ્ નું ૯૫૫૦ ૪ માં કહેલી હકીકત હોય ત્યારે ધીધમ્ થાયછે.

૩. પરસ્મૈપદ પ્રત્યયો અવિકારક છે, અને આત્મનેપદ પ્રત્યયો વિ-કારક છે.

પરસ્મૈપદી રૂપો વિશેના નિયમો.

૧. ૧૫ પાઠમાં ભાગ ૨ માંના ૨. (અ). (આ). (ઇ). (ઉ). (ઊ). અને (એ) નિયમો અહિં પણ લાગુ પડેછે.

૧૨૧૫૦ ૨. (ઇ). કલમમાં કહેલા ધાતુઓના અન્ત્ય સ્વરનોંદ થાયછે.

૬. ખીજા આકારાન્ત ધાતુઓના આગી પૂર્વે સંયુક્તવ્યંજન આવે તો તેના આનો વિકલ્પે દ થાયછે; જેમકે ગ્લે ધાતુ ઉપરથી ગ્લેયાન્ - ગ્લયાન્, ગ્લેયાસ્તામ્-ગ્લયાસ્તામ્ વિગેરે.

આત્મનેપદી રૂપો.

૩. સેદ્ધ ધાતુની પછી પ્રત્યય પૂર્વે દ મુકવામાં આવેછે. અને વેદ્ ધા-તુઓ પછી વિકલ્પે દ મુકાય છે.

૮. દીર્ઘ ઋકારાન્ત ધાતુ, જો (હ્રસ્વ) ઋની પૂર્વે સંયુક્તવ્યંજન આવે તો (હ્રસ્વ) ઋકારાન્ત ધાતુઓ, અને વૃ વિકલ્પે દ લેછે; જેમકે વૃ ઉપરથી વરિષીઠ, વૃષીઠ (નીચેની કલમ જુઓ), અને સ્તૃ ઉપરથી સ્તરિષીઠ, સ્તૃષીઠ.

૯. જ્યારે પ્રત્યયની પૂર્વે દ આવતો નથી ત્યારે અન્ત્ય ઋ અથવા ઋનો, અથવા ઉપાન્ત્ય સ્વરનો ગુણ થતો નથી; જેમકે હ ઉપરથી હરીઠ, સ્તૃ ઉપરથી સ્તરિષીઠ, સ્તૃષીઠ, અને મુચ્ નું મુક્ષીઠ.

૧૦. ગણકાર્યરહિત કાળ અને અર્થનાં કર્મણિ અથવા ભાવે રૂપો કરવાને માટે તયાર કરેલા અંગને આત્મનેપદ પ્રત્યયો લગાડવાનો સામાન્ય નિયમ આ કાળમાં પ્રભુ લાગુ પડેછે. વળી ૧૨૧ પૃ ૩ કલમ પણ આ અર્થમાં લાગુ પડેછે.

કૃ

પરમૈપદ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	પ.વ.
૧ લો પુ.	ક્રિયાસમ	ક્રિયાસ્વ	ક્રિયાસ્મ
૨ એ „	ક્રિયાઃ	ક્રિયાસ્તમ્	ક્રિયાસ્ત
૩ એ „	ક્રિયાત્	ક્રિયાસ્તામ્	ક્રિયાહ્:

આત્મનેપદ.

૧ લો પુ.	કૃષીય	કૃષીવહિ	કૃષીમહિ
૨ એ „	કૃષીષ્ઠાઃ	કૃષીયાસ્થામ્	કૃષીદ્વમ્
૩ એ „	કૃષીષ્ઠ	કૃષીયાસ્તામ્	કૃષીરન્

(અ). પ્રત્યેકને લાગુ પડતા નિયમો આપી નીચેનાં રૂપો સમજાવો:—
 દિક્યાન્, દિક્ષીષ્ઠ, રુધ્યાન્, રુન્સીષ્ઠ, ઉચ્યાન્, સ્મર્યાન્, સ્તર્યાન્, નીયાન્, નેપીષ્ઠ, દેયાન્, દાસીષ્ઠ, ઘાક્ષીષ્ઠ ગાહિર્વીષ્ઠ, પ્રેયાન્, પ્રાયાન્, તીર્યાન્, પૂર્યાન્, ઉચ્ચાન્, વક્ષીષ્ઠ, મોદિર્વીષ્ઠ, મુક્ષીષ્ઠ, દુષ્ચાન્.

(આ). નીચેના ધાતુઓનાં આશીર્વાદાર્થ રૂપો આપો.—

હ, હૃ, વણ, યજ્ઞ, સહ, નહ, રહ, લિહ, વન્ધ, લૈ, હા, મિદ્, મૂ, વૃત્, રત્, દુ, લૂ, સો, સ્તુ, ર, શાસ.

પાઠ ૨૫.

• ઇચ્છાદર્શક રૂપ.

૧. (અ). ૧૧ પાઠમાં અને ૧૯૨ પૃ ૩ કલમમાં આપેલા સામાન્ય નિયમો પ્રમાણે ધાતુ દ્વિર્ભાવ પામેછે અને પછ તેને સ પ્રત્યય લાગેછે. ગણકાર્યવિરિષ્ઠ કાળોમાં સ્ માં થ ઉમેરાયછે.

(આ). અભ્યાસમાં થ ને બદલે હ થાયછે.

૨. ધાતુ સેદ છે, કે ખનિદ છે તે ઉપર નજર રાખી સ્ત્રી પદેલાં કે મુકવી કે ન મુકવી, પરંતુ નીચેના અપવાદ ધ્યાનમાં રાખવા.

(અ). ગ્રહ, ગુહ, અને જે ધાતુને છેડે (હસ્ત કે દીર્ઘ) કે વર્ણ હોય તેને કે લાગતી નથી; જેમકે જિષ્ણતિ, બુભૂણતિ.

(આ). દૃ આ., ધૃ આ., કૃ, શૃ, આટલા છૂટા ગણના ધાતુઓ, અને સ્મિ, પ્ર આ., અજ્ઞ, પ્રચ્છ, ક, અને અજ્ઞ ઓછામાં કે લાગેછે; જેમકે પ્રવૃત્તિષ્ણતિ, દિશરિષ્ણતિ, વિગેરે.

(ઇ). ક્ર અથવા ક્વ અને હોય ઓછામાં ધાતુઓ, અને વૃ, ધમ્, શ્રિ, યુ, મૃ, અને જપ્ ને કે વિકલ્પે લાગેછે; જેમકે દિવ*ઉપરથી દુશ્ણતિ અથવા દિ-દેવિષ્ણતિ; શ્રિ ઉપરથી શિશ્રીષ્ણતિ અથવા શિશ્રિષ્ણતિ, વિગેરે.

૩. નીચેના અપવાદ ધ્યાનમાં રાખી ગુણ વિશેના સામાન્ય નિયમોનું ધાતુને લગાડવા:—

(અ). ધાતુમાં જે સ વધેછે તેની પૂર્વે કે ન આવે તો કે, ઉ, ક (ત્રણે હસ્ત કે દીર્ઘ) જે ધાતુને અન્તે અથવા ઉપાન્તે આવ્યા હોય ઓછામાં ધાતુઓના સ્વર ગુણ પામતા નથી; જેમકે બુભૂણતિ, નિનીષતિ.

(આ). હૃદ, વિદ, અને સ્પૃ ગુણ પામતા નથી; જો સ્ત્રી પૂર્વે કે આગમ આવે તો જે ધાતુને ઉપાન્તે (હસ્ત) કેડે કે હોય અને આદિઓ કોઈ પણ વ્યંજન હોય અને અન્તે ય કે વ શિવાય વ્યંજન હોય તે ધાતુ વિકલ્પે ગુણ પામેછે; જેમકે હૃદિષ્ણતિ, મુસદિષ્ણતિ અથવા મુસોદિષ્ણતિ વિગેરે.

૪. જ્યારે સ્ત્રી પૂર્વે કે લાગતી નથી ત્યારે સ્વરાન્ત ધાતુનો સ્વર દીર્ઘ થાયછે; જેમકે જિ 'જિતવું' ઉપરથી જિગીષતિ. હન નો પણ અલંબાયછે.

૫. (અ). ગ્રહ, સ્વપ, અને પ્રચ્છ ના ર અને વ નો ક અને ઉ થાયછે; જેમકે સુષુપ્તિ (૧૦૫ પૃ ૬ જુઓ).

(આ). અભ્યાસમાં હૃન્ ના ય નો કે થાયછે.

(ઇ). નીચેના ધાતુના સ્વરને બદલે કે થાયછે, અને ધાતુ દ્વિભાવ પામતા નથી:—

મિ, મી, મા, દા, ધા, અને દા, ધા ઓછામાં ૩૫ ધરનાર ખીજી ધાતુઓ, રમ્ લમ, શક્, પત્, પદ, આ ધાતુઓ મધ્યે જે ઓછામાં અન્તે સ્વર છે, તેઓમાં તે વધારાયછે.

(ધી). આપ નું ઇચ્છાદર્શક રૂપ રૂપિતિ થાયછે, અને જાપ નાં રૂપિતિ અને જિજ્ઞાસવિષયિતિ થાયછે.

(ઉ). દમ્ભ નાં ત્રણ રૂપ થાયછે, ધિપ્તિ, ધીપ્તિ, દિદમ્ભિષતિ. તન્*નાં તિતાસતિ, તિત્સતિ, અને તિતનિષતિ થાયછે; અને પત્નાં પિત્સતિ અને વિપતિષતિ થાયછે.

(ઊ). પૂ આ. નું વિપવિષતે અને યુ નું વિયવિષતિ થાયછે.

(ઐ). ક નું અરિરિષતિ થાયછે, અને પ્રતિઉપસર્ગપૂર્વક રૂપો નાં અર્થે 'આતરી કરવી' અર્થ હોય ત્યારે પ્રતીષિષતિ થાયછે. રૂ 'જય' ના અર્થમાં ગમ્ આદેશ લેછે.

(ઐ). અભ્યાસની પછી જિ ના જ નો ગ્ થાયછે, હિ અને હનના હનો ષ અને ચિ ના ચ્નો વિકલ્પે રૂ થાયછે.

૬. પ્રેરકનાં અથવા દશમા ગણનાં અંગ ઉપરથી ઇચ્છાદર્શક રૂપ સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે થાયછે.

૭. ૧૯૨ પૃ ૪ કલમ પ્રેરકનાં અને દશમા ગણના ધાતુનાં અંગ ઉપરથી ઇચ્છાદર્શક રૂપ કરતી વાપતે લાગું પડેછે.

૮. (અ). મૂળધાતુને જો પદ (પરમૈપદ, આત્મનેપદ, કે ઉભયપદ) લાગેછે તેજ તે ધાતુનાં ઇચ્છાદર્શક રૂપને લાગેછે.

(આ). જ્ઞા, શ્રુ, સ્મૃ, અને દૃશનાં ઇચ્છાદર્શક રૂપો આત્મનેપદી છે.

કૃ+સ-કૃ ૪. પ્રમાણે કેમકે ૨. પ્રમાણે સ્ ને રૂ લાગતી નથી-કીર ૨ પૃ ૮. પ્રમાણે, કેમકે ક્ર નો ૩. (અ). પ્રમાણે યુલુ થતો નથી-ચિકીર ૧. (અ). પ્રમાણે-પછી સ્ નો ષ થયો અને ૧. પ્રમાણે તેને અલગાડ્યો એટલે ચિકીર્ષતિ રૂપ સિદ્ધ થયું.

મૃ ધાતુ ૮. (અ). પ્રમાણે પરમૈપદી છે. મૃ+સ-મૃ-મૂર-મુમૂર-મુમૂર્ષતિ.

મૂ+સ-મુમૂ ૧. (અ). પ્રમાણે-મુમૂર્ષતિ એમાંના સ્ ને ૨. (અ). પ્રમાણે રૂ આપતી નથી અને ૩. (અ). પ્રમાણે યુલુ પામતો નથી.

ગ્રહ+સ-જગ્રહ-જિગ્રહ+સ કેમકે સ્ની પૂર્વે ૨. (અ). પ્રમાણે રૂ આગમ આપતો નથી-જિગ્રહ ૫. (અ)•પ્રમાણે-જિગ્રહ-જિગ્રહ-જિગ્રહ-જિગ્રહ+સતિ-જિગ્રહતિ.

* તન્ અને પત્ આ સ્ પ્રત્યય પર ઝનાં વિકલ્પે સેટ એટલે સેટ છે.

शुत् + स्-दिशुत् ५. (२५). प्रभाणु-दिशोत् अथवा दिशुत् ३. (२५).
प्रभाणु-स् नी पूर्व इ आगम २. प्रभाणु आण्यो अने ८. (२५). प्रभाणु
आत्मनेपद प्रत्यय लाग्या अंष्टले दिशोतिषते अथवा दिशुतिषते.

भिद् + स-बिभिद् १. (२५). प्रभाणु : ३. (२५). प्रभाणु शुलु थतो नथी
अंष्टले बिभित्सति.

८. (२५). ४/२४१६शंक धातुनां रूपने (अंगने) उ लगाउयाथी '४/२४०-
नार' ६शंक नाम अनेछे. आ क्रियावाचक नामो जी० विलङ्कितानुं
नाम (कर्म तरङ्कि) ले छे.; लेभेके चिबीधुं: कटम्.

(२५). आ वधारयाथी आयावाचक नाम अनेछे; लेभेके जिज्ञासा
'आणुयानी ४/२४१'.

प्रारिप्सितस्य ग्रन्थस्याविघ्नपरिसमाप्त्य इष्टदेवतां स्तौति ।
स्वयंवरकाले सीतां लिप्सवो रावणादयो बहवो राजानो विदेहाञ्ज-
गमुः । किं तु रुद्रधनुर्नमयितुमशक्ताः सर्वे भमाशा बभूवुः ।
अभितापसंपदमथोष्णरुचिर्निर्जतेजसामसहमान इव ।
पयसि प्रपित्सुरपराम्बुनिधेरधिरादुमस्तगिरिमभ्यपतत् ॥
ब्रह्मतत्त्वं जिज्ञासमानः कश्चिदाचार्यमुपेत्याध्यापय भो ब्रह्मेत्युवाच ।
तस्यां सभायामेव दुर्योधनं गदाघातेन जिघांसुर्भमिसेनो युधिष्ठिरेण
निवारितः ।

यियक्षमाणेनाहूतः पार्थेनाथ द्विषन्मुग्धम् ।

अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुरासीत्कार्यद्वयाकुलः ॥

प्रासादतलमारुरुक्षुः सोपानपङ्क्तिषु पदं निधत्ते ।

यूरोपीयवैभवं दिदृक्षमाणाः प्रतिसंवत्सरं कतिचिद्भरतखण्डिया अङ्ग-
भूम्यादिदेशानग्निनौकाभिर्गच्छन्ति ।

ब्राह्मणो बुभूषू राजर्षिर्विश्वामित्र उग्रं तपश्चक्रे ।

प्रभूतवर्षणादस्या नद्याः कूलं पिपतिषति । तदस्मिन्मा पदं निधेहि ।

सूर्यवंशसंभवानां राज्ञां यशो जिगाह्युः स्तलिदास आह ।

क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः ।

तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥

મૂરિ ધનમાદિત્તુનાં બલેનાનુગમ્યમાનઃ શરદારમ્મે દિગન્તાઞ્ચિગીષ્ઠ
રઘુરયોધ્યાયાઃ પ્રતસ્થે ।

બદુમુપનિનીષુરાચાર્યઃ સ્વાધિકારસિદ્ધયે કૃચ્છ્રત્રયં કુર્યાન્ત ।
રાજગૃહં પ્રવિવિશુર્કષિકુમારકો હઠાન્નિઃસારિતો દુર્વિનીતૈર્દ્વારપાલૈઃ
આત્મનઃ કૌશલં દિદર્શયિષન્ત્યઙ્ગના મહાન્તં કાલમનૃત્યત્ ।

અર્થયન્તે દ્વિજન્માનો તસ્માદર્થં વિચક્ષવઃ ।

અર્થાપયત્યસૌ સમ્યગ્ દુર્બુદ્ધં વૈદિકં વચઃ ॥

૧. તે કુતરે મરવામાં છે* (મૃ); અને છેડો મા.

૨. તે ઝાડની ડાળી વાળવાને ઇચ્છાતુર હોવાથી (પ્રેરકભેદી નમ્)
તેણે પોતાનો હાથ ઉગામ્યો.

૩. ધણું સખત તોફાન થઈ આવ્યું, સૂર્ય દેખાઈ શકે નહીં એવા
થયો, અને પવન બધાં ઝાડને મૂળથી ઉખેડવા ઇચ્છતો હોય (ઉદ +
મૂહ) અને બધાં ધરનો નાશ કરવા ઇચ્છતો હોય (મજ્ઞ) એવું
દેખાયું.

૪. વિશ્વામિત્રે હજાર વરસ લગણુ તપ કર્યો, અને ત્યાં સુધીમાં તેનું
બધું કાઠું બ્રહ્મના તન્માત્ર તત્ત્વથી દીપતું તેજસ્વી થયું, અને તે પોતાના
અસાધારણ [અમત્કારિક] તેજથી બધી સૃષ્ટિને બાળી નાખવાની
તૈયારીમાં હોય (દહ) એવો દેખાયો.

૫. પોતાનાં સગાં પોતાની સાથે લઢવાને તૈયાર (કુચ્) બેઠીને તેનો
એહેરો શિક્ષા પડ્યો.

૬. આ છેકરું ઉંધાકણું થયું છે (સર્); અને થોડીઆમાં મૂકો
અને હિંડોળી ઉંધાડો.

૭. એક માણસ ખારણે ઉભો છે તે ઘણી અગત્યની બાબતો વિશે
તમારી સાથે વાત કરવા ઇચ્છે છે (વચ્).

૮. જોને સંસારના બન્ધથી મુક્ત થવું હોય (મુચ્) તેણે તત્ત્વ જાણ-
નાર પાસે જવું, બ્રહ્મ જાણખવો, અને તેને વિશે ચિન્તન કરવું.

૯. પુનર્વિવાહની રીત જો દાખલ કરવા ઇચ્છતો હોય (પ્ર + વૃત્ પ્રેર-
કભેદ) તેણે એકદમ કામે વળગવું; તકરાર કરવાનો વખત ગયોછે.

* જે જાડા અક્ષરમાં લખેલા છે તેને ટેકાએ ઇચ્છાશાક રૂપ વાપરવું.

૧૦. તે લગ્નમાં એક સિપાઈ હતો અને તે ધાયલ થવાથી ઘણી તીક્ષ્ણ તરસથી [પાણી પીવાની ઇચ્છાથી] (પા) પીડાયો.

૧૧. ઘૂઠકેટુ એક ઋષિને બૂલથી રાત્રુ સમજીને તરવારથી મારવા જતો હતો (પ્રત્યક્ષ) એવામાં મેં તેનો હાથ પકડી લીધો.

૧૨. ગંગાના પવિત્ર પાણીમાં નાહવાની ઇચ્છા રાખતો (જ્ઞા) અને ત્યાં બે વસ્ત્ર સાંપ્યદશનનું અધ્યયન કરવાને રહેવા ઇચ્છતો (નિ+વસ્) હું કાશી ગયો.

૧૩. કુલ ચુંટવાની ઇચ્છા રાખતી (ચ્વ+વિ) બે ત્રિકરી આવાડીમાં ગઈ.

૧૪. દુનીઆ સરજવાને ઇચ્છાતુર (મૂજ) વયંબુદેવ જે પાણીમાં આપ્યા અવકાશને ઠાંકા મૂક્યું હતું તેની સપાટી ઉપર દેખાયો.

૧૫. જે ચોપટને આજે સવારે પાંજરામાં ધાલ્યો હતો તે ઉડી જવાની તૈયારીમાં છે (હી અથવા ઉદ્+પત્).

શબ્દકોશ ૨૫.

અધિકાર પુ. કોઈ પણ ધર્મક્રિયા કરવાને યોગ્યતા.

અપરામુનિધિ પુ. (અપર ખીન્ને અપર) પશ્ચિમનો, અને અર્ધનાથ સમુદ્ર) પશ્ચિમસમુદ્ર.

અર્ધચિદમ્ ક્રિ. વિ. (ચિદ્ર પુ. ચેદિ-નો રાજા અને કૃષ્ણનો રાત્રુ, એ રાખ્દ ઉપરથી) એક તરફ.

અભિતાપ પુ. ધણીજ બળતો તાપ.

અર્થ ૧૦ ગ. આ. યાચ્યું.

અર્થોપય નામધાતુ. ઉ. ૨૫૪ કરી સમજાવ્યું.

અવ્યવિષયા સ્ત્રી. ટુંકા વિષયવાળી, ટુંકી.

અવિગ્ન પુ. સ્ત્રી. ન. વિગ્નરહિત, ઇજા વગરનું.

અસ્તિગાર પુ. પશ્ચિમનો પર્વત જેના ઉપર સૂર્ય, ચન્દ્ર, અને તારા આથમે છે એવું કલ્પેલું છે તે.

માચાર્ય પુ. વિદ્યાર્થીને જનોઈ પહેરાવી વેદ શિખવે તે ધર્મચુર.

આગ્રા સ્ત્રી. ઉમેદ.

દ્વણ્દવતા સ્ત્રી. ઇષ્ટદેવ, આરાધ્ય દેવતા, રક્ષણ કરનાર દેવ.

ઉગ્ર પું. સ્ત્રી. ન. સખત, તીક્ષ્ણ.

ઉડ્ડ પુ. ન. ત્રાપો, કોટીઉં.

ઉગ્ગદ્ધવિ પુ. સૂર્ય.

કતિચિત્ સર્વેં કેટલાએક.

કાર્યદ્વયાકુલ પુ. સ્ત્રી. ન. એકજ વખતે બે વસ્તુઓ કરવાની હોવાથી બન્ન થયેલો.

કૂલ ન. કિનારો.

કુચ્છત્રય ન. (કુચ્છ ન. પ્રાયશ્ચિત્ત અ-
ને ત્રય ત્રણ) ત્રણ પ્રાયશ્ચિત્ત.
ગ્રહ સમ્ જોડે, સંગ્રહ કરવા બેયું કરવું.
દિગન્ત પુ. દિશા ય્મોના છેડો, બધી
દિશાના દેશ.
દુર્બુદ્ધ પુ. સ્ત્રી. ન. સમજવું કઠણ પડે
એવું, ગૂઢ.
દ્વારપાલ પુ. દરવાન, દ્વારરક્ષક.
નીચ જોડે, જનોઈ દેવું; ઉપનયન
કરવું.
પાંક્તિ સ્ત્રી. હાર, લીટી.
પત્ આમ જોડે, કોઈની તરફ કુદવું.
પરિસમાપ્તિ સ્ત્રી. છેડો, સંપૂર્ણત્વ.
પ્રચણ્ડ પુ. સ્ત્રી. ન. બળવું, ઉગ્ર.
બલ ન. સૈન્ય.
મગ્ન મગ્ન 'નાશ કરવો' નો કર્મણિ
ભૂ. કૃ; નાશ પામેલું.

ઉગામવું નમ્ ઉદ્ જોડે, પ્રેરક.
ધોડી ઉં મેહા સ્ત્રી.
અમલારિક અદ્ભુત પુ. સ્ત્રી. ન.
છેડવું તુદ.
તકરાર વાદવિવાદ પુ.
તત્ત્વજ્ઞાણનાર તત્ત્વવિદ્ પુ.
તન્માત્ર તન્માત્ર ન.
તીક્ષ્ણ પ્રબલ પુ. સ્ત્રી. ન., બલીયસ્ પુ.
સ્ત્રી. ન.
તેજસ્વી દેદીપ્યમાન પુ. સ્ત્રી. ન., વિભા-
જમાન વર્તમાન કૃ.
દીપતું ઉજ્જેજન કર્મણિ ભૂ. કૃ., ઉદીપિત
કર્મણિ ભૂ. કૃ.

મૂરિ પુ. સ્ત્રી. ન. ધાણું.
મુર પુ. વિષય અથવા કૃષ્ણના રાત્રુ-
નું નામ છે.
યૂરોપીય પુ. સ્ત્રી. ન. યૂરોપખં નું.
રુદ્ આમ જોડે, ચઢવું.
વર્ષણ ન. વરસવું, વરસાદ.
વૃ ૧૦ ગ. નિ જોડે, સામાયવું, વારવું.
વૈદિક પુ. સ્ત્રી. ન. વેદનું.
સંભવ પુ. જન્મ.
સાંખ્ય ન. એક દર્શન એટલે શા-
સ્ત્રનું નામ છે.
સિદ્ધિ સ્ત્રી. સંપૂર્ણત્વ.
મૂ (પ્રેરક) નિર જોડે, હાંકી કાઢવું,
કાઠી મૂકવું.
સૂર્યવંશ પુ. સૂર્યનું કુળ.
સોપાન ન. દાદર, પગથીયાં.
હઠાત્ ક્રિ. વિ. જોરજુલમથી.

ન દેખાઈ શકે એવું અદૃશ્ય પુ.
સ્ત્રી. ન.
પાંજર પજ્જર પુ.
પીડાવું, પીડાયલું આર્તે ભૂ. કૃ., આર્તિત
કર્મણિ ભૂ. કૃ.
પીઠું પાણ્ડુ પુ. સ્ત્રી. ન., વિવર્ણ પુ. સ્ત્રી.
ન.
અન્ધ વન્ધન ન., નિગડ પુ. ન.
રૂઠી વિધિ પુ., પદ્ધતિ સ્ત્રી.
સમ્પત પ્રચણ્ડ પુ. સ્ત્રી. ન.
સયું જ્ઞાતિ પુ., વન્ધુ પુ.
દિડોળવું ઢોલ નામધાતુ, આન્દો-
લ નામધાતુ.

પાઠ ૨૬.

ધાતુસાધિત શબ્દો.

૧. હિત્વર્થે કૃદન્તનો પ્રત્યય તુમ છે. તેની પૂર્વે જો ધાતુ સેદ હોય તો ઇ મુકાય છે, આનંદ હોય તો મુકાતી નથી, અને સેદ અને બનિદ એ હોય તો ને વિકલ્પે મુકાય છે.

૨. અ. બૃતકૃદન્તના ન પ્રત્યયને અવિકારક* સમજવો.

અંમટલે એ પ્રત્યય પૂર્વે યાણ થતા નથી (૧૫ પૃ ૧ જુએ) અને ૧૦/૫૦૮. અને ૨ પૃ ૮. જેવા નિયમો લાગુ પડે છે, કુ-કૃત, વદ, ઉદિત.

આ. ૩ આગમ મોટેનો સામાન્ય જાયમ ધ્યાનમાં રાખવો. તોપણ એ નિયમના ઘણા અપવાદ છે.

૪. નીચેના ધાતુ ઇ પામતા નથી:—

(૧) જેને અન્તે ડ, ઝ અને ક હોય એવા; જેમકે જુ-જુત, મૂ-મૂત, કૃ-કૃષ્ણ.

(૨) જેઓને ગમે તે કોઈ પણ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે ઇ આવે છે. એવા,

ઉદા:—કૃ-કૃષ્ણ (૧૧૮ પૃ ૨ જુએ), દમ્-દમ્બ (૨૧૧ પૃ ૨. મ.) સિન્-સ્મૃત (૨૧૧ પૃ ૨. મ.), મુહ-મુમ્હ, મુદ (૯૫ પૃ ૧. અને ૧૦૫ પૃ ૧. અ.). કમ્-કાન્ત (૨૨૪ પૃ ૧. અ. અને નીચેની એ.) અને ખીજ કેટલાએક પણ છે.

૬. અન્ત્ય દ્વ અને રની પછી તને બદલ ન આવે છે: જેમકે મિદ ઉપ-રથી મિન્ન, શૂ ઉપરથી શીર્ણ.

૭. વળી ધાતુ આકારાન્ત હોય અને તેને આદિએ ય, ર, ર, કે લ્ વાળા સંયુક્તવ્યંજન હોય તોપણ તેનો ન થાય છે, અને વળી ખીજ કેટલાએક ધાતુ પછી પણ તેનો ન થાય છે.

અપવાદ:— નુદ, વિદ્ ૭ ગ. ઉન્દ, ત્ર, ઘા, અને હી એટલામાં તને બદલ ન વિકલ્પે થાય છે, અને ધ્યા, ર્યા, અને મદ્ પછી તેનો ન થતા નથી.

૭. શી, સિદ્ ૧ ગ., મિદ્, સિદ્, અને મૃષ્ એટલા બ્યારે ઇ લે છે, ત્યારે તેમના સ્વરનો યુલ્ થાય છે.

* એટલે અંગમાં શબ્દ કે વૃદ્ધિ ન કરાવે એવો પ્રત્યય.

† અંત્ય અથવા અનુનાસિક સિવાય કોઈ પણ વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પર છતાં અન્ત્ય જુનો ઇ થાય છે; અને ડ પૂર્વના અ અથવા આ જોડે મળે ત્યારે ને સ્વરને કેટલે વૃદ્ધિ અથવા ઓ થાય છે.

અ. યમ્, રમ્, નમ્, ગમ્, હન્, મન્, તન્, ક્ષણ્, ક્ષિણ્, ઋણ્ અને વન્ ના અ-
નુનાસિકનો લોપ થાયછે; જેમકે ગમ્ ઉપરથી ગત, અને તન્ ઉપરથી તત.

ઐ. આ શિવાયના જે ધાતુઓને છેડે ઋમ અને ઋન્ હોય તેવા
ધાતુઓ ન્યારે હ લેતા નથી ત્યારે તેમનો સ્વર દીર્ઘ થાયછે; જેમકે
ગમ્-ગાન્ત, ક્ષમ્-ક્ષાન્ત, ઢમ્-ઢાન્ત (૨૨૪ પૃ ૬. અ. અને ૯૫ પૃ ૬. પ્રમાણે)

ઓ. ન્યારે તેની પૂર્વે હ આવતી નથી ત્યારે ઉપાન્ત્ય અનુનાસિક
લોપાયછે; જેમકે રજ્ઞ-રક્ત, અજ્ઞ-અક્ત.

૩. અ. કર્મણિભૂતદ્દન્તને વત લગાડ્યાથી કર્તરિભૂતદ્દન્ત થાયછે;
જેમકે કૃ ઉપરથી કૃતવત, લ્ઘ્ ઉપરથી લઘ્ઘવત્, કૃતવાન્, લઘ્ઘવાન્ પ્રથમા
અ. ૫.

આ. આ રૂપનું સ્ત્રીલિંગ હ વધાર્યાથી થાયછે; જેમકે કૃતવતી.

૪. અ. પરોક્ષભૂતકાળના અભિકારક પ્રત્યયોની પૂર્વે (જેવાકે
ત્રીજા પુરૂષના અહુવચનની પૂર્વે) ધાતુનું જે રૂપ થતું હોય તેને પરસ્મેપદી
રૂપમાં વસ્ અને આત્મેપદી રૂપમાં આન લગાડ્યાથી પરોક્ષભૂતકાળનો
કર્તરિક્ષદન્ત થાયછે.

આ. ન્યારે આ ઉપરનું રૂપ ઐકસ્વરી હોય અથવા ધાતુને છેડે આ
હોય ત્યારે વસ્ ની પૂર્વે હ મૂકવામાં આવેછે; ઘસ ધાતુ પાણુ હ લે છે; જેમકે
વા ઉપરથી વદિવમ્, પત્ ઉપરથી પોતિવમ્, કૃ ઉપરથી ચક્રવસ-ચક્રાણ, હ ઉપરથી
જહવસ-જહાણ.

૫. ગમ્, હન્, વિહ્ ૬ ગ., વિશ્, અને દૃશ્, પછી વસ વિકલ્પે હ લે
છે; જેમકે ગમ્ ઉપરથી જગિમવસ્ કે* જગન્વસ.

૬. વસ્ અને આન પર છતાં વન્, અજ્ઞ વિગેરે કેટલાએક ધાતુઓ
અનુનાસિકનો લોપ કરે છે; અને દીર્ઘ-ઋકારાન્ત ધાતુઓ યુણ પામતા
નથી; જેમકે આજિવસ, તિતીર્વસ. પણ પહેલા શ્રેયાર પરોક્ષભૂતકાળમાં થતા
નથી અને ખીજે થાયછે.

૭. જે રૂપ પરોક્ષભૂતકાળના ત્રીજા પુરૂષના અહુવચનમાં આવેછે,
તેજ રૂપને દ્વિતીયાના અહુવચનથી માંડીને સ્વરાદિ વિભક્તિના પ્રત્યયો
પૂર્વે, સ્ત્રીલિંગના હ પ્રત્યય પૂર્વે, અને નપુંસકલિંગના પ્રથમા અને દ્વિતી-
યાના દ્વિવચનના હ પ્રત્યય પૂર્વે આ દ્દન્તનું અંગ ગણવું; જેમકે ચિકી-

વસ્ ઉપરથી નિક્રિયુષા તૃં એ., ચિક્રિયુષી સ્ત્રી., જગન્વસ્ અથવા જગિવસ્ ઉપરથી-જગ્મુષા તૃં એ., જગ્મુષી સ્ત્રી.

પણ એ ઉપમાં અમુક ધાતુની આખતમાં ઈ.માં કહ્યા પ્રમાણે ફેરફાર કરવા.

૫. સામાન્યભવિષ્યકાળનો કૃદન્ત કરવો હોય તો તેનો પુરૂષપ્રત્યય કાઢી નાખીને જે રૂપ રહે તેમાં પરસ્મૈપદી ઉપમાં અન્ અને આત્મનેપદી ઉપમાં માન વધારવો. અને પર છતાં પૂર્વના અનો લોપ કરવો : જેમકે કરિષ્યન્ ‘કરનાર’, ‘કરવાનો’, કરિષ્યમાણ (કર્તરિ) કરનાર, કરવાનો : (કર્મેણિ) કરનાર. ક્રમ્યન્ ‘જોનાર’, ‘જોવાનો’ : ક્રમ્યમાણ ‘દેખાવાનું’ ‘દેખાનાર’.

મ્યન્ ઉપરથી સ્ત્રીલિંગ મ્યન્તી અથવા મ્યન્તી થાયછે.

૬. અ. અવ્યયભૂતકૃદન્તના ત્વા પ્રત્યય પૂર્વે સદ્ ધાતુ પછી ઇ આવે છે, અને જે સાધારણ સદ્ ધાતુને અન્તે જમ્ કે અને આવેછે તેમની પછી ઇ વિકલ્પે આવેછે.

આ. એ પ્રત્યય અવિકારક છે, પણ કેટલેક કેટલાં ન્યારે તેની પૂર્વે ઇ આવેછે ત્યારે સ્વરનો ગુણ થાયછે.

ઈ. ઉપર કહેલા ૨. એ. અને એ. નાની પૂર્વે ઇ આવે નહીં ત્યારે લાગુ પડેછે.

તન-તન્ત્વા અથવા તનિત્વા ૯. અ. પ્રમાણે અને આ નિયમ પ્રમાણે, મન્-મન્ત્વા, શન્-શન્ત્વા અથવા શમિત્વા વિગેરે.

ઈ. અવ્યયભૂતકૃદન્તના ય પ્રત્યય પર છતાં યસ્, રમ્, ગમ્, અને નમ્ ધાતુઓના અન્ત્ય અનુનાસિકનો વિકલ્પે લોપ જ્ઞાયછે અને ઉપલા ૨. એ. કલમમાં આપેલા ધાતુઓમાંના બાકીના ધાતુઓના અનુનાસિકનો નિત્ય લોપ થાયછે.

૭. અ. ત્વ્ય, બનીય, અને ય એ વિધ્યર્થ (કર્મેણિ અથવા ભાવે*) કૃદન્તના પ્રત્યયો છે.

આ. ત્વ્ય અને બનીય પર છતાં અન્ત્ય સ્વરનો અને ઉપાન્ત્ય હસ્વ સ્વરનો ગુણ થાયછે.

ઈ. જો ધાતુ સદ્ હોય તો ત્વ્ય પ્રત્યય પૂર્વે ઇ આવેછે, અનિદ્ હોય તો નથી આવતી અને વેદ્ હોય તો વિકલ્પે આવેછે.

* ધાતુ સકર્મેક હોય તો કૃદન્ત ‘કર્મેણિ’ થાયછે અને અકર્મેક હોય તો ‘ભાવે’ થાયછે.

ઈ. (૧) ય પૂર્વે અન્ય અને ઉપાન્ય ઇ અને ઊ નો ગુણ થાયછે, અન્ય ઓ નો અર્થ થાય છે, જેમકે કુ-કો-કચ્ચ, ની-નૈય.

(૨) અન્ય આ નો ા થાયછે; જે મકે દા ઉપરથી લેય.

(૩) ઋકારાન્ત ધાતુઓના ઋની વૃદ્ધિ થાયછે; જેમકે કૃઉપરથી કાર્ય.

૪. ઇ, સ્તુ, ટુ, ડુ, જુષ, અને ઋકારોપાન્યધાતુઓના સ્વરમાં ય પૂર્વે કંઠક્રિસ્કાર થતો નથી.

હ્રસ્વ સ્વર પછી ય પૂર્વે ત્ મુકાયછે; જેમકે સ્તુત્ય.

આ નિયમના કેટલાંક અપવાદ છે તે એટલા બધા ભિન્ન ભિન્ન છે કે અહિં લખી શકાતા નથી.

૮. અ. ધાતુમાં ત્ અને અક્ષ વધાર્યાથી જે નામ થાયછે તેનો અર્થ ધાતુની ક્રિયાનો કરનાર થાયછે.

આ. ત્ પહેલાં અન્ય સ્વરનો અને ઉપાન્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાયછે.

ઈ. અક્ષ પહેલાં અન્ય સ્વર અને ઉપાન્ય અ (મછેડે હોય એવા સેટ ધાતુના ઉપાન્ય અ શિવાય) વૃદ્ધિ પામેછે, અને ખીજી ઉપાન્ય હ્રસ્વ સ્વરો ગુણ પામેછે; જેમકે નો ધાતુ ઉપરથી નૈત્ અને નાયક, વચ્ ઉપરથી વક્ત્ અને વાચક, વુષ્ ઉપરથી વોષ્ત્ અને વોષક, શમ ઉપરથી શમક, અને આપૂર્વક ચમ્ ઉપરથી આચામક થાયછે.

ઈ. આકારાન્ત ધાતુઓમાં અકનું ઉમેરણ કરતાં પહેલાં ય વધારાયછે, જેમકે સ્થા અને દા ઉપરથી સ્થાયક અને દાયક થાયછે.

ઉ. વૃદ્ધિ કરનારા ધાતુસાધિત પ્રત્યય પૂર્વે હન્ ધાતુના નનો ત્ થાયછે; જેમકે ઘાતક (૨૦૫ પૃ. ૧૯ જુઓ.)

ઊ. ત્નું સ્ત્રીવાચક રૂપ ત્રી અને 'અકનું' ઇકા અને કોઈવાર અકા થાયછે.

૯. અ. ધાતુને અન, મ, અને તિ લગાડ્યાથી ભાવવાચક નામ થાયછે.

આ. તિ અવિકારક પ્રત્યય છે. જૂતકદન્તની પૂર્વે જે ધાતુઓમાં શ્રેરકાર થાયછે તેજ શ્રેરકાર ધ્વજ્ કરીને તેની પૂર્વે થાયછે; જેમકે વચ્-ગત્, મુચ્-ગત્.

ઈ. અ પૂર્વે કેટલાક ધાતુઓ ગુણ લેછે અને કેટલાક વૃદ્ધિ લેછે, અને

બન પૂર્વે અન્ત્યસ્વરનો અને ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વસ્વરનો યુગ્મ થાયછે; જેમકે
મૂ-ભાવ-ભવન, જિ-જય, હન-યાત-હનન, કુષ-બોધ-બોધન.

ઉ. આ બ પૂર્વે અન્ત્ય ત્ અથવા જ નો ક અથવા ગ થાયછે; જેમકે
પત્ત-પાક, યુજ્-યોગ.

૧૦. સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે જે નામને છેડે તિ હોય તે સ્ત્રીલિંગ છે,
અને ઇ હોય તે પુસ્કિલિંગ છે, અને ંન હોય તે નાપુમ્સકલિંગ છે.

તસ્માદેવંવિદુષે બ્રાહ્મણાયૈવંચક્રુષે ન ક્ષત્રિયો દુહ્યાત્ ।

રાજા વહ્ન્યમાણો બ્રાહ્મણં પુરોદધીત ।

* છન્દાંસિ વૈ દેવેભ્યો હવ્યમૃદ્વા શ્રાન્ત્તનિ જઘનાર્ધે યજ્ઞસ્ય તિશ્રન્તિ
યથાશ્રો વાશ્રતરો વોહિવાંસ્તિષ્ઠેદેવમ્ ।

અસુરૈઃ સહ યોત્સ્યમાન ઇન્દ્રો વરુણમ્ય સાહાય્યં યયાચે ।

વરુણસાહાય્યં લઘ્વવતસ્તસ્માત્સર્વેઽસુરા અભિભયુઃ ।

વ્યર્થ મે જન્મ ન મયા કૃતે કર્તવ્યં ન ભુક્તં ભોક્તવ્યં ન દૃષ્ટં
દ્રષ્ટવ્યં ન શ્રુતં શ્રોતવ્યમ્ ।

નિષેદુર્ષી રાજ્ઞીં દૃટ્વા દાસ્યોઽપિ સપત્નીવૃત્તં કથયિષ્યન્ત્યોઽધસ્તસ્થુઃ ।

બ્રાહ્મણેભ્યો દત્તસર્વસ્વો રઘુઃ પ્રત્યપાગતાયાર્થને ધનં દિત્સુઃ કુબેરા-
ત્તન્નિષ્ક્રદ્ધું ચક્રમે । કુબેરસ્તુ તેનાભિથાસ્યમાનમાત્માનં પ્રેક્ષ્ય
સ્વયમેવ તસ્ય કોશે ધનવૃષ્ટિં પાતયામાસ । તત્સર્વં ધનમાત્મને
દદિવાંસં રઘું વહ્ન્યમાણામાશિષં સોઽર્થ્યુવાચ ।

આશાસ્યમન્યત્પુનરુક્તભૃતું શ્રેયાંસિ સર્વાણ્યધિજગ્મુષસ્તે ।

પુત્રં લભસ્વાત્મગુણાનુરૂપં ભવન્તમીડયં ભવતઃ પિતેવ ॥

તતો રઘુઃ પુત્રં પ્રાપાજં નામ । તં કતિભિઃ સંવત્સરૈર્વિવાહયોગ્યદશં

જાત્વા સસૈન્યમિન્દુમતીસ્વયંવરાય વિદર્ભાન્પ્રસ્થાપિતવાન્ ।

માર્ગે નર્મદારોધસ્યેકરાત્રમુષિતવતસ્તસ્ય સેનાનિવેશો વન્યગજત્વમ્-
પિશાપાત્સમાપેદાનેન કેનચિદ્વન્ધર્વેણ તુમુલશ્ચક્રે ।

* યજ્ઞમાં જે અન્ન નેમ્યાય છે તેના બંધ રૂપ પાતે બળિધન લઈ બાપ છે એવી કથના હોયછે.

તમાપતન્તં નૃપતેરવધ્યો વન્યઃ કરીતિ શ્રુતવાન્કુમારઃ ।

નિવર્તયિષ્યન્વિશિખેન કુમ્ભે જઘાન નાત્યાયતકૃષ્ણાપઃ ॥

સ* વિદ્ધમાત્રઃ સ્વીયં દિવ્યં રૂપં પ્રાપ । તતઃ પ્રજહુષેઽપ્યાત્મન ઉપચ-

ક્રુષઽજાય સંમોહનાશ્ચ્યમત્ત્વં દદૌ ।

एवं तयोरध्वनि दैवयोगादासेदुषोः सख्यमचिन्त्यहेतु ।

एको ययौ चैत्ररथप्रदेशान्सौराज्यरम्यानपरो विदर्भान् ॥

તં નગરોપકળે તસ્થિવાંસં તદાગમનહૃષ્ટો વિદર્ભનાથઃ પ્રત્યુજ્જગમ
નગરં ચાનીય સર્વાં સક્ત્રિયાં ચકાર ।

त्रैलोक्यदीपके देवे लोकान्तरमुपेयुषि ।

तमस्तान्तमभૂद्विश्वं कः सुखी महदापदि ॥

૧. ક્રૌંચ પક્ષીની બેડમાંથી અંકને જેણે મારી નાખ્યું હતું તે+
(હન) નિપાદને વાત્સીકિઅં શાપ દીધો.

૨. સો ગાયો આપવાનું જે રાજાએ વચન આપ્યું હતું (પ્રતિ+શ્રુ)
તેને ક્રપિઅં આશિષ દીધી.

૩. બ્યારે પાણડયો વારણાવતી જનાર હતા (ગમ્ અથવા ઙ) ત્યારે
વિદુરે તેમને કેટલીક શીઆમણુ દીધી.

૪. કાશીથી યમદત્તને જવા દીધાં પહેલાં (અનુ+જ્ઞા) તેણે જે
પાપ કર્યા હતાં તેને વાસ્તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું તેને દેવદત્તે કહ્યું.

૫. બ્યારે શકુન્તલાને સાસરે મોકલવાની હતી (પ્ર+હિ અથવા
પ્ર+હણ) ત્યારે કણ્વે તેને દેવતાની પ્રદક્ષિણા કરવાનું કહ્યું અને મોટા-
ઈને માટે મગર ન થવાની શિઆમણુ દીધી.

૬. વિશ્રયુને આપવાના (દા) લુગડાં ઘણાં સારાં અને કિમતી છે.

૭. તે ગ્રાડ કાપી નાખવાનું (હિદ્) છે.

૮. તેણે આ તરેહવાર સંદેશો મોકલ્યા તેથી શું સમજવાનું (વુષ્) ?

૯. જેણે બધા રાજાને જીત્યા હતા (જિ) અને કેદ મીધા હતા તે
જરાસન્ધ કૃષ્ણ અને ભીમથી ખરણ્યા.

* નામ પછી બ્યારે માત્ર પ્રત્યય આવે ત્યારે તે પ્રત્યયનો અર્થ 'માત્ર', 'કડત' થાયછે; વિદ્ધમાત્ર
'માત્ર થતા વાતજ્ઞ.'

† જે શન્દો અને શન્દસમુદાયો બાડા અક્ષરમાં આપેલા છે તેને કેડાણે ક્રિત વાપરવા.

૧૦. તેનું વચન બરોસા લાયક (વિ+શ્ચ) નથી અને તેનાં કૃત્ય ઠપકાને યોગ્ય (નિન્દ) છે.

૧૧. તે ખવાય (અથવા અભિ+અવ+હ) કે પીવાય (પા) એવી વસ્તુ નથી, ત્યારે આપણે શા માટે તે મારીએ ?

૧૨. તેણે ડહાપણની કેટલીક નીરાણી દેખાડી તેથી તે હવે કંઈ મુખ્ય ગણાવવો (મન્) ન જોઈએ.

શબ્દકોશ ૨૬.

અજ પુ. રઘુના દીકરાનું નામ છે.

અન્યાયન ક્રિ. વિ. અથવા વિ. પુ.

સ્ત્રી ન. ધાતું વેગળું, ધાતું લાંબું.

અભસ ક્રિ. વિ. નીચે.

અનુરૂપ પુ. સ્ત્રી. ન. મળતું, મુજબનું, પ્રમાણનું.

અચર પુ. અચર.

આલ્યા સ્ત્રી. નામ.

ઇન્દુમતી સ્ત્રી. એક સ્ત્રીનું નામ છે.

ઉપકણ્ઠ ન. ગામ અથવા રોહિરની

પાસેની જગ્યા, પાધર, સીમ.

કુમ્ભ પુ. હાથીના કપાળના ભાગ ઉપરનો ગેળિા.

કૂ ઉપ જોડે, ઉપકાર કરવો.

ગમ્ પ્રાંત+ઉદ્ જોડે, સામું જાયું.

જૈત્રથ પુ. ગન્ધર્વનો દેશ.

છન્દસ્ ન. છન્દ, પિંગળ.

જયનાર્થ ન. (જયન ન. કેડ, સ્ત્રીકટિ-

નો પૂર્વ ભાગ, કોઈ વસ્તુનો પા-

છલો ભાગ, અને અર્ધ અડધું)

પાછલો ભાગ.

તન્ ૪ ગ. ૫. દુઃખી થયું.

વીપક પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રકારમાન કરનાર, તેજસ્વી કરનાર.

માનુરસ જોડે, કોઈને ગેર બનાવવો.

નર્મદા સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

પુનરુક્તમૂત પુ. સ્ત્રી ન. (પુનરુક્ત ફરીથી કહેલું અથવા ફરીથી કહેલી વાત, અને મૂત થયલું) ફરીથી કહેલા જોડું.

પ્રત્યગ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. અથવા ક્રિ. વિ. નયું, તાજું.

પ્રદેગ પુ. મુલક, દેશ.

રોષસ ન. કિનારો.

લોકાન્તરમ્ ન. (અન્યો લોકઃ લોકાન્તરમ્) ખીજ દુનીઆ.

વચ્ આશિષમ્ જોડે, આશીર્વાદ દેવો.

વન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. રાત્રી અથવા વનનું, વનમાં પેદા થયલું.

વરુણ પુ. સમુદ્રનો દેવતા.

વિદર્ભ પુ. (અ. વ. માં વપરાયછે)

દેશનું નામ છે. હાલ જેને વરાડ

પ્રાન્ત કહેછે તે દેશ.

વિશિષ્ટ પુ. આણુ.

वृष्टि स्त्री. वरसाद.

ज्ञाप पु. आप.

ज्ञाप् आ ज्ञेते, आ. २ गु. ४/२५५, आशिष देवी.

संमोहन न. ज्मेक अद्भुत अस्त्रं नाम छे.

सन्धिका स्त्री. पराजुगत, सकार.

सपत्नी स्त्री. सायक.

सर्वस्व न. (सर्व सधुणुं अने स्व न.)

अधी भीलकत, अधी मालमता.

सेनानिवेश पु. लश्करनी छावणी.

सौराह्य न. साई राव.

हव्य न. अग्निदान.

किमती महाई पु. स्त्री. न.

देह करवुं कामगृहे निक्षिपु.

क्रौञ्च (ज्मेक जगतनुं पक्षी छे)

क्रौञ्च पु.

जरासंध (मगध देशना ज्मेकराज-
नुं नाम छे) जरासंध पु.

तरेहवार विलक्षण पु. स्त्री. न.

निपाद (ज्मेक जंगली जगतनुं
अथवा ते जगतना सम्भवन
नाम) निपाद पु.

निशानी चिह्न न.

पाथुं आपवुं प्रति + श.

प्रदक्षिणा करवी प्रदक्षिणीक.

भुगईर उन्मिक्त कर्मणि (भ. ६, उन्मिक्ती स्त्री.

योय्य गति आलवुं मदाचार प्रतिपद,
मदाचारिण वृत्.

वारणायती (ज्मेक जग्यानुं नाम
छे) वारणावती स्त्री.

विदुर (विशेष नाम छे) विदुर पु.

मनोयत्न नाटे चूटी डाढेला पाठ.

१. (ऐतरेय ब्राह्मण-पञ्चिका ७).

हरिश्चन्द्रो ह वैधस ऐक्षवाको राजाऽपुत्र * आस । तस्य ह शतं जाया
बभूवुः । तस्य पुत्रं न लेभे । तस्य ह पर्वतनारदौ गृह ऊषतुः ।
स ह नारदं पप्रच्छ ।

यन्निमं पुत्रमिच्छन्ति ये विजानन्ति ये च न ।

किंस्वित्पुत्रेण विन्दते तस्म आचक्ष्व नारद ॥ इति ।

* अस् 'शिव', अना प्रोक्तपुत्रता । डाढेलापुत्रतामा आम्पुक्त प्रोक्तपुत्रता अनाववाभां मात्र
मरायडाइउ डिभापड तराडि वपरायडे.

स एकया *पृष्ठो दशभिः प्रत्युवाच ।*

ऋणमस्मिन्त्संनयत्यमृतत्वं च गच्छति ।

पिता पुत्रस्य जातस्य पदयेच्चेज्जीवतो मुखम् ॥

यावन्तः पृथिव्यां भोगा यावन्तो जातवेदसि ।

यावन्तो अप्सु प्राणिनां भूयान्पुत्रे पितुस्ततः ॥

शश्वत्पुत्रेण पितरोऽप्यायन्बहुलं तमः ॥

अथैनमुवाच वरुणं राजानमुपधाव पुत्रां मे जायतां तेन त्वा यजा इति । तथेति । स वरुणं राजानमुपससार पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह पुत्रो जज्ञे रोहितो नाम । तं होवाचा-जनि ते वै पुत्रो यजस्व मानेनेति । स होवाच यदा वै पशुर्निर्देशो भवत्यथ स मेध्यो भवति निर्देशो न्वस्त्वथ त्वा यजा इति । तथेति । स ह निर्देश आस । तं होवाच निर्देशो न्वभृद्यजस्व मानेनेति । स होवाच यदा वै पशोर्दन्ता जायन्तेऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य जायन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ता जज्ञिरे । तं होवाचाज्ञत वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच यदा वै पशोर्दन्ताः पद्यन्तेऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य पद्यन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ताः पेदिरे । तं होवाचापत्सत वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच यदा वै पशोर्दन्ताः पुनर्जायन्तेऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य पुनर्जायन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ताः पुनर्जज्ञिरे । तं होवाचाज्ञत वा अस्य पुनर्दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच यदा वै क्षत्रियः सांनाहुको भवत्यथ स मेध्यो भवति संनाहं नु प्राप्नोत्वथ त्वा यजा इति । तथेति । स ह संनाहं प्रापत्तं होवाच संनाहं नु प्राप्नोद्यजस्व मानेनेति । स तथेत्युक्त्वा पुत्रमामन्त्रयामास ततार्यं वै मह्यं त्वाम-

* आनी पछी गाथा अर्थे 'श्लो३' शब्द समान्येव ।

† अन्त्य न् अने म् वचने विशेपे त् मुद्रायक्षे ।

‡ जन् प्रातुना अश्वनन्तप्रातुना श्री ७ पु३ पना अनुवचनं वैदि३ ३ प.

ददाद्धन्त त्वयाहमिमं यजा इति । स ह नेत्युक्त्वा धनुरादायार-
ण्यमपातस्थौ । स संवत्सरमरण्ये चचार ।

अथ हैहवाकं वरुणो जघाह । तस्य होदरं जज्ञे । तदु ह रोहितः
शुश्राव । सोऽरण्याद्भाममेयाय तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

नानाश्रान्ताय श्रीरस्तीति रोहित शुश्रुम ।

पापो नृषद्वरो जन इन्द्र इच्चरतः सखा ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह द्वितीयं संवत्सर-
मरण्ये चचार । सोऽरण्याद्भाममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्ये-
त्योवाच ।

पुष्पिण्यौ चरतो जङ्घे भृष्णुरात्मा फलमहिः ।

*शेरेऽस्य सर्वे पाप्मानः श्रमेण प्रपथे हताः ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह तृतीयं संवत्सर-
मरण्ये चचार । सोऽरण्याद्भाममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्ये-
त्योवाच ।

आस्ते भग आसीनस्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः ।

शेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगः ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह चतुर्थं संवत्स-
रमरण्ये चचार । सोऽरण्याद्भाममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्ये-
त्योवाच ।

कलिः शयान्ते भवति संजिहानस्तु द्वापरः ।

उत्तिष्ठंस्त्रेता भवति कृतं संपद्यते चरन् ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह पञ्चमं संवत्स-
रमरण्ये चचार । सोऽरण्याद्भाममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण
पर्येत्योवाच ।

चरन्वै मधु विन्दति चरन्त्वादुमुदुम्बरम् ।

सूर्यस्य पदय श्रमैर्मांयो न तन्व्रयते चरन् ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह षष्ठं संवत्स-

रमरण्ये चचार । सोऽजीगर्त सौयवसिमृषिमशनया परीतमरण्य
उपेयाय । तस्य ह त्रयः पुत्रा भासुः शुनःपुच्छः शुनःशेषः शुनो-
लाङ्गूल इति । तं होवाच ऋषेर्ह ते शतं ददाम्यहनेषामेकेनात्मानं
निष्क्रीणा इति । स ज्येष्ठं पुत्रं निगृह्णान उवाच न न्विममिति नो
एवेममिति कनिष्ठं माता । तौ ह मध्यमे संपादयांचक्रतुः शुनःशेषे ।
तस्य ह शतं दत्त्वा स तमादाय सोऽरण्याद्गाममेयाय । स पितरमे-
त्योवाच तत हन्ताहमनेनात्मानं निष्क्रीणा इति । स वरुणं राजान-
मुपससारानेन त्वा यजा इति । तस्मिन् भूयान्वै ब्राह्मणः क्षत्रियादिति
वरुण उवाच । तस्मा एतं राजसूर्यं यज्ञक्रतुं प्रोवाच । तमेतं भिये-
चनीये पुरुषं पशुमालेभे ।

तस्य ह विश्वामित्रो होतासीत्तमदभिरध्वर्युर्वसिष्ठा ब्रह्मायाम्य
उद्गाता । तस्मा उपाकृताय नियोक्तारं न विविदुः । स होवाचाजीगर्तः
सौयवसिर्मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं नियोक्ष्यामीति । तस्मा अपरं
शतं ददुस्तं स^४ निनियोज । तस्मा उपाकृताय नियुक्तायाप्रीताय
पर्यभिकृताय विशसितारं न विविदुः । स होवाचाजीगर्तः सौयवसिर्मह्य-
मपरं शतं दत्ताहमेनं विशसिष्यामीति । तस्मा अपरं शतं ददुः ।
सोऽसिं निःशान एयाय । अथ ह शुनःशेष ईक्षांचक्रेऽमानुषमिव वै मा
विशसिष्यन्ति हन्ताहं देवता उपधावामीति । स प्रजापतिमेव प्रथमं
देवतानामुपससार । तं प्रजापातिरुवाचाभिर्वै देवानां नोदेष्वस्तमेवो-
पधावेति । सोऽभिमुपससार । तमाभिरुवाच • सविता वै प्रसवाना-
मीशो^५ तमेवोपधावेति । स सवितारमुपससार । तं सवितोवाच वरु-
णाय वै राज्ञे नियुक्तोऽसीति तमेवोपधावेति । स वरुणं राजानमु-
पससार । तं वरुण उवाचाभिर्वै देवानां मुखं सुहृदयतमस्तं तु
स्तुह्यथ त्वोत्सक्ष्याम इति । सोऽभिं तुष्टाव । तमाभिरुवाच विश्वान्दे-
वान्स्तुह्यथ त्वोत्सक्ष्याम इति । स विश्वान्देवांस्तुष्टाव । तं विश्वेदेवा
ऊचुरिन्द्रो वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठः संहिष्ठः सत्तमः पारयिष्णु-

^४ आ पातुता पदेना अत्रायने पाद्वे आ दृष्टाव्ये विपसर्गेना द्विषोव ययो तस्य अत्र लाग्ये.

^५ तं तानात्राय ३. पु. अ. व.; नियम प्रभाष्ये ता अ ३५ ईष्टे यत्तु लोभ्ये.

तमस्तं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति । स इन्द्रं तुष्टाव । तस्मा
इन्द्रः स्तूयमानः प्रीतो मनसा हिरण्यरथं ददौ । तमिन्द्र उवाचा-
श्विनौ नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति । सोऽश्विनौ तुष्टाव । तमश्विना
ऊचतुरुषसं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति । स उषसं तुष्टाव । तस्य*
ह स्मर्च्युक्त्यायां विपाशो मुमुचे । कनीय ऐक्ष्वाकस्यादरं भवति ।
उत्तमस्यामेवर्च्युक्त्यायां विपाशो मुमुचे । अगद ऐक्ष्वाक आस ।

२. त्रयाणां धूर्तानाम् ।

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने मित्रशूर्मा नाम ब्राह्मणः प्रतिवसति स्म ।
स कदाचिन्माघमासे पशुप्रार्थनाय ग्रामान्तरं गतः । तत्र तेन कांश्य-
द्यजमानो याचितः । भो यजमान अगिामिन्याममावास्यायां यक्ष्या-
मि यज्ञं तद्देहि मे पशुमेकम् । अथ तेन तस्य शाखोक्तः पीवरतनुः
पशुः प्रदत्तः । सोऽर्प तं समर्थमितश्चेतश्च गच्छन्तमवलोक्य स्कन्धे
कृत्वा सत्वरं स्वपुराभिमुखः प्रतस्थे ।

अथ तस्य गच्छतो मार्गे त्रयो धूर्ताः संमुखा बभूवुः । तैश्च
तादृशं पीवरतनुं पशुं स्कन्धमारूढमवलोक्य मिथोऽभिहितम् ।
अहो अस्य पशोर्भक्षणादद्यतनो हिमपातो व्यर्थतां नीयते । तदेनं
वञ्चयित्वा पशुमादाय शीतत्राणं कुर्मः ।

अथ तेषामिकतमो वेषपरिवर्तनं विधाय संमुखो भूत्वा तमुच्ये ।
भो भोः किमेवं जनविरुद्धं हास्यकार्यमनुष्ठेयते यदेव सारमेयोऽपवि-
त्रः स्कन्धारूढो नीयते । नतश्च तेन कोपाभिभूतेनाभिहितमहो किम-
न्धो भवान्यत्पशुं सारमेयं प्रतिपादयसि । सोऽत्रवीद्वहन् कोपस्त्व-
या न कार्यो यथेच्छं गम्यतामिति ।

अथ यावत्किञ्चिदध्वान्तरं गच्छति तावद्वितीयो धूर्तः संमुखः समु-
पेत्य तमुवाच । भो ब्रह्मन् कष्टं कष्टं यद्यपि बल्लभोऽयं ते सारमेयस्त-
थापि स्कन्धमारोपयितुं न युज्यते । अथासौ सकोपमिदमाह । भोः

* शुनः शेषे विषमं अथवा प्रातःक्षणं नन्वनं इत्यादि भाष्येनां गीतेन जल आ शब्द भुङ्क्तेति ।

किमन्धो भवान्यत्पशुं सारमेयं वदसि । सीञ्जवीद्भगवन् मा कोपं
कुर्वेज्ज्ञानान्मयाभिहितम् । त्वमात्मरुचितं समाचरेति ।

अथ यावत्स्तोकं वर्त्मान्तरं गच्छति* तावत्तृतीयोऽन्यवेषधा-
रा धूर्तः संमुखः समुपेत्य तमुवाच । भो अयुक्तमेतद्यत्त्वं सारमेयं
स्कन्धाधिरूढं नयसि तत्त्यज्यतामेव यावदन्यः कश्चिन्न पश्यति । अ-
थासौ बहु विमृश्य तं पशुं सारमेयमेव मन्यमानो भयाद्भूमौ प्रक्षि-
प्य स्वगृहमुद्दिश्य गन्धायितः । त्वन्ते त्रयो क्षितित्वा तं पशुमादय
प्रतस्थिरे ।

ब्राह्मणभुजंगमयोः।

अस्ति कस्मिंश्चिदधिष्ठाने हीराक्षो नाम ब्राह्मणः । तस्य च कृषिं
कुर्वतः सदैव निष्फलः कालोऽर्जितवर्तते । अथैकस्मिन्दिवसे न ब्राह्म-
णो धर्मार्तः स्वक्षेत्रमध्ये वृक्षच्छायायां प्रसुप्तः । अनतिदूरे वल्मीको-
परि प्रसारितं भीषणं भुजंगं दृष्ट्वा सां चिन्तयामास । नूनमेषा क्षेत्रदे-
वता कदाचिदपि न पूजिता तेनेदं मे कृषिकर्म विफलीभवति तदहम-
स्याः पूजामद्य करिष्यामि । इत्यवधार्य कुतोऽपि क्षीरं याचित्वा ग-
रावे निक्षिप्य वल्मीकान्तिकमुपगम्योवाच । भोः क्षेत्रपाल मयैता-
वन्तं कालं न ज्ञानं यत्त्वमत्र त्रससि तेन पूजा न कृता तत्सांप्रतं
क्षमस्वेति । एवमुक्त्वा दुग्धं निवेद्य गृहाभिमुखं प्रायात् ।

अथ प्रातर्यावदागत्य पश्यति तावहीनारमेकं शरावे दृष्टवान् ।
एवं च प्रतिदिनमेकाकी समागत्य तस्मै क्षीरं ददात्येकैकं च दीनारं
गृह्णाति ।

अथैकस्मिन्दिवसे वल्मीके क्षीरनयनाय .पुत्रं नियुज्य ब्राह्मणो
ग्रामं जगाम । पुत्रोऽपि क्षीरं तत्र नीत्वा संस्थाप्य च पुनर्गृहं ममा-
यातः । दिनान्तरे तत्र गत्वा स दीनारमेकं दृष्ट्वा गृहीत्वा च चिन्ति-
तवान् । नूनं सौवर्णदीनारपूर्णोऽयं वल्मीकस्तदेनं भुजंगं हत्वा सर्वमे-
कवारं ग्रहीष्यामि । एवं संप्रधार्यान्येषुः क्षीरं दत्ता ब्राह्मणपुत्रेण

सर्पो लगुडेन शिरसि ताडितः । स च दैववशादमुक्तजीवितो रोषा-
त्तं ब्राह्मणकुमारं तीव्रविषैर्दशनैस्तथादशद्यथा स सद्यः पञ्चत्व-
मुपागतः।

अथ पुनरपि ब्राह्मणः प्रत्युषे क्षीरं गृहीत्वा तत्र गत्वा तारस्वरेण
सर्पमस्तौत् । तदा सर्पो बल्मीकान्तर्लान एव ब्राह्मणं प्रत्युवाच । त्वं
लोभादत्रागतः पुत्रशोकमपि विहाय । इतः परं तव मम च प्रीतिर्नो-
चिता । तव पुत्रेण यौवनोन्मत्तेनाहं ताडितः मया च स दष्टः । कथं
मया लगुडप्रहारो विस्मर्तव्यस्त्वया च पुत्रशोकदुःखं कथं विस्मर्त-
व्यम् । इत्युक्त्वा बहुमूल्यं हीरकमणिं तस्मै दत्त्वा पुनस्त्वया नाग-
न्तव्यमिति कथयित्वा विवरं प्रविष्टः । ब्राह्मणोऽपि मणिं गृहीत्वा
पुत्रबुद्धिं निन्दन्स्वगृहमागतः ।

३. (लघुहुरिना नीतिशतकभांथी.)

अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।

ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ १ ॥

लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडयन्

पिवेच्च मृगतृणिकासु सलिलं पिपासार्दितः ।

कदाचिदपि पर्यटञ्जशशिषाणमासादये-

न्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ २ ॥

व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोज्जुं समुज्जृम्भते

छेत्तुं वच्चमणीञ्जिरीपकुसुमप्रान्तेन संनद्यते ।

माधुर्यं मधुविन्दुना रञ्जयितुं क्षाराम्बुधेरीहते

नेतुं वाञ्छति यः खलान्पथि सतां सूक्तैः सुधास्यन्दिभिः ॥ ३ ॥

स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा विनिर्मितं छादनमज्ञतयाः ।

विशेषतः सर्वविदां समाजे विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ॥ ४ ॥

साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः ।

तृणं न खादन्नपि जीवमानस्तद्भागधेयं परमं पशूनाम् ॥ ५ ॥

येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मृत्युलोके भुवि भारभृता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ ६ ॥

वरं गहनदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरैः सह ।

न मूर्खजनसंपर्कः सुरेन्द्रनयनेष्वपि ॥ ७ ॥

हर्तुर्याति न गोचरं किमपि शं पुष्याति यत्सर्वदा-
प्यर्थभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ।

कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं
येषां तान्प्रति मानमुज्झत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥ ८ ॥

अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव

हंसस्य हन्ति नितरां कुपितो बिधाता ।

न त्वस्य दुग्धजलभेदावधौ गतिद्धां

वैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ ९ ॥

कैयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला

न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालङ्कृता मूर्धजाः ।

वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते

क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥ १० ॥

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं

विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।

विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परा देवता

विद्या राजसु पूजिता न तु धनं विद्याविहीनः पशुः ॥ ११ ॥

सुनुः सच्चरितः सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः

स्निग्धं मित्रमवच्छक्रः परिजनो निष्केशलेशं मनः ।

आकारो रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं मुखं

तुष्टे विष्टपहारिणीष्टदहरी संप्राप्यते देहिना ॥ १२ ॥

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं

काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ।

तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा

सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥ १३ ॥

प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः
 प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ।
 विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः,
 प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ १४ ॥
 प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकर-
 मसन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः ।
 विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च मत्तं
 सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १५ ॥

स्वल्पं स्नायुवसावशेषमलिनं निर्मासमप्यस्थिकं
 आ लब्ध्वा परितोषमेति न तु नत्तस्य क्षुधाशान्तये ।
 सिंहो जम्बुकमङ्गमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं
 सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥ १६ ॥

लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं
 भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
 आ पिण्डदस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु
 धीरं विलोकयति चाटुशनैश्च भुङ्क्ते ॥ १७ ॥
 परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।
 स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥ १८ ॥
 कुसुमस्तवकस्येव द्वयी वृत्तिर्मनस्विनः ।
 मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विशीर्येत वनेऽथवा ॥ १९ ॥
 तानीन्द्रियाणि सकलानि तदेव कर्म
 सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।
 अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव
 अन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ २० ॥
 दौर्मन्त्यान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात्सुतो लालना-
 द्विप्रोऽन्यथात्कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ।
 ह्रीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्रवासाभया-
 न्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयाच्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ २१ ॥

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
 यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ २२ ॥
 रे रे चातक सावधानमनसा मित्र क्षणं श्रूयता-
 मम्भोदा बहवो वसन्ति गगने सर्वेऽपि नैतादृशाः ।
 केचिद्बृष्टिभिरार्द्रयन्ति धरणीं गर्जन्ति केचिद्बृथा
 यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः ॥ २३ ॥
 जाड्यं ह्रीमति गण्यते द्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवं
 शूरे निर्धृणता क्रौं विमनिता दैन्यं प्रियालापिनि ।
 तेजस्विन्यवलिप्रता मुखरता वक्तव्यशक्तिः स्थिरे
 तत्को नाम गुणो भवेत्सुगुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ॥ २४ ॥
 लोभश्चेदगुणेन किं पिशुना यद्यस्ति किं पातकैः
 सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ।
 सौजन्यं यदि किं निजैः सुमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः
 सद्बिद्या यदि किं धनैरप्यशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥ २५ ॥

न कश्चिच्छण्डकोपानामात्मा यो नाम भृजुजाम् ।

होतारमपि जुह्वानं स्पृष्टो दहति पावकः ॥ २६ ॥

आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
 दिनस्य पूर्वार्धपगार्धभिन्ना ज्ञेयेव मैत्रा खलसज्जनानाम् ॥ २७ ॥

मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् ।

लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ २८ ॥

वाञ्छा सज्जनसंगमे परगुणे प्रीतिगुरौ नम्रता

विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिलोकापवादाद्भयम् ।

भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले-

ष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नमः ॥ २९ ॥

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः

प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं नौप्युपकृतेः ।

अनुत्सेको लक्ष्म्यां निरभिभवसाराः परकथाः

सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतामिदम् ॥ ३० ॥

संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् ।
 आपत्सु च महाशैलशिलासंघातकर्कशम् ॥ ३१ ॥
 संतप्रायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
 मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।
 स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं सन्मौक्तिकं जायते
 प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संवासतो ज्ञायते ॥ ३२ ॥

नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणकथनैः स्वान्गुणान्ख्यापयन्तः
 स्वार्थान्संपादयन्तो विततबहुतगरम्भयन्ताः परार्थे ।
 क्षान्त्यैवाक्षेपरुक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दृषयन्तः
 सन्तः साश्चर्यचर्या जगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्चनीयाः ॥ ३३ ॥

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमै-
 र्नवाम्बुभिर्भूरिविलम्बिनो घनाः ।
 अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः
 स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ ३४ ॥
 श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन
 दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन ।
 विभाति कायः करुणापराणां
 परोपकारिर्न तु चन्दनेन ॥ ३५ ॥
 पापान्निवारयति योजयते हिताय
 गुह्यं च गूहति गुणान्प्रकटीकरोति ।
 आपद्गतं न च जहाति ददाति काले
 सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवर्तन्ति सन्तः ॥ ३६ ॥

एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थान्परित्यज्य ये
 सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
 तेऽमी मानवराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
 ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ३७ ॥

इतः स्वपति केशवं कुलमितस्तदीयद्विषा-
 मितश्च शरणार्थिनः शिखरिणां गणाः शेरते ।

इतोऽपि वडवानलः सह समस्मसंवर्तकै-
 रहो विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ ३८ ॥
 तृष्णां छिन्धि भज क्षमां जहि मदं पापे रतिं मा कृथाः
 सत्यं ब्रह्मनुयाहि साधुपदयीं सेवस्व विद्वज्जनान् ।
 मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वान्गुणा-
 न्कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सतां लक्षणम् ॥ ३९ ॥
 मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णा-
 त्विभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः ।
 परगुणपरमाणुपर्वतीकृत्य नित्यं
 निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥ ४० ॥
 रत्नैर्महार्हेस्तुतुर्न देवा
 न भेजिरे भौमविषेण भीतिम् ।
 सुधां विना न प्रययुर्विरामं
 न निश्चितार्थाद्विगमन्ति धीराः ॥ ४१ ॥
 ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता दौर्घ्यस्य वाक्संयमो
 ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ।
 अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुर्धर्मस्य निर्व्याजता
 सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ ४२ ॥

४. (छादन्मरोपर्वभागभांथी).

* देवि किमत्र क्रियतां दैवायत्ते वस्तुनि। अलं हृदि तेन । न ब-
 यमनुग्राह्याः प्रायो देवतानाम् । आत्मजपरिष्वङ्गामृतास्वादसुखस्य
 नूतनभाजनमस्माकं हृदयम् । अन्यास्मिञ्जन्मनि न कृतमवदातं
 कर्म । जन्मान्तरविहितं हि कर्म फलमुपनयति पुरुषस्येह जन्मनि ।
 न हि शक्यं दैवमन्यथाकर्तुमभियुक्तेनापि । न्यावत्तु मानुष्यके श-
 क्यमुपपादयितुं तावत्सर्वमुपपाद्यताम् । अधिकां कुरु देवि गुरुषु
 भक्तिम् । द्विगुणमुपपादय देवतासु पूजाम् । ऋषिजनपरिचर्यासु द-
 शितादरा भव । परं हि दैवतमूपयो यत्नेनाराधिता यथासमीहितफ-

* छिच्छं न हवापी शोऽग्रस्त ययसी यतानी राध्यानि अ३ राज्ञे आ प्रभाष्टे ३५३ छे.

लानामतिदुर्लभानामपि द्वातारो भवन्ति । श्रूयते हि पुरा चण्डकौशिक-
प्रसादान्मगधेषु बृहद्रथो नाम राजा जनार्दनस्य जेतारमतुलबलपरा-
क्रमं जरासंधं नाम तनयं लेभे । दशरथश्च राजा परिणतवया अपि
विभाण्डकमहामुनिसुतस्यर्ष्यशृङ्गस्य प्रसादान्नारायणभुजानिवाप्रति-
हतानुदधीनिवाक्षोभ्यानवाप चतुरः पुत्रान् । अन्ये च राजर्षयस्त-
पोधनानाराध्य पुत्रदर्शनामृतस्वादसुखभाजो बभूवुः । अमोघफला हि
महामुनिजनसेवा । अहमपि खलु कदा समुपाब्धगर्भभरालसामापा-
ण्डुरमुखीमासन्नचन्द्रोदयामिव पौर्णमासीनिशां देवीं द्रक्ष्यामि । कदा
मे तनयजन्ममहोत्सवानन्दनिर्भरो हरिष्यति पूर्णपात्रं परिजनः ।
कदा हारिद्रवसनधारिणी सुतसनाथोत्सङ्गा द्यौरिवोदितरविमण्ड-
ला सबालातपा मामानन्दयिष्यति देवी । कदा सर्वौषधिपिञ्जरज-
टिलकेशो गोरोचनाचित्रितकण्ठसूत्रग्रन्थिरुत्तानशयो दशनशून्यस्मि-
ताननःपुत्रको जनयिष्यति मे हृदयाह्लादम् । कदा गोरोचनाकपिलद्युति-
रन्तःपुरिकाकरतलपरंपरासंचार्यमाणमूर्तिरशेषजनाभिनन्दितो मङ्ग-
लप्रदीप इव मे शोकान्धकारमुन्मूलयिष्यति चक्षुषोः । कदा च
क्षितितलरेणुधूसरो मण्डयिष्यति मम हृदयेन दृष्ट्या च सह परिभ्र-
मन्भवनाङ्गनम् । कदा केसरिकिशोरक इव संजातजानुचङ्क्रमणार-
म्भः संचरिष्यतीतस्ततः स्फटिकमणिमयभित्त्यन्तरितान्भवनमृगशा-
वकानाजिघृक्षुः । कदान्तःपुरिकानूपुरनिनादसंगतान्गृहकलहंसका-
ननुसरन्कक्षान्तरप्रधावितः कनकमेखलाघण्टिकारवानुसारिणीमाया-
सयिष्यति धात्रीम् । कदा मातुश्चरणरागोपयुक्तशेषेण पिण्डालक्त-
करसेन कञ्जुकिनां विडम्बयिष्यति मुखानि । कदा कुतूहललोल-
लोचनो मणिकुट्टिमेष्वधोदत्तदृष्टिरनुसरिष्यति स्वलद्गतिरात्मनः प्रति-
बिम्बानि । कदा नरेन्द्रसहस्रप्रसारितभुजयुगलाभिनन्द्यमानागमनो
भूषणमणिमयूखलेखाकुलीक्रियमाणलोलदृष्टिरास्थानस्थितस्य ममपुरः
पर्यटिष्यति सभान्तरेषु । इत्येतानि चान्यानि मनोरथशतानि चिन्त-
यतोऽन्तःसंतप्यमानस्य यान्ति रजन्यः । मामपि दहत्येवायमहर्निश-

मनस इवानपत्यतासमुद्भवः शोकः । शून्यमेव मे प्रतिभाति जगत् ।
 अफलमिवाखिलं पश्यामि जीयितं राज्यं च । अप्रतिविधेये तु विधातरि
 किं करोमि । तन्मुच्यतां देवि शोकाबन्धः । आधीयतां धैर्ये धर्मे
 च धीः । धर्मपरायणानां हि सदा सर्वपसंचारिण्यः कल्याणसंपदो
 भवन्ति । एवमभिधाय सलिलमादाय स्वयं करतलेनाभिनवपल्लवेनेव
 विकचकमलतुल्यमाननमस्याः साभ्रुलेखं ममार्ज ।

૧—આ ગ્રન્થમાં આવેલા સંસ્કૃત શબ્દોનો સામાન્ય કોશ.

અ.

અકરુણ પુ. સ્ત્રી. ન. (અ અને ક-
રુણા સ્ત્રી.) નિર્દય, દયારહિત.
અકિંચન પુ. સ્ત્રી. ન. (અ નહીં. અને
કિંચન ન. કંઈક) જોની પાસે કંઈ
પણ ન હોય તે, ગરીબ.
અક્ષ પુ. જુગુઠાના પાસા.
અક્ષ પુ. સ્ત્રી. ન. પાસે રમવાની કળા
જાણનાર.
અક્ષત્રય પુ. સ્ત્રી. ન. ક્ષત્રિયત્રિજાતું.
અક્ષનૈવુષ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. પાસા નાખ-
વામાં હોંશીઆર.
અક્ષમ પુ. સ્ત્રી. ન. અશક્ત.
અક્ષમાલા સ્ત્રી. (અક્ષ પુ. એક છેડાનું
અને તેના મૂળનું નામ છે. અને
માલા સ્ત્રી. કંડી, માળા) અક્ષનો
મેહેરખો; રૂદ્રાક્ષની માળા.
અક્ષરજ્ઞઃ ક્રિ. વિ. અક્ષરે અક્ષર.
અક્ષરદય ન. પાસા નાખવાની કળા.
અક્ષિ ન. આંખ.
અક્ષાય પુ. સ્ત્રી. ન. જ્ઞાન ન પામે
એવું, ખીલે નહીં એવું, ડોઢ
નહીં એવું.
અગદ પુ. સ્ત્રી. ન. રોગ વગરનું, ની-
રોગી, સ્વસ્થ, આરોગ્ય.

અગસ્ય પુ. જાનું નામ છે.
અગાર ન. ઘર.
અગ્નિતપ્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (અગ્નિ અને તપ્ત
તપેલું) દેવતાથી તપેલું.
અગ્નિરથ પુ. આગગાડી.
અગ્નિષ્ઠોમ પુ. એક જાતનો યજ્ઞ.
અગ્નિહોત્ર ન. અગ્નિદેવતાને આપેલો
યજ્ઞ.
અઙ્ક પુ. ખોળા, ઉત્સંગ.
અઙ્કિત પુ. સ્ત્રી. ન. નિન્દિત, દૂષિત,
વખોડાયેલું.
અઙ્ગ ન. અવયવ.
અઙ્ગન ન. આંગણું, જગ્યા.
અઙ્ગાર પુ. ન. આંગારો.
અચિન્ત્ય પુ. સ્ત્રી. ન. અવિચાર્ય, ન.
ધારી શકાય એવું.
અજ પુ. રધુના પુત્રનું નામ છે; પુ.
સ્ત્રી. ન. નહીં જન્મેલું.
અજસ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. હમેશાનું, નિશ્ચિ-
તનું.
અજા સ્ત્રી. બકરી.
અજીર્ણ પુ. એક બ્રાહ્મણનું નામ છે.
અઙ્ગ ૭ ગ. ૫. તેલ ચોપડું; વિ જો
પુલ્લું કરવું, ઉઘાડું કરવું.
અઙ્ગન ન. કાજળ, મેસ.

મજ્જલિ પુ. એભા.

મળ ૪ ગ. આ. શાસ લેવો, જીવડ.

મળ પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું; પુ. નાનો રત્ન કાણુ.

મતિધાર પુ. સ્ત્રી. ન. ધાણું ભયંર અથવા કૂર.

મતિનિષ્કરૂણ પુ. સ્ત્રી. ન. (મતિ ધાણું,

અતિરો) ધાણું નિર્દય અથવા કૂર.

મતિનિષ્કલ પુ. સ્ત્રી. ન. છાક વ્યર્થ.

મતિપ્રમાદ પુ. મોટી ચુક, ઘણી ભ્રા- કરાઈ.

મતલ પુ. સ્ત્રી. ન. અનુપમ.

મન્યર્થમ ક્રિ. વિ. ધાણું, અતિરો.

મન્યરાતિ પુ. એક ક્ષત્રિયનું નામ છે.

મન્યાયત ક્રિ. વિ. અથવા પુ. સ્ત્રી. ન., ધાણું લાંબું, ધાણું દૂર.

મહુત પુ. સ્ત્રી. ન. આશ્ચર્યકારક.

મઘતન પુ. સ્ત્રી. ન. આજનું. આ- જને લગતું.

મઘપ્રમૃતિ ક્રિ. વિ. (મઘ આજ અને પ્રમૃતિ માંડીને, -થી) આજથી, અત્યાર પછીથી.

મધમ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચ.

મધર સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન. નીચણું, નીચેનું.

મધર્મ પુ. દુષ્ટત્વ.

મધસ અ. નીચે, તળે.

મધિકાર પુ. જગ્યા. અપ્તીઆર, હોહો, કોઈ પણ ધર્મક્રિયા કરવાને ચોગ્યતા.

મધિવ્યધનન્ પુ. જેનું ધનુષ એચે- લું હોય તે.

મધિષ્ઠાન ન. જગ્યા.

મધીર પુ. સ્ત્રી. ન. સામીત કે ગંભીર મન વગરનું; અપ્રમતવાળું, અ- યોગ્ય.

મધન્ પુ. માર્ગ.

મધર્થ પુ. અગ્નિદાન તૈયાર કરી દેવ- તામાં હોમવાં એ જેનો ધર્મ છે એવો યાજ્ઞિક ગૌર.

મનૈ ૨ ગ. પ. શાસ લેવો, પ્રજાને. શાસ લેવો, જીવડ.

મનકુદ પુ. અળદ.

મનનુષ્ઠાન ન. (અનુષ્ઠાન ન. કરવું, સા- ધવું) ન કરવું તે, ન કરી શકી કસ્ટ.

અનપત્યતા સ્ત્રી. (અપત્ય ન. છાક) વાંઝિયાપણું.

અનપરાધિન પુ. સ્ત્રી. ન. નિરપરાધી. ખાનતકશીરવાન, નિર્દોષ.

અનગ પુ. ડહાપણને! અભાવ.

અનર્હ પુ. સ્ત્રી. ન. અયોગ્ય.

અનલ પુ. અગ્નિ.

અનલેક્ષણ ન. સંભાળ ન લેવી તે.

અનાગમ્ પુ. સ્ત્રી. ન. નિરપરાધી.

અનાથ પુ. સ્ત્રી. ન. લાચાર, ઘણી વ- ગરનું, આશ્રયહીન.

અનાશનન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (અજાદ જેનો આરંભ નહીં તે, અને અનન્ત જેનો છેડો નહીં તે) આરંભ અને છેડા વિનાનું.

અનારમ્મ પુ. પ્રારંભ નહીં તે.
 અનાર્જવોપેત પુ. સ્ત્રી. ન. (અન્ નહીં,
 આર્જવ ન. પ્રમાણિકમણું, ઉપેત
 ઉપ+દનો કર્મણિ ભૂ. કૃ., યુક્ત)
 પ્રમાણિકપણાવગરનું. અપ્રમા-
 લિક.
 અનિગ્રહ પુ. (નિગ્રહ પુ. કબજો, નિયમ)
 કબજામાં ન રાખવું તે, નિરંકુશ-
 પાણું.
 અનિલ પુ. પવન.
 અનિશમ્ ક્રિ. વિ. વારંવાર, નિરંતર,
 હમેશાં.
 અનિયણ પુ. સ્ત્રી. ન. બેઠલું
 નહીં તે.
 અનીક ન. સૈન્ય, સેના.
 અનીકસ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. (અનીક ન.
 અને સ્થા રહેલું) લશ્કરમાંનું,
 એક સિપાઈ.
 અનુકમ્પિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. દયાવાન.
 અનુચર પુ. આકર, નોકર.
 અનુત્સેક પુ. નમ્રતા, ગર્વાભાવ.
 અનુપહન પુ. સ્ત્રી. ન. અવિચ્છિન્ન,
 નિઃપ્રતિબન્ધ.
 અનુવન્ધ પુ. જારી રહેલું તે, આતર્ય,
 અવિરહેટ.
 અનુમરણ ન. (કોઈની) પાછળ મ-
 રવું, જેમ વિધવા મુએલા ધણી
 પાછળ બની મરે છે તેમ, સતી
 થવું.
 અનુરાગ પુ. પ્રીતિ, મેહેરબાની.

અનુરૂપ પુ. સ્ત્રી. ન. મળતું, મુજ-
 બનું, પ્રમાણનું.
 અનુલેપન ન. મલમ, અંગને લગા-
 ડવાનો મુગન્ધિ પદાર્થ.
 અનુવિધેય પુ. સ્ત્રી. ન. અનુસરવું,—
 પ્રમાણે ચાલવું.
 અનુષક (અનુ અને સક સજ્જ નો
 કર્મણિ ભૂ. કૃ.) સાથે રહેલું, બે-
 ડાયલું, યુક્ત.
 અનુષ્ઠાન ન. કરવું તે, બાબતવું તે.
 અનુષ્ઠેય અનુ+સ્થા નો વિધ્યર્થ ક.
 અનુચ્ય અનુ+વચ્ નો વિધ્યર્થ ક. બ-
 ણી જવાનું.
 અન્ન પુ. છેડો, નારા.
 અન્નઃપુરિકા સ્ત્રી. જનાનખાનામાં
 રહેનારી સ્ત્રી, અન્નતઃપુરમાંની સ્ત્રી.
 અન્નક પુ. યમરાજ (નારા કરનાર
 દેવ).
 અન્તગમન ન. અન્તે જવું તે.
 અન્તતઃ ક્રિ. વિ. આખરે, અન્તે.
 અન્તર ન. ફેર.
 અન્તરિત પુ. સ્ત્રી. ન.
 અન્ય સર્વં, પુ. સ્ત્રી. ન. ઇતર, ખીજું.
 અન્યથા ક્રિ. વિ. એમ નહીં તો, ખી-
 જી રીતે.
 અન્યેયઃ ક્રિ. વિ. ખીજે દિવસે.
 અન્વાહ (અનુ+આહ) તે બોલે છે,
 પઢે છે.
 અન્વિત અનુ+દ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 યુક્ત, સહિત, બરેલું.

अन्विष्यन् (इष ४ ग. प. नो वर्तमानं अनुपूर्वकं) शोधयतांनुं.

अपस्त्री. पाणी. अ. व. मां वप-
रायच्छे.)

अपचिति स्त्री. पूज्.

अपश्य न. कोष्ठपल्लु प्रकृति अर्थात्
अपि अथवा अवयुक्तकारक
स्त्री.

अपयज्ञस् न. अपयज्ञश. अपयज्ञाति.

अपर सर्वं पु. स्त्री. न. अपि, अप-
न्य, उत्तर.

अपराधसहस्र न. (सहस्र न. हज्जर)
हज्जर अपराधा.

अपराधनिधि पु. (अपर अपि अप-
त्ये पश्चिम, अने अपराधनिधि अ-
मुद्र) पश्चिम समुद्र.

अपवित्र पु. स्त्री. न. अपवित्र, पापी.

अपेक्षित न. अप + ईक्ष् नो कर्मेणि अ.
६. नो ह/अंछलुं होय ते, ह/अंछलुं.

अप्रणय पु. प्रेमनो अप्पाय, केदारना.

अप्रतिविम्बेय पु. स्त्री. न. उपायरहित.

अप्रतिकार्य, दुःसाध्य.

अप्रतिहत पु. स्त्री. न. प्रतिबन्ध-
रहित, अटकावाय नहीं अपि.

अप्रमत्त पु. स्त्री. न. (अ अने प्रमत्त
अशीकरं) अशीकरं नहीं ते, सावयेत.

अप्रवक्तु पु. नो अलतो अथवा शि-
अपवतो नथी.

अब्ज न. कुम्भ.

अब्ज पु. वर्ष.

अभाजन न. अपात्र, नालायक, अ-
मुक्त कार्यने मोटे निर्मित नथी ते.

अभिगीत अभि + गी १ ग. प. नो
कर्मेणि अ. ६. गात्रिणुं, गवा-
यलुं.

अभिचैद्यम् क्रि. वि. (चैद्य पु. चैद्यनो
गण अपि कृष्णनो रात्रि होता)
चैद्यतरङ्ग.

अभिज्ञा पु. ध्येयान् अर्थात् ता.

अभिज्ञ पु. स्त्री. न. नवीन, कामना.

अभिमन्त्र पु. अभिर्नुनता पुत्र.

अभिमन्त्र पु. स्त्री. न. सामं.

अभियुक्त पु. स्त्री. न. युष्मिन् यावत्,
युष्मदराणी.

अभिषेचनीय पु. शस्त्रस्त्रय यस्मा
अभिषेचनं क्रिया करवासां आविष्टे तेन
नाते, ते यस्म करवानो द्विपस.

अभिषेधा स्त्री. वयन, निश्चय.

अभिहित अभि + धा नो कर्मेणि अ. ६.
आलायलुं.

अभ्यागत अभि + आपूर्वकं गम् नो अ.

६. आपलुं ; पु. पराणो.

अस १ ग. प. हालुं.

अमावास्या स्त्री. अभास.

अमित्र पु. शत्रु.

अमृत क्रि. वि. परलोकभां.

अमृत न. अमृतानुं पान, अमृत.

अमोघः पु. स्त्री. न. सङ्ग, अङ्ग.

अम्भस् न. पाणी.

अम्भोजिनी स्त्री. कुम्भजना छोड.

અર્થ ૧ ગ. આ. ઉદ્ જોડે, ઉગયું,
ઉદય થયો.

અયસ્ ન. લોહું.

અરણ્યવાસ પુ. (અરણ્ય ન. જંગલ, વન,
અને વાસ પુ. રહેઠાણ) વનમાંનું
રહેઠાણ.

અરિસ્ત્રી સ્ત્રી. દુશ્મનની બધરી.

અરુણ પુ. સૂર્યનો સારથિ.

અરુસ્ ન. ધા, જાપ્તમ.

અર્થસત્કાર પુ. (સત્કાર પુ. માન)
અર્થથી એટલે અતિથિની પૂ-
જા કરવાનાં અથવા તેને માન
આપવાનાં સાહિત્યથી આપેલું
માન.

અર્થ ૧૦ ગ. આ. યાચ્યું, પ્ર જોડે,
અરજ કરવી.

અર્થ પુ. અરે ભાવ, અર્થ, માયનો,
ધૃષ્ટિ, લી વસ્તુ.

અર્થસંગ્રાય પુ. (સંગ્રાય પુ. રાક, ભય)
ધનને લગતો ભય.

અર્થાપય નામધાતુ. ઉ. સ્પટકરી સ-
મજાવવું.

અર્થન પુ. ગરજવાન, જાચક.

અર્થ ૧ ગ. અને ૧૦ ગ. પીડયું, દ-
મયું.

અર્થકોટી સ્ત્રી. (અર્થ ન. અડધું, અને
કોટિ સ્ત્રી. કરોડ) અડધા કરોડ
અથવા પચાસ લાખ.

અર્થમન્ પુ. દેવ, દેવલોક, ગતપૂર્વજ.

અર્થન પુ. થોડો.

અર્થ ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ., ધટ્યું,
છાજ્યું.

અલક્ષ્મી સ્ત્રી. ખોટું નસીબ, દરિદ્રતા.

અલસ પુ. સ્ત્રી. ન. સુરત, મન,
આળસ.

અભામ પુ. નુકસાન.

અભામ પુ. લોભનો અભાવ, સંતાપ.

અભ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું, આધું.

અનભ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. ધણા, ધણું.

અન્નવિષયા સ્ત્રી. ટુંકા વિષયવાળી,
ટુંકી.

અવજ્ઞાન ભવ+જ્ઞાનો કર્મણિ ભૂ. ક.,
ધિકારાયતુ, અવગણનાકરાયલું.
ન મનાયલું.

અવદાત પુ. સ્ત્રી. ન. સુંદર, સફેત,
ચેત, સ્વચ્છ, પુણ્યશાળી, સ-
દુણી.

અવર સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન. પાછલું,
પછીનું, ઉતરતું.

અવલમ્બમાન પુ. સ્ત્રી. ન. લટકતું.

અવલેપ પુ. ગર્વ.

અવજા પુ. સ્ત્રી. ન. પરાધીન, પરવશ,
આશ્રયરહિત, આનાશ્રય, લાચાર.

અવજ્યમ્ ક્રિ. વિ. નક્કી, નિશ્ચય.

અવસ્થાન ન. રહેઠાણ.

અવગ્નિ (અવપૂર્વક ધા નો ભૂ. ક.)
ધ્યાન રાખેલું, સાવધ.

અવાચ પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણનું.

અવિદ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. વિદ્યારહિત, ધન-
વગરનું.

અવિનાશિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. નાશ નહીં
પામે ઝમ્બું, રૂપભેદ નહીં થાય
તેવું.

અવિલમ્બિતમ્ ક્રિ. વિ. વિલમ્બ વગર,
તરત.

અવ્યય પુ. સ્ત્રી. ન. ફરે નહીં ઝમ્બું.
નિર્વિકાર.

અગ્નિ પગ. આ. મેળવવું, ભોગવવું.
વ્યાપવું; વિ જોડે, વ્યાપવું.

અગ્નિ પગ. પ. આપવું.

અગ્નિ પુ. સ્ત્રી. ન. નાખવું, અશક્તિ-
માન.

અગ્નિ ન. આપું તે, ભોજન.

અગ્નિ સ્ત્રી. ક્ષુધા, ભુખ.

અગ્નિ પુ. એક જાતનાં ગ્રાહનું નામ,
આશાપાલાનું ગ્રાહ.

અગ્નિ પુ. અગ્નિ.

અગ્નિ પુ. એક પ્રકારનો યજ્ઞ (એ-
માં અગ્નિનું બળિદાન થાય છે).

અગ્નિ પુ. પોડા ચલાવવાની કળા.

અગ્નિ (દ્વિ. વ. માં વપરાય છે) એ
સ્વર્ગલોકના વૈદ્યો (સાથે જન્મલા).

અગ્નિ પુ. પુરુષનું નામ છે.

અગ્નિ પુ. નિર જોડે. ૨૬ કરવું, કાઢી
નાખવું.

અગ્નિ પ. હોવું.

અગ્નિ પ. બેશક, નક્કી.

અગ્નિ પુ. સેવા સ્ત્રી. (સત્ પુ. સ્ત્રી. ન.

સાહે, સેવા સ્ત્રી. ચાકરી) જે પુરુષ

સારો નથી તેની ચાકરી, દુષ્ટ

અથવા નિદંય પુરુષની કીધેલી
ચાકરી.

અગ્નિ ન. લેખી, રૂઢિ, રક્ત.

અગ્નિ પુ. સ્ત્રી. ન. સહનો વિષય જે-
વંત અગ્નિ, સેવાય નહીં તેવું.

અગ્નિ પુ. સ્ત્રી. ન. (સાર પુ. જીવ,
તત્ત્વ) તત્ત્વ વગરનું, જીવ વગરનું,

સાધક વગરનું, નકામું.

અગ્નિ પુ. સ્ત્રી. (ધારા સ્ત્રી. ધાર) ત-
લવારની ધાર.

અગ્નિ પુ. તરવાની ધારા ઉપર
મુખ રહેવાના જેવું કઠણ વ્રત.

અગ્નિ પુ. જીવ, પ્રાણ (આ અર્થમાં તે
હમેશાં બ. વ. માં વપરાય છે કેમકે
પ્રાણ પાંચ છે).

અગ્નિ પુ. પ્રાણબળ, માત.

અગ્નિ પુ. નામધાતુ. ખોટું ધક્કું, દ્વેષ-
ભાવ રાખવો.

અગ્નિ ન. લોહી, રૂઢિ.

અગ્નિ પુ. સૂર્યનું આય મવું તે.

અગ્નિ પુ. પશ્ચિમનો પર્વત જેના
ઉપર સૂર્ય, ચન્દ્ર, અને તારા આ-
થમ છે એવું કહેવાય છે.

અગ્નિ ન. હાડકું.

અગ્નિ ન. દિવસ.

અગ્નિ પ. ૬૨ રોજ.

અગ્નિ પ. ૬૬૦૩ ને રાત.

અગ્નિ પ. સમાહારદ્રવ્ય.

અગ્નિ પ. સર્પ.

અગ્નિ પ. રાતદિવસ.

મહાય અ. ક્રિ. વિ. તત્ક્ષણ, તર-
તત્, જલદીથી.

આ.

આ મયાંદા દાખવનાર અવ્યય, અ-
વધિદર્શક અવ્યય.

આકાર પુ. આકાર, રૂપ.

આકાશવાયુ પુ. આકાશમાંનો પર્વત.

આક્ષેપ પુ. મેડોલું, બદગોઈ, નિન્દા.

આસ્થા સ્ત્રી. નામ.

આગામિન પુ. સ્ત્રી. ન. આવનારો-રી-રૂં.

આઙ્ગિરસ પુ. અઙ્ગિરસ નો વંશજ.

આચરિત પુ. સ્ત્રી. ન. આચરેલું. વ-
નેલું; ન. આચરણ, કૃત્ય.

આચાર્ય પુ. વિદ્યાર્થીને જનોઈ પેડે-
રાવા વેદ શાખવે તે ધર્મચુર.

આંજ પુ. સ્ત્રી. લડાઈ, યુદ્ધ.

આજ્ઞ કર્મેણિ ભૂ. કૃ. હુકમ કીધેલું.

આન પુ. સ્ત્રી. ન. આ+દત્ત (દા 'આ-
વડું' નો કર્મેણિ ભૂ. કૃ.) ઉપરથી.
લઈ લીધેલું.

આત્મઘાતક પુ. ન. (આત્મન્ પોતે, ઘાતક
મારનાર) પોતાનો નાશ કરનાર.
આત્મઘાતિન પુ. સ્ત્રી. ન. આપઘાત
કરનાર.

આત્મદમન ન. મનનો કબજે રાખવે તે.

આત્મભાજ પુ. જેને આત્મા છે, તે,
માણસ.

આત્મરુચિત પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાને ભજેલું.

આત્મહિત ન. (આત્મન્ પોતે અને હિત
ભલું) પોતાનું ભલું.

આત્મીય પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાનું.

આદર પુ. લક્ષ, માન.

આદિહેતુ પુ. મૂળ કારણ.

આનન ન. મુખ.

આનીત આ+ની નો કર્મેણિ ભૂ. કૃ.
આણેલું.

આન્નર પુ. સ્ત્રી. ન. અંદરનું.

આપ પ ગ. પ. મેળવવું, સંપાદનક-
રવું; અવ જોડે, મેળવવું, પામવું.

આપરાલ્લિક પુ. સ્ત્રી. ન. પાછલા પેડે-
રને લગતું, ઉતરતા દિવસને લ-
ગતું.

ઔષાણ્ડુર પુ. સ્ત્રી. ન. થોડું શીકું.

આપ્ત પુ. મિત્ર, હિતમચ્છનાર.

આપ્ત પુ. સ્ત્રી. ન. આપ્તો નામની
કેટલીક ઋચ ભણીને અભિપેક્ષ
કરાયલું.

આમોદ પુ. સુગન્ધ, સુવાસ, ખુશબો.

આયત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. અધીન, સત્તામાં
રહેલું, વશ.

આયાસ્ય પુ. ઋષિનું નામ છે.

આયુષ્કામ પુ. લાંબો આવરદા હ/ચ્છ-
નાર.

આયુસ્ ન. જીંદગી.

આરામના સ્ત્રી. પૂજા.

આરાધિત પુ. સ્ત્રી. ન. સંતુષ્ટ કીધેલું.

આરુદ આ+રુદનો ભૂ. કૃ., ચઢેલું.

આનં પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખિત, પીડિત.

આક્રં પુ. સ્ત્રી. ન. ભીનું.

આદ્રાં સ્ત્રી. છઠું અન્નનું નક્ષત્ર.

આલવાલ ન. ઝાડના મુળની આસ-

પાસ પાણી ભરી મુકવા માટે કી-

વેલું કુન્ડાળું, ક્યારે.

આલાપ પુ. વાતચીત.

આલી સ્ત્રી. ઝોળ, પંક્તિ.

આવિક્ષિત પુ. અવિક્ષિતનો પુત્ર.

આવૃત આ + વૃતો કર્મણિ ભૂ. કૃ., ભરે-
લું, ઢંકાયલું.

આશા સ્ત્રી. ઉમેદ.

આશિસ્ સ્ત્રી. આશીર્વાદ.

આઝીવિષ પુ. સપં.

આસ ૨ ગ. આ. બેસવું, અધિ જોડે,

બેસવું; ઉપ જોડે, પૂજવું, ઉપા-

સના કરવી; સવં જોડે, યગ્નસમાર-

ભ કરવો, ઘણા યગ્નો અનુક્રમે

કરવા.

આસન્ ન. મહેા, મુખ્ય.

આસન્નમરણ પુ. સ્ત્રી. ન. (આસન્ન પુ.

સ્ત્રી. ન. પાસેનું અને મરણ ન.

મોત) જેનું મોત પાસે આવ્યું

હોય તે, એકે નાખેલું.

આસાદ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. મેળવાય તેવું.

આસીન પુ. સ્ત્રી. ન. બેઠેલું, આમને

વર્તમાન કૃ.

આસ્થાન ન. સભાસ્થાન, સભામ-

ણડપ.

આસ્ય ન. મોઢું, મુખ્ય.

આસ્વાદ પુ. રૂચિ.

આહવ પુ. યુદ્ધ, બડાહ.

આહુતિ સ્ત્રી. યગ્નનું અગ્નિદાન.

૩.

૩ ૨ ગ. પ. જવું; અધિ જોડે, નતરક

જવું, અજ્ઞ જોડે, જાણવું; આ જોડે.

આવવું; ઉદ જોડે, ઉગવું, આપા-

દ થવું, ઉદય થવો; નિર જોડે,

નિકળવું; પરિ જોડે, આસપાસ

રેરો ફરવો; વ્યતિ જોડે, જતા

રહેવું; વિનં અપ જોડે, જૂદું પડવું.

ઝરણમ ઉપ જોડે, તાબે થવું.

રાસણે જવું; સમ જોડે, એકઠું

થવું, સાથે આવવું.

૩ ૧ ગ. પ. ઉદ જોડે, ઉગવું. ઉદય

થવો.

૩ અધિપૂર્વક ૨ ગ. આ. અભ્યાસ

કરવો, અધ્યયન કરવું.

૩ શ્વાકુ પુ. શ્વયંવંશી રાજાઓના

મુળપુરુષ.

૩ ક્તુ પુ. સ્ત્રી. ન. ઇચ્છવું, ઇચ્છનાર.

૩ નસ્તનઃ ક્ષિ. વિ. આમ તેમ, અહીં

થી તહીંથી.

૩ ઇતિકતેવ્યતા સ્ત્રી. કંઈ કરવાની રીત.

૩ ઇન્દ્રાદિ (ઇન્દ્ર અને આદિ પ્રારંભ)

જેમકે ઇન્દ્ર મુખ્ય છે તે, ઇન્દ્ર

વિગેરે.

૩ ઇન્દ્રિય ન. જોર (અંગનું).

૩ ઇન્દ્રિયસૌષ્ઠવ ન. (ઇન્દ્રિય ન. અવયવ,

અથવા ઇન્દ્ર અને સૌષ્ઠવ ન.

• પુષ્પસુરતી) રૂપવર્ણો ધોત,

• આરોગ્ય શરીર.

૩ ઇન્દ્રિયાર્યોપસંવન ન. (ઇન્દ્રિય ન. ઇ-

ન્દ્રિય, અર્થે પુ. પદાર્થ, રૂપસેવન ન.
આમય કરવો તે, ઉપભોગ) હ/
ન્દ્રિય વિષયનો ઉપભોગ કરવો
તે, વિષયીપણું, વિષયલગ્નપટ-
પણું.

ઇન્દુમતી સ્ત્રી. એક સ્ત્રીનું નામ છે.
ઇન્દુ ૭ ગ. આ. સળગાવવું, ચેતા-
વયું.

ઇષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. હ/સેષેણુ આપનાર.
ઇષ્ટદેવતા સ્ત્રી. હ/ષ્ટદેવ, આરાધ્ય દે-
વતા, રક્ષણ કરનાર દેવ.

ઈ.

ઈ ૪ ગ. આ. ઉદ્ જોડે, ઉગવું,
ઉચ્ચે ઉગવું.

ઈક્ષ પ્રતિ જોડે, જોવું, સંભાળ લેવી.
ઈન્દ્ર ૨ ગ. આ. અને ૧૦ ગ.
વખાણવું.

ઈન્દ્રજા પુ. સ્ત્રી. ન. આણું.

ઈન્દ્ર ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ. ઉદ્
જોડે, ખોલવું.

ઈન્દ્ર ૨ ગ. આ. ધણી થવું, રાજ
કરવું.

ઈશ્વર પુ. રાજ.

ઈન્દ્ર ૧ ગ. આ. યત્ન કરવો, તકાવડું.

ઉ.

ઉ અવ્યય.

ઉત્ત ૧ ગ. પ. જવું.

ઉગ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. સખત, તીક્ષ્ણ,
આકર્ષ.

ઉગ્ર ક્રિ. વિ. જોરથી, સખત, આ-
કરો, કરડો.

ઉચ્ચે અ. ક્રિ. વિ. જોરથી.

ઉચ્છ ૧ ગ. પ. નાખી દેવું, ત્યાગ
કરવો.

ઉદ્ગ પુ. સ્ત્રી. ન. ત્રાપો, કોટીઉં.

ઉત્તમ પુ. સ્ત્રી. ન. છેલું.

ઉત્તમફલક પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉત્તમ પુ.

સ્ત્રી. ન. સુંદર, શ્રેષ્ઠ ફલ ના. ફળ

અને ક પ્રત્યય) સારા ફળવાળું

સારા પરિણામવાળું.

ઉત્તર સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપરનું, પ-
છીનું.

ઉત્તરકુરુવઃ પુ. બ. વ. હિમાલયની
પેલી મેરના દેરાનું નામ છે (ધ-
ણુકરીને આર્ય લોકનું અસલ
સંસ્થાન એ હતું).

ઉત્તરા સ્ત્રી. વિરાટ નામના રાજાની
પુત્રી.

ઉત્તરીય ન. ઉપલું વસ્ત્ર, ઉપરનો પો-
શાક.

ઉત્તાન પુ. સ્ત્રી. ન. અનું.

ઉત્પર્યાસ્થન પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉત્પથ પુ.

• જોટો રસ્તો, દોષવાળો માર્ગ આ-

સ્થન આ+સ્થા નો ભૂ. કૃ. પ્રાપ્ત

થયલું) જોટો રસ્તો ગયલું.

ઉત્પન્ન પુ. સ્ત્રી. ન. જન્મેલું, ઉપ-
જેલું.

ઉત્પલ ન. કમલ.

ઉત્સદ્ગ પુ. ખોળો.

અસૃષ્ટ ઉદ્+સૂક્ષ્મો કર્મેણિ ભૂ. ૬.,
છોડિલું.

ઉદન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉત્તર દિશાનું.

ઉદન ન. પાણી.

ઉદર ન. પેટ, જઘ્નદર.

ઉદરંભરિ પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉદર ન. પેટ
અને મૂ ભરવું) પોતાનું પેટ ભરે
તે, પેટભરે, અંકલપેટું અને
લોભી.

ઉદાર પુ. સ્ત્રી. ન. ઉમદા, યાદા
મનવાળું, ઉદાર.

ઉદુમ્બર પુ. અંક ત્રાડનું નામ છે. ન.
અંક ત્રાડનું ફળ.

ઉદ્ગમ પુ. મૂળ, ઉત્પત્તિ, નીકળવું તે.

ઉદ્ગત્ પુ. યાત્રિક ગેાર, તેનું કામ
અંકલુંજ કે સામવેદના મન્ત્ર
ભણવા.

ઉદ્ગમવૃત્તિ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉદ્ગતરવખા-
વવાળું, અમર્યાદ, બેશુભ.

ઉદ્ગલક પુ. પુરપનું નામ છે.

ઉદ્ગત પુ. સ્ત્રી. ન. ગર્વિષ્ઠ.

ઉદ્ગતસ્મ ઉદ્+હન્ નો ભૂ. ૬. ક્રિ. વિ.
તરફે વપરાયછે, બેશીકરાઈથી,
ઉદ્ગતાઈથી.

ઉદ્ગૂતવિસ્મય પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉદ્ગૂત ઉદ્+
મૂ ઉત્પન્ન થવું, નો ભૂ. ૬. જ્ઞ-
નામાં અચંબો ઉત્પન્ન થયોછે
તે.

ઉદ્ગમમૃત્ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉદ્યોગી.

ઉદ્ગતિ સ્ત્રી ઉત્પણ, મહાત્મતા.

અન્માદ પુ. હર્ષ, પ્રકુલિત થવું તે,
વકાસ.

અપકણ્ઠ ન. ગામ અથવા શહેરના
પાસેની જગ્યા, પાધર, સીમ.

અપકાર પુ. પરગણુ કામ, ખીજનું
ભલું કરવું તે.

અપકારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપકાર કરનાર.

અપક્રાંત સ્ત્રી. ઉપકાર.

અપચય પુ. અન્નનો, સંધરો અથવા
સમય કરવો તે.

અપ્લક્ષિત અપ+લ્ષિ નો કર્મેણિ ભૂ. ૬.,
અંકકુંકરેલું.

અપજનિત અપ+જન્ નો પ્રેરક કર્મેણિ
ભૂ. ૬., ઉપજાવેલું.

અપનાયન ન. જનોઈની ક્રિયા.

અપનયન)

અપભ્રંગ પુ. ભાગવવું તે.

અપયુક્ત પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપયોગ કીધેલું,
વાપરેલું.

અપરત પુ. સ્ત્રી. ન. મુઅેલું, બંધ
થયલું.

અપરિ ક્રિ. વિ. ઉપર.

અપરિતન પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપલું.

અપશમ પુ. સંતોષ.

અપાકૃત પુ. સ્ત્રી. ન. લાવેલું.

અપાયન ન. નજરાણું.

અપાલભ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપકાલાયક,
દોષપાત્ર.

અપેત અપ+દ નો કર્મેણિ ભૂ. ૬., જ્ઞ-
ડાયલું, યુક્ત.

इम सर्वं अत्रे.

इम सर्वं पु. स्त्री. न. ये पक्षने
अगुं.

इवी स्त्री. प्रथी.

इवी स्त्री. अमि नाग कन्यानुं नाम अं.

अमे था ॥ दिवस अगुं नगी
आया हती.

इजनस पु. असुशेना गुहनुं नाम अं.

इप १ ग. प. आगुं.

इपम स्त्री. प्रातःकाणनी देवी, मणसकुं.

इपम क्रि. वि. गरभीथी, डनुं डनुं.

इपमति पु. अयं

इपमन पु. गरभी.

क.

कजित पु. स्त्री. न. भाटुं, थ्रेण, नडुं,
अअइ.

कज पु. स्त्री. न. डनुं, डनुं, डपलुं.

क

क १. ग. प. अगुं.

कनु पु. स्त्री. न. सादुं, साधुं, साइ.

कण न. देवुं, अणु.

कणवज पु. याज्ञिक गोर.

कमलिन पु. अन्तनुं नाम अं.

क.

कमनस पु. स्त्री. न. अमिअननुं.

ककराव न. अमिअन.

ककाकिन पु. स्त्री. न. अमिअनुं, अमिअ.

कान्तवासी.

कान्न पु. स्त्री. न. अमिअननुं.

एकान्तगुण पु. स्त्री. न. निमित्त
गुणवानुं, अना गुण इरे
नहीं ते.

एकान्तनः क्रि. वि. अमिअन
रीते.

एकैक सर्वं पु. स्त्री. न. अमिअन, अमिअ.

एनादृश पु. स्त्री. न. आ नरेहनुं.
आयुं.

एनस न. पाप.

ऐ.

ऐवाक पु. अक्षवाकुनो वराण.

ऐन्दु पु. स्त्री. न. अन्त सर्वं.

ऐन्दु पु. अक्षवाकुनो पुत्र.

औ.

औपस न. अमास ॥

क.

कभा स्त्री. अमिअन.

कङ्कण न. अक्षवाकु.

कच पु. पाण.

कट पु. सादडी.

कण्व पु. अपिनुं नाम अं.

कनिवित सर्वं अं अमिअन.

कनक न. सुवर्ण.

कन्यका स्त्री. दीकरी.

कपाल पु. न. भायुं, आपरी.

कपिल पु. स्त्री. न. पिणारा पडता.

तपस्वीरी आ, अदामी.

कम १० ग. आ. प्रीति करवी.

करणीय न. अं काम करवानुं अथ ते.

कार्य, कर्तव्य.

કરિન્ પુ. હાથી.

કરુણ પુ. સ્ત્રી. ન. રોકકારક.

કરુણાણ પુ. સ્ત્રી. ન. દયાળુ.

કર્કાટક પુ. સાપનું નામ છે.

કર્ણ પુ. વિશેષ નામ છે.

કર્મણ્ય પુ. (કર્મનું કર્મ અને ધર્મનું માર્ગ, રસ્તો) કર્મનો માર્ગ, અર્થ-
તેણે મોકલે અથવા નિવૃત્તિપુર્ય
મેળવવાને ધર્મસંબંધી ક્રિયા-
કર્મ કરવાં તે.

કલત્ર ન. ભાર્યા, સ્ત્રી. પત્ની.

કલ્પ પુ. કલ્પયો.

કલ્પહંસક પુ. એક જાતનો હંસ.

કલ્પ સ્ત્રી. હુબર, કળા.

કલ્પ પુ. સમૂહ.

કલ્પિ પુ. કળિયુગ એટલે ચાર યુ-
ગમાંનો છેલ્લો અને પાપિય
હાલમાં દુનિઆમાં જેયુગ ચાલે
છે તે, પાપરૂપી તત્ત્વ.

કલ્પિન પુ. દેરાનું નામ છે. (ખ. વ. માં
વપરાયછે).

કલ્પાન્ત પુ. (કલ્પ પુ. સૃષ્ટિની અ-
વધિ, અને અન્ત પુ. છેડો) સુ-
ષ્ટિની અવધિનો છેડો.

કલ્પત કલ્પનો પ્રેરક કર્મણિ ભ. ક.
કલ્પેલું, ચોળેલું, શોધી કાઢેલું.

કલ્પ પુ. પુરુષનું નામ છે.

કલ્પિત સ્ત્રી. કવિતા, વિદ્યા.

કલ્પ પુ. સ્ત્રી ન. દુઃખિત.

કલ્પ કલ્પ ક્રિ. વિ. હાય હાય.

કલ્પ વિ જોલે, ૧ ગ. ૫. મીલવું (કુ-
લની માફક), વિકાસવું.

કાકુત્થ પુ. કંઠસ્થનો વંશજ,
રામ.

કાલ્યાણ પુ. એક મોટા વૈયાકરણનું
નામ છે.

કાલ્યણ સ્ત્રી. અપ્સરાનું નામ છે.

કાનન ન. વન, અરણ્ય.

કામ પુ. ઇચ્છા.

કામદુહ પુ. સ્ત્રી. ન. કોઈ પગ ઇચ્છા
શૂણું કરનાર.

કામદિ પુ. જેની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ
છે તે.

કાચ પુ. શરીર.

કાચ્ય કર્મો પ્રેરક, કંઈપણ ચીજ ક-
રાવવી.

કાર્તિક્યેકાદશી સ્ત્રી. (કાર્તિકી સ્ત્રી.
કાર્તિક મહિનાને લગતી, અને
एकादशी સ્ત્રી. અગીઆરસ) કાર્-
તિક મહિનાની અગીઆરસ.

કાર્પણ ન. હલકાઈ, લઘુતા, નીચ-
પાણું.

કાર્મક નુ. ધનુષ, કામદું. અધિવ્યકાર્મક
પુ. સ્ત્રી. ન. જેનું કામદું ખેંચેલું
છે તે.

કાર્થ પુ. સ્ત્રી. ન. કરવાલાયક ન.
કાર્ય, કૃત્ય, કામ.

કાર્યજ્ઞ પુ. સ્ત્રી. ન. (ખીજીને માટે)
કંઈપણ કામ જે કોઈકરે તે.

કાર્યદયાકુલ પુ. સ્ત્રી. ન. એકી વ-

ખતે બે કામ કરવાને કીધે ગભ-
રાયલું.
કાલેય પુ. કેટલાક રાક્ષસેનું નામ છે.
કાવ્ય ન. કવિતા, કવન.
કાશ પુ. ન. એક જાતનું ઘોળું ફલ.
કાષ્ઠલોષ્ઠસમ પુ. સ્ત્રી. ન. (કાષ્ઠ ન.
લાકડું, લોષ્ઠ પુ. અને ન. માટીનું
ઢેંડું, અને સમ સરખું) લાકડાં
અને માટીનાં ઢેંડાં જેવું.
કાઠલ પુ. રાખ્દ.
કિનર પુ. દેવયોનિવિશેષ.
કિસ્તિન્ કઈ જાતની વસ્તુ? શું?
કિનવ પુ. ડગ, અપ્રમાણિક માણસ.
કિયત્ પુ. સ્ત્રી. ન. કેટલું.
કિરણ પુ. કિરણ.
કિશોરક પુ. રાશુ, છોકરું (જેમકે
સિંહનું).
કીર્તિ સ્ત્રી. કીર્તિ.
કીર્તિન પરિજોડે (કુત ૧૦ ગ. 'કહેવું'-
પરથી) વર્ણવેલું.
કીર્તિર પુ. એક રાક્ષસનું નામ છે.
કુ (નામની પાછળ મુકવામાં આવે-
છે) અરામ, નિન્દિત.
કુકુર ન. કુતરો.
કુકુમ્બક ન. કુકુમ્બ.
કુદ્દિમ પુ. ન. ધરસખંદી; મર્ણકુદ્દિમ
મણિની ધરસખંદી, સ્કટીકની કુ-
રસખંદી.
કુઝવ પુ. ધાનનું માપું.
કુણ્ડલ ન. કાનનું આભરણ.

કુણ્ડિનપુર ન. રાહેરનું નામ છે, વિ-
દર્ભ અથવા વરાડની રાજ-
ધાની.
કુતૂહલ ન. આશ્ચર્ય, જીજ્ઞાસા.
કુમારક પુ. કુમાર.
કુમુદ ન. રાત્રે ખીલતું કમળ.
કુમ્મ પુ. હાથીના કપાળના બાગ
ઉપરનો ગોળો.
કુમ્મકર્ણ પુ. રાવણના બાઈનું નામ છે.
કુરુક્ષેત્ર ન. કૌરવો લડ્યા તે જગ્યા-
નું નામ.
કુલ ન. કુળ.
કુલજ પુ. સ્ત્રી. ન. (કુલ ન. કુળ,
અને જ જન્ 'પેદા થવું' ઉપરથી)
કુળમાં જન્મેલું, કુળનું.
કુશ પુ. અને લવ પુ. રામના નીક-
રાઓ.
કુસુમપુર ન. રાહેરનું નામ છે.
કૂલ ન. કિનારો.
કુ ૮ ગ. ઉ. કરવું, અઢી જોડે, આ-
શ્રય લેવો, અંગીકાર કરવો; અ-
ધિજોડે, તાકવું, લાચ પાડવું, અ-
ધિકૃત તાકીને, અંટલે સંબંધ રા-
ખીને, લાચ પાડીને; અપ + આ
જોડે, દૂર કરવું; અલમ્ જોડે, રાણ-
ગારવું; આવિસ્ જોડે, ખુલ્લું કરવું,
ઉઘાડવું; અપ જોડે, ઉપકાર કરવો,
બલું કરવું; તિરસ્ જોડે, ધિક્કારવું;
નમસ્ જોડે, નમસ્કાર કરવો, નમન
કરવું, નમવું; નિ જોડે, ધન કરવી,

અપદાર કરવો; નિસ+આ (નિરા)
જોડે, નિરાકરણ કરવું, ત્યાગ
કરવો, છોડી દેવું; પ્રતિ જોડે,
પેર લેવું, સામા થવું; વગી જોડે,
વશ કરવું.

કૃ ૫ ગ. ઉ. મારવું.

કૃચ્છ્રવ્ય ન. કૃચ્છ્ર ન. પ્રાયશ્ચિત્ત
અને ત્રય ત્રણ) ત્રણ પ્રાયશ્ચિત્ત.
કૃત ૧ ગ. પ. કાપવું.

કૃત ૨ ન. સત્યયુગ, ચાર યુગ-
કૃતયુગ) માંનો પેહેલો યુગ, વર્તમાન-
તનો પેહેલો અને ઉત્તમ કાળ.

કૃતિકા સ્ત્રી. દત્તક કીધેલી.

કૃતિન પુ. સ્ત્રી. ન. જોનું કાર્ય સફળ
થયું છે, કૃતકૃત્ય, સાહે, શુભવાણું;
સદુણી.

કૃતે અ. લીધે, વાસ્તે.

કૃત્ત્વન પુ. સ્ત્રી. ન. આપું.

કૃષ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. કદરી, હલકા
મનવાળું.

કૃપાનિધિ પુ. (કૃપા સ્ત્રી. દયા, અને
નિધિ પુ. ભંડાર) દયાનો ભંડાર,
ઘણા દયાળુ.

કૃપાલ પુ. સ્ત્રી. ન. માયાળુ.

કૃષ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. અશક્ત, પાતળું.

કૃષ્ણ ૧ ગ. પ. ખેંચવું; વિ+પ્ર જોડે,
નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાં આણવું.

કૃષિ સ્ત્રી. ખેતી.

કૃષ્ણ પુ. વિષયુનો આદર્શ અવ-
તાર.

કૃષ્ણપક્ષ પુ. અંધારિયું.

કૃષ્ણવર્મેન પુ. પુરુષનું નામ છે.

કૃષ્ણસાર પુ. હરણ.

કૃષ્ણસાહાય્ય ન. કૃષ્ણુની મદદ.

કૃ ૬ ગ. પ. વિખેરવું; વિ જોડે
પાથરવું.

કૃ ૮ ગ. ઉ. મારવું, નાશ કરવો.

કૃત ૧૦ ગ. તારીફ કરવી, વખા-
ણવું, સ્તુતિ કરવી.

કેયુરુ પુ. બાળુબંધ, બાહુબળ.
કાણી ઉપર પેહેરવાનું ધરણું.

કેશ પુ. વાળ.

કેસરિન પુ. સિંહ.

કૈતવ ન. ડગાઈ, કપટ.

કૌટિ સ્ત્રી. કરોડ.

કોપ પુ. ક્રોધ, ગુસ્સો.

કોશાગાર ન. તીજીરી, ભાનદાર-
આનું.

કૌમારક ન. બાળવાળુ.

કન્ધિત ભ. કૃ. (નામ તરીકે વપરાય
છે) ન, ખૂમ.

કમ્ ૧ ગ. પ. અને ૨ ગ. ૧. આ-
લવું, પગલું ભરવું; આ. જાય

થવું, અસર કરવી; અતિ જોડે,
પેલી તરફ ચાલવું અથવા જવું.

જૂદા પડવું, આખંડવું, પાર જવું;
આ જોડે, પાસે જવું, ઉપર થકાને

ચાલવું, ઉગવું, ઉચે ઉગવું.

ક્રી ૮ ગ. ઉ. ખરીદવું નિમ્ જોડે,
રસવત આપી પોતાનું કરી લેવું.

નિષ્કૃય આપવો, ખંડીણી આપી
 ઓડવયું; વિ જોડે, વેચ્યું.
 કીડશિલ પુ. (કીડા સ્ત્રી. રમત,
 ગમત, શૈલ પુ. પર્વત) ગમતને
 માટે પર્વત, મોજ કરવાનો પર્વત.
 કુષ્ઠ ૪ ગ. પ. ગુરૂસે થયું; અભિ+સમ
 જોડે, ડોપયું, કોષ કરવો.
 કુશ્ઠ ૧ ગ. પ. વિ જોડે, રડયું, શોક
 કરવો.
 કમ્ ૫. થાકયું, થાકી જાયું, પરિશ્રમ
 પામવો, નરમ પડયું, ઉદા-
 સામાં હોયું.
 કાન્ત કમ્ નો ભ. ક. થાકી ગયલું,
 લાય થયલું, નિર્ગત થયલું, કમા-
 યલું, સ્થાનિ પામેલું.
 કિન્દ ૪ ગ. પ. ભીના થયું.
 કિન્દ ૧ ગ. પ. શોક કરવો.
 કિન્દ ૬ ગ. પ. દુઃખ દેવું, પીડા
 કરવી, પીડયું, મીચ્યું.
 કીચ પુ. ન. નપુંસક.
 કથ ૧ ગ. પ. ઉદ્ જોડે, ઉકળયું.
 કળ-ક્ષિણ ૮ ગ. પ. ધાયલ થયું.
 કળસિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (કળ પુ. પળ
 અને ક્ષિન્ નારા પામવું) કા-
 લમાં નારા પામવું, કાલિક,
 કાલુભંચુર.
 કળિકલ્ ન. કાલુભંચુરપાતું.
 કલ્ કળ નો કર્મેણિ ભ. ક. ધાયલ
 થયલું.
 કમ્ ૪ ગ. પ. માફ કરવી.

કમિન્ પ. સ્ત્રી. ન. કામા કરનાર,
 સહન કરનાર, ધીરજવાન, ગ-
 મમિર.
 કમ્ પુ. નારા, ઘટારો.
 ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી, જમીન.
 ક્ષિતીક પુ. (ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી) પૃથ્વી-
 પતિ, રાજા.
 કીર ન. દધ.
 કુદ ૭ ગ. કિ. ખાંડયું, જુકા અથવા
 ચુરો કરવો.
 કુદ્ પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું, હલકું.
 કુમ્ ૬ ગ. પ. કોભ પમાડયું, ગ-
 ભરાવયું, આકુળ વ્યાકુળ કરવું.
 ક્ષેત્રદેવતા સ્ત્રી. (ક્ષેત્ર ન. ખેતર અને
 દેવતા દેવ) ખેતરપાળ.
 ક્ષે ૧ ગ. પ. ક્ષય પામવો.

લ.

લ ન. માણસના શરીરના ચોલાભા-
 ગ, જેવાકે મોણિકું, નાકાવગેરે.
 લઙ્ઘ પુ. સ્ત્રી. ન. (લઙ્ઘ પુ. ત-
 લવાર) જેણે તરવાર ખેંચી છે તે.
 લલમુજક પુ. (લલ પુ. દુષ્ટ, મુજક પુ.
 • સાપ) દુષ્ટ સર્પ.
 લલ્ અ. નિષ્પે.
 લાદિર પુ. સ્ત્રી. ન. લદિર ખેંચેલો
 ખેરનું.
 લિદ્ ૭ ગ. આ. અને ૪ ગ. આ.
 અને ૬ ગ. પ. ખિન થયું, ના-
 ખુશ થયું, ખાટું લાગવું.
 લ્યા ૨ ગ. પ. કહેવું.

ગ.

ગગનમધ્ય પુ. ન. (ગગન ન. આકાશ,

મધ્ય પુ. ન. વચ્ચેના ભાગ) આકાશ-

શનો મધ્ય ભાગ.

ગજપટાગત ન. (વચ્ચે સ્ત્રી. રમતા,

સમૂહ, સમુદાય, ગત ન. સો) હા-

થી ચ્ચોની સો હાર, ચેકેડો હા-

થી ચ્ચો.

ગજગવ પુ. ગજચ્ચે, સારામાં સારો

હાથી.

ગણ્ડકી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે; ગણ્ડ-

કીનીર ન. ગણ્ડકીનો કિનારો.

ગણ્ડસ્થલ ન. હાથીનાં લમણાં.

ગતજીવિન પુ. સ્ત્રી. ન. મુચ્ચેલું.

ગતિ સ્ત્રી. આશ્રય, આસરો, ચાલવું

તે, ચાલવાની રીત.

ગદ્ ૧ ગ. ૫. બોલવું.

ગદા સ્ત્રી, ગદા.

ગન્તકામ પુ. સ્ત્રી. ન. જવાને આગુર.

ગન્ધર્વકન્યા સ્ત્રી. ગન્ધર્વની છોકરી.

ગંભીર પુ. સ્ત્રી. ન. ગંભીર.

ગમ્ ભમિ જોડે, હુમલો કરવો; પ્રતિ +

ઉદ્ જોડે, તરફ જવું.

ગરુડ પુ. વિષ્ણુદેવનું વાહન.

ગરુડાજ્ઞા સ્ત્રી. સર્પજાતિના રાત્રુ ગ-

રડોના હુકમ.

ગર્ભ પુ. ગર્ભ.

ગર્ભાદમ્ પુ. સ્ત્રી. ન. (ગર્ભ પુ. ગર્ભ ર-

હેવો તે, અને બદલમ આદમું) ગ-

ર્ભે રહ્યા પછી આદમું.

ગર્દ ૧ ગ. ૫. અને ૧૦ ગ., હલકો

વિચાર બાંધવો, નિન્દવું.

ગલ પુ. ગર્ભ.

ગલિત ગલનો ભૂ. ક. ગળેલું.

પડેલું.

ગહન પુ. સ્ત્રી. ન. દુર્ગમ, ભેદાયક

પેનાય નહીં ચ્ચેલું; ન. અરણ્ય

ઝાડો.

ગાળ્ડોવ ન. અર્જુનના ઘણાં નામ

છે.

ગાત્ર ન. અવયવ, શરીર.

ગાધોદક ન. (ગાધ પુ. સ્ત્રી. ન. છાછર,

અને ઉદક ન. પાણી) છાછર

પાણી.

ગાન્ધર્વ પુ. એક પ્રકારની જાનક્રિયા

છે. એ ક્રિયા પ્રમાણે વરકન્યાની

પરસ્પર અનુમતિ થઈ એટલે

જાન થાય, ખીચું કશું જોઈએ

હાં.

ગાર્હપત્ય પુ. ગૃહસ્થ હમેશાં જે પવિ-

ત્ર અગ્નિ રાખેછે તે, અગ્નિનું

નામ છે, ગૃહકૃત્ય.

ગિર સ્ત્રી. વાણી.

ગુણ પુ. કૃષ્ણો.

ગુપ્ ૧ ગ. ૫. રક્ષણ કરવું.

ગુપ્તિ સ્ત્રી. ગુપ્તપણું, રક્ષણ.

ગુરુના સ્ત્રી. મોટાઈ, દબ્બડપો, બ-

બંકો.

ગુર્જી ગુરુ નું સ્ત્રી. મોટી, મોટા કદ-

વાળી.

ગુલ્મફલ પુ. (ગુલ્મ પુ. 'કિલ્લો) કિ-
લ્લાનો રક્ષણ કરનાર.

ગૃહ ૧ ગ. ઉ. છાનું રાખવું મુપરાખવું.
ગૃહ ૪ ગ. ૫. અતિભોજન કરવો,
લલુતા રાખવી.

ગૃહ ૧ ગ. આ. હલકો વિચાર માં-
ધવો, નિન્દવું.

ગૃહદેવતા સ્ત્રી. કુળદેવતા, ધરની
અથવા કુળની દેવી.

ગૃહમેષિન પુ. ગૃહસ્થધર્મ પ્રમાણે
વર્તનાર.

ગૃ ૧ ગ. ૫. ગળવું; સમ્ જોડે, આ.
વચન આપવું.

ગૃ ૯ ગ. ૫. સમ્ જોડે, બોલવું.

ગો પુ. આખલો; સ્ત્રી. ગાય, વાણી,
પૃથ્વી.

ગોચર પુ. વિષય, કંઈ પણ પહોંચી
રાકે એટલી હદ.

ગોમતી સ્ત્રી નદીનું નામ છે.

ગોરોચના સ્ત્રી. એક જાતનું ચક્રચકિત
પીળું અનુલેપન.

ગ્રન્થ ૯ ગ. ૫. શુંથવું, એકત્ર કરવું,
રચવું.

ગ્રાન્ય પુ. ગાંઠ.

ગૃહ (ગૃહ) ૯ ગ. ઉ. લેવું, ગ્રહણ
કરવું; અનુ જોડે, અનુગ્રહ કરવો,
મેહેરબાની કરવી; નિ જોડે, કબુલ
રાખવું; વિ જોડે, લડાઈ કરવી,
વિગ્રહ કરવો; સમ્, એકત્ર કરવું,
સંગ્રહ કરવો.

ગ્રામણી પુ. ગામનો મુખી.

ગ્રાવન્ પુ. પથ્થર.

ગ્લ ૧ ગ. ૫. થાકી જવું, ગ્લાનિ
પામવી.

ગ્લૌ પુ. ચંદ્ર.

ઘ.

ઘણ્ટિકા સ્ત્રી. નાનો ઘંટ. ઘંટડી.

ઘર્મ પુ. ધામ, ગરમી.

ઘર્મજ પુ. સ્ત્રી. ન. (ઘર્મ પુ. ઉત્પન્નતા.
ધામ) ધામ અથવા ગરમીથી
ઉત્પન્ન થયલું.

ઘર્મ ૧ ગ. ૧. ખાવું.

ઘોર પુ. સ્ત્રી. ન. ભયંકર, ભયાનક.

ઘ્રા ૧ ગ. ૫. ઉપ જોડે, સુંઘવું.

ચ.

ચકાસ્ ૨. ગ. ૫. પ્રકારાવું.

ચક્રવદ્રતિ પુ. સ્ત્રી. ન. (ચક્રવત્ ચક્ર
અથવા પૈડાની માફક) જેની
ગતિ પૈડાની ગતિ જેવી છે. તે.
હમેશા ફરવું.

ચક્ષ ૨ ગ. આ. બોલવું; આ જોડે,

કહેવું; વિ+આ જોડે, સમજાવવું.

ચક્ષુમણ ન. ૫૨વું તે.

ચણ્ડકૌશિક પુ. ઋષિનું નામ છે.

ચત્વાર: સંખ્યાવાચક પ્ર૦ બ. વ. ચાર.

ચન્દન પુ. ન. સુખેડનું લાકડું.

ચન્દનમજ્જરી સ્ત્રી. (ચન્દન પુ. સુખે-
ડનું ગ્રાડ, મજ્જરી સ્ત્રી. અંકુર,
માંજર, ફુલ અથવા મોર) ચ-

ન્દનના ઝાડનું ડીચકું, કણગો,
 મોર, ફલ વિગેરે.
 ચન્દ્રગુપ્ત પુ. રાજનું નામ છે.
 ચન્દ્રાપીઢ પુ. રાજકુમારનું નામ છે.
 નમ ૧ ગ. ૫. આટીજા પીવું; જા
 જોડે આચમન કરવું (થોડું પાણી
 મોંમાં લઈ ધર્મક્રિયામાં કરવામાં
 આવેછે તેમ પી જવું).
 નમ્પકવપ્પરેણ પુ. (નમ્પક પુ. એક
 જાતનું સુગંધીદાર ફલવાળું ઝાડ,
 આંપાનું ઝાડ, રેણ પુ. પરાણ.
 ૨૪૪) આંપાના ફલની ૨૪૪ અથવા
 વા ધૂલિ કે પરાગ.
 નમ્પકવન ન. આંપાનાં ઝાડનો સમૂહ.
 નર ૧ ગ. ૫. જવું, બહાર ફરવું.
 નરણરાગ પુ. પગને રંગવા તે, પગ-
 નો રંગ.
 નરમ પુ. સ્ત્રી. ન. છેલું.
 નરિત નર નો કર્મણિ જ. ફ. આ-
 ચરેલું, કીધેલું.
 નર્ચિત નર્ચ નો કર્મણિ જ. ફ. લેપ
 કીધેલું, ચોપડેલું.
 નર્મચક્ષુસ ન. (નર્મન્ ન. આમરું
 અને ચક્ષુસ ન. આંખ), શારી-
 રિક દૃષ્ટિ. (મનની દૃષ્ટિ
 નહીં તે).
 નલ પ્રાન્તિ જોડે, દૂર ચાલવું,
 એકકોરે ચાલવું.
 નાટ પુ. ન. મધુર બાણ.
 નાળક્ય પુ. પુરુષનું નામ છે.

નાળાલ પુ. આપડાળ, બંગિયો.
 નારણસ્તુત પુ. સ્ત્રી. ન. (નારણ પુ.
 બાર) બારથી વખણાયલું.
 નાસ્તવ પુ. પુરુષનું નામ છે.
 નાસ્તવજ્ઞી સ્ત્રી. નાસ્તવ પુ. અસુરના
 મનોરૂ સધળાં અવયવ) જેનાં સ-
 ધળાં અવયવ સંદર છે એવી સ્ત્રી.
 નાસ્તવજ્ઞી સ્ત્રી. અસુરના સ્ત્રી અલ-
 એથી.
 નિ ૫ ગ. ૬. એકડું કરવું; ઉપ જો-
 ડે, જાડ થવું; નિજ જોડે નિજય
 કરવો, દરાવ કરવો; નિજોડે, શા-
 ધવું, ખોળવું, હેડવું; સમ જોડે,
 સંગ્રહ કરવો.
 નિન્ ૧૦ ગ. આ. ચેતન હોવું, ગતિ
 હોવી.
 નિવ્રત્તન ન. વનનું નામ છે.
 નિવ્રાણપ પુ. (નિવ્ર જૂદી જૂદી તર-
 હ ઠી, અને આણપ પુ. વાતચીત)
 જુદાજુદા વિષયો ઉપર વાત
 ચીત.
 નિવ્રિત પુ. સ્ત્રી. ન. ચિત્રવિચિત્ર
 કીધેલું, સુરોભિત કરેલું.
 નિરવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. લાંબા વખત-
 થી ચાલવું.
 નિરાદ કિ. વિ. લાંબા કાળ પછી.
 નૂત પુ. આમૃત, આંખાનું ઝાડ;
 ન. આંખાના ઝાડનું ફળ.
 નૂર્ણ પુ. ન. બુકો, ચૂરણ; નૂર્ણવ બુ-
 કાના જેવું, ધૂળજેવું, ધૂળબરોબર.

नेत्र अ. जे.

नेत्रम् न. मन, चित्त.

नेत्र पु. शालिवाहनी हिंदु वर्षा
पहेलिया भास, गैतर.

नेत्रय पु. गन्धर्व लोकानो देश.

छ.

नेत्र १० ग. प्र जे, कोष्ठपिण्ड श्री-
र हांकीवी.

नेत्रम् न. छन्द, वृत्त.

नेत्र न. छण, कपट.

नेत्रन न. हांकीय.

नेत्र १० ग. अने ७ ग. उ. कपट;
कपटीना अपुं; भाग कपटा.

ज.

जगत् २ ग. य. आत्मा.

जगदात्मन् पु. (जगत् न. जगत,
दुनिया; अने आत्मन् पु. आत्मा)
जगतो आत्मा.

जगन्नाथ पु. (जगत् न. दुनिया, अ-
ने नाथ पु. धर्मी) जगतो ध-
र्मी, जगत्पति, जगन्नायक, इति.

जगन्नायक पु. (जगत् न. दुनिया,

नायक पु. धर्मी, पति) जगत्पति.

जगन्नाथ न. (जगत् न. जे, खीकट-
नो पूर्व भाग, कोष्ठपिण्ड वस्तुना
पाछलो भाग, अने अंश अपुं)
पाछलो भाग.

जगत् स्त्री. गंध.

जगत् स्त्री. जगत्, गुंमवायला वागनुं
कुं.

जगत् पु. स्त्री. न. लेख शिष्य
मिश्र शिष्य.

जगत् पु. स्त्री. न. जगत्पति, अ-
न. निजव.

जगत् सम जे, जगत्पति, आत्मा य-
वुं, यक्ष जगुं.

जगत्पति पु. परिकल्पित अक्षि-
रानुं नाम छे. अ. अक्षरानुं
गोत्र होता.

जगत्पति 'उत्पत्ति करु' 'पेदा करु'-
हो प्रेरक; जनयितुम् हेत्वर्थं कृदन्त-

जगत्पति पु. कृत्पति नाम छे.

जगत् पु. प्राणी.

जगत्पति पु. स्त्री. न. जगत्पति; पु.
भाष्य.

जगत्पति न. (अन्यजन्म जगत्पति-
रम्) मीने जगत्पति.

जगत् १ ग. य. जगत्पति, धीमे सोद
मिलवुं अथवा पदवुं (मन्वन्ता
भाष्य).

जगत्पति पु. राजसनुं नाम छे.

जगत् पु. जगत्.

जगत्पति पु. स्त्री. न. जगत्पतिनाई ;
जगत्पतिनाई.

जगत् २ ग. य. जगत्पति.

जगत् न. जगत्पति, सुचित, जगत्पति.

जगत् न. समूह.

जगत्कर्मन् न. उत्पत्ति कारणो संस्कार.

जगत्वेदम् पु. अग्नि.

जगत्पति पु. जगत्पतिना पुत्र.

જાનુ ન. ધુંડેલું.

જાયા સ્ત્રી. સ્ત્રી, બાર્યા, પત્ની.

જાદૂવી સ્ત્રી. ગંગા, જાદુ પુત્રી.

જીવન ન. જીવગી, આજીવિકા.

ઉપજીવિકા.

જીવનાશ સ્ત્રી. (જીવન ન. જીવવું ને,

જીવગી, આજીવ સ્ત્રી. ઉમેદ) જી-

વવાની ઇચ્છા.

જીવલોક પુ. મૃત્યુલોક, સજીવ પ્રા-

ણીઓની દુનિયા.

જીવિત ન. જીવગી.

જીવિતલઘૂકૃત પુ. સ્ત્રી. ન. જીવગીથી

અથવા જીવતા રહેવાથી તા-

મોરણી પામેલું અથવા આનંદ

થયલું.

તમ્મ સમ્+ઉદ્ જોડે, ૧ ગ. આ.

યત્ન કરવો, સાધવું, સિદ્ધ કરવું.

તુ ૧, ૪ અને ૬ ગ. ૫. અને ૧૦

ગ. ધરડા થવું, ક્ષીણ થવું, જીર્ણ

થવું, ધસાઈ જવું.

તન પુ. જીનમતને અનુસરનાર,

જેન લોકમાંનો એક.

જા (જા) ૬ ગ. આ. જાણવું; અનુ.

પરવાનગી આપવી, રજા આપ-

વી; આમ જોડે, આજાણવું.

જ્ઞાનમાર્ગ પુ. (જ્ઞાન ન. જ્ઞાન, માર્ગ પુ.

રસ્તા) મોક્ષ મેળવવા માટે દશ-

રવું જ્ઞાન.

જ્ઞ ૧ ગ. ૫. બળવું, તપવું, ધગ-

ધગવું.

ત.

તજ્ ૧ ગ. ૫. છોલવું, કાપી નાખવું;

સમ્ જોડે, કકડા કરવા, ધાપલ

કરવું, શબ્દો વડે વિધવું. નિર્ભ-

ત્સેના કરવી.

તટ પુ. સ્ત્રી. ન. કિનારો, કોર.

તત પુ. કોઈ પણ સગાનું (છાકરાનું

કે આપનું) વાહાલનું નામ.

તત્ત્વેદિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. તત્ત્વ અથવા

અરી ફિલસુફી જાણનાર.

તદીય પુ. સ્ત્રી. ન. તેને લગતું.

તદ્વત્ કિ. વિ. તેના જેવું, એવું જ

રીતે.

તદ્વિપયક પુ. સ્ત્રી. ન. તેને લગતું.

તન્ ૮ ગ. ઉ. તાણવું, પાથરવું,

પ્રવર્તીવવું, જેમકે યમ પ્રવર્તી-

વવો અથવા કરવો; મ જોડે,

ફેલાવવું.

તનય પુ. દીકરો.

તનુ-તનુ સ્ત્રી. શરીર.

તન્તુ પુ. દોરી, તાંતણું.

તન્ત્રી સ્ત્રી. વાજીવવિશેષ, વીણા.

તન્દ્રય નામધાતુ, અથવા સાધિત

ધાતુ (તન્દ્રા સ્ત્રી. આજસ, સુમ્તિ

ઉપરથી) આજસુ થવું.

તપ્ ૧ ગ. ૫. તપ કરવું.

તપન પુ. જીલમી.

તપોધન પુ. તપ છે ધન જેનું, આધિ-

તમ્ ૪ ગ. ૫. દુઃખિત થવું.

તરી સ્ત્રી. મછવો.

નર્જ ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ. આ.

ધમકાવયું, ધમકી આપવી, ઠપકો
દેવો, નિર્ભર્સના કરવી.

નાદુગ પુ. સ્ત્રી. ન. તેના જોયું, તત્સ-
દરા.

નાય પુ. તાપ, ગરમી.

નાય ૧ ગ. આ. ફેલાવયું.

નાર ન. તીણા સ્વર; પુ. સ્ત્રી. ન. તીણું.

નાલકાલમ્ ક્રિ. વિ. તેટલા વખત
મુધી, તત્કાલપર્યન્ત.

નાલક ક્રિ. વિ. તે વખતમાં, અંમે
દરમ્યાનમાં.

નિગ્મ પુ. સ્ત્રી. ન. સખત, તીક્ષ્ણ.

નિધિ સ્ત્રી. મહિનાનો કોઈ પણ દિ-
વસ.

નિમિર પુ. સ્ત્રી. ન. અંધકાર, અંધાર.

નિયંત્ર પુ. હલકા વર્ગનું પ્રાણી; પ. સ્ત્રી.
ન. આડું, આશુ પડતું, આડ-
કતરાનું, ત્રાંસું.

તીર્થોદક ન. (તીર્થ ન. નદી જેવી
પવિત્ર વસ્તુ, અને ઉદક ન. પા-
ણી) પવિત્ર પાણી.

નુમ્બ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રચ્છાડ, ભયંકર,
ભારે, ખૂબ ઝામેલું.

નુરગ પુ. ધોડો.

નુરાસાહ પુ. હન્દ્રનું નામ.

નૂર્ણમ્ ક્રિ. વિ. ઉતાવળથી.

નૃણરાજફલ ન. (નૃણરાજ પુ. તાડ-
અશુરીની ભાતનું ઝાડ) તાડ
અશુરીની ભાતના ઝાડનું ફળ.

નૃષ્ ૪. ગ. પ. તૃપ્ત થયું, સંતુષ્ટ
થયું.

નૃષ્ ૪ ગ. પ. તરસ્યા થયું.

નૃષ્ણા સ્ત્રી. તરસ, લોભ.

નૃહ ૭ ગ. પ. મારયું, નાશ કરવો.

નેજસ્વિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રકાશમાન,
તેજદા દમ અથવા હોરાવાલું.

નેય ન. જળ.

ન્યાગ પુ. દાન.

ન્ય ન. ત્રણનો સમુદાય.

નસૂ ૧ અને ૪ ગ. પ. ધુલ્લુઃ
મિલયું; સમ્મળેડે, ત્રાસ પામવો.

ત્રાણ ન. રક્ષણ.

ત્રિઃ ક્રિ. વિ. ત્રણવાર.

ત્રિવર્ગ પુ. ત્રણ વસ્તુ એટલે ધર્મ અ-
થવા પુણ્ય, અર્થ એટલે પેસા.
અને કામ એટલે ધરણ અથવા
ધરણ પૂર્ણ કરવી તે, એ ત્રણ
વસ્તુનો સમુદાય.

ત્રિવિષ્ટપાસ્થાન ન. (ત્રિવિષ્ટપ ન. સ્વર્ગ,
આસ્થાન ન. સભા) સ્વર્ગીય સભા,
દિવ્યસભા, દેવોની સભા.

તુટ ૮ અને ૯ ગ. પ. તુટયું, ભાગડું.
કડાકે દહાકેડા થવા.

ત્રેના સ્ત્રી. ત્રેતા યુગ, આર યુગમાંનો
ખીલે યુગ.

ત્રૈલોક્ય ન. ત્રણ લોક.

ત્ર્યમ્બક પુ. હન્દ્રનું નામ છે; શિવ,
ત્રિનેત્ર.

ત્રિષ્ સ્ત્રી. તેજ, ઉજેસ, ચળકાટ.

દ.

દંઢ ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ. આ.

ડંખ દેષો, કરડવું.

દણ સ્ત્રી. દાઢ, અણિદાર દાંત.

દાંદુન પુ. તીક્ષ્ણ દાંતવાળું પ્રાણી
સાપ.દક્ષિણ સર્વપુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણ દિ-
શાને લગતું.

દક્ષિણીય પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણને યોગ્ય.

દનુ પુ. દાંત.

દન્વા દા 'આપવું' નો અવ્યયવ. શ્ર.

૬. આપીને.

દદ્ ૧ ગ. આ. આપવું.

દદત્ દા 'આપવું' નો વતેમાન શ્ર.

દધિ ન. દહીં.

દન્ત પુ. દાંત.

દન્દશૂક પુ. સાપ.

દમયન્તી સ્ત્રી. નળની સ્ત્રી.

દમ્ભની પુ. દિ. વ. ધણી ધણી આ-
ણી, જાયાપતિ.

દમ્ભ પુ. દોંગ.

દય ૧ ગ. આ. દયા આપવી.

દયાલુન ન. દયાળુપાત્રું.

દરિદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ.

દારિદ્રા ૨ ગ. પ. ગરીબ હોયું; દરિદ્ર
હોયું.

દરે પુ. અભિમાન.

દર ૧ ગ. પ. શેડવું, કાડવું.

દરગ પુ. દાંત.

દરમ પુ. સ્ત્રી. ન. દરામું.

દશા સ્ત્રી. સ્થિતિ, અવસ્થા.

દહ ૧ ગ. પ. આળવું.

દા ૩ ગ. ઉ. આપવું.

દા ૨ ગ. પ. કાપવું.

દાનવ પુ. દેવ, અસુર.

દારક પુ. પુત્ર.

દાવ પુ. દવાખિ, વનમાં સળગતા
અગ્નિ, વન.

દાઢરથિ પુ. દશરથનો પુત્ર.

દાગ્ધન પુ. દિશાઓનો અન્ન. શ્ર.

ધૂળી દિશાઓમાંના દેશો.

દિગ્વિજય પુ. (દિશા સ્ત્રી. દિશાઓમાં)

વિજય પુ. જીત) દિશાઓમાં

જીત, સધળા દેશોની જીત.

દિદુક્ષુ પુ. સ્ત્રી. ન. જોવાને આતુર.

દિને દિને ક્રિ. વિ. દરરોજ, પ્રતિ-
દિવસ.

દિવ સ્ત્રી. દિવસ. રવગ.

દિવા અ. ક્રિ. વિ. દિવસ.

દિવ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. રવગીય, સુંદર.

દિવ્યાશ્રમપદ ન. (દિવ્ય. આશ્રમપદ ન
આશ્રમ) સુંદર આશ્રમ.

દિશ સ્ત્રી. દિશા.

દિદ ૨ ગ. ઉ. લેપ કરવા.

દીક્ષ ૨ ગ. આ. પવિત્ર કરી થત
કરવાને યોગ્ય થયું; દીક્ષા લેવી.

દીન પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ, ગરબવાન.

દુઃકૃષી, કાચાર.

દીનવન્ધુ પુ. (દીન, વન્ધુ પુ. બાઈ)

ગરીબનો બન્ધુ, પરગણુ.

વીનાર પુ. ઐક જાતનો સિક્કો
(રોમન).

વીર ૪ ગ. આ. પ્રકારાકું.

વીરક પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રકારામાન
કરનાર.

વીરમ સ્ત્રી. અજકાટ.

વીરમ ક્રિ.વિ. ચિરકાળપર્યન્ત,
લાંબું, ઉંડું.

દુ ૫ ગ. પ. દુઃખ દેવું, પજવવું,
પીડવું.

દુઃસ્વપીડિત પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખથી
પીડાયલું.

દુઃસ્વમાજ પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખ ભોગ-
વનાર, દુઃખી.

દુઃસ્વસંતાપ પુ. (દુઃસ્વ, સંતાપ પુ.
તાપ, ગરમી) દિલગિરી, પીડા.

દુઃસ્વિત પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખી થયલું.

દુઃસ્વ ન. દુઃખ.

દુઃસ્વન પુ. સ્ત્રી. ન. જેને છેડે પહોં-
ચવું મુશ્કેલ છે તે, અપાર.

દુઃસ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખપ્રાપ્ય, મુશ્કેલી-
થી મિજવાય ઐયું.

દુઃસ્વ ન. અયોગ્ય રાખેલ, સારી
રીતે નહીં બોલાયલા રાખેલ.

દુઃસ્વ ન. સંકટથી ઘેરાયલી જગ્યા, દુઃસ્વ-
મસ્થાન.

દુઃસ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખિત, દુઃખી
સ્થિતિમાં આવેલું.

દુઃસ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. મુશ્કેલીથી વરાક-
રાય ઐયું.

દુર્નીત ન. દુરાચારી.

દુર્બલ પુ. સ્ત્રી. ન. સમજવું મુશ્કેલ,
અપ્રસિદ્ધ.

દુર્મત પુ. સ્ત્રી. ન. દુષ્ટ છે મુખ જેવું,
દુર્ભાષણ કરનાર.

દુર્યોધનમીમો નૌ પુ. દ્વિ. વ. દુર્યોધન
અને ભીમસેન (સમાસ છે).

દુર્વિદ્ધ પુ. સ્ત્રી. ન. વિદ્વાતાનો વ્યર્થ
ગર્વ કરનાર.

દુર્વિનીત પુ. સ્ત્રી. ન. ઉદ્ધત.

દુષ્કૃત ન. દુષ્ટકૃત્ય, દુષ્ટપણું, પાપ.

દુષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. નિર્દય.

દુસ્તર પુ. સ્ત્રી. ન. આર્જગતાં મુશ્કેલ
પડે ઐયું, દુર્લભ.

દુઃસ્વ ૨ ગ. ઉ. દોહવું.

દુઃસ્વ ૩ ગ. આ. દુઃખિત થવું.

દુઃસ્વ ૬ ગ. આ. આ જોડે, આદરવું, માન
આપવું.

દુઃસ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. મજબુત, સ્થિર.

દુષ્ટ ૪ ગ. પ. મગરૂપ થવું.

દુષ્ટ સ્ત્રી. આંખ, નજર.

દુઃસ્વ ૬ ગ. પ. ક્રોડવું.

દુઃસ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રકારામાન.

દેવકી સ્ત્રી. કૃષ્ણની મા.

દેવલેવ ન. દેવભૂમિ.

દેવના સ્ત્રી. દેવતા.

દેવશુની સ્ત્રી. દેવોની કુતરી.

દેવેજ પુ. સ્ત્રી. ન. દેવનો પૂજનાર,
દેવપૂજક.

દેશ પુ. દેશ.

દેહિન પુ. શરીરી, માણસ; પુ. સ્ત્રી.

ન. શરીરવાળું.

દે ૧ ગ. ૫. અવ જોડે, પવિત્ર કરવું, સાફ કરવું.

દો ૮ ગ. ૫. અવ જોડે. કાપવું, કાપી નાખવું.

દોષ પુ. નિન્દા, બદગો.

દોષન્ પુ. ન. આહુ.

દોહનકાલ પુ. (દોહન ન. દોહવું કાલ પુ. કાળ) દોહવાનો વખત.

દૌર્બલ્ય ન. નબળાઈ.

દૌર્ભગ્ય ન. દુષ્ટ મસલત, ખોટી મુલાહ.

દુનિ સ્ત્રી. કાન્તિ, વણું.

દુમ્ન ન. પૈસા, વિન.

દુઃ સ્ત્રી. સ્વર્ગ.

દ્રવિણ ન. પૈસા, ધન.

દ્રવ્ય ન. પદાર્થ, સ્ત્રીજ.

દુ ૧ ગ. ૫. દોડવું.

દ્રોણ પુ. વિરોધનામ છે.

દ્વય ન. બે સીજોનો સમૂહ, જોડું.

દ્વયી સ્ત્રી. બે પ્રકારની.

દ્વાસ્થ પુ. સ્ત્રી. ન. દ્વારપાલક.

દ્વાપર પુ. ત્રીજો યુગ, દ્વાપર યુગ.

દ્વાર ન. બારણું.

દ્વારપાલ પુ. દ્વારરક્ષક.

દ્વિગુણ પુ. સ્ત્રી. ન. બેવડું.

દ્વિજન્મન્ પુ. (દ્વિબે, જન્મન્ ન. જન્મ)

બે જન્મવાળો, પ્રથમ ત્રણ વર્ણ-માંની ગમે તે વર્ણમાંનો કોઈ સંખસ, શ્રાક્ષણ.

દ્વિજિહ્વ પુ. (જિહ્વા સ્ત્રી. જીભ) બે જીભ-વાળો, સાપ.

દ્વિજોત્તમ પુ. શ્રાક્ષણમાં એક.

દ્વિષ ૨ ગ. ઉ. ધિક્કારવું, દેષ કરવો.

દ્વિષ પુ. શત્રુ.

ધ.

ધનાશા સ્ત્રી. પૈસાની ઇચ્છા.

ધનુર્ધર્ય સ્ત્રી. (ધ્યા સ્ત્રી. દોરી [કામ-દાની]) ધનુષની દોરી.

ધમની સ્ત્રી. બુંગળી.

ધરાધિપ પુ. (ધરા સ્ત્રી. પૃથ્વી, અધિપ પુ. પતિ) પૃથ્વીપતિ. રાજ.

ધરિત્રી સ્ત્રી. પૃથ્વી.

ધર્મદૂષણ પુ. સ્ત્રી. ન. ધર્મને ફલંક લગાડનાર.

ધર્મવર્ણશામગ પુ. પુણ્યનો છટ્ટો ભાગ.

ધર્મસૂત્રકાર પુ. (ધર્મ પુ. કાયદો, સૂત્ર ન.

શ્રવ, વચન) કાયદાના વચન

બતાવનાર, ધર્મશાસ્ત્ર લખનાર.

ધા ૩ ગ. ઉ. મૂકવું, ધરવું; આપે કે પિ જોડે, બંધ કરવું; અવ જોડે

ધ્યાન આપવું; નિ જોડે, મૂકવું,

રાખવું; પરિ જોડે, પેહેરવું; પુરમ

જોડે; કોઈની ગોર કરવો; વિ

જોડે, કરવું, બળવવું, શાસન

કરવું, "નિયમ બાંધવો, વિધાન

કરવું (ધર્મશાસ્ત્રમાં થાય છે તેમ);

સર્મ જોડે, સંધિ કરવી, સમાધાન

કરવું, સલાહ કરવી, ચોટાડવું.

ધાત્રી સ્ત્રી. ધાવ.

નામન્ ન. તેજ, પ્રભાવ.

નારા સ્ત્રી. ધાર (પાણીની), કેાર.

નિ ૬ ગ. પ. સમ જોડે, સંધિ કરવી.

નિક્ અ. ધિકારસ્થ અક અન્યય.

ની સ્ત્રી. બુદ્ધિ.

નીવર પુ. માછી.

નુ કે મૂ ૫ ગ. ઉ. ધુળવું.

નુર સ્ત્રી. ગુસરી, જોત.

નુ ૧ અને ૯ ગ. ઉ. અને ૬ ગ.

૫. ધુળવું, હલાવવું.

નુ (નૂન) ૧૦ ગ. વિ જોડે, ધુળવવું.

નૂપ ૧ ગ. પ. તપાવવું.

નૂપ પુ. ધૂપ.

નૂર્ત પુ. ધુતારો.

નૂસર પુ. સ્ત્રી. ન. ઝાંખું, ધૂળના રંગ જેવું.

નૂ અવ જોડે, ૧૦ ગ. અથવા પ્રેરક, ચાકસાઈથી જાણવું, નક્કી કરવું.

નૂ વદ જોડે, ઉદ્ધાર કરવો, તારવું.

નૂપ ૫ ગ. ૫. હામ ભીડવી, હોડ બકવી, કોઈની સામઠ્ઠાતી ચલાવવી.

ને ૧ ગ. ૫. ધાવવું, સ્તનપાન કરવું.

નેર્થન પુ. સ્ત્રી. ન. (ધૈર્ય ન. ધિરજ, હિમ્મત) ધૈર્ય છે. ધન જેવું.

ધ્યા ૧ ગ. ૫. ટુંકવું.

ધ્યે ૧ ગ. ૫. ધ્યાન ધરવું, ચિન્તન કરવું; અનુ જોડે, વિચાર કરવો

ચિન્તન કરવું.

ધ્રુવ્ કિ. વિ. નક્કી.

ધ્વન્ ૧ ગ. ૫. શબ્દ કરવો.

ન.

નક પુ. મગર.

નગેન્દ્ર પુ. પર્વતોમાં એક, હિમાલય.

નહ ૧ ગ. ૫. શબ્દ કરવો, ગર્જના કરવી, ગાળવું.

નન્દ અભિ જોડે, અભિનન્દન કરવું, સહાર કરવો.

નન્દ પુ. રાજવંશનું નામ છે, એ વંશનો સમ્પત્ત.

નૈન્ન પુ. સ્ત્રી. ન. નરમ.

નરક પુ. નરક, નિરય.

નર્મદા સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

નલત્વ્યાકૃતિ પુ. સ્ત્રી. ન. (નલ પુ. તુલ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. સરખું, અને આકૃતિ સ્ત્રી. આકાર) નળના જેવા આકારવાળું.

નલરૂપધારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (નલ, રૂપ ન. આકાર, અને ધારિન્ ધારણ કરનાર) નળનું રૂપ ધારણ કરનાર.

નૈલિની સ્ત્રી. કુમળનો છાડ.

નવમી સ્ત્રી. નોમ.

નવીન પુ. સ્ત્રી. ન. નવું.

નશ વિ જોડે, નાશ પામવું.

નશ્વર પુ. સ્ત્રી. ન. નાશવત.

નસ્ સ્ત્રી. નાક.

નહ ૪ ગ. ઉ. સમ જોડે, તૈયાર થવું, સજ્જ થવું, કમ્બર બાંધવી.

નાના અ. જૂદું જૂદું, અનેક પ્રકારનું.

ધાતું.

નારદ પુ. ઋષિનું નામ છે.

નારાયણ પુ. વિષ્ણુનું નામ છે.

નિઃજ્ઞાન શો (૨ ગ. આ. આપે,

વૈદિક) નો વર્તમાન ક. નિસ્

જોડે, વીક્ષ્ય થતું.

નિઃશુક પુ. સ્ત્રી. ન. રાક્ષાહીન.

નિઃશ્રેયસ ન. મોક્ષ.

નિજ ૩ ગ. આ. સ્વચ્છ કરવું; થવ

જોડે, થાવું.

નિજ પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાનું (સમું).

નિજ્ઞ ૨ ગ. આ. ય જોડે, થાઈ

નાખ્યું.

નિતરામ્ ક્રિ. અ. અત્યન્ત.

નિત્ય પુ. સ્ત્રી. ન. હમેશાનું, નિરન્ત-

રનું.

નિત્યકર્મન્ ન. ધર્મસંબંધી નિત્ય કર્મ.

નિદાઘ પુ. ઉનાળો, ગરમ ઋતુ.

નિમન ન. મોત, નારા.

નિનાદ પુ. શબ્દ.

નિન્દિત નિન્દ નો કર્મણિ બ. કૃ. નિ-

ન્દાયલું, નિન્દવા યોગ્ય.

નિપદ્યમાન નિ+પદ્ નો વર્તમાન કૃ.,

સુધી રહેલું.

નિષિડ પુ. સ્ત્રી. ન. ફાટ કે ચીર વગ-

રનું, ઘટ, ધાડું.

નિયતમ્ ક્રિ. વિ. નિશ્ચે.

નિર્ગતિ સ્ત્રી. પ્રારબ્ધ, દૈવ.

નિયોક્ત પુ. આંધનાર, સાંધનાર.

નિયોગિન્ પુ. પ્રધાન, કામદાર.

નિરર્થક પુ. સ્ત્રી. ન. નિરર્થકી, ન-

કામું, અર્થ, નિષ્ફળ.

નિરન્તરમ્ ક્રિ. વિ. અન્તર વગર,

પાસે પાસે.

નિરભિમન્વાર પુ. સ્ત્રી. ન. ઉન્નતતા-

વાળું (બેન્દ્રિકૃત કોરા), જ્યાં

અપમાન નથી આવું, માન-

સહિત.

નિરઘ્ન પુ. નરક.

નિરસ્ત ઇમ્ 'નાખ્યું,' 'કેંકડું' નો

કર્મણિ બ. કૃ. નિરજોડે, વિખ-

રાયલું.

નિરાહાર પુ. સ્ત્રી. ન. આહાર રહિત,

ઉપવાસી.

નિર્ઘ્નતા સ્ત્રી. નિર્દયતા.

નિર્જન પુ. સ્ત્રી. ન. જનરહિત,

એકાંત.

નિર્જર પુ. દેવ.

નિર્દય પુ. સ્ત્રી. ન. દયારહિત; ધાતકી.

નિર્દેશ પુ. સ્ત્રી. ન. દશ દિવસનું

(છોકરું).

નિર્ભન પુ. સ્ત્રી. ન. પૈસાવગરનું, ગરીબ.

નિર્ભર પુ. સ્ત્રી. ન. ભરેલું, પૂર્ણ.

નિર્વ્યાજતા સ્ત્રી. સત્ય, અસાપાલું.

નિર્વર્તન ન. બંધ રહેલું તે, પરેજી ક-

રવી તે, પરેજી.

નિશ્ચ સ્ત્રી. રાત.

નિષેષ્ઠર પુ. નિષધ દેરાનો રાજા,

નળ.

નિષ્ઠાશૂન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. (નિષ્ઠા સ્ત્રી.

સ્થિરતા, શૂન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. રહિત)

સ્થિરતા રહિત, અસ્થિર.

નિષ્ફલતા સ્ત્રી. નિષ્ફળપાતું.

નિસર્ગ પુ. સ્વભાવ.

નીં ઉપ જોડે, ઉપનયન ક્રિયા કરવી,
જનોદ્ધિતુ.

નીચ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચું, હલકું. અ-
ધમ, ઉતરતી સ્થિતિનું.

નીચગ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચ પુરૂષ
પાસે જનાર, નીચ અથવા ઉ-
તરતી સ્થિતિવાળા માણસ પા-
સેનું, નીચી જમીન તરફ વહેતું.
નીચે: ક્રિ. વિ. નીચે.

નીતિનિપુણ પુ. સ્ત્રી. ન. (નીતિ સ્ત્રી.
રાજકીય બાબતનું જ્ઞાન, અથવા
બ્યવહારજ્ઞાન, નિપુણ પુ. સ્ત્રી. ન.
ચતુર) રાજનીતિમાં ચતુર, બ્ય-
વહારમાં હોંશીઆર, શાણો.

નુ ૨ ગ. ૫. વખાણવું.

નુ અ. રાંકા કે વિતર્ક સ્થાનક અવ્યય.

નુનમ્ ક્રિ. વિ. નિચે.

નૂષ્ટ પુ. ટોડો, ઝાંઝર.

નૃષદ્ધર પુ. સ્ત્રી. ન. માણસોમાં રહે-
નારું, એક જગ્યાએ સ્થિર રહેલું.

નેમિ સ્ત્રી. પૈડાનો ઘેર.

નેવુણ્ય ન. ચતુરાઈ.

નેષધ પુ. નિષધ દેશનો રાજા, નળ.

ન્યાયપ્રવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (ન્યાય પુ.

ન્યાય, વાજપીપણું, પ્રવૃત્ત પ્ર+વૃત્ત

આગળ ચાલવું' નો ભૂ. કૃ.)

જેની વર્તાણુક વાજપી છે તે.

ન્યાય માર્ગમાં વર્તનાર.

ન્યાયવાદિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (ન્યાય પુ. વા-

જપી હોયતો) વાજપી બોલનાર.

ન્યાય પુ. સ્ત્રી. ન. વાજપી, ચોગ્ય,

અદલ, ન્યાયથી દૂર નહીં એવું.

પ.

પાંક્ત સ્ત્રી. હાર, એળ.

પાંચ સંખ્યાવાચક પ્ર+અને દ્વિ+અ.

• વ. પાંચ.

પદ્ ૧ ગ. ૫. પદ્યું, વાંચવું.

પદ્યમાન (પદ્ 'પદ્યું' 'વાંચવું'નો
કર્મણિ વર્તમાન કૃ.) પદ્યું, વં-
ચાવું.

પળ્ ૧ ગ. વખાણવું, પણમાં મૂકવું;
સરતમાં અથવા હોડમાં મૂકવું,
દ્યૂત રમવું.

પન્ અભિજ્ઞેડે, (કોઈપણ પદાર્થ) તરફ
કુદવું; પ+અન્ જ્ઞેડે, ઉડવું.

પતન્નવન્ ક્રિ. વિ. પતંગિયાની પેઠે.

પતન્જાલ પુ. મહાભાષ્ય નામના મોટા
બ્યાકરણ ગ્રન્થનો કર્તા.

પતન ન. પડવું, સદૃણમાંથી ભ્રષ્ટ
થવું, ભ્રષ્ટતા, નારા.

પતિ પુ. ધણી, વર.

પતિન પુ. સ્ત્રી. ન. પાપી, ધર્મભ્રષ્ટ.

પથ: (પથિન્ પુ. રસ્તા નું પ+અ.) ર-
સ્તામાંથી.

પથિન્ પુ. રસ્તા, માર્ગ.

પથ્ય ન. હિવકારક સ્ત્રીજ.

પદ ૮ ગ. વ્યા. ગણવું, પડવું, સ્થા-
નથી અમલવું; પ્રતિ જોડે, જાણવું,
સમજવું, અંગીકાર કરવો, કરવું,
આચરવું, પ્રાપ્ત કરવું; સમ જોડે,
થવું; અંકુશર મળીને થવું; પ્રતિ
જોડે (પ્રેરકરૂપમાં), વિચારવું,
ધ્યાનમાં લેવું, સિદ્ધ કરવું, આપવું,
સોંપવું; સમ જોડે, સોદા કરવો.

પદ પુ. પગ.

પદ ન. પગલું.

પદવી સ્ત્રી. રસ્તો, માર્ગ.

પદાર્થ પુ. પદાર્થ, ચીજ, વસ્તુ.

પદ્ધતિ સ્ત્રી. રસ્તો, શીરસ્તો, વહીવટ.

પદ્મ ન. દિવસે ખીલવું કમળ.

પન્ ૧ ગ. વખાણવું.

પવી પુ. સૂર્ય, રક્ષણકરનાર.

પર સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન. ખીજું, ખીજને
લગવું, ખીજ પક્ષને લગવું.

પર પુ. ન. એજ વસ્તુ, ઇશ્વર.

પરંપરા સ્ત્રી. હાર, આજ, શ્રેણિ,
અનુક્રમ.

પરમ ઉભયાન્વયી અ. પણ, કિંતુ.

પરમેશ્વર પુ. જગતનો એજ રાજકર્તા,
જગતિયન્તા, ઇશ્વર.

પરમોષ્ઠિન્ પુ. શ્રદ્ધાદેવ.

પરાયણ ન. આસક્તિ, જે પદાર્થ પર
ધ્યાન આપ્યું હોય તે.

પરાર્થષટક પુ. સ્ત્રી. ન. પારકાનું બહું
કરનાર.

પરાસુ પુ. સ્ત્રી. ન. મુઝ્મિલું.

પરિકલ્પ પુ. અભિમન્યુનો પુત્ર અને
અર્જુનનો પૌત્ર.

પરિચર્યો સ્ત્રી. નોકરી, સેવા, આરા-
ધના.

પરિચારક પુ. સેવક, ખીજમતદાર.

પરિજન પુ. આકર, સેવક.

પરિણત પુ. સ્ત્રી. ન. ધરકું, વૃદ્ધ, જૂનું.

પરિત્યક્ત પરિ + ત્યજનો કર્મણિ બ. ડ.
તજેલું.

પરિત્યાજ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. પરિ + ત્યજનો
વિધ્યર્થ ડ. તજવા લાયક.

પરિપન્થિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. કોઈની વચ-
માં આવનાર, હરકત કરનાર; તત્ત્વ-
નિપન્થિની સ્ત્રી. તેના વચમાં આ-
વનારી.

પાં પાક પુ. પાકવું, પરિપક્વ થવું,
પરિપક્વતા.

પરિપ્લુષ્ટ પરિ + પ્લુષ્ નો બ. ડ., બળેલું.

પરિભ્રષ્ટ પરિ + ભ્રષ્ નો બ. ડ., છિન્-
વી લીધેલું, પડેલું, લપટ થયેલું.

પરિવર્તન ન. ફેરફાર.

પરિવાર્તિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ફેરફાર થવું,
ફેરવું, બદલાવું.

પરિવાર પુ. રૂસાણો, આકરનકર.

પરિવૃદ્ધ પુ. ધણી, સ્વામી.

પરિવૃદ્ધ પુ. પિરસનાર.

પરિવ્રાજ પુ. સંન્યાસી.

પરિવ્રજ પુ. આલિંગન.

પરિસમાપ્તિ સ્ત્રી. છેડો, સિદ્ધતા.

પરીતાપ પુ. દુઃખ, પીડા.

પરોપકાર પુ. બહુ કામ, પરગણ્ય કામ.

પર્જન્ય પુ. વરસાદ.

પર્યેષિકૃત પુ. સ્ત્રી. ન. જેની પાછળ દેવતા ફેરવ્યા હોય તે. બળિદાનને માર્યા પહેલાં તેની પાછળ દેવતા બધી બળ્યછે.

પર્યાપ્તમ્કિ. વિ. જોઈએ એટલું, મન સંતોષ પામે એટલું, ઇચ્છાનુરૂપ.

પર્વત પુ. ઋષિનું નામ છે.

પલાયમાન (પરા+ભય ૧ ગ. આ. 'જલું' નો વર્તમાન કૃ. એ રૂપમાં રા નો લા થયોછે) દોડતું.

પલાશ પુ. એક જાતનું ઝાડ છે.

પલ્લવ પુ. ન. નાજુક પાંદડું.

પા ૨ ગ. ૫. રક્ષણ કરવું.

પાત પુ. પડવું. પતન.

પાતિત (પત્ નો પ્રેરક કર્મણિ બ્. કૃ.) પોડલું.

પાત્ર ન. યોગ્ય પુરૂષ (દાન, આપવા).

પાન્થ પુ. મુસાફર.

પાપકૃત્ પુ. સ્ત્રી. ન. (પાપ નં. પાપ, અને કૃત્ કરનાર) પાપ કરનાર.

પાપહર પુ. સ્ત્રી. ન. પાપ હરણુ કરનાર.

પારયિષ્ણુતમ પુ. સ્ત્રી. ન. કશું પાર મૂકવાને ધણુંજ શક્તિમાન.

પારિક્ષિત પરિક્ષિતનો પુત્ર.

પાર્થ પુ. પૃથાનો પુત્ર, પાણ્ડવોનું નામ છે.

પાશક પુ. અગ્નિ.

પાવન પુ. સ્ત્રી. ન. પવિત્ર કરનાર, પવિત્ર, રવચ્છ.

પાશ પુ. બળ.

પિચ્છર પુ. ન. કંકુ.

પિણ્ડક પુ. સ્ત્રી. ન. પિણ્ડ આપનાર.

પિણ્ડાલકક પુ. રાતો રંગ, અજાતો.

પિનાકિન્ પુ. શિવનું નામ છે.

પિશુન પુ. સ્ત્રી. ન. દુષ્ટબુદ્ધિવાળું.

પિશુનતા સ્ત્રી. દુષ્ટબુદ્ધિ.

પિશ્ ૭ ગ. ૫. દળવું.

પીઠાકર પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખ દેનાર.

પીઘૂષ ન. અમૃત.

પુંમ્ પુ. પુરૂષ.

પુણ્ડરીક પુ. વિશેષનામ છે; ન. કમળનું કુલ.

પુણ્યકૃત્ પુ. સ્ત્રી. ન. (પુણ્ય ન. ધર્મ-કૃત્ય, અને કૃ કરવું) પુણ્યશાળી, પુણ્યવાન.

પુણ્યપુરુષ પુ. પવિત્ર અથવા સદ્ગુણી માણસ.

પુનરુક્તમૃત પુ. સ્ત્રી. ન. (પુનરુક્ત ફરી બોલેલું, અને મૃત થયેલું) ફરી બોલ્યા જેવું.

પુન મ્ સ્ત્રી. ફરીથી પરણેલી વિધવા, જે વિધવાએ પુનર્વિવાહ કરી લેતા હોય તે.

પુર્ સ્ત્રી. શહેર.

પુર્ભિ પુ. એક દેવતાનું નામ છે.

પુરદ્વાર ન. શહેરનો દરવાજો.

પુરસ્તાત્ ક્રિ. વિ. આગળ, મ્હો
આગળ.

પુરોધસ્ પુ. કુળગોર.

પુરોહિત પુ. કુળગોર, ઉપાધ્યાય.

પૂ ૬ ગ. પ. પોપાયુ કરવું.

પુષ્કર પુ. વિશેષનામ છે.

પુષ્ટિ સ્ત્રી. પોપાયુ.

પુષ્પમિત્ર પુ. રાજનું નામ છે.

પુષ્પસ્તજ સ્ત્રી. (પુષ્પ ન. અને સ્ત્રી.

હાર) કુલનો હાર, દુહની માળા.

પુષ્પિણી સ્ત્રી. પુષ્પયુક્ત.

પૂ ૬ ગ. ઉ. પાવન કરવું.

પૂર્ણ પૃ નો કર્મેણિ ભૂ. ૬., ભરેલું.

પૂર્ણપાત્ર ન. માંગલિક પ્રસંગે આકરને
અને ખીજને આપેલી અખ-
શીસ.

પૂર્વ સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન. આગલું, પૂર્વ
દિશાનું.

પૂર્વરાત્ર પુ. (પૂર્વ આગલી, રાત્રિ સ્ત્રી.
રાત) પહેલી રાત, રાતનો પૂર્વ
ભાગ.

પૂર્વાક્ષ પુ. દિવસનો પહેલો ભાગ.

પૃ અથવા પૃ ૩ ગ. પ. ભરવું.

પૃ ૧ ગ. અને ૭ ગ. પ., ૨ ગ.

આ., અને ૧૦ ગ. સમ જોડે,
સમાગમ કરવો, સંબંધ રાખવો.

પૃત્ર સ્ત્રી. સેના.

પૃથગ્જન પુ. હલકો માણસ, સામાન્ય
મનુષ્ય.

પૃથુ પુ. સ્ત્રી. ન. મોટું.

પૃ ૬. ગ. પ. ભરવું.

પૌરાણિક પુ. પુરાણ વાંચનાર તથા
સમજાવનાર, પુરાણી.

પૌરુષ ન. પુરુષત્વ, પરાક્રમ.

પૌર્ણમાસી સ્ત્રી. પુનેમ.

પ્રકૃતિ સ્ત્રી. પ્રજા, પ્રધાનમણ્ડળ,
સ્વભાવ.

પ્રકૃષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉત્કૃષ્ટ, મોટું.

પ્રચण्ड પુ. સ્ત્રી. ન. ગરમ, ઉગ્ર,
તીક્ષ્ણ.

પ્રચાર પુ. પ્રસરવું તે, પ્રસાર.

પચ્ચુત્ત ચ્યુ 'પડવું' નો ભૂ. ૬. પ્ર બેડ

પ્રજાપતિ પુ. બ્રહ્મદેવ.

પ્રજાપત્યુકામ (પ્રજા સ્ત્રી. સન્તાતિ, પદ્મ
પુ. દોર, અને કામ પુ. ઇચ્છા)
સન્તાતિ અને દોરની ઇચ્છા
કરનાર.

પ્રજાપીડનજ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રજા સ્ત્રી.
રે, પીડન ન. જુલમ, અને જ
જન ઉપરથી, ઉત્પન્ન થતું) રેયત
ઉપર જુલમ કરવાથી ઉત્પન્ન થતું.

પ્રણિહત પ્રનીનિ જોડે શા નો કર્મેણિ
ભૂ. ૬. મુકેલું; સમ્યક્પ્રણિહત સારી
રીતિ અવસ્થિત કરેલું, સારી રીતિ
નિયમમાં રાખેલું.

પ્રતાપનિધિ પુ. (પ્રતાપ પુ. ગરમી) ગર-
મીનો ભંડાર.

પ્રતિકાષ્ટ ૧ પુ. ઉપાય, પીડા દૂર કર-
તીકાર } વાનો ઉપાય.

પ્રતિનિવિષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. ધણા દિવસનું
અથવા જુનું, સુધરે નહીં એવું.

આપમતિયું, સ્વેચ્છાચારી, હઠી-
લું, જીદી.

પ્રતિપક્ષ પુ. રાત્રુ.

પ્રતિવિંશ ન. પ્રતિમા, આરસીમાં પડે
છે તેવો પડછાયો.

પ્રતિવિદ્ધ પ્રતિ + સ્વિ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
મના કીધેલું.

પ્રતિહારા સ્ત્રી. દ્વારપાલિકા.

પ્રત્યગ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. અથવા કિ. વિ.
તાળું, નવું.

પ્રત્યક્ષ પુ. સ્ત્રી. ન. પશ્ચિમનું

પ્રત્યહમ્ અ. (પ્રતિ દરેક, જન્મ ન.
દિવસ) દરરોજ.

પ્રત્યુજ્જીવન ન. ૨૨ીંથી જીવતું કરવું.

પ્રત્યુત્પન્નમાતિ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રત્યુત્પન્ન
પ્રતિ + ઉદ્ + પદ નો ભૂ. કૃ.,) હા-
જરજવાની, સમયસ્મૃતિવાળું,
આલાક, તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળું.

પ્રત્યુષ પુ. પરાંડ, સવાર.

પ્રવીણ પ્ર + વીણ 'પ્રકારાણું' નો ભૂ. કૃ.,
અકઅકિત પ્રકારાણું.

પ્રદેશ પુ. પ્રાન્ત, મુલક.

પ્રહુમ્ન પુ. કામદેવ.

પ્રભી પુ. સ્ત્રી. ન. કુશાગ્રબુદ્ધિવાળું,
તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળું.

પ્રવજ્ઞ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્ર + વજ્ઞ નો ભૂ.
કૃ.,) શરણે થયલું.

પ્રભાવિત્વ પુ. પ્રભુ.

પ્રમાત પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્ર + મા નો
ભૂ. કૃ.,) (અધારાના રૂપમાં) જતું

રહેલું અને (અજવાળાના રૂ-
પમાં) દેખાયલું. ન. સવાર,
પ્રાતઃકાળ.

પ્રમાવ પુ. પરાક્રમ, મોટાઈ.

પ્રમાતિ પુ. એક માણસનું નામ છે.

પ્રમાદરા સ્ત્રી. એક સ્ત્રીનું નામ છે.

પ્રમાદ પુ. ભૂલ, ચૂક.

પ્રમાણ ન. ગમન, કુચ.

પ્રયુક્ત પ્ર + યુજ્ઞ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
વાપરેલું.

પ્રવૈસિન્ પુ. મુસાફર, પ્રવાસ કરનાર.

પ્રવૃત્ત્યુપલબ્ધિ સ્ત્રી. (પ્રવૃત્તિ સ્ત્રી. અબર,
અને ઉપલબ્ધિ મેળવવું તે) અબ-
ર મેળવવી તે, અબર અંતરની
પ્રાપ્તિ.

પ્રવ્રજિત પ્ર + વ્રજ્ઞ નો ભૂ. કૃ., દેશાનિ-
કાલ કરેલો, સંન્યાસી થયેલો.

પ્રસન્ન પ્ર + સદ્ નો ભૂ. કૃ., ખુશ થય-
લું, સંતુષ્ટ, અનુકૂલ.

પ્રસવ પુ. પાક, ફળ અથવા ઉત્પન્ન
થયેલો પદાર્થ.

પ્રાગભ્ય ન. બહાદુરી.

પ્રાત્ન પુ. સ્ત્રી. ન. પૂર્વદિશાનું.

પ્રાણ પુ. (બ.વ.માં વપરાયછે)
પ્રાણ, જીવ.

પ્રાણાવાત પુ. પ્રાણનો નારા.

પ્રાદુસ્ કિ. વિ. અથવા રાજદયોગી
અ. (ક્રિયાપદ સાથે વપરાયછે)

દેખીતું, ઉઘાડું.

પ્રાન્ત પુ. કોર, કિનારો.

પ્રાપ્તિવન્ પ્ર + આપ્ નો પ્રેરક કર્તારિ ભૂ.

૬., પમાડનાર, આપનાર.

પ્રાપ્તકાલ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રાપ્ત પ્ર + આપ્

નો ભૂ. ૬., પ્રાપ્ત થયલું, આવેલું,

અને કાલ પુ. સમય) જેનો સ-

મય આવેલો છે તે, પ્રસંગને યોગ્ય.

પ્રાયસ્ અ. ધાતું કરીને, સામાન્ય રીતિ.

પ્રાર્થના સ્ત્રી. માગવું તે.

પ્રિયદર્શન પુ. સ્ત્રી. ન. જેને જોઈને

પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય એવું, મનો-

હરદેઆવવાયું.

પ્રિયદર્શન પુ. એક બ્રાહ્મણનું નામ

છે.

પ્રિયસંગાસ પુ. (સંગાસ પુ. સાથે રહેવું)

પરસ્પર પ્રીતિ રાખનાર પુરુષોનું

સાથે રહેવું.

પ્રો ૯ ગ. ઉ. પ્રીતિ કરવી, ખુશ કરવું.

પ્રીત પ્રીતો કર્મણિ ભૂ. ૬., ખુશ

થયલું.

પ્રવંગમ પુ. વાનર.

પ્રુષ ૧ અને ૯ ગ. પ. બાળયું.

પ્સા ૨ ગ. પ. ખાવું.

ફ.

ફળ ૧ ગ. પ. જવું.

ફલ્ ૧ ગ. પ. ફળવું, સફળ થવું.

ફલગ્રહિ પુ. સ્ત્રી. ન. ફળ લેનાર,

અથવા જેને એકાદ કૃત્યથી નફો

મળ્યો હોય તે.

ફલમૂલાદિ પુ. સ્ત્રી. ન. (મૂલ મૂળ)

ફળ, મૂળ, અને ખીજી ચીજો.

ફૂન્કાર પુ. ડસકાં બરવાંતિ.

બ.

બટુ પુ. છોકરો.

બત અ. આશ્ચર્ય, એક વિગેરે

સૂચવેછે.

બન્ધ ૯ ગ. પ. બાંધવું, ચોંટાડવું,

જાડવું.

બન્ધન ન. કપળો, પ્રેદ.

બલ ન. સૈન્ય.

બહિષ્કારાભિ પુ. (વર્ણાભિ પુ. ધર્મ, વિરાધ

ગુણ, આસપાસની અથવા વિર-

લાયલી મ્ આપ્તો) બાહ્યગુણ

આહુદેવ.

બદિસ્ અ. બહાર.

બહુ ક્રિ. વિ. ઘણું.

બહાવમ્ પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણા પ્રકારનું.

બાળજાલ ન. (જાલ ન. સમૂહ) બા-

ણુનો સમૂહ.

બાળયય પુ. (પાંચન પુ. માર્ગ, રસ્તો)

બાણુનો માર્ગ, જ્યાં સુધી બાળ

પહોંચે જ્યાં સુધીની જગ્યા, બા-

ણુમર્યાદા.

બાળવૃષ્ટિ સ્ત્રી. (વૃષ્ટિ સ્ત્રી. વરસાદ)

બાણુનો વરસાદ.

બાલાનપ પુ. સવારનો તડકો.

બાલિકા સ્ત્રી. છોકરી.

બાળ્ય પુ. ન. આંસુ.

બાહુક પુ. નળે સારથિનું રૂપ ધા-

રણ કડું હતું ત્યારનું નળનું

નામ.

વિમીષણ પુ. રાવણુનો ભાઈ અને
રામનો મળતીઓ.

બુદ્ધિલક્ષણ ન. (બુદ્ધિ સ્ત્રી: બુદ્ધિ, અ-
ક્ષલ, લક્ષણ ન. ચિત્ત) બુદ્ધિનું ચિત્ત.

બુધ્ધિન પુ. સ્ત્રી. ન. બુધ્ધિ.

બૃહદ્રથ પુ. મગધનો રાજા, એ જરા-
સંધનો આપ હતો.

બૌધ પુ. ભગવંતે.

બ્રહ્મન ન. સૃષ્ટિનું ધર્મી કારણ અને
તત્ત્વ: પુ. એક યાત્રીય ગોર,
એનું કામ યમ ઉપર સામૈન્ય
દેખાડે આ રાખવા છે.

બ્રહ્મવર્ચસિન પુ. સ્ત્રી. ન. વેદથી પ્રકારા-
માન, વૈદિક ક્રિયાના આચરણથી
પ્રાપ્ત થતું તેજ જેનામાં હોય તે.

બ્રહ્માદિ પુ. (બ્રહ્મન પુ. અને આદિ પ્રા-
રંભ) બ્રહ્મા વિગેરે દેવો.

બ્રહ્મ પુ. બ્રહ્મણીમાં ચાલતું અમુક
પ્રકારનું લખ.

બુ ૨ ગ. ઉ. બોલવું.

મ.

મર્તિમાર્ગ પુ. (મર્તિ સ્ત્રી. પ્રીતિ,
ભાવ, નિષ્ઠા, અને માર્ગપુ. રસ્તા)
મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા ધર્મની ભક્તિ
અથવા પ્રીતિ.

મગ પુ. એક દેવનું નામ છે, ભાગ્ય,
ઉદય.

મમ્મ મજ્જ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ. ભાગેલું,
નારા થયલું, નાસી ગયલું (રણ-
માંથી).

મજ્જ ૧ ગ. ઉ. લેવું, આશ્રય લે-
વો; વિ જોડે, વિભાગ કરવા:
સમ+વિ જોડે, ભાગ આપવો:
આપવું.

મજ્જ ૭ ગ. ૫. નારા કરવો, ભાગવું.

મટ પુ. ચોક્કો.

મળ ૧ ગ. ૫. બોલવું.

મયાકાન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (આકાન્ત આ +
કમ્ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ. પકડી પ-
ડાયલું, વશ કરાયલું) ભયથી
વશ થયલું.

મવ પુ. દુનિયા, સંસાર.

મવન ન. ધર.

મવિત્તવ્યતા સ્ત્રી. દૈવ, પ્રારબ્ધ.

મા ૨ ગ. ૫. ભાસવું. લાગવું, દે-
ખાવવું, પ્રકારાવું.

માગ પુ. ભાગ.

માગધેય ન. નસીબ.

માગ્યયોગ પુ. (માગ્ય ન. નસીબ, સાહે
નસીબ, યોગ, પુ. પ્રાપ્તિ) સારા
નસીબનો યોગ.

માજ્જ ૧૦ ગ. સમ્+વિ જોડે, ભાગ
આપવો, આપવું.

માનુ પુ. સ્વર્થ.

માનુમતી સ્ત્રી. ધૃતરાષ્ટ્રના મોટા દી-
કરા દુર્યોધનની સ્ત્રી.

માર્ગવ પુ. ઋષિનું નામ છે.

માવ પુ. પદાર્થ.

માવ ૧ ગ. આ. પ્રતિ જોડે, જવાબ
દેવો.

ભાષ્યકૃત પુ. ભાષ્ય અમ્હલે વિવચ્ચ
 અન્યનો બનાવનાર, વિવરણ
 રનાર, દીકાર.
 ભાસ્કર પુ. સ્થં. સ્થં.
 ભિન્ન સ્ત્રી. ભીંત, દીવાલ.
 ભિન્ન ૭ ગ. ઉ. કાડવું.
 ભિન્ન પુ. સ્ત્રી. ન. જાડું.
 મી ૩ ગ. પ. ખીવું.
 મીષણ પુ. સ્ત્રી. ન. ભયંકર.
 મુક્તિ સ્ત્રી. કબજે, ઉપભોગ.
 મુજ્ઞ ૭ ગ. પ. ભોગવું; આ. ખાવું
 ભોજન કરવું.
 મુજંગમ-મુજંગ પુ. સાપ, નાગ.
 મૂ સ્ત્રી. પૃથ્વી.
 મૂ અમળોડે, અભિભવ કરવો, હરા-
 વવું; વાર જોડે, ધિક્કારવું, પરિ-
 ભવ અથવા અવગણના કરવી.
 મૂતસમાગમ પ. પ્રાણીઓનું સાથે
 આવવું.
 મૂર પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણું.
 મૂળ પુ. સ્ત્રી. ન. થનાઈ.
 મૂ ૩ ગ. ઉ. ભરાણપાપણ કરવું,
 લઈ જવું.
 મૂઢ પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણું, પુષ્કળ, જાણે.
 મેક પુ. દેડકો.
 મોગકરી સ્ત્રી. ભોગ ઉત્પન્ન કરનારી.
 મોગવૃણા સ્ત્રી. (મોગ પુ. સાંસારિક
 મુખ્યનો ઉપભોગ, વૃણા સ્ત્રી. ત-
 રસ) સાંસારિક મુખ્ય ભોગવવાની
 હઠકા.

મંજ ૧ ગ. આ. અને ૪ ગ. પ.
 ૫ડવું.
 મંજ ૧ ગ. અને ૪ ગ. પ. ભમવું, ફરવું.
 મંજ ૧ ગ. ઉ. સેકવું, ભુંજવું, ખા-
 વવું.
 મંજ ૧ ગ. આ. પ્રકારાવું.
 મંજ ૧ ગ. આ. પ્રકારાવું.
 મંજ સ્ત્રી અભિભવનાં ભવાં.
 મંજ ૧ ગ. આ. પ્રકારાવું.

મ.

મવર્તન પુ. ઇન્દ્રનું નામ છે.
 મહલ ન. કલ્યાણ, ઉદય, પવિત્ર
 રતુ, શુભકારક સ્ત્રી.
 મહલકાલ પ. (મહલ ન. અને કાલ
 વાપત) શુભસમય.
 મહા પ્રદોષ પુ. શુભ દીપ, માંગલિક
 દીપો.
 મહુ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રિય, મધુર.
 મહુન ન. અલંકાર, ભૂષણ.
 મણપ પુ. માંગલિક પ્રસંગે ઉભો કી-
 ધેસો માંડવો, માંડવો.
 મણલ ન. વેતુંળ, ગોળ.
 મન ન. અભિપ્રાય, સલાહ, ઉપદેશ.
 મનિયન પુ. રવે.
 મર્થે ક્રિ. વિ. મારે માટે.
 મઘ ન. દારૂ.
 મધુર્વક પુ. આવેલા અતિથિને મધ,
 દહીં વિગેરેનું અર્પણ.
 મધુરમ ક્રિ. વિ. મધુર રીતિ, મીઠી
 રીતિ, મધુરાધી.

મનુલિહ પુ. માખી.

મધ્યમ પુ. સ્ત્રી. ન. વચ્ચલું; ન. કમ્મર.

મધ્યાહ્ન પુ. (મધ્ય વચ્ચે, અને બહન ન. દિવસ) બપોર.

મન્ બવ જોડે, અવગણના કરવી.

મનસ્વિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. બુદ્ધિ માન.

મનુજ પુ. માણસ.

મનુજન્મન્ પુ. (મનુ પુ. મનુષ્યના વૃળ પુરૂષોમાંનો એક) મનુથી ઉત્પન્ન થયેલો, મનુષ્ય.

મનોરથ પુ. હ/ચક્ષ.

મન્ત્ર ૧૦ ગ. આ. યુષ વિચાર કર- વો, મસજત કરવી.

મન્ત્રાક્ષર ન. મન્ત્ર અથવા વૈદિક ક- વિતાનો બોલ.

મન્ય ૯ ગ. પ. દોષું, વલોવયું.

મન્દતા સ્ત્રી. મન્દપણું, સુસ્તિ, કર- માયલી સ્થિતિ.

મન્દભાગ્યતા સ્ત્રી. (મન્દ જ/ડ, ભાગ્ય નસીબ, મન્દભાગ્યકમનસીબવાન) કમનસીબ, દુર્દૈવ.

મય પુ. એક શિલીનું નામ છે.

મયૂલ પુ. કિરણ.

મરાલી સ્ત્રી. હંસી.

મરુત પુ. દેવ.

મરુત્ત પુ. એક રાજનું નામ છે.

મરુત્સુત પુ. પવનનો પુત્ર, મારિત, હનુમાન.

મર્યાદા સ્ત્રી. હદ.

મરજ ૬ ગ. પ. કુબયું, બુડયું.

મસ્તક પુ. ન. માથું.

મહત્ ન. તેજ, મોટાઈ.

મહત્ત્વ ન. મોટાઈ, પ્રભાવ.

મહાજ પુ. મોટો બકરો.

મહાજવ પુ. સ્ત્રી. ન. (મહત્ મોટો, અને જવ પુ. વેગ) મોટો વેગ- વાળું.

મહાનુભાવ પુ. સ્ત્રી. ન. કુલીન.

મહાભિષેક પુ. (મહત્ પુ. સ્ત્રી. ન. મોટું અને આભિષેક પુ. પાણી છાંટવું, જેમકે રાજા ગાદી પર બેસે ત્યારે તેના માથા પર પાણી છાંટે છે તેમ) મોટો રાજ્યાભિષેક.

મહારાજ પુ. મોટો રાજા.

મહાર્હે પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણી યોગ્યતા અથવા કિમ્મતવાળું.

મહાર્હેશ્યનોંચિત પુ. સ્ત્રી. ન. (મહાર્હે, જ્ઞાન ન. પથારી, ઝંચિત પુ. સ્ત્રી. ન. યોગ્ય, ટેવાયલું) કીમતી પ- થારી પર રાચન કરવાને ટેવાયલું.

મહાશ્વેતા સ્ત્રી. એક ગન્ધર્વની છોક- રીનું નામ છે.

મહોભ પુ. (ઉક્ષન્ પુ. આખલો) મોટો આખલો, મોટો બળદ.

મહોદાધ પુ. મોટો સમુદ્ર.

મહોપકારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણું ઉપ- કારી, ઘણું આભારી.

મા ૩ ગ. આ. માંપવું.

માન પુ. માન, સ્વાભિમાન, મગ- રાખી, ગર્વિષ્ટપાણું.

मानव पु. भाष्यस.
 मानवराक्षस पु. मनुष्यरूपी राक्षस.
 मानुष्यक न. मनुष्य जति.
 मानोज्ञान स्त्री. (मान पु. आत्मज्ञ)
 माननी आटादि, धातु मान,
 प्रौढ स्वमान.
 मामक पु. स्त्री. न. माई.
 माया स्त्री. छन्दोज्ञान, ज्ञानविद्या,
 इसाववाणी युक्ति.
 मारुत पु. पवन.
 मारुतात्मज पु. भरतनो पुत्र, भारति,
 हनुमान.
 माल्यकार पु. माणी.
 मालिन्य न. अंधाई, भलितपातुं,
 भिलास.
 मातृवत् पु. राक्षसनुं नाम छे. अमि
 रावणुनो मातामह होता.
 मांस } न. मांस.
 मांस }
 मास पु. महिनो.
 मिथः क्रि. वि. परस्पर, साथे.
 मिथुन न. जेडुं, युग्म.
 मिथ्या अ. क्रि. वि. झगट.
 मी ६ ग. उ. नारा करपो.
 मुकुटव्यात्मनाजल न. (मुकुट न. मुगट)
 मुगटना प्रकाररूपी पाणी.
 मुक्तकेशी स्त्री. मुंयवायला वाण-
 वाणी.
 मुक्ता स्त्री. } आनी.
 मौक्तिक न. }

मुखरता स्त्री. वायानुपातुं.
 मुखोच्छ्वासगन्ध पु. (उच्छ्वास पु. श्वास-
 लेवा ते, गन्ध पु. सुवास, पीमण)
 मुष्मना श्वासनी मुगन्ध.
 मुग्धाकृति पु. स्त्री. न. रमणीय आ-
 कृतिवाणुं.
 मुर पु. पित्र्य अथवा कृष्युना रा-
 तुनुं नाम छे.
 मृग ६ ग. प. योरवुं.
 मृग प्र जेडे, मृच्छा पामवी, माह
 पामवी.
 मृकभाव पु. मुंगापातुं.
 मृच्छ १ ग. प. मृच्छा पामवी.
 मृधन् पु. माथुं.
 मूल न. मूण, पायो.
 मूषक पु. उँदर; मूषकराज पु. उँदर-
 नो राज.
 मृग १० ग. आ. शोधवुं, ज्ञानवुं.
 मृगवृष्णिका स्त्री. मृगजण.
 मृगया स्त्री. शीकार.
 मृगानुसारिन् पु. स्त्री. न. मृगनी
 पाछण ज्ञानाई.
 मृज २ ग. प. अने १० ग., लोहोवुं,
 भाजवुं, लुछी नाप्पवुं, साई करवुं;
 प्र जेडे, साई करवुं; सम् जेडे,
 वाणवुं.
 मृणाल पु. न. कमणना छेडनो दांडो.
 मृदु ६ ग. प. आंडवुं, यूरैयूरा करेवा.
 मृषा अ. झगट.
 मेखला स्त्री. कनरपटो.

મેઘ પુ. સ્ત્રી. ન. બળિદાન કરવા
યોગ્ય અથવા બળિદાન કરવા
ની મેલું.

મનકા સ્ત્રી. એક અપ્સરાનું નામ છે.
મૌથલી સ્ત્રી. મિથિલા દેશના રાજા-
ની પુત્રી, સીતા.

મોહ પુ. મૃત્યુમુહ, મોહ.

મૌન ન. મુંગાપણું.

મૌલ્ય ન. મૃત્યુમુહ.

મ્ના ૧ ગ. પ. મનન કરવું, વારંવાર
કહેવું; સમ્ + આ જોડે, વારંવાર
કહેવું, પરંપરાથી ચાલતી રીત
પ્રમાણે પકન કરવું, નિયમ કરવો,
રાસ્ટ્ર કરવું.

મ્નેચ્છ પુ. મલેછ.

મ્ને ૧ ગ. પ. યાકી જવું, ગ્લાનિ
પામવી.

ય.

યજમાન પુ. યજ્ઞ કરનાર.

યજ પુ. જગન, યજ્ઞ, યાગ.

યજ્ઞકૃત્ પુ. યજ્ઞ સંબંધી કૃત્યનો ભાગ.

યજ્ઞમણ્ડપ પુ. યજ્ઞ કરવાભેત્યાર કરેલો
માંડવો.

યજ્ઞવર્મન્ પુ. વિરોધનામ છે.

યાજ્ઞય પુ. સ્ત્રી. ન. યજ્ઞસંબંધી.

યન્ સમ્ જોડે, પ્રયત્ન કહેવો.

યત્કૃતે અ. જેને માટે, જેને લીધે.

યત્નતઃ ક્રિ. વિ. યત્નથી.

યથાવિધિ ક્રિ. વિ. ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલા
નિયમ પ્રમાણે.

યથેષ્ટમ ક્રિ. વિ. ઇચ્છાને અનુસરીને,
યથાકામ, યથેચ્છ, મન સંતોષે
તેવી રીતે, મનમાન્યું.

યમ્ ૧ ગ. પ. કબજામાં રાખવું.

યમ પુ. જમ રાજા, અન્તક.

યમુના સ્ત્રી. જમના નદી.

યયી પુ. માર્ગ.

યસ્ ૪ ગ. પ. યત્ન કરવો, કોશીશ
કરવી; પ્ર જોડે.

યા ૨ ગ. પ. જવું; ઇવ + નિસ્ જોડે,
જતા રહેવું.

યૌવજ્જીવેન ક્રિ. વિ. જીવે ત્યાં સુધી,
જીવનપર્યન્ત.

યાવદ્ ક્રિ. વિ. જ્યાં સુધી.

યુ ૨ ગ. પ. જોડવું.

યુગ પુ. ન. જોડું; વાસેયુગ ન. લુગડાં-
નો જોડો.

યુગ પુ. જુસરી, જોત.

યુગાન્તર ન. (યુગ કાળ, કૃત, ત્રેતા,
ઇત્યાદિ, અન્તર ખીજો) ખીજો
યુગ અથવા કાળ.

યુજ્ ૧ ગ. પ. અને ૧૦ ગ. જોડવું;
નિ જોડે, નિમયું.

યુજ્ ૭ ગ. ઉ. જોડવું; અનુ જોડે, સવા-
લ પુછવો; જદ્ જોડે, કોશીશ કરવી,
ઉદ્યોગ કરવો; નિ જોડે, નિમયું.

યુજ્ ૮ ગ. આ. મનોવૃત્તિ વશ કર-
વી, કબજામાં રાખવી.

યુજ્ વિ જોડે (કર્મણિ પ્રયોગમાં),
જુદા પડવું, વિયોગ થવો.

યુષ્ સ્ત્રી. યુષ્, લડાઈ.

યુવતિ સ્ત્રી. જુવાન સ્ત્રી.

યુવન્ પુ. જુવાન, જુવાનીઓ.

યૂપ પુ. યજ્ઞકર્મમાં પશુ બાંધવાનો ખીણો.

યૂરોપીય પુ. સ્ત્રી. ન. યુરોપ ખંડને લગતું.

યોજિતવત્ યુજ્ઞનો પ્રેરક કર્તારિ બૃ. કૃ. જોડાવનાર.

યોધસમાજ પુ. (યોધ પુ. જોદ્ધો, સમાજ પુ. ટોળું) જોદ્ધાઓનું ટોળું, સૈન્ય.

યવન ન. જુવાની.

ર.

રક્ત ન. રૂધિર, લોહી.

રક્ત પુ. મોટો સમારંભ થવાની જગ્યા, નાટકસ્થળ, રંગભૂમિ, સભા.

રક્તગત પુ. સ્ત્રી. ન. સભામાં આવેલું, રંગમંડપમાં આવેલું.

રત્ન વિ જોડે, રચવું, કરવું.

રત્ન સ્ત્રી. દારકું.

રણ ન. લડાઈ, લડાઈકરવાની જગ્યા, યુદ્ધભૂમિ.

રાતિ સ્ત્રી. પ્રીતિ.

રમ્ ૪ ગ. પ. ઇજા કરવી.

રમસ પુ. ઉતાવળ, અવિચારીપણું.

રમ્ ૭ ગ. જોડે, ૧ ગ. પ. મરવું; વિ જોડે, અટકવું.

રમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. રમણીય.

રશ્મિમત્ પુ. (રશ્મિ પુ. કિરણ) સૂર્ય.

રમ્ ૧ ગ. પ. ખૂમ પાડવી.

રહ્ ૧૦ ગ. છેડવું.

રહસ્ ન. ગુપ્તપણું, અંકાન્તપણું, છુપી વાત; ક્રિ. વિ. છુપી રીતિ. ગુપ્તપણું.

રહિત પુ. સ્ત્રી. ન. વિનાનું, વિધુક્ત. રા ૨ ગ. પ. આપવું.

રાઘવ પુ. રઘુનો વંશજ.

રાજ્ ૧ ગ. ઉ. વિ જોડે, પ્રકાશવું.

રાજક ન. રાજસમૂહ, સંઘના રાજાઓ.

રાજકુલ ન. (રાજન્ પુ. અને કુલ ન. ઘર, મહેલ) રાજમહેલ.

રાજમુય પુ. એક જાતનો યજ્ઞ છે, એ રાજાઓ કરે છે.

રામ્ આ જોડે, આરાધના કરવી, સંતુષ્ટ કરવું.

રામમાર્ગ્ય સ્ત્રી. રામની સ્ત્રી.

રામાદિ પુ. (રામ વિરોધનામ છે, અને આદિ આરંભ) રામ વિગેરે, રામ અને ઇતર પુરોષો.

રાષ્ટ્ર ન. રાજ્ય, પ્રજા.

રિક્ત ન. દ્રવ્ય, સંપત્તિ.

રિચ્ ૭ ગ. ઉ. ખાલી કરવું.

રુ ૨ ગ. પ. રાખ્ધ કરવો, ખૂમ પાડવી, શોર કરવો.

રુક્ષ પુ. સ્ત્રી. ન. રૂષ.

રુચિન્કર પુ. સ્ત્રી. ન. રૂચે એવું, ગમિ એવું.

રુચિર પુ. સ્ત્રી. ન. સુન્દર, મનોહર.

મદ ૨ ગ. પ. ૨૬૫, શોક કરવો,
રેદન કરવું.

મદ્ર પુ. શિવનું નામ છે.

મદ્ ૭ ગ. ઉ. અટકાવવું, ઘેરો
ધાલવો.

મદ્ પુ. પુરુષનું નામ છે.

મદ્ સ્ત્રી. ક્રોધ.

મદ્ અભિ જોડે, ચઢવું.

મદ્ ન. આધાર.

મેળુ પુ. ધૂળ.

મે પુ. ધન.

મેગ પુ. રોગ, મંદવાડ માંદગી.

મેદસી ન. દ્વિ. વ. માં વપરાયછે;
આકારા અને પૃથ્વી.

મેધસ્ ન. કિનારો, તટ, તીર.

મેહિત પુ. હરિઅન્દ્રના પુત્રનું નામ છે.

લ.

લમી સ્ત્રી. સંપત્તિ અને સૌન્દર્યની
દેવી, શોભા, વૈભવ.

લગુડ પુ. લાકડી, સોટી.

લઘુ પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું.

લઘુલઘુ ક્રિ. વિ. વેહેલાં.

લઙ્ ૧ ગ. અને ૧૦ ગ. ઉ.
જવું; ઉદ્ જોડે, તોડવું, ઉલ્લંઘન
કરવું.

લપ્ ૧ ગ. પ. પ્ર જોડે, બોલવું, બખ-
ડવું; વિ જોડે, શોક કરવો, વિલાપ
કરવો.

લમ્ અસુક પ્રાણીને બળિદાન કરવા
મેળવવું અથવા નક્કી કરવું.

લમ્ અવ જોડે, ૧ ગ. આ. આધાર
રાખવો.

લપ્ ૧ ગ. અને ૪. ગ. પ. હ/ચ્છવું;
અભિ જોડે, અભિલાષ કરવો,
લોભ કરવો, તૃષ્ણા કરવી.

લા ૨ ગ. પ. આપવું અથવા લેવું.

લામ પુ. પ્રાપ્તિ, ક્ષયદો.

લાલન ન. લાડ.

લાવણ્ય ન. ખુબસુરતી, રમણીય-
તા, સૌન્દર્ય.

લિપ્ ૧ ગ. ઉ. લેપ કરવો, ચોપડવું.

લિહ્ ૨ ગ. ઉ. ચાટવું.

લી ૪ ગ. આ. સન્નિહ ઓટવું
અથવા વળગવું, લીન થવું, ગરક
થવું, પીગળવું.

લી ૯ ગ. પ. પીગળવું, લીન થવું;
વિ જોડે, પીગળવું.

લીન લીનો ભ. ક., ગુપ્ત થયલું,
છૂપું થયલું.

લુટ્ ૧ ગ. આ. જમીન ઉપર
આળોટવું.

લુપ્ ૪ ગ. પ. નારા પામવું, ગુપ્ત
થવું, અટક થવું, અલોપ થવું.

લુપ્ ૧ ગ. ઉ. લઈ લેવું, ચોરવું,
લૂટવું; છિનવી લેવું.

લુબ્ધક પુ. શિકારી, પારધી.

લૂ ૯ ગ. ઉ. કાપવું, કાપી નાખવું.

લેખા સ્ત્રી. લીટી.

લોક અવ જોડે, ૧ ગ. આ. અને
૧૦ ગ. જોડે, અવલોકન કરવું.

લોકત્રયપતિ પુ. (ત્રય ન. ત્રણ વસ્તુનો
સમૂહ, પતિ પુ. ધણી) ત્રણ લોક,
અંગ્રહ પૃથ્વી, સ્વર્ગ અને પાતાળ-
નો નાથ.

લોકવાદ પુ. લોકોની નિન્દા.

લોકાન્તરમ્ ન. (અન્યો લોકઃ લોકાન્ત-
રમ્) ખીજી દુનીઆ.

લોકાપવાદ પુ. લોકોએ કીધેલી નિન્દા,
દુષ્કીર્તિ.

લોચન ન. આંખ, નેત્ર.

લોમન્ ન. વાળ.

લોમશ પુ. કપિનું નામ છે.

લોલ પુ. સ્ત્રી. ન. ચંચળ, ચપળ,
અસ્થિર.

લોહવન્ધ પુ. (લોહ પુ. ન. લોહું, વન્ધ
પુ. બેડી) લોહાની બેડી.

વ.

વજ્રાઃ પુ. (બ. વ. માં વપરાયછે)

એક દેશનું અથવા તે દેશના
લોકોનું નામ છે.

વચ્ આશિષમ્ જોડે, આશીર્વાદ દેવો.

વચ્ પ્રતિ જોડે, જવાબ દેવો, પ્રત્યુત્તર
દેવો, પ્રતિવચન આપવું.

વજ્ર પુ. ન. વજ્રજર, ધણીકઠણ પથ્થર.

વચ્ ૧૦ ગ. આ. ડગવું.

વટવૃક્ષ પુ. વડનું ઝાડ.

વડવાનલ પુ. વડવાળિ, એ સમુદ્ર-
માં રહેછે, એમ કહેપેલું છે.

વણિજન પુ. (વણિજ પુ. વાણીઆ)
વેપારીઆ.

વત્સતરી સ્ત્રી. વાછરડી.

વત્સા સ્ત્રી. વહાલી, છોકરી.

વધક્રમ પુ. મરવાની રીત.

વધસ્તમ્મ પુ. (વધ મારવું, અને સ્તમ્મ
પુ. થાંભલો) ફાંસી દેવાનું લાકડું.

વન્ ૮ ગ. આ. માગવું.

વન્દિતવ્ય વન્દનો વિધ્યર્થ ક્ર., નમ-
સ્કાર કરવાને યોગ્ય.

વન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. વનમાં ઉપજેલું,
વનમાં રહેલું.

વર્ ૧ ગ. ઉ. કાતરવું, કાપવું, વાવવું;
નિર્ જોડે, બળિદાન આપવું,
આપવું, અર્પણ કરવું.

વૃત્તુ ન. શરીર.

વર્મ ૧ ગ. પ. વમન કરવું, ઉલટી થવી.

વર્ ૧૦ ગ. પસંદ કરવું.

વરુણ પુ. પાણી અથવા સમુદ્રનો દેવ,
જલદેવ.

વર્મન્ ન. અપ્પતર, કવચ.

વર્ષણ ન. વરસવું તે, વૃષ્ટિ.

વર્ષામૂ પુ. દેડકો.

વલ્ ૧ ગ. આ. ઢાંકવું.

વલ્મીક પુ. ન. કીડીઆઆ રહેવા-
ને માટે કીધેલી ટેકરી.

વજ્ ૨ ગ. પ. ઇગ્ધવું, પ્રકાશવું.

વજ્રદાર પુ. અંજિમાં બળિદાન ના-
અતી વખતે વૈષ્ણવ શબ્દનું ઉચ્ચા-
રણ; ધ્મને એક દેવતા ગણેછે.

વસ ૨ ગ. આ. પેહેરવું; નિ જોડે
પ્રેરક, પોશાક પેહેરવો, પેહેરવું.

વસન ન. કપડું, લુગડું.

વસન્તસેનાઘાતક પુ. (વસન્તસેના સ્ત્રી.

સ્ત્રીનું નામ છે, અને ઘાતક નારા
કરનાર) વસન્તસેનાનો મારનાર.

વસા સ્ત્રી. ચરખી.

વસુધા સ્ત્રી. પૃથ્વી.

વસ્તુજ્ઞાન ન. (વસ્તુ ન. અને જ્ઞાન ન.

સમૂહ) વસ્તુનો સમૂહ.

વહ્ ૧ ગ. ઉ. આ જોડે, લાવયું.

વહ્નિ પુ. અગ્નિ.

વા ૨ ગ. પ. વાયું.

વાચ્યના સ્ત્રી. નિન્દ્યતા, ઠપકો દેવા
લાયકપાત્રું.

વાપય વા નો પ્રેરક ભેદ, નિર જોડે,

હોલવયું, યુગ્મવયું.

વારંવારમ્ ક્રિ. વિ. વારેવારે.

વારિદ પુ. મેઘ, જલદ (પાણી આ-
પનાર), વાદળું.

વાલિપુત્ર પુ. વાલિનો છેાકરો, વાનરોમાં
સુખ્ય.

વાલ્મીકિ પુ. ઋષિનું નામ છે.

વાસર પુ. ન. દિવસ, વાર.

વાસવ પુ. હન્દ્ર દેવ.

વાસિષ્ઠ પુ. વસિષ્ઠનો વંશજ.

વિકચ પુ. સ્ત્રી. ન. ખીલેલું, પ્રકુ-
દિલત, વકસેલું.

વિકાન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. પરાક્રમી, શૌર્ય-
માન.

વિચાર્યમાણ (વિ પૂર્વક ચર 'જયું' નો પ્રે-
રક કર્મણિ વર્તમાન કૃ.) વિચારાતું.

વિચિત્ર પુ. સ્ત્રી. ન. અદ્ભુત, નવાઈ
જેવું.

વિચ્છ ૧ ગ. પ. જયું, પાસેજયું.

વિજ ૧ ગ. આ. અને ૭ ગ. પ. ઉદ-
જોડે, કાંપયું, ખીંચું, કંટાળયું.

વિજ ૩ ગ. ઉ. જૂદું પાડયું, ભિન્ન
કરયું: વિ જોડે.

વિઙમ્ ૧૦ ગ. મચડયું, મશ્કરી કરવી.

વિત્તવત્ પુ. સ્ત્રી. ન. પૈસાવાળું.

વિનૃણ પુ. સ્ત્રી. ન. (વિ વિના, અને
નૃણા સ્ત્રી. હઁચ્છા, તરસ) હઁચ્છા-
રહિત, નિરિચ્છ.

વિદ્ ૨ ગ. પ. જાણયું.

વિદ્ ૨ ગ. આ. દલીલ કરવી, તક-
રાર કરવી.

વિદ્ પ્રેરક નિ જોડે, આપવા માંડયું,
અર્પણ કરયું, અપ્પર કરવી.

વિદર્ભ પુ. (અ. વ. માં વપરાયછે.)

દેરાનું નામ છે, વરાડ પ્રાન્ત.

વિદેશગમન ન. (વિદેશ પુ. પરદેશ)
પરદેશ જયું તે.

વિદેહ પુ. દેરાનું નામ છે (અ. વ. માં
વપરાયછે.).

વિદ્ધ વ્યથ નો કર્મણિ ભ. કૃ. વિધેલું,
ધાયલ થયલું.

વિદ્યા સ્ત્રી. વિદ્યા.

વિદ્વસ્ વિદ્ 'જાણયું' નો વર્તમાન કૃ.
જાણતું, જાણનાર.

વિદ્વિષ્ પુ. રાત્રી.

વિભાત્ પુ. સરજનહાર, સૃષ્ટિકર્તા,
અદ્વદેવ, દેવ.

વિનષ્ટ વિ + નશ્ + નો ભૂ. કૃ. નાશ પા-
મેલું.

વિપાશ પુ. અન્ધન, પાશ.

વિપિન ન. વન.

વિપ્ર પુ. બ્રાહ્મણ.

વિવૃષ પુ. દેવ.

વિમઝ્ઝ પુ. નાશ.

વિમાણક પુ. ઋષિનું નામ છે.

વિમૂતિ સ્ત્રી. સંપત્તિ, ઉદય, પ્રભાવ,
મહત્ત્વ.

વિમતિતા સ્ત્રી. બુદ્ધિનો અભાવ.

વિમુચ્ચ પુ. સ્ત્રી. ન. (જેનું મ્હોફરવેલું છે
તે) આડા મુખવાળો, પ્રતિકૂલ.

વિરહિત પુ. સ્ત્રી. ન. જૂદું પોડેલું.

વિરોધ પુ. સાનાપણું, ઉલટાપણું; અ-
વિરોધ પુ. મળતાપણું.

વિચ્છિન્ન ન. ફીડા, ખેલ, વિલાસ.

વિલુપ્ત વિ + લુપ્ + નો ભૂ. કૃ., નાશ પા-
મેલું.

વિવાહવિધિ પુ. (વિવાહ લગ્ન, અને
વિધિ પુ. ક્રિયા) લગ્નક્રિયા.

વિવિધ પુ. સ્ત્રી. ન. જૂદા જૂદા પ્ર-
કારનું.

વિજ્ઞ સમ્ + જ્ઞ જ્ઞેડો, પ્રવેશ કરવો,
દાખલ થવું.

વિજ્ઞ પુ. હિંદુ ધર્મના ચાર વર્ણો (બ્રા-
હ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર)
માં ત્રીજો વર્ણ; સ્ત્રી. રૈયત,
લેકી.

વિજ્ઞાસિત્ પુ. કતલ કરનાર.

વિજિજ્ઞ પુ. બ્રાહ્મણ.

વિજિજ્ઞ પુ. સ્ત્રી. ન. આખરદાર (પુ-
રો).

વિશ્રુત પુ. સ્ત્રી. ન. વિ + શ્રુ + નો કર્મણિ
ભૂ. કૃ. વપ્પણાયલું, પ્રખ્યાત.

વિશ્વતઃ ક્રિ. વિ. સર્વદિશાએ.

વિશ્વનાથ પુ. જગન્નાથ, ઈશ્વર.

વિશ્વપા પુ. સર્વેનો રક્ષક, ઈશ્વર.

વિશ્વવાહ પુ. જગતનો રક્ષક અથવા
આશ્રય.

વિશ્વસનીયતા સ્ત્રી. વિશ્વાસ ઉત્પન્ન
કરે એવી શક્તિ.

વિશ્વસૂત્ર પુ. સ્ત્રી, બ્રહ્મદેવ.

વિશ્વાવસુ પુ. ગન્ધર્વનું નામ છે.

વિશ્વે દેવાઃ પુ. (અ. વ. માં વપરાય છે.)
સર્વે દેવો.

વિષ્ ઉગ. ઉ. ચારે તરફ ફરી વ
ળવું, ઘેરી લેવું.

વિષય પુ. ઇન્દ્રિય સુખ આપનાર
પદાર્થો.

વિષાળ પુ. ન. શીંગડું.

વિષ્ટપહારિન* પુ. દૈવપુરોહિતે સુખ
આપનાર, વિષ્ણુ.

વિષ્ણુશર્મન્ પુ. વિશેષનામ છે.

વિસ્તરતઃ ક્રિ. વિ. વિસ્તારથી, તપ-
સીલવાર.

વિસ્તાર પુ. ફેલાવો.

વિસ્મયણુ. અચંબો, આશ્ચર્ય.

વિહત પુ. સ્ત્રી. ન. વિહિત, જેમાં
અડચણ આવેલી એવું.

વિહાય (વિ પૂર્વક હા 'ત્યાગકરવો' નો
અવ્યય બૂ. કૃ.) ત્યાગ કરીને,
તજીને.

વિહત વિ+ધા નો કર્મણિ બૂ. કૃ.
શાસ્ત્રમાં વિધાન કરેલું, ધર્મશા-
સ્ત્રમાં કહેલું, શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ.

વિહીન પુ. સ્ત્રી. ન. વિનાનું, વિરહિત.
વિહ્વલ પુ. સ્ત્રી. ન. ગભરાયેલું, બેભા-
કલું થયેલું, પીડિત.

વીરરસ પુ. યુદ્ધોત્સાહ, રંગારાદિ ન-
વ રસમાંનો એક.

વીરવસ્ત્રિની સ્ત્રી. (વસ્ત્રિની સ્ત્રી. લ-
શ્કર, સેના) વીરોની અથવા યો-
દ્ધાઓની સેના.

વૃર્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. વરવાને ઇચ્છનાર.

વૃ પ ગ. ઉ. ઠાંકવું; અપ+આ જોડે,
ઉઘાડવું; આ જોડે, કબજામાં રા-
ખવું, દાખવું; વિ જોડે, સમજાવવું,
વિવરણ કરવું; સપ્ જોડે, બંધ કરવું.

વૃ ૧૦ ગ. નિ જોડે, સામા થવું, પ્ર-
તિબંધ કરવો, કોઈ પણ બાબતની વિરુદ્ધ અથવા તે ન કરવા
સમજાવવું.

વૃક્ષમૂલ ન. (વૃક્ષ પુ. ઝાડ. અને મૂલ
ન. મૂળીકું) ઝાડનું મૂળ.

વૃજ્ઞ ૧ અને ૭ ગ. પ., ૨ ગ. આ.
અને ૧૦ ગ. દૂર રહેવું.

વૃજન પુ. દુષ્ટ મનુષ્ય.

વૃત્ આતિ જોડે, જતા રહેવું; આ જોડે,
વિંટલાવું, પાછા ફરવું.

વૃત્ પ્ર જોડે (પ્રેરકબેદમાં) પ્રવર્તાવવું,
દાખલ કરવું, ચાલવું કરવું.

વૃત્ત ન. બનાવ.

વૃત્તાન્ત પુ. બનાવ, હેવાલ, ઇતિહાસ.

વૃત્તાન્તશ્રવણ ન. (વૃત્તાન્ત, શ્રવણ ન.

સાંભળવું તે) ઇતિહાસ અથવા

બનેલી વાત સાંભળવી તે.

વૃત્તિ સ્ત્રી. આજીવિકા, યુજ્જરાન.

વૃત્તહન્ પુ. વૃત્તોના મારનાર, ઇન્દ્ર.

વૃથા ક્રિ. વિ. ફોગટ, અર્થ.

વૃદ્ધ પુ. સ્ત્રી. ન. ધરડું.

વૃદ્ધિ સ્ત્રી. ઉદય.

વૃશ્ચિક પુ. વિષ્ણુ.

વૃષ ૧ ગ. પ. વરસાવવું, વૃષ્ટિ કરવી,

રેડવું, ધારપાડવી.

વૃષલ પુ. શ્દ્ર, પાપી, વહી ગયેલું મા-
ણસ.

વૃષ્ટિ સ્ત્રી. વરસાદ.

વૃ ૬ ગ. ઉ. વરવું, પસંદ કરવું.

વેગ પુ. ઝડપ, વેગ, ગતિ.

વેળિ-વેળી સ્ત્રી. યુથેલા વાળ, કબરી.

વેળુ સ્ત્રી. વાંસ.

વેદના સ્ત્રી. દુઃખ, પીડા.

વેશ } પુ. પોશાક.
વેષ }

વૈ અ. પાદપૂરણાર્થક.

વૈદ્ય ન. વેદના, પીડા.

વૈદગ્ધ્ય ન. ચતુરાઈ.

વૈદિક પુ. સ્ત્રી. ન. વેદ સંબંધી.

વૈભસ પુ. વેધસનો પુત્ર.

વૈયાકરણ પુ. વ્યાકરણ જાણનાર.

વૈષમ્ય ન. સંકટ, વિપત્તિ.

વ્યક્ત વિ+અજ્ઞનો ભૂ. કૃ. ખુલ્લું,
સ્પષ્ટ, ઉઘાડું.

વ્યતિરેક પુ. આતલ મૂકવું તે, અભાવ.

વ્યાથિત વ્યથનો ભૂ. કૃ. પીડિત.

વ્યથ ૪ ગ. ૫. ભોકવું, વિધવું, ધા-
યલ કરવું.

વ્યય પુ. ખરચ.

વ્યાકરણ ન. વ્યાકરણ.

વ્યાધિત પુ. સ્ત્રી. ન. માંદું, રોગી.

વ્યાલ પુ. ગોડો હાથી.

વ્યાસ પુ. મહાભારતનો પ્રસિદ્ધ રમ્-
નાર, ઋષિનું નામ છે.

વ્રતરુચિ પુ. સ્ત્રી. ન. જોને વરત અ-
થવા નિયમો આચરવાની હોસ
હોય તે.

વ્રક્ષ ૬ ગ. ૫. કાપવું, કાપણી કરવી,
ફાડવું.

વ્રીહા સ્ત્રી. લળળ, શરમ.

શ.

શસ્ત્રા ભા જોડે, ૧ ગ. આ. આરા
રાખવી, ઉમેદ રાખવી.

શક્ત ૫ ગ. ૫. શકવું, શક્તિમાન થવું.

શકટ પુ. ન. ગાડું.

શકન્ ન. છાણું.

શકુન્તલા સ્ત્રી. દુખન્ત રાજાનો સ્ત્રી.

શક્ય પુ. સ્ત્રી. ન. બની શકે એવું.

શક્ત પુ. હન્દ્રનું નામ છે.

શક્તિન્ પુ. શક્ત અથવા હન્દ્રનો
જીતનાર, રાવણનો પુત્ર.

શક્તિમા પુ. શોખ વગાડનાર.

શવ ૧૦ ગ. ૫. ઠગવું.

શર્ચીપતિ પુ. શર્ચી એટલે દંદાણીનો
ધણી હન્દ્ર.

શતાયસ પુ. સ્ત્રી. ન. સો વર્ષ જી-
વનાર.

શત્રુત્વ ક્રિ. વિ. શત્રુથી.

શત્ ૧ ગ. નારા પામવું, ક્ષીણ થવું.

શનૈઃ ક્રિ. વિ. ધીમે ધીમે.

શપ્ ૧ ગ. ઉ. શાપ દેવો; શપ્તા
ઝમખય ભૂ. કૃ.

શબ્દ પુ. અવાજ, શબ્દ.

શમ અ. સુખ, કલ્યાણ.

શરણાર્થિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. આશ્રય
શોધનાર.

શરમણ્ણ પુ. ન. બાણોનો બનાવેલો
માંડવો.

શરાવ પુ. એક જાતનું વાસણ છે,
પાત્રવિશેષ.

શરીરિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. શરીરવાળું;
પુ. મનુષ્ય, દેહધારી.

શર્વરીશ પુ. (શર્વરી સ્ત્રી. રાત્રી)
રાત્રીનો સ્વામી, ચન્દ્ર.

શશ પુ. સસણું.

શશાઙ્ક પુ. ચન્દ્ર.

શશન્ ક્રિ. વિ. હમેશા.

શસ્ ૧ ગ. ૫. વિ જોડે, મારવું,
નાશ કરવો.

શસ્ત્રવિદ્યા (શસ્ત્ર અને વિદ્યા) લડા-
ઈની વિદ્યા.

શસ્ત્રસંપાત પુ. (શસ્ત્ર, સંપન્ન પુ. ૫૭૫
તે) શસ્ત્રપ્રહાર.

શસ્ત્રાસ્ત્ર ન. સર્વ પ્રકારના હથી-
આર.

શાક પુ. શાક, બાજીપાંચા.

શાપ પુ. આપ, શાપ.

શાવક પુ. પશુનું બચ્ચું.

શાસ ૨ ગ. ૫. રાજ કરવું, નિયમમાં
મૂકવું, શિક્ષણ આપવું.

શાસ્ત્રપ્રતિવેષ પુ. (શાસ્ત્ર ન. ધર્મશા-
સ્ત્ર અને પ્રતિવેષ પુ. અટ-
કાવ) ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલો પ્રતિ-
બંધ.

શિશિન્ પુ. મોર.

શિરસ ન. માથું.

શિરીષ ન. પુષ્પવિશેષ.

શિલાસંવાત પુ. પથ્થરનો દગલો.

શિષ્ ૭ ગ. ૫. પૃથક્ કરવું; વિ જો-
ડે, તપસીલવાર કહેવું. વિશેષ
કહેવું.

શી ૨ ગ. આ. સુધી રહેવું, ઉંઘવું;
અતિ જોડે, અઢિયાતા થવું, પાછળ
પાડવું, જીતવું.

શીત પુ. સ્ત્રી. ન. થંડું.

શીતન્નાળ ન. ટાઢથી રક્ષણ.

શીતલ પુ. સ્ત્રી. ન. થંડું.

શીલ ન. સુસ્વભાવ.

શુક્તિ સ્ત્રી. માતીની છીપ.

શુચિ પુ. સ્ત્રી. ન. પવિત્ર.

શુનઃગુચ્છ પુ. વિશેષનામ છે.

શુનઃશોષ પુ. વિશેષનામ છે.

શુનોલાઙ્ગુલ પુ. વિશેષ નામ છે.

શુલ્ક પુ. ન. કન્યાના માખાપને જે
પૈસા આપેલા હોય તે (અસલ તે
પૈસા કન્યાની કિંમત તરીકે આ-
પવામાં આવતા હતા).

શુશ્રૂષા સ્ત્રી. સેવા.

શુશ્મિણ પુ. સ્ત્રી. ન. શક્તિમાન.

શુન્ય પુ. ન. ખાલી, રહિત.

શુન્યમુર્ગી સ્ત્રી. સુના મેહવાળી, શીકા
મેહવાળી, અંખવાણી પેટેલી.

શૂલિન્ પુ. શિવનું નામ છે.

શૂઢ ન. રિંગડું.

શૃ વિજોડે, કરમાવું (કર્મણિપ્રયોગમાં.)

શોષ પુ. ન. આકીનું, ખીજ બધા.

શોભ્ય પુ. રાખનું નામ છે.

શોકાર્થિકલ પુ. સ્ત્રી. ન. શોકથી વિદુલ,
શોકપીડિત.

શ્યામ પુ. સ્ત્રી. ન. કાળું, નીલ.

શ્રમ પુ. થાક.

શ્રા ૨ ગ. ૫. રાંધવું.

શ્રાન્ન શ્રમનો બૂ. ફ. થાકી ગયલું.

શ્રાવણ પુ. આવણ મહિનો.

શ્રિ ૧ ગ. ઉ. આ જોડે, વળગવું,
આશ્રય લેવો, સમ્ જોડે, આશ્રય
લેવો, આધાર રાખવો.

શ્રી ૯ ગ. ઉ. રાંધવું.

શ્રી સ્ત્રી. ધન, લક્ષ્મી.

શ્રીહરિ પુ. વિષ્ણુદેવનું નામ છે.

શુ (શૃ) ૫ ગ. ૫. સાંભળવું.

શ્રુતિમનોહર પુ. સ્ત્રી. ન. (શ્રુતિ સ્ત્રી.

કર્ણ, કાન, અને મનોહર પુ. સ્ત્રી.

ન. રમણીય) કર્ણને રમણીય.

શ્રેણિ-ળી સ્ત્રી. હાર.

શ્રમન્ પુ. શોભા.

શ્રોત્ર ન. કાન.

શ્રોત્રદ્વય ન. બે કાન.

શ્ચકાર્ય ન. આવતી કાલનું કર્તવ્ય.

શ્ચન્ પુ. કુતરો.

શ્ચસ્ ૨ ગ. ૫. શ્વાસ લેવો; નિ જો,

શ્વાસ લેવો; વિ જોડે, વિશ્વાસ રા

ખવો; સમ+આ જોડે, દિલસી

આપવો; ધૈર્ય ધરવું.

શ્વાપદ પુ. ભક્ષ્યપશુ, પશુ.

સ.

સંખ્યાતીત પુ. સ્ત્રી. ન. (સંખ્યા સ્ત્રી.

સંખ્યા, અતીત પુ. સ્ત્રી. ન. બહાર

ગયલું) સંખ્યા બહાર ગયલું, અ-

સંખ્ય.

સંગત સમ+ગમ નો જ. કૃ., એકતું

થયલું.

સંગ્રામ પુ. યુદ્ધ.

સંજય પુ. વિરોધ નામ છે.

સંતુષ્ટ સમ+તુષ્ટ નો જ. કૃ. ખુશ થ-

યલું, સંતોષ પામેલું.

સંદેહ પુ. શક.

સંધ્યા સ્ત્રી. સાંજ, ઝળવાંઝલું, સંધ્યા-

કાળ (વહાણે અને સાંજે ઝળવાં-

ઝળાં વખતે અને બપોરે શ્રાદ્ધ-

ણા ધ્વિર પ્રાર્થના [સંધ્યા] કરે છે.)

સંનાહ પુ. કુવચ.

સંપર્ક પુ. સંબંધ.

સંપાદન ન. મેળવવું તે.

સંપ્રદાય પુ. રીવાજ, પરંપરાથી ચા-
લતી રીત, શિસ્તો.

સંભવ પુ. સંભવ, બની શકે એવી

સ્થિતિ, શક્યતા.

સંભાવિત સમ+ભૂ નો પ્રેરક કર્મણિ

જ. કૃ. ધારેલું, બની શકે એવું

ધારેલું.

સંભ્રમવિધિ પુ. પરોણાગત, પાણી

આવે ત્યારે તેને આદરસત્કાર

કરવાનો ગભરાટ.

સમોહન ન. એક અદ્ભુત શક્તિ

નામ છે.

સમ પુ. કપળો.

સંગમિન્ પુ. જણે ઇન્દ્રિયો વરા કરી

છે, એવો સાધુ પુરુષ, યતિ.

સંવત્સર પુ. વર્ષ.

સંવર્ત પુ. ગોરનું નામ છે.

સંવર્તક પુ. સમુદ્રમાં રહેનાર એ

અજિનું નામ છે.

સંવાસ પુ. એકત્ર રહેલું, સાખત.

સંસર્ગશક્તિ સ્ત્રી. સંસર્ગ અથવા સં-

બંધ છોડી દેવો તે.

સંસાર પુ. દુનિયા, પ્રપંચ.

સંસારસુખ ન. (સંસાર પુ. સંસાર, દુ-

ની આની સ્થિતિ, સુખ, ન. સુખ,

ઉપભોગ) સંસારનો ઉપભોગ,

દુનિયાની સ્થિતિનું સુખ.

સંસ્તૃતિગર્તા સ્ત્રી. (સંસ્તૃતિ સ્ત્રી. આ દુ-
નીઆ, સંસાર, ગર્તા સ્ત્રી. ખડો)

સંસારરૂપી ખડો.

સંસ્મરણ પુ. સ્ત્રી. ન. વાદ સાપવા
લાયક.

સકલ પુ. સ્ત્રી. ન. ખપું, સર્વ.

સકાશ પુ. સમીપ.

સકોષ પુ. સ્ત્રી. ન. કોષમાં આવેલું.

સર્વ પુ. મિત્ર.

સદ્ પુ. સાંસારિક પદાર્થોમાં આસ-
ક્ત રહેવું તે, સંપ્રેય.

સદ્ગુણવ્રત ન. (વ્રત ન. વરત, સદા-
ચરણુ રૂપી નિયમ.

સદ્ગ ૧ ગ. પ. વળગવું: વિ+ગતિ
લ્લોડ [વળગવું] એકવ્ર કરવું.

સન્કૃતિ સ્ત્રી. સાહે કરવ, પુણ્યકૃતિ.

સત્તમ પુ. સ્ત્રી. ન. એક ઉત્તમ.

સત્તાનુરૂપ પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાની
શક્તિ અથવા મોટાઈને યોગ્ય.

સત્તુરૂપ પુ. સારી પુરૂષ.

સત્ર ન. યજ્ઞનો સમારંભ: સત્રમૂર્તિ
સ્ત્રી. યજ્ઞમૂર્તિ.

સત્સંગી સ્ત્રી. સદ્ગુણી સ્ત્રી.

સદ્ (સાદ) ૧ ગ. પ. એસવું; આ
લ્લોડ, પાસે જવું; પ્ર લ્લોડ, પ્રસન્ન
થવું; સમ+આ લ્લોડ. મિત્રવયું,
જવું.

સદ્ પ્ર લ્લોડ (પ્રેરક નિદમાં) ખુંડી
કરવું, પ્રસન્ન કરવું.

સદસત્ પુ. સ્ત્રી. ન. સાહે અને નહાહે.

સદાચાર પુ. (સત્ પુ. સ્ત્રી. ન. સાહે
આચાર પુ. આચરણ, વર્તન)

સદાચરણ, સદ્વર્તન; પુ. સ્ત્રી. ન.
સારીઆલવાળું.

સદ્યઃ ક્રિ. વિ. તરતજ, તત્કાળ,
હાલમાં.

સનાય પુ. સ્ત્રી. ન. પુસ્તક, વ્યાસ,
રક્ષિત.

સવત્ની સ્ત્રી. સાયક.

સમાસદ પુ. સભામાં બેસનાર,
સભાસદ.

સમાક્રય પુ. સ્ત્રી. ન. (સમ બરોબર
અને ક્રિયા સ્ત્રી. કરવું તે) જેવું
વર્તન સરખું છે તે; સરખી કર-
ણીવાળો, નિષ્પક્ષતાત.

સમન્નમ ક્રિ. વિ. આસપાસ.

સમન્નાત્ ક્રિ. વિ. આસપાસ.

સમન્વકમ્ ક્રિ. વિ. મન્વ સહિત,
મન્વ પદીને.

સમસ્ત પુ. સ્ત્રી. ન. ખપું.

સમાકુલ પુ. સ્ત્રી. ન. વ્યાપ્ત, પૂર્ણ.

સમાગમ પુ. સામ્યતા, સહવાસ.

સમાન પુ. સ્ત્રી. ન. સરખું.

સમારોપિત સમ+આ+રૂઢ નો પ્રેરક.
કર્મેણિ બ્ર. કૃ. મુકેલું.

સમિષ્ સ્ત્રી. ઉદુંબર જેવા કોઈ પણ
પવિત્ર ઝાડની હોમાગ્નિમાં ના-
ખવાની નાની ડાળીઓ.

સર્માહિત પુ. સ્ત્રી. ન. અને ન. હચ્છે-
લું, હચ્છેલી વસ્તુ.

સમૃદ્ધમ પુ. ઉદ્યોગ.

સમુપાસ્ત પુ. સ્ત્રી. ન. વધેલું.

સમુપાદન (સમ+ઉપ+આ જ્ઞેડે નો

કર્મણિ ભૂ. કૃ.) ઝમકફું થયલું.

સમ્યક્ ક્રિ. વિ. શુદ્ધરીતિ, સારી રીતિ.

સમ્યક્ પુ. સ્ત્રી. ન. સાઈ.

સમ્માજ પુ. મોટો રાજા, સાર્વભામ.

સરણિની સ્ત્રી. માર્ગ, રીતિ, વ્ય-
વસ્થા.

સરમા સ્ત્રી. દેવશુનીનું નામ છે,

દેવાની કુતરીનું નામ છે.

સરસ્વતી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

સર્વનઃ ક્રિ. વિ. દરેક દિશાઝમ.

સર્વભૂતાનિ ન. પ્ર૦ ઝને દ્વિ૦ ય. વ.

બધી હયાત ચીજો, સર્વ પદાર્થો.

સર્વેવદ પુ. સ્ત્રી. ન. સધળું જાણનાર.

સર્વેવદ ન. (સર્વ સધળું, ઝને સ્વ ન.)

સધળું વિત્ત, સધળી સંપત્તિ.

સર્વાભિપ્રેતહેતુ પુ. (અભિપ્રેત અભિ+પ્ર+હ

નો કર્મણિ ભૂ. કૃ., હઝ્ઞેલું) સર્વે

હઝ્ઞેલી ચિજોનું કારણ.

સન્નિલ ન. પાણી.

સન્નિત્ પુ. સ્ત્રી. યં.

સન્નિમય પુ. સ્ત્રી. ન. વિસ્મય યુક્ત,
સાશ્ચર્ય.

સન્નોક પુ. સ્ત્રી. ન. (સ સાથે, શોક
પુ. શોક) શોક યુક્ત, દુઃખપીડિત.

સન્નનિક પુ. સ્ત્રી. ન. સિપાઈ સાથે.

સન્નૃ ૧. ગ. પ. તૈયાર થવું, સન્ન
થવું.

સન્ન ઉદ્ જ્ઞેડે, રાક્ષિતમાન થવું, લાયક
થવું, યોગ્ય થવું. સરખા હોય
ઝમ લાગવું.

સન્ન ન. હજાર.

સન્નસા ક્રિ. વિ. હજાર રીતિ, હજારો

કકડા.

સન્નસઝઃ ક્રિ. વિ. હજારો.

સન્નપ્ત પુ. મદદગાર. સાબતી.

સન્નિષ્ઠ પુ. સ્ત્રી. ન. વિલક્ષણ રાક્ષિ-
માન.

સાન્ન્ય ન. સાંખ્યશાસ્ત્ર.

સાન્નિહુક પુ. સ્ત્રી. ન. જોણું કવચ પે-
હેરેલું છે તે.

સાક્ષાત ક્રિ. વિ. પ્રત્યક્ષ.

સાગર પુ. સમુદ્ર.

સાન્નિય ન. પ્રધાન પાણું.

સાન્નિહ્ય પુ. ગોરનું નામ છે.

સાન્ન ૫. ગ. પ. માંધવું, મળવું.
સિદ્ધ કરવું.

સાધારણ પુ. સ્ત્રી. ન. સાધારણ. મ-
ધ્યમ પંક્તિનું.

સાધુ ક્રિ. વિ. સારી રીતિ.

સાધુવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (સાધુ પુ. સ્ત્રી.
ન. સારી, વૃત્ત ન. વર્તણૂક) સારી
વર્તણૂકવાળું.

સામાન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. સાધારણ.

સામિર્ષેનિ સ્ત્રી. યમનો અગ્નિ-સળગા-
વતી વાપને બોલવામાં આવતા-
મન્વ.

સામ્ય અ. સાંજે.

માર પુ. રાક્ષિ, મુખ્ય અંશ.
 મારમેય પુ. સરમાનો પુત્ર, કુતરો.
 માર્ષમ અ. સાથે (તૃતીયાને યોગે વ-
 પરાય છે.)
 માર્ષમૈમ પુ. સ્ત્રી. ન. સર્વપૃથ્વીનો
 (રાજા).
 માવધાન પુ. સ્ત્રી. ન. (સ અને અવધાન
 ન. ધ્યાન) અવહિત, સાવધ.
 માવિત્રી સ્ત્રી. ઋગ્વેદનો પવિત્ર મન્ત્ર
 જેને સામાન્ય રીતે ગાયત્રી કહેછે,
 અને જે દરરોજ બધા ધર્મીઓ
 બોલેછે તે.
 માધ્યર્ચન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. (બહુગ્રીહિ સ-
 મામ) અદ્ભુત વર્ત્ત્યુકવાણં.
 માહાચ્ય ન. મૈત્રી, મદદ.
 માહિન્ય ન. અક્ષરવિદ્યા, નિર્ગંધ.
 મિકતા સ્ત્રી. રેતી.
 મિહિ સ્ત્રી. સંપાદન કરવું તે, કાર્યસા-
 ધન કરવું તે.
 મિષ્ટ ૬ ગ. પ. શાસન કરવું, માંગલ્ય-
 કારક થવું.
 મુ ૫ ગ. ઉ. સોમવેલીનો રસ કાઢવો.
 મુ ૧ ગ. પ. અને ૨ ગ. પ. પ્રજેડે,
 પ્રસવ કરવો, જન્મ આપવો.
 મ (રાખ્દાની પૂર્વે મુકવામાં આવેછે)
 સાંઠે, શોભન, સુદૃ.
 મુગ્રીવ પુ. વાનરોમાં મુખ્ય વાનરનું
 નામ છે, એ રામનો મદદગાર
 હતો.
 મુન્યાદિન ન. સોમયજ્ઞમાં જે દિવસે

સોમવેલીનો રસ પીએછે તે દિ-
 વસ.
 મુષાસ્યન્દિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (મુષા સ્ત્રી.
 અમૃત) જેમાંથી અમૃત ટપકે તે.
 મુમદ્રા સ્ત્રી. અર્ઘ્યનની પત્ની.
 મુર્મિક્ષ ન. અન્નની પુષ્કળતા, પુષ્ક-
 ળ અન્ન.
 મુરમિ પુ. સ્ત્રી. ન. સુગન્ધયુક્ત.
 મુગલ્ય પુ. (મુર પુ. દેવ, બાલ્ય પુ.
 સ્થાન) દેવોનું સ્થાન, સ્વર્ગ.
 મુવર્ણજ્ઞન ન. (મુવર્ણ પુ. સોનાનો મિ-
 ક્રો, અને જ્ઞન ન. સો) સોનાના
 સો સિકા.
 મુવિનીત પુ. સ્ત્રી. ન. નમ્ર.
 મુહદયતમ પુ. સ્ત્રી. ન. જીવન્નન,
 પ્યારામાં પ્યારો.
 મૂ ૨ ગ. આ. પ્રસવ કરવો; પ્રજેડે,
 જન્મ આપવો.
 મૂ ૪ ગ. આ. પ્રજેડે, પ્રસવવું,
 ઉત્પન્ન કરવું.
 મૂ ૬ ગ. પ. પ્રેરણા કરવી, આગળ
 હડસેલવું.
 મુક્તિ સ્ત્રી. (મુ સારી, ઉક્તિ સ્ત્રી.
 વાણી) સારી વાણી, સાંઠે બાપણ,
 શુદ્ધ વિવરણ.
 મૂત્ત ૧૦ ગ. પ. સ્વપ્નવું.
 મૂત પુ. સારથિ.
 મૂત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. મધુર, પ્રિય,
 સત્યપ્રિય.
 મુર્યેશ પુ. સૂર્યનો વંશ.

મૃ ૧ ગ. પ. દોડવું.

(પ્રેરક) નિર જોડે, હાંકી મુકવું.

જૂજ સમ્ જોડે, જોડવું, સમાગમ કર-

વો; જહ જોડે, ત્યાગ કરવો.

સેનાનિવેશ પુ. લશ્કરની છાવણી.

સેન્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. હન્દ્ર સહિત.

સેવન ન. આકરી કરવી તે, આશય-

લેવો તે, આચરવું તે.

સેવા સ્ત્રી. આકરી.

સો ૪ ગ. પ. પૂરું કરવું, અન્ત આ-

ણવો, નાશ કરવો; પરિ+અવ-

જોડે, પરિણામ થવો, વિ+અવ

જોડે, ઠરાવ કરવો, નિશ્ચય કરવો.

પ્રયત્ન કરવો, કોશીશ કરવી.

સાંચ્છાસ પુ. સ્ત્રી. ન. સજીવ, શ્વાસ

સહિત.

સોપાન ન. પગથિયું.

સોમવંશવિભૂષણ પુ. સ્ત્રી. ન. (સોમ પુ.

ચંદ્ર) ચંદ્રવંશનો અલંકાર, ચંદ્ર-

વંશને શોભાવનાર.

સૌમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. શાન્ત, નમ્ર, અ-

નુય, મનોમ.

સૌયવસિ પુ. સુયવસનો પુત્ર.

સૌરાષ્ટ્ર ન. સારું રાજ્ય.

સૌર્વર્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. સોનાનું બનેલું.

સ્વલત્ વર્તમાન કૃ. પડવું, ઠોકર

ખાવું.

સ્વલિત ન. બુલ, ચુક.

સ્વન્ ૧ ગ. પ. ખૂસ પાડવી, ગળં ના

કરવી.

સ્તન પુ. કુચ, થાન, કુચાગ્ર-

સ્તવક પુ. ગુમખું.

સ્તમ્ ૧ ગ. આ. અને પ ગ. પ.

અક્રડ અથવા નિશ્ચલ થવું,

મગરૂં થવું, ઝોટી જવું.

સ્તમ્ ૬ ગ. પ. અટકાવવું. અક્રડ

થવું, મગરૂં થવું.

સ્તમ્ પુ. ધાંભલો.

સ્તુ ૨ ગ. ઉ. વખાણવું; કર્મ જોડે,

મુતિ કરવી, સ્તવના કરવું

વખાણવું.

સ્તુ ૫ ગ. ઉ. ઠાંકવું, પાથરવું. વિ

ખેરવું; સમ્ જોડે.

સ્તુ ૬ ગ. ઉ. ઠાંકવું; આ જોડે. ઠાંકવું

પાથરવું, આમતરણ કરવું.

સ્ત્રી સ્ત્રી. બધરી, બાથો.

સ્થા અવ જોડે, રહેવું, વસવું; મિથિતિ

કરવી; જવ જોડે, પાસે જવું.

સ્થાવરજઙ્ગમ પુ. સ્ત્રી. ન. (સ્થાવર પુ.

સ્ત્રી. ન. અચળ, મિથર, અને

જઙ્ગમ પુ. સ્ત્રી. ન. ચર) ચરાચર.

સ્થિત સ્થાનો બુ. કૃ., રહેવું. વસવું

સ્થૂલકેશ પુ. કપિનું નામ છે.

સ્ના ૨ ગ. પ. નાહવું.

સ્નાયુ સ્ત્રી. મુનાયુ.

સ્નિહ ૪ ગ. પ. મોહ રાખવો.

સ્તુ ૩ ગ. પ. ઝરવું, સ્થાવ થવો. પ-

ડવું.

સ્તુ પુ. ન. શિખર.

સ્તૃષ્ટ સ્ત્રી. હઠ્ઠા.

સ્ફુટ ૧ ગ. પ. શેડયું, ભાગયું.
સ્ફુટિતાતિમુક્ત ન. વિકસેલું અતિમુ-
ક્તલતાનું કુલ.
સ્મિત ન. મ્હોં મલકાવયું તે.
સ્મૃ વિ જોડે, વિસરી જાયું; વિસ્મૃત
વિસારેલું.
સ્વકર્તવ્ય ન. પોતાની ફરજ.
સ્વજનવિયોગ પુ. પોતાના સગાંથી વિ-
યોગ.
સ્વન પુ. રાખ્દ, ગર્જના.
સ્વર ૨ ગ. પ. સુયું.
સ્વપ્ન પુ. સપાયું.
સ્વપ્રાપ્તિ નામ ધાતુ. સ્વપનું આવયું,
સમણામાં બોલયું.
સ્વયંભૂ પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાની મેળે ઉ-
ત્પન્ન થનારું.
સ્વયંવરકાલ પુ. (સ્વયંવર પુ. સ્ત્રી પોતે
વર પસંદ કરે તે, અને કાલ પુ.
સમય) સ્વયંવરનો વખત.
સ્વયમ્ અ. જાતે, પોતે.
સ્વર પુ. ધ્વનિ.
સ્વર્ગકામ પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વર્ગ ૪/૨૭ નાર.
સ્વાહત ન. પોતાનું કલ્યાણ.
સ્વાતિ સ્ત્રી. નક્ષત્ર વિશેષ.
સ્વાદ પુ. સ્વાદ, સવાદ.
સ્વાદુ પુ. સ્ત્રી. ન. મધુર, રૂચે એવું.
સ્વામિન્ પુ. ધણી.
સ્વાયત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વાધીન.
સ્વૃ ૧ ગ. પ. સ્વર કરવો, અવાજ
કરવો.

સ્વેદ પુ. પરસીનો.
સ્વેદલવ પુ. પરસીનાનું બિંદુ.
હ.
હ અ. પૂરણાર્થક, વાતમાં વપરાયછે.
હઠાત્ ક્રિ. વિ. હઠથી, બળથી.
હત હન્ નો કર્મણિ બ્રૂ. ૬. મરાયલું,
મારેલું.
હન્ ૨ ગ. પ. મારયું; અમિટે આ
જોડે, મારયું; નિ જોડે, મારયું
નાશ કરવો.
હનુમત્ પુ. હનુમાન્, મારતિ.
હન્ત અ. આશ્રયે અથવા બેદ-
શ્ચયક અવ્યય.
હન્તૃ પુ. સ્ત્રી. ન. મારનાર.
હય પુ. ઘોડો.
હર પુ. શિવ.
હરિદત્ત પુ. શ્રાવણનું નામ છે.
હરિદ્વાર ન. હિમાલયની તલેટી આ-
ગળ એક પવિત્ર સ્થાનનું નામ
છે.
હરિશ્ચન્દ્ર પુ. રાજાનું નામ છે.
હવ્ય ન. બળિદાન.
હા ૩ ગ. પ. ત્યાગ કરવો.
હા ૩ ગ. આ. જાયું, ઉડે જોડે, ઊંચું
જાયું, ચઢયું; સમ જોડે, બેસયું.
હારિદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. હળદરથી બીજું
કરેલું.
હાસ્ય ન. હસયું તે.
હાસ્યકાર્ય ન. હસવા જેવું કૃત્ય.
હિ ૫ ગ. પ. જાયું; પ્રજોડે, મોકલયું.

હિંસ ૧ અંગે ૧૦ પ. અંગે ૧૦
ગ. મારવું, ઠિંગા કરવી, નાશ
કરવો.

હિંસ પુ. સ્ત્રી. ન. ૧૦, મોસ આ-
નાર, મોંગ હારી.

હિમપાત પુ. અરક, હિમ, થંડી.

હિમાચલ પુ. હિમાલય પર્વત.

હિરણ્યક પુ. ઊંદરનું નામ છે.

હીન પુ. સ્ત્રી. ન. રહિત.

હીરકર્મણ પુ. હીરો.

હુ ૩ ગ. ૫. હોમ કરવો.

હુ ૩ ગ. ૫. હોમ કરવો.
હુ ૩ ગ. ૫. હોમ કરવો.

હૃદયમર્મચિહ્ન પુ. સ્ત્રી. ન. (હૃદય ન.)

હૃદય, મર્મચિહ્ન ન. મર્મસ્થાન, અંગે

ચિહ્ન કાપવું) હૃદયના મર્મસ્થાનને

કાપનાર.

હે અ. સંબોધનના અર્થ બતાવનાર.

અહો, રે.

હેતુ પુ. કારણ.

હોતુ પુ. જેનું કામ મન્ત્ર બાણવાનું

છે એવો યાગિક ગોર.

હુ ૨. ૭. આ. છુપાવવું, ૩. થવા

નિ નોડે.

હુ ૨. ૭. આ. છુપાવવું, ૩. થવા

હી ૩ ગ. ૫. રામનાં, લાગ

અ.

અઅંડ અવિરતમ્ ક્રિ. વિ.
 અગત્યતા ગુરુત્વ ન., મહત્ત્વ ન.
 અગત્યતાનું કામ ગુરુકાર્ય ન.
 અંગદેશ અથવા અંગલેકા બક્ષાઃ
 (અ.વ. માં વપરાય છે).
 અજ (એક પુરુષનું નામ છે) અજ
 પુ.
 અજવાળિયું પખવાડિયું (અન્દ્ર-
 માસનું) શુક્લપક્ષ પુ.
 અડકતું લગ્ન પુ. સ્ત્રી. ન.
 અતિમુક્તવેલો અતિમુક્તલના સ્ત્રી.
 અયાગ અગાધ પુ. સ્ત્રી. ન.
 અજ્ઞ અજ્ઞ ન.
 અપવાસનો દહોડો ઉપવાસદિન ન.
 (ઉપવાસ પુ. અપવાસ, અને દિન
 ન. દિવસ).
 અમર અમૃત મૃ નો ભૂ. કૃ. અ જોડે,
 અમર પુ. સ્ત્રી. ન.
 અર્થ અર્થ પુ.
 અર્થવગરનું અયુક્ત ભૂ. કૃ. અનુપપન્ન
 ભૂ. કૃ.
 અવર્ય અનિર્વચનીય પુ. સ્ત્રી. ન.,
 અનિર્વર્ણનીય પુ. સ્ત્રી. ન., કિમ +
 અપિ પુ. સ્ત્રી. ન.
 અવિચારથી રમવાનું, મોહાનું ક્રિ. વિ.
 અવિવેક વ્યભિચાર પુ.
 અસલ ભાગે અમનું સં. એ. વ., આદો
 આદિનું સં. એ. વ.

આ.

આગેવાન શીતુરી પ્રધાનરાજદ્રોહિનું પુ.
 આધેધેલાયલું દૂરોત્સારિત, ઉત્સારિત
 મૃ નું પ્રેરક કર્મણિ ભૂ. કૃ. ઉદ્દ જોડે.
 આડેરસ્તે ઉત્પથમ્ ક્રિ. વિ..
 આંધળું અન્ધ પુ. સ્ત્રી. ન.
 આપસાહેબ મગવાનું અથવા મગાન
 પ્રં. એ. વ.
 આઅરદાર વિશિષ્ટ; આઅરદાર કુ-
 ાનું અમિજનવનું પુ. સ્ત્રી. ન., કુલીન
 પુ. સ્ત્રી. ન.
 આવયું તે આગમન ન., આગમ પુ.
 આશીર્વાદ આશિષ્ સ્ત્રી.
 આશ્રય વગરનું અનાથ પુ. સ્ત્રી. ન.,
 અનાશ્રય પુ. સ્ત્રી. ન.
 આસરોલીવેલી જાળ્યા આશ્રયસ્થાનન.
 આસો (મહિનાનું નામ છે) આ-
 શ્વિન પુ.
 આળસુ અલસ પુ. સ્ત્રી. ન., તન્દિલ
 પુ. સ્ત્રી. ન.
 ઈ.
 ઇક્વાકુ એ (રામના કુળના રાજા-
 એ) ઇક્વાકુ પુ. (અ. વ. માં
 વપરાય છે).
 ઇચ્છા કાઢ્યા સ્ત્રી., કામ પુ.
 ઇજા અનર્થ પુ., પીડા સ્ત્રી., સંકટ ન.
 ઇન્દ્રજીત (રાવણનો પુત્ર) ઇન્દ્ર-
 જિત પુ.
 ઇમાનદારીથી મનગા, નિષ્ઠગા.

ઉ.

ઉગામયું નમ ઉદ જોડે પ્રેરક.

ઉચ્છેરયું સમ + વર્ધય (વૃષ્ નો પ્રેરક-
ભેદ), વૌષ્ણ અથવા ભરણ કૃ.

ઉચ્ચ નિર્જન પુ. સ્ત્રી. ન.

ઉચ્ચ ઉચ્ચ પુ. સ્ત્રી. ન.

ઉતાવળથી સસન્નમસ ક્રિ. વિ.

ઉપર, તરફ પ્રતિ (એને યોગે નામને
દ્વિ. વિ. લાગેછે).

ઉપાય ઉપાય પુ., અમ્યુપાય પુ.

ઋ.

ઋષ્યેદ (વેદનું નામ છે) ઋગ્વેદ પુ.

ઐ.

ઐકદમ સહસા ક્રિ. વિ.

ઐક ખીજી સાથે અઠડાવયું તે
પરસ્પરસંવદન ન.

ઓ.

ઓર્ગંગયું કમ્ ૧ ગ. ઓને ૮ ગ.

પ. આ જોડે.

ઓસડ ઔષધ ન., ઔષધ સ્ત્રી.

(ઓસડમાં કામ આવે એવી
વનસ્પતિ, સામાન્ય રીતે વન-
સ્પતિ).

ક.

કદબ્જતનું કીદૃશ પુ. સ્ત્રી. ન.

કેહાર વરુષ પુ. સ્ત્રી. ન., (રાખદો)

વરુષાક્ષર પુ. સ્ત્રી. ન.

કંઠી હાર પુ.

કદરી કદર્ય પુ.

કદી નહીં ન કદા, નેવ અ., ન કાર્હિ-
ચિત્ત અ.કપટયુક્ત જુગાર ન., કપટચૂત ન. (ક-
પટ ન. છળ, અપને ચૂત ન. જુગારું).

કમંડળ કમળડલુ પુ.

કમર મધ્ય ન.

કમાયું અર્જ ૧ ગ. પ.

કલિન્ગદેશ અથવા કલિન્ગના
લોકો કાલિન્ગ : (બ. વ. માં. વપ-
રાયછે.)કલેયું અભિધાન અભિ + ધા નો વર્ત-
માન કૃ.

કલેયું અભિ + ધા; કલેવાયું અભિહન.

કાગળ પત્રક ન.

કાપયું તે છેદ પુ.

ક મ કાર્ય ન., ફલ ન.; એ તેનું પાત્ર
પાડવાને ફલાવાપ્યે.કાર્તવીર્ય (એક રાજાનું નામ છે,
એને પરશુરામે માર્યો હોય) કા
તેવર્ય પુ.

કારણકે યતઃ અ., કિ અ.

કાવતરે કપટપ્રવચ્ચ પુ.

કિમતી મહાત્મ પુ. સ્ત્રી. ન.

કિલ્લો દુર્ગ. પુ.

કુમારસંભવ (કાલિદાસના કાવ્યનું
નામ છે.) કુમારસંભવ પુ.

કુળ કુલ ન.

કૃપાશીળ સ્નિગ્ધ (સ્નિહ નો જુ. કૃ.)

સસ્નેહ પુ. સ્ત્રી. ન., કૃપાશીલ પુ.

સ્ત્રી. ન.

કૃપણની એન કૃષ્ણા સ્ત્રી.

કેટલીવાર કનિકૃત્વઃ અ.

કેદ કરવું કારાગૃહે નિશ્ચિત.

કેળ વણી અધ્યયન ન., વિનયન ન.

કેકેયી (દશરથની એક પત્નીનું નામ છે) કેકેયી સ્ત્રી.

કોઈકોઈ પ્રસંગે કાલેકાલે.

કોઈકોઈવાર કદાચિત્.

કોવાડી પરશુ પુ. .

કૂર નૃગંસ પુ. સ્ત્રી. ન.

કોવાયમાન થયલું કુદ્ધ (ક્રોધ નો ભૂ. કૃ.)

ક્રોંચ (એક જાતનું પક્ષી છે.) ક્રોચ પુ.

કૌસલ્યા (દશરથની એક પત્નીનું નામ છે) કૌસલ્યા સ્ત્રી.

કાયપામેલું ધ્વસ્ત ધ્વંસ નો ભૂ. કૃ.

ઝલ્લિજ્જ, ઝડ + છિદ્ર નો કર્મેણિ ભૂ. કૃ.

ખ.

ખાઈ કુલ્યા સ્ત્રી.

ખાતરી કરવી કે પ્રતિ જોડે (પ્રેરક), પ્રતીતિ કૃ.

ખારીલું અમર્યણ પુ. સ્ત્રી. ન.

ખંચવી લેવું, છીનવી લેવું કે ૧ ગ. અપ જોડે.

ખેંચાયલું વિલોમિત વિ + લમ્બ નો કર્મેણિ ભૂ. કૃ.

ખેતીવાડીના કામ માટે કૃષિહિનો, કૃષિકર્મણે.

ખોટું પ્રતિકૂલ પુ. સ્ત્રી. ન.

ખોવાયલું નષ્ટ ભૂ. કૃ.

ગ.

ગઈરાત ગતા રાત્રિ સ્ત્રી.

ગણાયલું અમિત કર્મેણિ ભૂ. કૃ., પ્રસિદ્ધ ભૂ. કૃ., પરિકીર્તિત, કર્મેણિ ભૂ. કૃ. પરિગણિત કર્મેણિ ભૂ. કૃ.

ગરીબાઈ દારિદ્ર્ય ન., દુર્ગતિ સ્ત્રી.

ગર્વ કરનાર ઉદ્ધત ભૂ. કૃ.

ગર્વિષ્ટ અવલિપ્ત ભૂ. કૃ.

ગાધિ (રાજાનું નામ છે) ગાધિ પુ.

ગુલામગિરિ દાસ્ય ન.

ગૌર ઉપાધ્યાય પુ., ગુરોહિત પુ.

ધ.

ધોડા કુમ્મ પુ.

ધણું મૃશમ ક્રિ. વિ.

ધણું ખર્ચે પ્રાયેણ અ. ક્રિ. વિ., પ્રાયઃ અ. ક્રિ. વિ.

ધરડા એનાં પિતૃપતામહ પુ. સ્ત્રી. ન.

ધોડીડું પ્રેક્ષા સ્ત્રી.

ચ.

ચન્દ્રકેતુ (રામના બાઈ લક્ષ્મણનો પુત્ર) ચન્દ્રકેતુ પુ.

ચમત્કારિક અદ્ભુત પુ. સ્ત્રી. ન.

ચાહવું ચિન્હ ૪ ગ., તેને ચાહેછે ન-સ્માન્નિવસ્યતિ.

ચામાસુ વર્ણ (અ. વ. માં વપરાયછે).

જ.

જાતી વક્ત્રુ ન.

જાતીકાટ પ્રયુક્તકણ્ઠમ્ ક્રિ. વિ. તર્કદિ વપરાયછે.

છાપરે છદિસ્ ના, પટલ ન.

છેડયું તુદ ૧ ગ. ૫.

છેતરયું અતિ+સમ્+ધા, વિ+પ્ર+
લભ, વચ્ચ ૧૦ ગ. આ.

છેલ્યું ચરમ પુ. સ્ત્રી. ન.

છેવટ ઉદર્ક પુ., અવસાન ન., પરિણામ
પુ.

છેવટે ઉદર્ક વિગેરે.

છોડી મુકવવામાં આવેલું મુક્ત કર્મણિ
ભૂ. ૬. મુચ્ ઉપરથી.

જ.

જગ્યા (હિંદો) પદ ન.

જડમળથી કાપી નાખ્યું મૂલ્ ૧૦

ગ. ઉદ્ જોડે, ઉન્મૂલયિતુમ હેત્યર્થ
૬.

જાતી વાનપ્રસ્થ પુ., યતિ પુ.

જનાવર પશુ પુ.

જમદગ્નિ (ક્ષપિનું નામ છે) જમદગ્નિ
પુ.

જમીન ભૂમિ સ્ત્રી.

જરાસંધ (મગધ દેરાના એક રા-

જાનું નામ છે) જરાસંધ પુ.

જરૂર હોવી ફેલ ૧ ગ. આ. અવ
જોડે.

જળકણ કણ પુ. સીકર પુ.

જાડી સ્થૂલ પુ. સ્ત્રી. ન., વિપુલ પુ.
સ્ત્રી. ન.

જાતે સ્વયમ્ અ.

જાત્રા યાત્રા સ્ત્રી.

જાળ જાલ ન.

જીતનાર વિજિગીષુ પુ.

જીવતી જીવન્ની જીવ્ નો કર્તારિ વર્ત-
માન ૬. સ્ત્રી., સજીવા સ્ત્રી. (જીવ
પુ. જીવગી., અને સ [સહ ને
હેકાણે] અ. સાથે).

જૂદું મિત્ર કર્મણિ ભૂ. ૬. મિદ્
ઉપરથી.

જૂદું જૂદું વિવિધ પુ. સ્ત્રી. ન.

જોડાયેલું નિયુક્ત કર્મણિ ભૂ. ૬., તુરિ-
નિયુક્ત:.

જોતી શિક્ષા સ્ત્રી.

જ્યારે જ્યારે યદા યદા—તદા તદા

અ.

જુટવાયેલું આક્ષિપ્ત કર્મણિ ભૂ. આ [ઉપ-]
+ક્ષિપ્ત પરથી.

ઠ.

ટીકાકાર ટીકાકાર પુ., ટીકાકૃત્ પુ.

ટેક સ્વાભિમાન પુ.

ઠ.

ઠપકો દેવો મર્ત્ત ૧૦ ગ. નિર્ જોડે,
દિગ્ ૬ ગ. પ્રતિ+આ જોડે.

ડ.

ડાખળી (ફૂલનું મૂળ) વન્ધન ન.

ડાળી શાખા સ્ત્રી.

ડેડે કર્યું આ+રદ્ ૧ ગ.

ત.

તકરાર વાદવિવાદ પુ.

તત્ત્વ જાણનાર તત્ત્વવિદ્ પુ.

તન્માત્ર તદ્માત્ર ન.

तप नपांसि अ. ५.

तपासवा निरूपयितुम् (नि + रूप १०

ग. नो हेत्वर्थः ६.).

तरेङ् भाभि (७५.)

तरेहवार विलक्षण पु. स्त्री. न.

ताड ताली स्त्री.

तीक्ष्ण प्रबल पु. स्त्री. न., बलीयस्
पु. स्त्री. न.

तीक्ष्ण शलभ पु.

तेज सत्व न.

तेजस्वी देदीप्यमान वर्तमान ६., वि-
न्वाजमान वर्तमान ६.

ते प्रभाणि तथा च, तथा, इत्थम्.

तेयार थयलु उद्यत अ. ६. उद + यम्
७५२थी.

तेच्छाभि अविनय पु.

थ.

थाणी स्थाली स्त्री.

थापलु न्यास पु., निक्षेप पु.

थांभलो मन्म पु.

६.

दगलप्याल थयुं दुह ४ ग. ५.

दया दया स्त्री.; दयाथी पीगणेलुं
दयाई पु. स्त्री. न.

दया वगरनुं निर्वृण पु. स्त्री. न.

दरवरस प्रतिसंवत्सरम् क्रि. वि. अ.

दरवाणे द्वार न.

दरीआहि काकुलो नौसाधन न.

दरीअो अर्णव पु.

दरेङ् प्रति (७५.)

दाणि धान्य न.

दायाण दिक्पाल पु.

दीपतुं उत्तेजित कर्मणि अ. ६., उदीपित
कर्मणि अ. ६.

दीर्घतमसः (ऋपिनुं नाम छे.) दीर्घ-
तमस् पु.

दुःप्रकारङ् यथाकर पु. स्त्री. न.,
पीडाकर पु. स्त्री. न.

दुष्ट (पुष्टो) शठ पु., खल पु., दुरा-
न्मन् पु.

द्वेवकुमारी अप्सरस् स्त्री., सुराङ्गना
• स्त्री.

द्वादयुते विद्वत् न.

द्वारती संधि पु., सख्य न.

द्वारत रमयुं दिव ४ ग., दीव्यानि वर्त-
मान उ पु. अ. ५.

५.

धनवगरनुं धनहीन पु. स्त्री. न.

धर्मपुस्तक धर्मग्रन्थ पु.

धर्मशास्त्र धर्मशास्त्र न.

धाम आरपद न., भावाम पु.

धीमि मन्दम् क्रि. वि.

न.

नदप्याह शिष्टे अयं अदृश्य पु. स्त्री.
न.

नग (अमेक रागनुं नाम छे.) नल पु.

नाग कणिन पु., नाग पु.

नागुं नम्र पु. स्त्री. न.

नाटक नाटक न.

नानामां नानुं कनिष्ठ पु. स्त्री. न.

નામનું નામ આ., નામના તુ. આ.

(નામનું શબ્દ ઉપરથી).

નાશા ધંસ પુ., નાશ પુ., અવસાદ પુ.

નાશ કરવી છિદ્ર ૭ ગ. ઉદ્ધ. જોડે,

મૂદ ૧૦ ગ. નિ જોડે; ઉચ્છેત્તમ

હેત્વર્થ ૬., નિયુદાયિતમ હેત્વર્થ ૬.

નાસતું અય આ. ૧ ગ. પરા જોડે

(પરા નું પલા થાયછે).

નિઆલસ ક્રજ પુ. સ્ત્રી. ન., આર્જવ-

યુક્ત પુ. સ્ત્રી. ન., સરલ પુ. સ્ત્રી. ન.

નિત્ય જ્ઞાશ્વત પુ. સ્ત્રી. ન.

નિમકહરામી કૃતવ્રતા સ્ત્રી.

નિરપરાધી અનપકારિન પુ. સ્ત્રી. ન.,

નિરપરાધિન પુ. સ્ત્રી. ન.

નિશાની ચિહ્ન ન.

નિષાદ (અંક જંગલી જાતનું અ-

થવા તે જાતના સમસનું નામ)

નિષાદ પુ.

નીચપુરૂષ કાપુરુષ પુ.

પ.

પદડાયલું ગૃહીત કર્મણિ ભૂ. ૬. ગ્રહ

ઉપરથી.

પતંગિયું પતંગ પુ.

પતિ નાય પુ., પતિ પુ.

પરંતપ (રાજનું નામ છે.) પરંતપ પુ.

પર્ણાદ (વિરોધનામ છે.) પર્ણાદ પુ.

પર્વ (ભાગ, સર્ગ) પર્વ ન.

પવિત્ર વિશુદ્ધશીલ પુ. સ્ત્રી. ન.

પહોર તુરિયો ભાગ; પર્વ પુ.

પળ ક્ષણ પુ.

પાંખ પક્ષ પુ.

પાછાં જીવતાં થયું જીવ પુનર જોડે.

પાછું આપણું પ્રતિ + દા.

પાછું આપણું પ્રત્યર્પિત પ્રતિ + ક્રનો

પ્રેરક કર્મણિ ભૂ. ૬.

પાંગાલી (પાંગાલ દેશની રાજકુ-

મારી) પાંગાલી સ્ત્રી.

પાંજર પંજર પુ.

પાટલિપુત્ર (મગધ દેશમાં રાજકુ-

શહેરનું નામ છે.) પાટલિપુત્ર ન.

પાત્તળ પાતાલ ન.

પાપી, પાપવાળું વાપ પુ. સ્ત્રી. ન.

પીડા કરવી ક્રુ ૮ ગ. અપ અધવા

નિ જોડે, પીડ ૧૦ ગ.

પીડાયું, પીડાયલું આત્મે ભૂ. ૬., આદેન

કર્મણિ ભૂ. ૬.

પુનઃપ્રાપ્તિ (ફરીથી મળવાનું ને)

પ્રત્યાગમ પુ.

પુનર્લભ પુનરુદ્ધાહ પુ.

પુરાણ (ધર્મી સ્ત્રીને વિશે પરંપરાથી

ચાલતું વર્ણન જે અન્યામાં હોય

છે તેવા તથા ધર્મસંબંધી વિધિ

અથવા પદ્ધતિ વિશે જેમાં બ્યાન

હોયછે, અમીવી જાતના અન્યાનું

નામ) પુરાણ ન.

પુરેલું નિર્ણયિત કર્મણિ ભૂ. ૬., નિવહ્ન

કર્મણિ ભૂ. ૬.

પૂર્વ તરફનું, પૂર્વ પુ. સ્ત્રી. ન. (સર્વ.),

પ્રાચ્ય પુ. સ્ત્રી. ન.

પોતાનું સ્વૈય પુ. સ્ત્રી. ન.

પોલું કરવું ઉદ્ + સ્વન્ ઉત્સવનિતુમ્ ઉત્વ-
ર્થ કૃ.

પોહોળું વિશાલ પુ. સ્ત્રી. ન.

પ્રકૃતિ નિર્મલ પુ., પ્રકૃતિ સ્ત્રી, સ્વ. પુ.

પ્રદક્ષિણા કરવી પ્રદક્ષિણી કૃ.

પ્રવાહ સ્રોતસ્ ન.

પ્રસ્તવણ (પર્વતનું નામ છે) પ્રસ્તવણ
પુ.

પ્રારંભ અથ ન., આદિ પુ.

પ્રીતિ પ્રીતિ સ્ત્રી., અનુરાગ પુ.

ક.

ફરજ ધર્મ પુ.

ફરમાવયું આ + દિશ્ ૧ ગ.

ફીકું પાણુ પુ. સ્ત્રી. ન., વિવર્ણ પુ. સ્ત્રી. ન.

ખ.

ખજર પળ્યવીથિકા સ્ત્રી., આપળ પુ.

ખંધ બન્ધન ન., નિગડ પુ. ન.

ખજુવાહન (પાણુ વ અર્જુનનો
છોકરો) બજુવાહન પુ.

ખાંધયું નિર્ + મા ૩ ગ., બન્ધ ૯ ગ.

ખાખત વિષય પુ.

ખૂમ પાડવી રૂ ૨ ગ., કન્દ ૧ ગ. પ.

ખજ્રહત્યા વ્રજહત્યા સ્ત્રી.

ખાલ્લણરાખ વ્રાહ્મણરાજ પુ.

બ.

બહિત ભક્તિ સ્ત્રી., દેવનિષ્ઠા સ્ત્રી.

બણલું પદ ૧ ગ. પ.

બમરો ભમર પુ.

ભીનું આદ્રે પુ. સ્ત્રી. ન.

બુકો કોદ પુ., ચૂર્ણ પુ.

બૂત પ્રેત પુ., વેતલ પુ., વિશ્વાત પુ.

બૃથુ (ઋષિનું નામ છે) મૃગુ પુ.

મ.

મગધ (અમુક દેશ અથવા ત્યાંના
લોકનું નામ) મગધા પુ. (ખ. વ.
માં વપરાય છે.)

મગરર ઉત્સિત્ત કર્મણિ ભ. કૃ.
ઉત્સાહિની સ્ત્રી.

મતલબ કાર્ય ન.

મથુરા (મથુરાનું નામ) મથુરા સ્ત્રી.

મદદ સહાય ન.

મરણિયા થઈને પ્રસન્ન અ. કિ. વિ.
આત્મનિરપેક્ષમ્ કિ. વિ., સાહેસન (તૃ
વિ.) કિ. વિ. તરફ વપરાયલું છે,

મરાયું હત કર્મણિ ભ. કૃ.

મલેછ, મ્લેચ્છ યવન પુ., મ્લેચ્છ પુ.

મહાભારત (પાણુ અને ધૃતરાષ્ટ્રના
પુત્રો વચ્ચેનું યુદ્ધ જેમાં વણેલું
છે તે વીરરસ કાવ્યનું નામ છે)
મહાભારત ન.

મહેન્દ્ર (અંક પર્વત અને તેની પા-
સેના દેશનું નામ છે) મહેન્દ્ર પુ.

મળેલું (જેવીકે સભા) મિલિત. ભ. કૃ.

મળેલું પ્રાર્થિત પ્ર + અર્થ નો કર્મણિ
ભ. કૃ.

માણસને અયોગ્ય માનવાનર્હ પુ. સ્ત્રી.
ન., નિરનુકોશ કર્મ.

માત્ર કેવલમ્ કિ. વિ.

માદુ દગ્ધ પુ. સ્ત્રી. ન.

માર્ગો (પીડાયલો) બંધિમૂત અભિ + મૂ-

નો કર્મણિ ભૂ. ૬., પર્યાકુલ પુ.

સ્ત્રી. ન., આકુલ પુ. સ્ત્રી. ન.

માલમ પડયું અથવા માલમ પ-

ડેલું ઉપલબ્ધ કર્મણિ ભૂ. ૬., સમ-

ધિગત કર્મણિ ભૂ. ૬.

મીલકત ચિન્થ ન., વિન્થ ન.

મુખ્ય રોહેર રાજધાની સ્ત્રી.

મુલક વિષય પુ.

મુશ્કેલી અસાધ્ય ન., કષ્ટ ન.

મુળ મૂલ ન.

મૂળવગરનું નિર્મૂલ પુ. સ્ત્રી. ન.

મૂળવિચાર તત્ત્વ ન., નય પુ.

મોહિણું ઉપાલમ્ભ પુ.

મોહનત કરવી પરિશ્રમં કૃ ૮ ગ. ઉ.

મોળવયું અર્જ ૧ ગ. અને ૧૦ ગ.

ઉપ જોડે.

મોળાપ આગમન ન.

મોળાણીદાર મુસાવક પ.

મોટેથી ઉચ્ચે: અ.

મોત વધ પુ.

મોહિણે ભાણું પદ ૧. ગ. ૫.

મૌર્ય વંશ અથવા મૌર્યવંશનો કોઈ

પણ પુરૂષ મૌર્ય પુ.

મંત્રી મંત્રિ પુ., મંત્રિસચિવ પુ.

ચ.

યજુર્વેદ (વેદનું નામ છે.) યજુર્વેદ પુ.

યમદત્ત યજ્ઞદત્ત પુ.

યોગ્ય રીતે ચાલયું સદાચારં પ્રતિપદ,

સદાચારેણ વૃત્ત.

૨.

રખવાલ વિનશનું અરક્ષિત કર્મણિ ભૂ.

૬.

રઘુવંશ (કાલિદાસના કાવ્યનું નામ

છે.) રઘુવંશ પુ.

રવૈ મન્યનદળ પુ. (મન્યન ન. વૈલા-

વયું, અને દળં પ. હાથો), મન્યાન

પુ.

રસ રસ પુ.

રહેલું સ્થા; રહ્યું સ્થિત ભૂ. ૬.

રાજકીય વિદ્યા નીતિશાસ્ત્ર ન.

રાજગૃહ (મગધ દેશમાં એક રોહે-

રનું નામ છે) રાજગૃહ ન.

રાજધાની રાજધાની સ્ત્રી.

રાજનો અધિકારી રાજપુરુષ પુ.

રાજ્ય ચલાવવાનો જીભો રાજ્યધુરા

સ્ત્રી

રીઝવયું તે (રાજ્યને પ્રબળને) અનુ-

રક્ષન ન.

રૂ તૂલ પુ., પિહ પુ.

રૂઝિભણી (ફૂણની વહુ) રૂઝિમગી

સ્ત્રી.

રૂઢી વિધિ પુ., પદ્ધતિ સ્ત્રી.

રૂબરૂ (કોઈની) સમક્ષમ્ ક્રિ. વિ.

પ્રત્યક્ષમ્ ક્રિ. વિ.

રેણુકો (સમદમિની વહુ અને પર-

શુરામણી મા) રેણુકા સ્ત્રી.

રેણુકા

રેણુકા

રેણુકા

ल.

लघुनि गृहीत्वा ग्रहोऽप्यय ३५ कृ.
लडवा युद्धाय, युद्धे, योद्धुम्.
लम्पार्ध आयाम पु.
लडाधनुं स्थान रणभूमि स्त्री.
लात लता स्त्री.; लात भारिणे कृत्या
प्रहरति.
लूट लोभ न., लुण्ठन न.
लोभ लोभ पु.
लोछी शोणित न.

व.

वस्यन वचन न., उक्ति स्त्री.
वस्यलो प्रदेश अन्तर न., अन्तराल न.
वंशोष्णीम्पा चक्रवात पु., झञ्झावात.
वधारे शोककारक दुःखतर पु. स्त्री. न.
वंशज वंश्य पु. स्त्री. न., कुलज पु.
स्त्री. न., वंशज पु. स्त्री. न.
वाधरेडा वस्त्र पु.
वाज्यपी युक्त युज्जो लू. कृ., उचित
पु. स्त्री. न.
वाज्यपी रीति धर्मेण, न्यायेन.
वारणावती वारणावती स्त्री. (म्पेक
वज्यानुं नाम छे).
वारवार अनिशम् कि. वि.
वाज्युं नामित नम्रतो प्रेरक कर्मणि लू.
कृ.; रामे धनुष वाज्युं भारे रामेण
धनुषि नामिते.
विचार श्रद्धा स्त्री., विश्वास पु., संकल्प
पु., बुद्धि स्त्री.
विदुर (विशेषनाम छे) विदुर पु.

विद्या विद्या स्त्री.

विराट (राजानुं नाम छे) विराट पु.
विश्राम भेदे ल विश्रामप्रासाद पु.
वृत्र (हन्द्रो रात्रु) वृत्र पु.
वेद्य वचस न., वचन न.
वेपारी वर्णज पु.
वेद भिषज पु., वैद्य पु.
वेदकशास्त्र वैद्यक न., आयुर्वेद पु.
वर्जनी पदार्थिन्मा व्रजाङ्गनाः स्त्री.
प्र० प. व.

श.

शक्ति प्रभाव पु.
शमी (म्पेक ज्ञतनुं आउछे) शमी स्त्री.
शरीर शरीर न., देह पु.
शरीरनो आकार तनु स्त्री., वपुष्
न., भाकृति स्त्री.
शिक्षक अध्यापक पु. स्त्री. न.
शिक्षा दण्ड पु.
शिवाय कृते अ.
शूरपथ प्रताप पु., पराक्रम पु.
शेवन्त कुथ पु.
शेरी रथ्या स्त्री.
श्यापथुं (श्यापथुं नामना गोराना
कुलनो म्पेक श्यापस) श्यापण पु.
श्रेष्ठ राजसत्ता साम्राज्य न., परमे-
ष्ठ न.

स.

सम्पत प्रचण्ड पु. स्त्री. न.
सगर (राजानुं नाम) सगर पु.
सगुं बन्धु पु., बन्धुजन पु., ज्ञाति पु.
संख्या संख्या स्त्री.

સત્ય કૃત ન.

સત્યભામા (કૃષ્ણની ઝમ્કે સ્ત્રીનું
નામ છે) સત્યભામા સ્ત્રી.

સંતુટ રાખવું અનુ+રજ્ઞ ના ક્રેન્ક
ભેદ.

સંધ્યાપૂજન સંધ્યાવન્દન ન.

સભા સમાજ પુ., પરિષદ સ્ત્રી. યમા સ્ત્રી.

સમગ્ર દુર્ગદર્શન પુ. સ્ત્રી. ન., ચતુર
પુ. સ્ત્રી. ન.

સમીપવર્તી સંનિહિત સમ્+નિ+ધાનો

કર્મણિ ભૂ. કૃ.

સંબંધ રાખવું સંગત ભૂ. કૃ., સંગત
માન વર્તમાન કૃ.

સરદાર ચમૂપતિ પુ., સેનાપતિ પુ.

સરયૂ (અયોધ્યા પાસેની નદી)
સરયૂ સ્ત્રી.

સર્ગ સર્ગ પુ.

સસરૌ શ્વસુર પુ.

સાકેત (શહેરનું નામ છે) સાકેત ન.

સાચો પરમેશ્વર, સાચો સત્યસ્વરૂપ
પુ. સ્ત્રી. ન. પરમેશ્વર પરમાત્મન પુ.

સાધારણ સાધારણ પુ. સ્ત્રી. ન., સા-
માન્ય પુ. સ્ત્રી. ન.

સામર્થ્ય પ્રભાવ પુ.

સામવેદ (વેદનું નામ છે) સામવેદ પુ.

સામળું રૂયામ પુ. સ્ત્રી. ન.

સામા જવું અભિ+ગમ્.

સારી ચાલનું સુચરિત પુ. સ્ત્રી. ન.

સાઈ સમીચીન પુ. સ્ત્રી. ન., નિપુણ પુ.
સ્ત્રી. ન.

સુખ સુખ નં.

સુગન્ધિદાર સુરભિ પુ. સ્ત્રી. ન.

સુદેવ (વિશેષનામ છે) સુદેવ પુ.

સ્વત્ર સુત્ર ન.

સોહેલાઈ સીકર્યું ન.

સો રો શતશઃ અ.

સૌષઘન (રાજનું નામ છે) સૌષઘન
પુ.

હ.

હજીપણ અગાધિ અ.

હલકાઈ લણુત સ્ત્રી.

હાથકડું અઢ્ઢ પુ.

હાલ સંપ્રતિ કિ. વિ. અ.

હાતચાલ વ્યાપાર પુ.

હાર (લશ્કરની હાર, સેનાની રચના)
વ્યૂહ પુ.

હાંકી કુકું તુદ ૧૦ ગ. પ્ર જોડે.

હિડાળવું દોલય નામ ધાતુ, આન્દોલય
નામ ધાતુ.

હુમલો કરવો અભિ+દૃ ૧ ગ. ૫.

હેતુ પ્રયોજન ન., ઉદ્દેશ પુ.

હેમાંગદ (રાજનું નામ છે) હેમાઢ્ઢ પુ.

હેદો અધિકાર પુ.

હેવાપણું ભાવ પુ., અસ્તિત્વ ન.

હૌશી આર ચતુર પુ. સ્ત્રી. ન.,

કુશળ પુ. સ્ત્રી. ન.

સમાપ્તોજ્યં ગ્રન્થઃ
શુભં ભૂયાદધ્યેતુરધ્યાપકસ્ય ચ ।

शुद्धिपत्र.

प्र०	आने	लि०	अध्यास	शुद्ध
४		नोध	६. भीष्म	भीष्मे
३५	२	२३	नाशमान्	नाशवान
४१		पा. ७.	१ धातुने	धातुने
५२	२	१	विज्ञ	विज्ञ
६२		नोध	६. गर्धप	गर्धप
७१		१६	आलिहत	आलिहत
७६		११, १२	७६.	७५
७८		७	आव्ये	न आव्ये
८३		६.	विज्ञ	निज्ञ
८६		नोध	३. च्छ	च्छ
८३		छेद्वी	छरन्त	परिद
८४		नोध	१६.	"
८६.		२६	हे	हे
८७		२४	छरन्त	परिद
१३२		८	मघवशि	मघवशि
"		२१	पारिवाप	पारिवाप
१३६		३७. नं.	२. डेटलाङ	डेटलाङ
१४२	१	४	अस्त्र	अमृज
१४४	१	६.	वरायल	वरिलु
१४७		नोधभा	भूधोरथानी	भूधोरथानी
१५१		नोध	११. आदि	आदि
१७६	२	११.	दंष्ट्रा	दंष्ट्रा
१८४		१	मयमाह्वसत्वरम्	मयमाह्व सत्वरम्

પાઠ	પાઠ	લિપિ	અર્થ	શુદ્ધ
૨૧૫		૨૫	પછ	પછી
૨૨૬	૨	૧૨	સદાચાર	સદાચારં
૨૩૮		૨૮	વ્રતા	વ્રત
૨૪૫	૨	૨૨	અન્તરિત	અન્તરિત વ- ચ્ચે આવેલું
૨૪૬	૧	૭	પર્યત	પવન
૨૭૩	૧	૮	પ્રતિહારા	પ્રતિહારી
"	"	૧૭	હાજરજવાની	હાજરજવાની
૨૮૦	૧	૧૩	યથન	યૌવન
૨૮૩	૧	૨૮	શૌર્યમાન	શૌર્યવાન
૨૯૦	૧	૨૮	સસૈનિક	સસૈનિક

